

XIV

Jornades d'Estudis Locals

Inca, 2013

Ajuntament d'Inca

XIV

Jornades
d'Estudis Locals

Inca, 2013

Ajuntament d'Inca

Ajuntament d'Inca

Govern de les Illes Balears

Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats
Direcció General d'Ordenació,
Innovació i Formació Professional

Centre
de Professorat
Inca

**Consell de
Mallorca**

VICEPRESIDÈNCIA DE CULTURA, PATRIMONI I ESPORTS

Amb la col·laboració de: XIMBELLÍ Centre d'Estudis Locals d'Inca

Comissió Científica:

Miquel Pieras Villalonga

Santiago Cortès Forteza

Gabriel Pieras Salom

Maria Payeras Crespí

M. Magdalena Payeras Capellà

Francesc Lladó Rotger

Joan Estrany Bertos

Edició: **Ajuntament d'Inca**

Assessorament lingüístic: Servei Municipal de Normalització Lingüística de l'Ajuntament d'Inca

Disseny i maquetació: **thinkcomunicació**

Dipòsit Legal: PM 359-2014

L'Ajuntament d'Inca no es responsabilitza dels continguts de les comunicacions, els quals corresponen als autors respectius.

XIV

Jornades
d'Estudis Locals

Inca, 2013

Índex

Presentació del batle d'Inca.-	7	La indústria del calçat el 1950 a Inca. Primeres dades numèriques <i>Miquel Pieras Villalonga</i>	117
La pervivència de Ramon Llull a les portes del setè centenari de la seva mort <i>Ponència inaugural: Dr. Mons. Jordi Gayà Estelrich</i>	9	Distribució geogràfica de l'activitat econòmica a Inca entre els anys 2000 i 2012 <i>Ismael Galiano Mera i Joan Estrany Bertos</i>	127
“Father-president Payeras”: recerca i revisió de la documentació americana <i>Maria Magdalena Payeras Capellà i Llorenç Payeras Capellà</i>	15	L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa <i>Guillem Alexandre Reus Planells</i>	141
Bibliografia per a la història del calçat a Inca <i>Santiago Cortès Forteza i Àngela Beltran Cortès</i>	37	L'art gòtic a Inca. Arquitectura civil <i>Guillem Alexandre Reus Planells</i>	161
La primera etapa de <i>Ca Nostra</i> , publicació inquera en català (1907-1914) <i>Francesc Lladó Rotger</i> :	43	La iconografia funerària al cementiri d'Inca <i>Maria del Mar Llompart Morro i Maria del Mar Martínez Sans</i>	175
Programas Dijous Bo 1969-1970-1971. <i>Catalina Ferrà Cantera i Blanca M. Buades García</i>	59	Documents per al coneixement dels inicis del “Teatro de Inca” (1913-1916) <i>Gabriel Pieras Salom</i>	195
Aproximació cronològica del músic Jaume Albertí i Ferrer <i>Antoni Mir i Marquès, Joan Parets i Serra i Irina Capriles González.</i>	71	Una anàlisi de la festa de sa Pota del Rei <i>Emili Menasalvas Bonnín i Aina M. Escobar Sánchez</i>	211
Pedro Ballester del Rey, 45 anys de feina i vida a Inca <i>Antoni Aulí Ginard, Joan Cánovas Salvà i Jaume Soler Capó</i>	93		
Contribución industrial de Inca. Año 1900 <i>Blanca M. Buades García</i>	107		

Presentació

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Rafel Torres Gómez. Batle d'Inca

Un any més a Inca complim amb el compromís i el deute que tenim amb la nostra cultura, amb el nostre coneixement. Un any més, publicar aquest exemplar és garantir la continuïtat d'un esdeveniment fonamental en el nostre calendari cultural anual; les Jornades d'Estudis Locals.

Sense una eina com aquesta segurament en aquests moments tendríem un coneixement molt menor del que tenim de nosaltres mateixos, de la nostra ciutat.

I dic segurament perquè les Jornades són una excusa, però també un incentiu, una motivació afegida per a desenes i desenes de persones inquietes que hi han participat en aquests anys.

Ho han fet de forma desinteressada, amb l'honestedat simple i planera de difondre noves curiositats, dades, experiències i fins i tot emocions que han descobert en els racons més insospitats.

Tots els autors que figuren en aquest volum i tots els que figuren en anteriors edicions són en realitat els protagonistes absoluts d'aquesta història.

Sense ells no fullejaríem aquestes pàgines. Sense ells no aprendríem cada any un poquet més d'aquesta entitat que anomenam Inca; ciutat, municipi, població, espai, societat...

I aquesta darrera edició que ara presentam no fa més que confirmar que s'ha realitzat una gran feina fins al moment. Però també confirma que encara hi ha molt camí per recórrer. Encara hi ha molts secrets per desvetllar, molts racons per donar a conèixer, moltes dades per investigar.

Aprofitant aquest petit espai m'agradaria reconèixer la feina dels investigadors i animar-los a continuar en la seva línia. Han de saber que l'Ajuntament estarà al seu costat per realitzar noves publicacions com aquesta.

I és que a Inca venim fent un gran esforç apostant per la cultura. Les Jornades d'Estudis Locals, el Certamen d'Arts Plàstiques Dijous Bo o els Premis Literaris Pare Colom en són alguns exemples.

Però tots sols no podríem aconseguir aquestes fites. Comptam amb el suport de diferents institucions i també de moltes persones implicades a fer de la nostra una cultura cada vegada més gran i més oberta.

En aquest exemplar hi ha moltes hores de feina per part dels investigadors, moltes hores de dedicació per part de la Comissió Organitzadora de les Jornades i moltes hores de gestió i implicació per part de diferents institucions.

Ara tots tenim el deure de fer que aquests coneixements arribin a com més gent millor, que siguin coneixements vius i també susceptibles d'ampliar, millorar, revisar. Així tots feim una Inca millor.

Bona lectura i enhorabona a tots.

Rafel Torres Gómez
Batle d'Inca

La pervivència de Ramon Llull a les portes del setè centenari de la seva mort

---

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Dr. Mons. Jordi Gayà Estelrich

Ens trobam a les portes del setè centenari de la mort de Ramon Llull (1232-1316). Se celebrarà del mes de novembre de 2015 al mes de novembre de 2016. Diverses institucions ja han posat fil a l'agulla perquè aquesta efemèride sia festejada com hauria de ser. Ho propicia, entre d'altres motius, el record de la celebració del sisè centenari, entorn a 1916, que significà una empena rellevant per a revitalitzar la presència de Ramon Llull a Mallorca i a Catalunya. Ara, l'avinentesa ens ofereix una bona ocasió per a fer un estat de la qüestió, un programa d'investigació i una proposta per al futur.

En una trobada d'historiadors com la que ara estam inaugurant, pot ser profitós convidar-nos a orientar durant aquests anys l'estudi a aspectes relacionats amb Ramon Llull i el Lul·lisme.

És això encara necessari? D'entrada, si atenem a la bibliografia sobre Ramon Llull o a les vegades que és anomenat, pensem en els carrers, edificis, institucions o premis que duen el seu nom, semblaria que no. I tanmateix la realitat és que hi ha quasi un abisme entre la presència del nom de Ramon Llull i el coneixement real del personatge.

Posem per exemple les seves obres. Hi ha un gran desconeixement no sols d'aquelles on Llull exposà de forma acadèmica el seu sistema (l'Art) o les seves opinions teològiques o científiques, sinó també d'aquelles que publicà amb l'esforç didàctic de divulgar les seves propostes religioses i socials.

Una de les raons d'aquest fet rau en la dificultat per al lector actual del llenguatge emprat per Llull. Les formes i el vocabulari de la llengua catalana emprada per Llull representen una dificultat afegida a l'exotisme del seu univers mental respecte de la cosmovisió del lector actual. Per accessibles aquests dos aspectes representa una tasca editorial que, al meu entendre, no ha trobat encara uns principis metodològics adequats.

D'aquí resulta la paradoxa que en aquests darrers anys comptem amb menys edicions d'obres de Ramon Llull en català que no en traduccions a altres llengües, com és ara en castellà, portuguès, alemany, italià, anglès, francès i altres.

De tota manera hi ha també iniciatives encoratjadores. Els llocs que mantenen la memòria del mestre (Randa, Miramar, Sant Francesc) són prou visitats per illencs i turistes, o programats

com a itineraris culturals. Hi ha grups de docents que treballen per produir material didàctic que pugui acostar la figura de Llull als distints nivells de l'ensenyament, començant amb els més petits. També en el camp de les arts, de la música i de la pintura, sovint es recorda i se celebra la figura de Ramon Llull. Pots ser, doncs, hauríem de parlar d'una remor de fons, d'un caliu que cova i segueix viu, encara que poques vegades passi a les primeres portades dels diaris o obri els noticiaris dels mitjans audiovisuals.

Tal vegada perquè habitam aquesta memòria de baixa intensitat ens sorprenen més les notícies de l'èxit de Ramon Llull en altres països: la creació de centres dedicats a l'estudi de la seva obra, la publicació suava esmentada de traduccions dels seus llibres, l'atenció específica que se li dedica a congressos, fins i tot la invocació de la seva inspiració per part de grups pacifistes.

Són aquests fets els que marquen el punt de partida per a la celebració del VII centenari, que hauria de portar com a fruit el reforçament i la difusió de la seva figura.

En aquests inicis de les Jornades, voldria, per tant, especificar un poc més les dades que defineixen l'actualitat de la investigació sobre Ramon Llull, referint-me a tres aspectes:

Centres dedicats especialment a la seva figura, la producció bibliogràfica en què no es reflecteix la investigació i, molt resumidament, els principals temes d'estudi del moment actual.

1. Els centres de recerca sobre Ramon Llull

1.1. Maioricensis Schola Lullistica (MSL)

La més veterana institució lul·lística tengué els seus inicis en el 1937, encara que amb anterioritat també una altra excel·lent institució illenca havia inclòs en el nom una referència a Ramon Llull. Em referesc a la Societat Arqueològica Lul·liana, fundada l'any 1880. De manera semblant a aquesta, l'MSL funcionà segons el model dels centres d'estudis locals que en la primera meitat del segle XX es multiplicaren arreu de l'Estat espanyol i que s'aplegaven sota el paraigua del Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

La finalitat de l'MSL era la de coordinar els estudis existents i promoure la presència de Llull en el medievalisme universitari europeu, que en les dècades 30-50 del segle passat experimentava un notable creixement i una profunda renovació. En aquest sentit, foren mestres de l'MSL els més destacats medievalistes europeus d'aquells anys.

Una altra finalitat de l'MSL era la de promoure la publicació de les edicions crítiques de les obres de Ramon Llull, especialment les que va escriure en llatí, ja que en aquells mateixos anys estava en marxa l'edició de les *Obres de Ramon Llull*, que havia iniciat la Comissió Editora Lul·liana. Les edicions de l'MSL s'iniciaren amb la publicació d'alguns fascicles amb obres breus. Després, amb col·laboració amb el Raimundus Lullus Institut de Freiburg, es programà definitivament la col·lecció "Raimundi Lulli Opera Latina" (ROL), que començà a publicar-se a Mallorca l'any 1959, per després ser integrada en la sèrie *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis*, publicada a Bèlgica i que a hores d'ara ja ha editat 34 volums.

Per tal de promoure i difondre la investigació sobre Ramon Llull, l'any 1957 es fundà la revista *Estudios Lulianos*, actualment *Studia Lulliana*.

1.2. Raimundus Lullus Institut de l'Albert-Ludwigs-Universität de Freiburg (Alemanya)

En el període esmentat de creixement del medievalisme europeu, es crearen centres d'investigació a diferents universitats alemanyes, com és ara els dedicats a Tomàs d'Aquino a Colònia i a Albert Magne a Bonn. L'any 1957 el professor de Freiburg Friedrich Stegmüller fundà el Raimundus Lullus Institut. Stegmüller tenia en projecte dues gran recerques dedicades a inventariar, una, els manuscrits existents amb comentaris a les Sentències de Pere Lombard, i l'altra, els manuscrits amb comentaris a la Bíblia. Després de la seva mort, el seu deixeble Charles Lohr continuà aquesta línia d'investigació amb l'inventari de tots els manuscrits de comentaris a obres d'Aristòtil, mentre un altre deixeble ho féu amb els sermons. La publicació dels resultats d'aquestes quatre investigacions fou capital per a l'estudi de l'edat mitjana.

La fundació de l'RLI tenia com a objectiu quasi exclusiu l'edició crítica de les obres en llatí de Ramon Llull. S'establí un conveni amb l'Escola Lul·lística segons el qual els textos se prepararien a Freiburg i la publicació la faria l'Escola a Mallorca. Això fou possible, amb dificultats, fins al tom cinquè. A partir del sisè l'edició fou assumida per l'editorial Brepols, de Bèlgica, que, com ja s'ha indicat, inclogué les obres de Llull en la seva col·lecció "Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis", que és certament una de les col·leccions d'obres antigues i medievals més prestigioses i més difoses, present a les biblioteques universitàries d'arreu del món. Un detall curiós d'aquesta edició fou que s'inicià per les darreres obres escrites per Llull, per evitar el fet que sempre es començava per les primeres i mai s'arribava a port.

Per a dur a terme el seu objectiu una de les primeres passes de l'RLI fou realitzar l'inventari de tots els manuscrits d'obres de Ramon Llull, fotografiant-los; constitueixen un arxiu d'importància decisiva. Durant els darrers anys aquest arxiu ha estat penjat a Internet i s'ha fet accessible a tothom.

1.3. Càtedra Ramon Llull

Està integrada en el Departament de Filologia Catalana i Lingüística general, de la Universitat de les Illes Balears. La seva finalitat és la promoció de la investigació lul·liana especialment en l'àmbit universitari mitjançant l'ajuda a l'elaboració de tesis doctorals, l'organització de congressos, la cura de publicacions i altres activitats. D'aquestes darreres cal remarcar la gestió de la Càtedra en la reproducció en línia de tota la col·lecció de la revista *Estudios Lulianos / Studia Lulliana*.

1.4. Patronat Ramon Llull

Es tracta d'un projecte gestionat per l'Institut d'Estudis Balearics i que va néixer per un conveni entre el Govern balear, la Generalitat de Catalunya i la Generalitat Valenciana.

Té per finalitat l'edició de les obres de Ramon Llull en català, com a continuació i revisió de la sèrie que fou publicada a Mallorca a la primera meitat del segle (XX) i que es coneix com a ORL = *Obres de Ramon Llull*; per això la sèrie que publica el Patronat té per títol NEORL = *Nova edició de les Obres de Ramon Llull*. Se n'han publicat 11 toms.

1.5. Postulació de la causa de beatificació de Ramon Llull – Bisbat de Mallorca

Encara que el culte catòlic a Ramon Llull, amb el títol de beat i restringit a l'àmbit de l'illa de Mallorca, li fou tributat des de temps immemorials, el cert és que no s'ha aconseguit mai un reconeixement oficial i públic de la seva santedat. Per fer-ho s'ha de dur a terme un procés davant Roma que ha estat iniciat diverses vegades a la diòcesi de Mallorca. Una de les institucions que se n'ocupà fou la Causa Pia Lulliana, sostinguda tradicionalment pels Jurats de Ciutat.

Actualment el procés fa cap a la postulació sota l'autoritat del bisbe de Mallorca. La seva activitat inclou una aspecte d'investigació històrica important, com és ara la recuperació del material produït al llarg dels segles arran de la causa de canonització.

1.6. Centres integrats en l'estructura universitària

Encara que sia de forma molt resumida, cal esmentar les institucions, quasi totes integrades en alguna universitat, que han anat sorgint els últims decennis.

- 1) Centre de Documentació Ramon Llull, Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona. Gestionen la "Base de dades Ramon Llull", on es pot trobar pràcticament tot al que un estudiós de Ramon Llull pot interessar. S'hi presenten d'una manera exhaustiva els llistats de manuscrits de les obres de Llull, les edicions, la bibliografia, la història del lul·lisme, etc.
- 2) Archivium Lullianum, Grup d'Investigació del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- 3) Aula Lulliana, iniciativa de la Universitat Ramon Llull, la Facultat de Teologia de Catalunya i la Universitat de Barcelona.
- 4) Universitat Nacional a Distància (UNED), Facultat de Filologia, Grup d'Investigació "Fèlix", dirigit per Julia (Júlia o Julià?) Butinyà.
- 5) Centro Italiano di Lullismo, Pontificia Università Antoniana, Roma.
- 6) Officina di Studi Medievali, Itinera Lulliana, Palermo, Sicília.
- 7) Instituto Brasileiro de Filosofia e Ciência Raimundo Lúlio.

2. La producció bibliogràfica

L'activitat d'aquests centres i l'interès per Ramon Llull en un espectre molt diversificat de camps d'investigació es tradueix en la celebració de congressos, seminaris i una quantitat ingent de publicacions.

Com a botó de mostra basti esmentar el cas del congressos de la Societat Internacional de Filosofia Medieval. Si fa uns anys s'hi presentaven dues o tres comunicacions de tema lul·lístic, actualment Ramon Llull és tema de tota una secció especial.

Un càlcul aproximat de la bibliografia lul·lística, el podem obtenir del nombre de ressenyes incloses a la revista *Studia Lulliana* i que vénen a reflectir la producció d'un any pel que fa a edicions, traduccions, llibres i articles. Les xifres del darrers anys són les següents: 2008: 108; 2009: 111; 2010: 102; 2011: 95; 2012: 94.

3. Les línies d'investigació obertes

No és la meua intenció fer un estudi historiogràfic de la investigació lul·lística contemporània ni tampoc fer-ne una avaluació. Em limito a indicar aquells aspectes que crec més destacables en la investigació actual.

D'una manera molt general, diria que la investigació actual està orientada a presentar Ramon Llull en el seu context. La singularitat de Ramon Llull, que sempre ha estat ben accentuada, és ara compresa millor en el context històric i intel·lectual de l'època. La marca de marginalitat desarrelada és substituïda per la realitat d'un personatge immers en la problemàtica del seu temps i que pren posició en les discussions, ja siguin de caràcter eclesial, polític, moral, literari o cultural. La xarxa de relacions personals que estableix Ramon Llull al llarg de la seva vida, les petjades que els esdeveniments deixen en les seves obres, la claredat almanco de part dels seus textos, considerat tot en el context històric, han adquirit una veu nova i li han valgut un lloc molt més ample en els manuals de la història cultural de l'edat mitjana.

En aquest sentit, resulta molt profitós repensar la biografia de Ramon Llull en el context social i polític. En el primer aspecte es poden esmentar les aportacions derivades de la consideració del marc econòmic que es desplega en els anys de Llull, caracteritzat per l'exploració de nous mecanismes i la recerca de nous valors. Precisament aquest aspecte, la necessitat d'una moralitat adaptada a les noves pràctiques, és el que ens permet avaluar millor molts de textos lul·lians.

En la línia de la reconsideració del context social ha tengut lloc un aprofundiment en el conegut aspecte de Ramon Llull com a escriptor en llengua vernacle, en català. El concepte de vernacularitat serveix per denominar un conjunt de fets culturals, centrats bàsicament en els testimonis escrits en català, que evidencien l'interès d'una burgesia més poderosa i extensa per accedir al llibre i a la ciència. En primer lloc compareixen les traduccions, però tot d'una es passa a la redacció original d'obres sobre temes molt diversos, com poden ser sermons, catecismes, devocionaris, compendis de temes jurídics o de medicina. La vernacularitat, per tant, implica tres aspectes: la llengua (català), el temari (eminentment pràctic) i l'índole del lector (laic). A més, la vernacularitat és un tret comú a l'Europa cultural dels darrers decennis del segle XIII.

En Ramon Llull compareixen totes els trets assenyalats. Primer en l'aspecte de les traduccions. Una de les seves primeres obres, si no la primera, és *Lògica del Gatzell*. Encara que la font del text no resulti clara, el fet és que la versió que Llull en fa en llatí i la seva traducció al català reclama com a origen els escrits en àrab d'al-Ghazali. Per altra banda, Llull mateix tradueix o fa traduir al català obres pròpies que havia escrit en àrab (seria, suposadament, el cas del *Llibre de contemplació*) o en llatí (potser el mateix *Arbre de ciència*). En repetides ocasions Llull introdueix aquestes traduccions explicitant-ne els motius, que s'adiuen amb el que voldria definir el concepte de vernacularitat.

Allà, però, on destaca per damunt tot la figura de Ramon Llull és en la seva escriptura en català. Fa ja molt de temps que els estudiosos han rebutjat l'antiga creença que Llull emprava el català per a les obres 'literàries', mentre que per als temes 'seriosos' seguia usant el llatí. Això és del tot fals. Llull no elegí la llengua segons els temes dels seus escrits, sinó segons els lectors a qui es dirigia.

I una ampli cercle de les persones que vol atreure per al seu programa missioner i reformador són precisament laics que desitgen, o necessiten, aprendre i expressar-se en llengua vernacle. Ara bé, això que condiciona el llenguatge i la conceptualització per part del lector en el cas de

Llull és també el que condiciona la creativitat per part de l'autor. Ramon Llull és un laic, en el seu estat de vida i en l'origen estructurant del seu pensament. Remarc: he dit "origen estructurant", perquè és innegable que al llarg de la seva obra Llull entra en diàleg i s'apropia en part de l'expressió clerical dominant i així es manifesta en molts d'escrits seus.

No m'estendré més en aquests aspectes, que són, en realitat, el programa de bona part de la investigació actual. Em bastarà indicar que, en la meua opinió, a partir d'aquí hem de reconsiderar de bell nou el pensament lul·lià, fins i tot en el seu nucli més original, és a dir l'Art.

Conclusió

Era el meu propòsit parlar de la pervivència de la figura de Ramon Llull tot fixant la mirada en la celebració del centenari. He recordat quins són els principals centres que estimulen la pervivència de Ramon Llull i els camps oberts a la investigació. Hi ha, certament, molts d'altres camps. Basta pronunciar el terme *lul·lisme*. És a dir, la presència de Llull al llarg de la història de la filosofia, o la tradició que s'ha apropiat el seu nom sense tenir gaire a veure amb la seva doctrina, o la seva petjada, sovint motiu de conflicte, en la història social de Mallorca, o la seva memòria en l'art i en la cultura popular, o la reivindicació fecunda de la seva figura en la creació literària, i un llarg etcètera.

Potser el conjunt sembla inabordable, però, vist un poc més de prop, segur que resulta engrescador per preparar successives Jornades com les que ara començam.

“Father-president Payeras”: recerca i revisió de la documentació americana

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

M. Magdalena Payeras Capellà

Llorenç Payeras Capellà

1. Introducció

La trajectòria del Fill Il·lustre d'Inca Marià Payeras a Califòrnia es reflecteix en nombrosa documentació. La gran majoria d'aquesta documentació, però, es troba a l'altra banda de l'Atlàntic. Els documents originals de l'època es troben repartits en arxius i biblioteques americanes, sobretot a l'Alta Califòrnia.

A més de la documentació original, existeix bibliografia més recent en què molts historiadors han treballat de forma específica sobre la figura de qui va ser president de les missions de Califòrnia i comissari-prefecte o bé de forma genèrica sobre les missions, la tradició humana a Califòrnia o l'evolució de les tribus indígenes. En tota aquesta bibliografia apareix informació rellevant del missioner inquer.

En aquesta comunicació es presenta, de forma organitzada, el resultat de la recerca de documentació. La revisió ens permet conèixer noves facetes del pare Marià Payeras, com a explorador, lingüista, administrador i altres, que permetran completar la documentació publicada localment, així com constatar la rellevància que la figura del missioner té en el continent americà.

2. Breu ressenya biogràfica

Fra Marià Payeras fou, junt amb fra Juníper Serra i fra Fermín Francisco de Lasuén, un dels missioners més destacats de Califòrnia. Marià (Mariano, com ell el va utilitzar) va ser el nom escollit per Pere Antoni Payeras Borràs quan ingressà a l'Orde Franciscà Observant.

Pere Antoni Payeras Borràs nasqué a Inca el 10 d'octubre de 1769, al carrer de Sant Francesc. Fill de Pere Antoni Payeras i Jerònima Borràs. Era el sisè fill del matrimoni, després de dos nins i tres nines. Rebé el baptisme el dia següent, oficiat pel vicari Dr. José Sancho, i en foren els padrins de fonts Bartomeu Pujades i Isabel Mateu. Una vegada que complí un any de vida, fou confirmat pel bisbe Francisco Garrido de la Vega, juntament amb 193 nins i 137 nines d'Inca.

El jove Pere Antoni assistí a l'ensenyança parroquial i a les aules de gramàtica del convent de Sant Francesc, molt a prop de casa seva, i amb el qual la família tenia freqüent tracte. Aconsellat

per la comunitat conventual, amb el vistiplau de la família, el nin ingressà al Reial Convent de Sant Francesc de Palma, l'any 1784, quan just tenia 14 anys. Un any després professà i rebé els ordes menors, de mans del també inquer P. Saurina. Cursà estudis de Filosofia i Teologia en els convents de Sant Francesc i Nostra Senyora dels Àngels de Palma. Poc després rebé els ordes de subdiaca i diaca.

Figura 1. Retrat de fra Marià Payeras

Sense esser ordenat prevere, sentí la necessitat de fer de missioner. El gener de 1793 sortí d'Espanya amb un gran grup de 54 religiosos. Alguns d'ells anaren al Colegio de San Fernando a Mèxic; entre ells, fra Marià, que hi estigué dos anys. Allà s'ordenà prevere i llavors partí cap a Califòrnia. La fitxa d'ell al Colegio Católico de San Fernando deia: "N24 Fr. Mariano Payeras, corista, natural de la villa de Inca, Obispado y Provincia de Mallorca, edad 22 años y medio; de religión siete y medio; Diácono, curso los tres años de Filosofía y tres de teología y estudia moral. Conventual en San Francisco de Jesús de Alcúdia".

El primer de març de 1796 deixà el col·legi de San Fernando per dirigir-se cap a San Blas, on es va embarcar en una fragata per a navegar fins a Monterey en un viatge de 73 dies. Allà va ser rebut per fra Fermín Francisco de Lasuén, aleshores president de les missions. Fra Marià va ser destinat a la missió on residia el pare Lasuén, San Carlos Borromeo del Río Carmelo. Allà va realitzar, el dia 10 de juliol, el seu primer bateig.

Figura 2. Ubicació de les missions de Califòrnia

El novembre de 1798 va ser destinat a la missió de Nuestra Señora de la Soledad, propera a San Carlos, on va residir fins a l'agost de 1803. Després va ser destinat a la missió de San Diego, la missió més gran de Califòrnia. Finalment va ser enviat al que seria el seu destí definitiu, la missió de La Purísima, el novembre de 1804. En aquest període també va visitar altres missions com San Antonio, Santa Clara i San Miguel.

El juliol de 1815 va ser nomenat president de les missions de Califòrnia. Per tant era el cap de l'església en tot el territori, representant del bisbe de Sonora. L'octubre de 1819 va substituir fra Vicente de Sarrià en el càrrec de comissari-prefecte, i passà a ser el màxim responsable de les missions. Va ocupar aquest càrrec fins a la seva mort.

Durant aquest període va visitar les missions de San Carlos, San Juan Bautista, Santa Cruz, Santa Clara, San Francisco, San José, San Rafael, San Antonio, San Diego, San Jacinto i San Gabriel per tal d'examinar els llibres de les missions. Va explorar més enllà dels límits del territori de les missions, entrà en els territoris indígenes del sud de San Diego i del nord de San Francisco, cercant emplaçaments per a noves missions.

En el moment en què Mèxic aconseguí la independència, Califòrnia es va convertir en província del nou estat. El 6 de març de 1822 el governador Solà va convocar militars i superiors religiosos

a una reunió a Monterey, entre ells el comissari-prefecte Payeras, qui després va escriure una circular d'acatament al nou estat. És de destacar la tasca pacificadora del pare Payeras entre els frares, els soldats i els indis.

Figura 3. Tomba de fra Marià Payeras a la missió de La Purísima

Durant la seva presidència va projectar les dues missions més septentrionals: San Rafael de Tularc i San Francisco Solano. El dia 11 d'octubre de 1822 va deixar Monterey per iniciar una expedició a l'establiment rus de Fort Ross, al nord de les missions. Durant aquesta expedició va recórrer un llarg camí, i arribà el 2 de novembre a la missió de San Juan Bautista. El cansament acumulat en aquest llarg viatge, afegit al seu delicat estat de salut, varen precipitar la seva mort el 28 d'abril de 1823, als 53 anys, a la missió de La Purísima, on està enterrat.

3. Documentació local

Tal com indica el títol de la comunicació, l'objectiu és la revisió de la documentació americana. No obstant això, abans fem un repàs de les principals publicacions, articles i cites, que s'han publicat a Mallorca. D'aquesta manera podem situar-la i comparar-la amb les dades americanes.

Com a primera referència d'estudi de fra Marià Payeras a Mallorca destaquem la magnífica obra de Pere J. Llabrés. Es tracta d'un treball que realitzà quan estudiava al Seminari. L'estudi, exhaustiu i molt documentat, tot i ser inèdit (sols existeix la còpia mecanografiada original) és la font de pràcticament totes les altres publicacions i cites fetes a Mallorca.

- Llabrés, P. J. 1961. "El P. Mariano Payeras, celoso misionero y continuador de la obra apostólica del P. Junípero Serra en Califòrnia". 1er Premio Certamen del Seminario. Palma (INÈDIT).

El segon investigador que ha treballat en fra Marià Payeras és el Dr. Bartomeu Font Obrador, que fou l'encarregat de confeccionar el discurs de la cerimònia d'investidura de fra Marià com a Fill Il·lustre, discurs que llavors es publicà.

- Font Obrador, B. 1967. *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*. Tom XXXII. Palma.

Posteriorment es publiquen algunes curtes referències a programes d'actes municipals:

- Programa de festes patronals d'Inca, Sant Abdón i Sant Senén, 1971.

- Programa de festes patronals d'Inca, Sant Abdon i Sant Senén, 1978.
- Programa del Dijous Bo, 1983.

També dins la premsa local i comarcal s'hi troben alguns articles i cites divulgatives:

- **Fiol, P.** 1992. "Marià Payeras, Evangelizador de California". *Inca-Revista*, núm. 31.
- *Apóstol y Civilizador*, 27, juny de 1976.
- *Apóstol y Civilizador*, 28-29, juliol-agost de 1976.
- *Apóstol y Civilizador*, 113, gener de 1985.
- *Apóstol y Civilizador*, 126, abril de 1986.
- *Apóstol y Civilizador*, 136, març de 1987.
- *Apóstol y Civilizador*, 187, gener-febrer de 1992.
- **Mascaró Passarius, J.** 1978. *Història de Mallorca*, volum 9. Gràfiques Miramar.

Finalment l'Ajuntament d'Inca, dins la col·lecció dedicada als fills il·lustres de la ciutat, edità un recull documental de l'anteriorment publicat.

- **Payeras Estrany, L.** 2007. *Fra Marià Payeras Borràs. Inca 1769 – Lompoc 1823: missioner a Califòrnia i Fill Il·lustre de la ciutat d'Inca*, "Galeria de fills il·lustres". Ajuntament d'Inca, 2007.

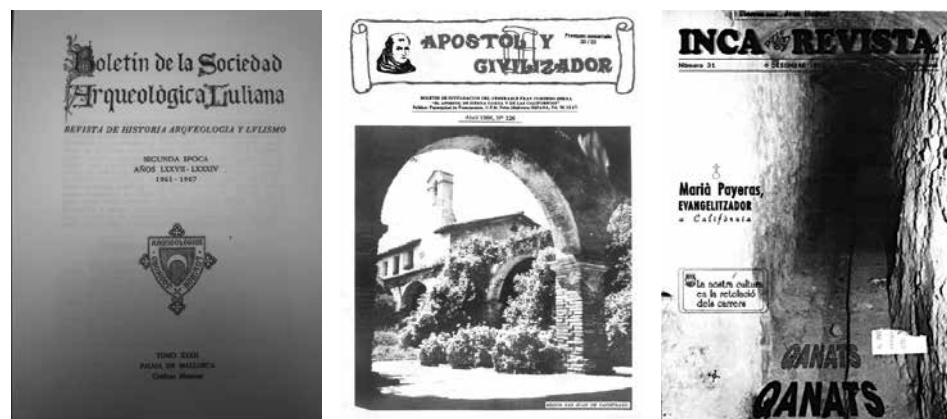

Figura 4. Portades de la documentació local.

Altres obres publicades a l'Estat espanyol són:

- **del Portillo A.** 1985. *Descubrimientos y exploraciones en las costas de California 1532-1650*. Ediciones Rialp.
- **Escandell Bonet, B.** 1992. *Teoría del discurso historiográfico: hacia una práctica científica consciente de su método*. Universidad de Oviedo.
- **Gayá Riera, C. i Patrio, A.** *Fray Junípero Serra. El Apóstol de América Brilla en el Gran Cráter de la Luna*. BibliotecaOnline SL.
- **Gayá Riera, C. i Patrio, A.** *Ópera Baleares*. BibliotecaOnline SL.
- **Lamadrid, L.** 1963. *El alavés fray Fermín Francisco de Lasuén : O. F. M. (1736-1803); fundador de las misiones en California*, volum 2. Diputación Foral de Álava, Consejo de Cultura.
- **Riutort Mestre, 2005.** *Junípero Serra, el Evangelio en California*. Centre de Pastoral Litúrgica.

4. Documentació americana

Amb l'objectiu de completar la informació continguda en la bibliografia editada localment s'ha fet una recerca de la bibliografia americana que faci referència d'una o altra manera a la figura de fra Marià Payeras, conegut com Father-President Payeras a Califòrnia. Aquesta informació es troba dividida en la documentació original de l'època conservada en diversos arxius i la bibliografia posterior. Dins d'aquesta bibliografia hi apareixen algunes publicacions que tracten específicament de fra Marià Payeras i nombroses publicacions genèriques on s'hi fa referència. La temàtica més recurrent és la de les missions de Califòrnia, però també existeixen referències a fra Marià en llibres d'història general de Califòrnia, art, antropologia, religió i altres. L'edició d'aquests llibres s'ha anat realitzant des de final del segle XIX fins a l'actualitat.

4.1. Fonts originals

La documentació original de l'època de les missions es conserva en diferents arxius i biblioteques. Aquesta documentació està formada per diversos tipus de documents, i és la correspondència (circulars i cartes) el tipus més habitual, complementada amb documents relatius al funcionament de les missions, com documents comptables.

A continuació es mostra el llistat dels arxius on s'han pogut localitzar documents originals relatius a fra Marià Payeras, molts d'ells manuscrits seus.

1. Archive of the Archbishop of San Francisco

Conté, entre altres, correspondència de l'època que fra Marià Payeras va passar a les missions de San Carlos o La Soledad, com la mostra següent:

- **Nombre:** CMD 382.
- **Nom:** San Carlos. 8/2/1798.
- **Resum:** fra Marià Payeras, OFM, a Borica sobre indis fugitius. Arxius de l'Arxidiòcesi de San Francisco. Castellà.

2. Archivo General de la Nación, México D. F.

En algunes de les col·leccions, com en les següents, apareixen documents relatius a fra Marià Payeras:

- "Historia de México", Primera Serie, Tomo 2.
- "Californias 45".

3. University of California Berkeley, Bancroft Library

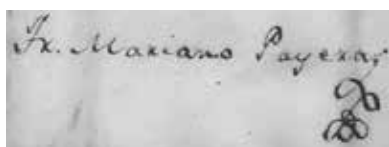
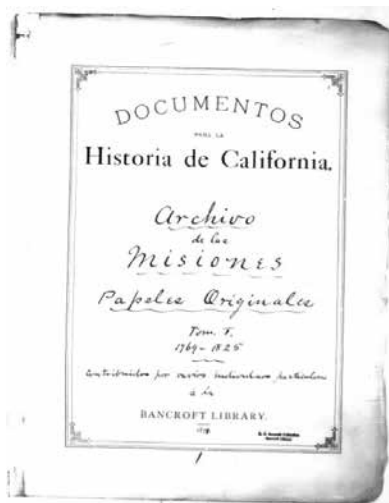
La biblioteca Bancroft (en honor a l'historiador Hubert Howe Bancroft) de la Universitat de Berkeley disposa de diverses col·leccions d'arxius, entre elles les següents:

California Mission and Church Miscellany 1773-1846

Inclou una carta confidencial de fra Marià als pares de totes les missions.

Arxius de les missions 1769-1856

- Aquests registres contenen principalment documents originals relacionats amb les missions de Califòrnia. Inclou correspondència, circulars, informes i estats de comptes, padrons i un llibre de casaments.
- Les carpetes 534-535, 537, 540, 542, 544-547 i 553-555 contenen documents relacionats amb fra Marià Payeras.

Figures 5 A, B i C. Documentació original. Manuscrit i signatura

Helen Harding Bretnor Papers, 1955-1961, Banc Mss 86/106 C

- La capsa 2 de l'arxiu BANC MSS 86/106 c conté índexs dels escrits de nou dels franciscans de Califòrnia.

Archivo del Obispado de Monterey y Los Angeles, BANC MSS C-C 6

- El volum BANC MSS C-C 6 conté extractes i transcripcions fetes el 1877 per H. H. Bancroft dels registres que es trobaven en els arxius Archives of the Bishopric of Monterey and Los Angeles. Inclou extractes dels llibres de les missions: San Buenaventura (pp. 1-48); Soledad, (p. 49); San Miguel (pp. 50-54); San Antonio de Padua (pp. 55-66); San Diego (pp. 67-68); San Juan Bautista (pp. 69-73); Purísima Concepción (pp. 74-76); Santa Inés (pp. 77-79); Soledad (pp. 80-81); San Luis Obispo (pp. 82-87); Santa Cruz (pp. 88-90).
- Per exemple, l'Item 10. Calzada, Juan i González, Francisco: Carta a Payeras, juliol 24, 1815, anunciant l'elecció de Payeras com a president de les missions de Califòrnia. p. 16.

Documentos para la historia de California, 1802-1847, BANC MSS C-B 87

- Aquesta col·lecció conté transcripcions i extractes de documents fets per Thomas Savage per a H. H. Bancroft el 1878. Inclou alguns papers referents a les missions.
- 1816, Dec. 31 Payeras, Mariano: Estado de las misiones. Abstract. p. 88
- Payeras, Mariano, 1769-1822 Physical Description: p. 88

Documentos para la historia de California, 1821-1872, BANC MSS C-B 75, Antonio F. Coronel

- Documents relacionats amb la història de Califòrnia, particularment amb l'àrea de Los Angeles.
- Carpeta 1. Payeras, Mariano, 1769-1822 Nota adicional: subministrament de queviures a la missió de La Purísima, 16 juliol 1821. Carta encadenada relativa al proveïment de queviures.
- Carpeta 349-350. Payeras, Mariano, 1769-18 22 Doc. 1-2

Archivo General de Indias

- Conté diversos documents relatius al Colegio de San Fernando i a les missions de Califòrnia.
- 1819, 4 de maig, missió de La Soledad. Fra Marià Payeras. Província de Califòrnia. Missions de la Nova Califòrnia. Notícia de les missions que ocupen els religiosos de Nuestro Padre de San Francisco Misioneros Apostolicos del colegio de Propaganda fide de San Fernando de Mexico en dites Provincias i els seus progressos a 1817 i 1818: nombre de missioners que les serveixen. Descripció física: 2 folis.
- 1819, 31 octubre, Mèxic. El Conde del Venadito al Ministre de Gracia i Justícia. No. 223. Remet l'Estat de les missions de l'Alta Califòrnia que manifesta els seus progressos en els anys 1817 i 1818. Descripció física: 1 foli.

4. Parish archives of Sonora and Sinaloa, Universidad de Arizona, BANC MSS 72/195

- BANC MSS 72/195 m FILM Reel 21. Registres de naixements i altres registres d'església.
- La col·lecció consisteix en decrets dels governs estatals de Occidente, Sinaloa i Sonora, Mèxic. També inclou cartes i memoràndums relatius als negocis del govern en les dates 1824-1873.

5. Huntington Library, Manuscript Department

The De la Guerra Collection, Guerra Family Papers 1752-1955.

- Documents personals, polítics, legals i sobre les terres de José Antonio de la Guerra y Noriega (1779-1858) i els seus descendents, que varen formar una de les prominents famílies pioneres de Califòrnia. Es conserva còpia de la documentació després que els originals es traslladessin a l'arxiu de la missió de Santa Bàrbara.
- Capsa 16 725-769 Correspondència Ord – Payeras.
- Conté 79 peces relatives a fra Marià Payeras en les dates 1815-1822.

6. Claremont University, Honnold/Mudd Library

William McPherson papers, H.Mss.0524

- Conté correspondència, diaris, fotografies, llibres de comptes, registres de taxes i terres, manuscrits, notes, transcripcions... relacionats amb l'historiador William McPherson (1885-1964).
- Capsa 38, Carpeta 53. Nuez, Joaquín Pascual a Mariano Payeras, San Gabriel, 1820, 5 juny. Idioma: castellà. Document signat d'una fulla (7.825 x 5.75 polzades). Acompanyada d'una transcripció mecanografiada (2 p.), possiblement per Thomas Workman Temple i d'un resum mecanografiat (1 p., fotocòpia de Ms. McP 285) per Temple, 22 novembre 1940. Ms. McP 217.

- Capsa 38, Carpeta 54. Solá, Pablo Vicente de, a Mariano Payeras, Monterey, 1822, 17 April. Idioma: castellà; Document signat de dues fulles (plegat a 12.5 x 8.5 polzades, marques d'aigua visibles en els dos fulls i una mutilació visible en el segon full. McP 218.
- Capsa 38, Carpeta 56. Payeras, Mariano, Regulació relativa a les missions, Monterey, 1822, 9 octubre. Idioma: castellà. Document signat d'un full (9.75 x 6.5 polzades). McP 220.

7. California State Parks, La Purisima Mission State Historic Park Collection 1787-2002

- La col·lecció del Parc Històric Estatal de La Purísima conté correspondència, materials administratius, registres arquitectònics, documents de les comissions, retalls de notícies, ressenyes i materials financers que documenten la restauració de la missió començada el 1934. A més, la col·lecció inclou registres originals de la missió, en anglès i castellà, informes anuals i bianuals, correspondència, llistats d'inventari, llibres de confirmacions, enterraments, casaments i baptismes des del 1787 al 1851.
- Capsa 11: Carpeta 11. Payeras, Fr. Mariano, OFM, 1940-1971.

8. UC Santa Cruz, Special Collections and Archives

Starr P. Gurcke Papers, MS-8.

- Aquesta col·lecció inclou traduccions de documents d'abans que Califòrnia fos un estat, així com materials de recerca i documents de treball.
- Capsa 4 : Carpeta 2 #927 - A: Rev. Father President Fr. Mariano Payeras; De: Fr. Ramon Olbes 3/2/1819
- Capsa 4 : Carpeta 2 #937 – Nota dels articles de les missions – sol·licitat pel governador el març de 1819; De: Fr. Mariano Payeras 3/1819
- Capsa 4 : Carpeta 2 #972 - A: Rev. Father President Mariano Payeras; De: Fr. Ramon Olbes 6/13/1819
- Capsa 4 : Carpeta 2 #974 - A: Rev. Father President Mariano Payeras; De: Fr. Ramon Olbes 6/22/1819

9. UC San Diego, Mandeville Special Collections Library

Registre de les missions de Califòrnia, 1817 MSS 0195

- Registre hogràfic de confessions, comunions i viàtics realitzats a 19 missions de Califòrnia durant el 1816. Signat per fra Marià Payeras de la missió de La Purísima.

10. Santa Barbara Mission Archive

L'arxiu de Santa Barbara es remunta a la data de fundació de la missió, el 4 de desembre de 1786. L'any de 1833 el pare Narciso Durán, president de les missions de Califòrnia, va transferir la seva seu de la missió de San José a la de Santa Bárbara, portà amb ell tots els documents de la cadena de missions. Altres documents s'han recollit d'arxius d'Espanya, Mèxic, els Estats Units i Roma per a complementar els materials originals. Material suplementari s'ha adquirit d'arxius de Sevilla, Madrid i Mallorca; la Ciutat de Mèxic, les biblioteques Huntington i Bancroft, la universitat de Texas a Austin i altres arxius i biblioteques menors, públiques i privades.

El volum de documentació total supera els 75.000 exemplars en diverses col·leccions. Les col·leccions "California Mission Documents" i "De la Guerra Collection" són les col·leccions on es conserven més documents sobre fra Marià Payeras.

California mission documents

- Aquesta col·lecció conté 4.199 documents. Entre ells diversos centenars de documents, principalment cartes, escrites per fra Marià Payeras en les seves estades a San Carlos, La

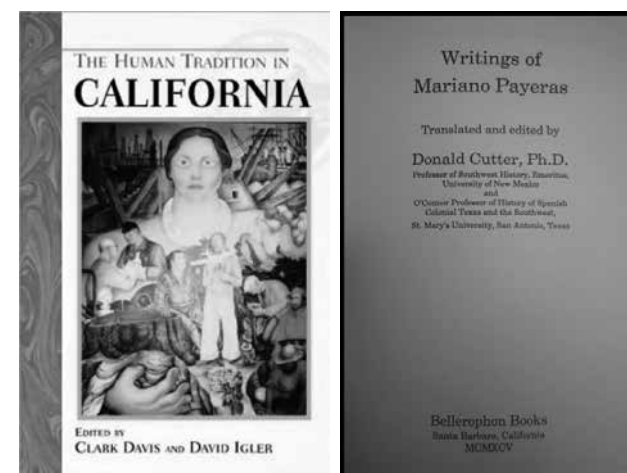
Soledad, San Diego, Santa Barbara i La Purísima. Per raons d'espai la relació d'aquests documents no s'inclou en aquesta comunicació, però pot ser consultada a l'obra *Calendar of Documents in the Santa Barbara Mission Archive-Library de Maynard J. Geiger, OFM, Ph.D.*

The De la Guerra Collection

- Aquesta col·lecció va pertànyer a José Antonio de la Guerra y Noriega (1779-1858), capità de l'armada espanyola i comandant del Presidio de Santa Barbara (1806-1842) i als seus successors. També va ser tresorer dels missioners franciscans de Califòrnia, d'aquí les nombroses cartes dels missioners que va rebre. Aquests documents varen restar en mans de la família de la Guerra fins al 1967, quan el pare Joseph Thompson, OFM, besnét del capità de la Guerra, va morir. Uns anys abans de la seva mort, el pare Thompson va depositar la col·lecció a la biblioteca Henry E. Huntington Library, San Marino, Califòrnia, amb indicacions que després de la seva mort aquesta havia de ser transferida a l'arxiu de Santa Bárbara. La col·lecció conté 79 documents referents a fra Marià Payeras. Per raons d'espai la relació d'aquests documents no s'inclou en aquesta comunicació, però pot ser consultada a l'obra *Calendar of Documents in the Santa Barbara Mission Archive-Library de Maynard J. Geiger, O. F. M., Ph.D.*

4.2. Bibliografia

En aquest apartat s'inclou el llistat de la bibliografia americana referent a fra Marià Payeras.

2

Father President Mariano Payeras A View of the California Missions

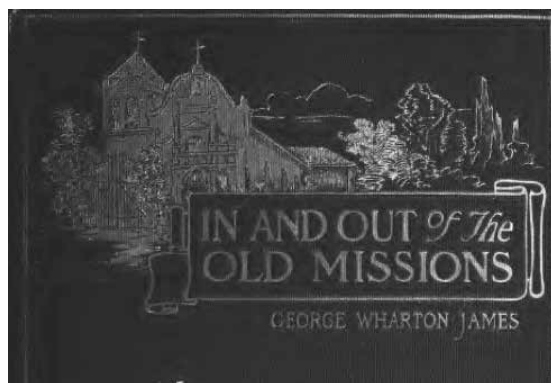
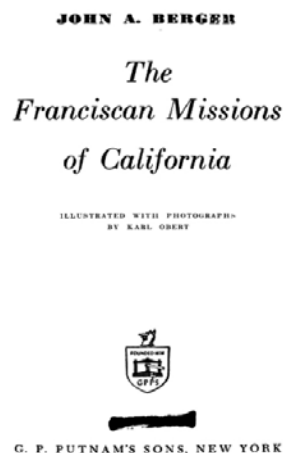
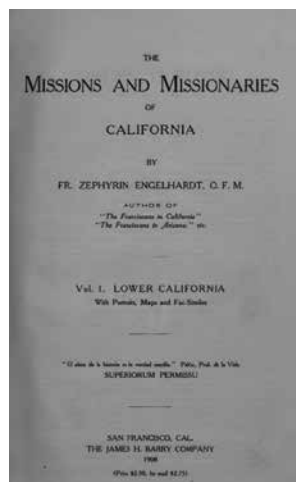
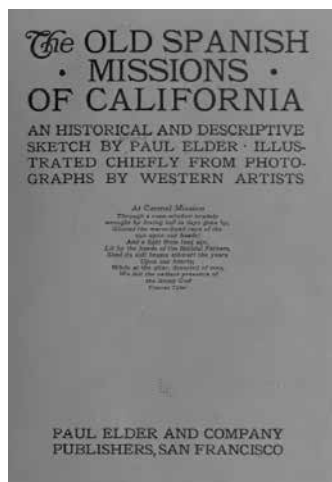
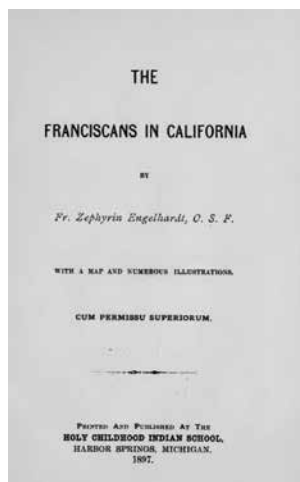

Figura 6. Algunes portades de la bibliografia americana referent a les missions

- Aiken, S. R. 1983. *The Spanish Missions Of Alta California Rise, Decline, and Restoration*. Pioneer America, Vol. 15, No. 1 (March 1983), pp. 3-19.
- Archibald, R. 1976. *The Economy of the Alta California Mission, 1803-1821*, Southern California Quarterly, Vol. 58, No. 2 (SUMMER 1976), pp. 227-240.
- Archibald, R. 1978. *Indian Labor at the California Missions Slavery or Salvation?*. The Journal of San Diego History. San Diego Historical Society Quarterly.
- Arias, D. 2009. *The First Catholics of the United States*. Lulu.com.
- Arkush, B. S. 1993. *Yokuts Trade Networks and Native Culture Change in Central and Eastern California*. Ethnohistory, Vol. 40, No. 4 (Autumn, 1993), pp. 619-640.
- Bancroft, H. H. 1884. *Works: History of California. 1884-90*, Volum 18 de Works of Hubert Howe Bancroft, History Co.
- Bancroft, H. H. 1885. *History of California. 1884-90*, Hubert Howe Bancroft. A. L. Bancroft.
- Bancroft, H. H. 1886. *The Works of Hubert Howe Bancroft: History of California. 1884-90*. History Company.
- Bancroft, H. H. 1888. *Works: California pastoral. 1888*. History Co.
- Bancroft, H. H. 1889. *The Works of Hubert Howe Bancroft, Volum 17*. The History company.
- Bancroft, H. H., Nemos, W., Oak, H.L., Victor, F.F. i Bates, A. 1896. *California. 1884-90*. Universitat de California.
- Bancroft, H. H. 2008. *California Pioneer Register and Index 1542-1848*, Janaway Publishing.
- Bancroft, H. H. 2010. *History of California*, Volum 6, Hubert Howe Bancroft, General Books LLC.
- Barger, W. J. 2003. *Furs, Hides, and a Little Larceny: Smuggling and Its Role in Early California's Economy*. Southern California Quarterly, Vol. 85, No. 4 (Winter 2003), p. 381- 412.
- Beattie, G. W. 1923. *San Bernardino Valley in the Spanish Period*. Annual Publication of the Historical Society of Southern California, Vol. 12, No. 3 (1923), pp. 10-28.
- Beattie, G. W. 1930. *California's Unbuilt Missions: Spanish Plans for an Inland Chain*. California University.
- Beattie, G. W. 1933. *San Bernardino Valley before the Americans Came*. California Historical Society Quarterly, Vol. 12, No. 2 (Jun., 1933), pp. 111-124.
- Beebe, R. M. i Senkewicz, R. M. 1996. *The End of the 1824 Chumash Revolt in Alta California: Father Vicente Sarria's Account*. The Americas, Vol. 53, No. 2 (Oct., 1996), pp. 273-283.
- Beebe, R. M. i Senkewicz, R. M. 2006. *Testimonios: Early California Through the Eyes of Women, 1815-1848*, Heyday Books.
- Behrens, J. 2007. *Central Coast Missions in California*, LernerClassroom.
- Berger, J. A. Brother Hermemegild TOSF. 2013. *The Franciscan Missions of California*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Bertao, D. E. i Dias, E. M. 1987. "El Portuguese": *Don Antonio Rocha California's First Portuguese Sailor*. California History, Vol. 66, No. 3 (Sep., 1987), pp. 188-195.
- Blackmar, Frank W. 1890. *Spanish colonization in the southwest*. Publication agency of the Johns Hopkins University.

- Bolton, H. E. 1919. *The Iturbide Revolution in the Californias*. The Hispanic American Historical Review, Vol. 2, No. 2 (May, 1919), pp. 188-242.
- Bouvier, V. M. 2004. *Women and the Conquest of California, 1542-1840: Codes of Silence*. University of Arizona Press.
- Breen, L. A. 2013. *Converging Worlds: Communities and Cultures in Colonial America*, Routledge.
- Bride, L. 1893. *The Story Of The Old Missions of California. Their Establishment, Progress and Decay*. San Francisco Wm. Doxey.
- Canedo, L. G. 1956. *Some Franciscan Sources in the Archives and Libraries of America*. The Americas, Vol. 13, No. 2 (Oct., 1956), pp. 141-174.
- Casas, M. R. 2009. *Married to a Daughter of the Land: Spanish-Mexican Women and Interethnic Marriage in California, 1820-1880*, University of Nevada Press.
- Chapman, C. E. 1921. *A History of California: The Spanish Period*. Macmillan.
- Cleary, Brother Guire. S. S. F. 2001. *Poverty and Wealth: Franciscan Dilemma in the Alta California of 1769-1835*. CMSA Annual Conference in Monterey, CA in February 17.
- Colley, Ch. C. 1970. *The Missionization of the Coast Miwok Indians of California*. California Historical Society Quarterly, Vol. 49, No. 2 (Jun., 1970), pp. 143-162.
- Cruz, G. R. 1996. *Let There Be Towns: Spanish Municipal Origins in the American Southwest, 1610-1810*. Texas A&M University Press.
- Culleton, J. 1950. *Indians and Pioneers of Old Monterey: Being a Chronicle of the Religious History of Carmel Mission Considered in Connection with Monterey's Other Local Events and California's General History; Also a Sketch on Aboriginal Monterey*. Academy of California Church History.
- Cutter, D. A. 1996. *The Life of Mariano Payeras: A Study in Church/State Relations*, University of San Diego.
- Dakin, S. B. 1949. *The Lives of William Hartnell*. Stanford University Press.
- Davis, C. i Igler, D. 2002. *The Human Tradition in California*. Rowman & Littlefield.
- Davis, T. 1992. *California's Inland Chain of Missions*. CMSA Newsletter, Vol. 9, Number 1.
- de la Teja, J. F. i Frank, R. 2005. *Choice, Persuasion, and Coercion: Social Control on Spain's North American Frontiers*. UNM Press.
- Dillon, R. H. 1954. *Father Payeras at San Rafael*. The Americas, Vol. 11, No. 1, pp. 79-86, Published by: Academy of American Franciscan History.
- Diversos autores. 1891. *A Memorial and Biographical History of Northern California: Containing a History of this Important Section of the Pacific Coast from the Earliest Period of Its Occupancy to the Present Time*. Lewis Publishing Company.
- Diversos autores. 1892. *The Bay of San Francisco: The Metropolis of the Pacific Coast and Its Suburban Cities: a History*, Lewis Publishing Company.
- Diversos autores. 1897. *Letter from the Secretary of the Treasury Transmitting Report Upon the Mineral Resources of the States and Territories West of the Rocky Mountains, United States*. Dept. of the Treasury, U.S. Government Printing Office.
- Diversos autores. 1897. *Overland Monthly and Out West Magazine, Volum 29*, A. Roman and Company.
- Diversos autores. 1903. *California Missions and Landmarks and how to get there*. Mrs. Armitage S. C. Forbes, Los Angeles.
- Diversos autores. 1904. *Dominicana: A Magazine of Catholic Literature, Volum 5*, Dominican College.
- Diversos autores. 1915. *Report of the Secretary and the Financial Report of the Executive Committee of the Board of Regents*, Smithsonian Institution, U.S. Government Printing Office.
- Diversos autores. 1916 *Annual report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution*, Smithsonian Institution. Board of Regents, United States National Museum, Smithsonian Institution, The Institution.
- Diversos autores. 1921. *Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution, Volum 36, Parts 1914-1915*, Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology, U.S. Government Printing Office.
- Diversos autores. 1921. *Annual Reports, Volum 36, United States*. American Ethnology Bureau.
- Diversos autores. 1921. *Annual Publications of the Historical Society of Southern California*, Southern California Quarterly, Volum 12, Historical Society of Southern California.
- Diversos autores. 1978. *The Journal of San Diego History. San Diego Historical Society Quarterly Spring 1978, Volume 24, Number 2*.
- Diversos autores. 1997. *A Mission for the People: The Story Of La Purisma.*, Henry Holt and Company (BYR).
- Diversos autores. 1997. *San Francisco Chronicle*. 3 January 1897: Page 5.
- Diversos autores. 1996. *California History, Volums 75-76*, California Historical Society.
- Diversos autores. 2001. *California, Número 1598, Michelin Travel Publications*.
- Diversos autores. 2013. *California in the 1930s: The WPA Guide to the Golden State*, University of California Press.
- Earle, D. D. 2005. *The Mojave River and the Central Mojave Desert: Native Settlement, Travel, and Exchange in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Journal of California and Great Basin Anthropology, Vol. 25, No. 1 (2005), pp. 1-38.
- Elder, P. 1923. *The Old Spanish Missions of California: An Historical and Descriptive Sketch*. Paul Elder and Company Publishers. San Francisco.
- Engelhardt, Z. 1897. *The Franciscans in California. Harbor Springs*. Mich., Holy childhood. Indian school.
- Engelhardt, Z. 1908. *The missions and missionaries of California*. Volum 1. James H. Barry Company.
- Engelhardt, Z. 1912. *The missions and missionaries of California*. Volum 2. James H. Barry Company.
- Engelhardt, Z. 1913. *The missions and missionaries of California*. Volum 3. James H. Barry Company.
- Engelhardt, Z. 1920. *San Diego Mission*. James H. Barry Company.
- Engelhardt, Z. 1921. *San Luis Rey Mission*. James H. Barry Company.
- Engelhardt, Z. 1922. *San Juan Capistrano Mission*. Standard printing Company.
- Engelhardt, Z. 1923. *The missions and missionaries of California* Volum 4, James H. Barry Company.
- Engelhardt, Z. 1927. *San Gabriel Mission and the Beginings of Los Angeles*. Mission San Gabriel.
- Engelhardt, Z. 1930. *S an Buenaventura, the mission by the sea*. Mission Santa Barbara.
- Engelhardt, Z. 1932. *Mission La Concepcion Purisima de Maria Santisima*. Mission Santa Barbara.

- Enulty, E. C. 2009. *De claustro a cuadro grande. Los espacios abiertos y sus usos en los conjuntos misionales de la Alta California*. Boletín de monumentos históricos, Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo.
- Ettinger, C. R. 2012. *Pueblo, Presidio y Misión en la estructuración del territorio e la alta California en el siglo XVIII*. Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo.
- Fogel, D. 1988. *Junipero Serra, The Vatican, & Enslavement Theology*. Ism Press Books.
- Fraser, M. A. 1997. *A Mission for the People: The Story Of La Purisima*. Henry Holt and Company (BYR).
- Garr, D. 1972. *Planning, Politics and Plunder: The Missions and Indian Pueblos of Hispanic California*. Southern California Quarterly, Vol. 54, No. 4 (WINTER 1972), pp. 291-312.
- Geiger, M. J. 1947. *The Mallorcan Contribution to Franciscan California*. The Americas, Vol. 4, No. 2, (Oct., 1947), pp. 141-150. Academy of American Franciscan History.
- Geiger, M. J. 1947. *Calendar of Documents in the Santa Barbara Mission Archives*. Academy of American Franciscan History.
- Geiger, M. J. 1949. *The Internal Organization and Activities of San Fernando College, Mexico (1734-1858)*. The Americas, Vol. 6, No. 1 (Jul., 1949), pp. 3-31.
- Geiger, M. J. 1953. *Reply of Mission San Antonio to the Questionnaire of the Spanish Government in 1812 concerning the Native Culture of the California Mission Indians*. The Americas, Vol. 10, No. 2 (Oct., 1953), pp. 211-227.
- Geiger, M. J. 1964. *The Story of California's First Libraries*. Southern California Quarterly, Vol. 46, No. 2 (JUNE 1964), pp. 109-124.
- Geiger, M. J. 1965. *Biographical Data on the California Missionaries (1769-1848)*. California Historical Society Quarterly, Vol. 44, No. 4 (Dec., 1965), pp. 291-310.
- Geiger, M. J. 1969. *Franciscan missionaries in Hispanic California, 1769-1848: a biographical dictionary*. Huntington Library.
- Geiger, M. J. 1969. *Biographical Data on the Missionaries of San Fernando College Serving the California Missions in 1817 and 1820*. California Historical Society Quarterly, Vol. 48, No. 2 (Jun., 1969), pp. 125-151.
- Geiger, M. J. i Weber, F. J. 1998. *Fray Estevan Tapis, O.F.M. (1754-1825)*. Southern California Quarterly, Vol. 80, No. 4 (Winter 1998), pp. 377-398.
- Geiger, M. J. i Weber, F. J. 2000. *Fray Estevan Tapis, O.F.M. (1754-1825)*, Archive Library.
- Gendzel, G. 2001. *Pioneers and Padres: competing mythologies in northern and southern California, 1850-1930*. Western Historical Quarterly 32: 55-79.
- Goerke, B. 2007. *Chief Marin: Leader, Rebel, and Legend*, Heyday.
- Guest, F. F. 1979. *An Examination of the Thesis of S. F. Cook on the Forced Conversion of Indians in the California Missions*. Southern California Quarterly, Vol. 61, No. 1 (SPRING 1979), pp. 1-77.
- Guest, F. F. 1983. *Cultural Perspectives on California Mission Life*. Southern California Quarterly, Vol. 65, No. 1 (SPRING 1983), pp. 1-65.
- Guest, F. F. 1989. *An Inquiry Into the Role of the Discipline in California Mission Life*. Southern California Quarterly, Vol. 71, No. 1 (SPRING 1989), pp. 1-68.
- Guest, F. F. 1994. *The California Missions Were Far From Faultless*. Southern California Quarterly, Vol. 76, No. 3 (FALL 1994), pp. 255-307.
- Guest, F. F. 1996. *Hispanic California revisited*. Santa Barbara Mission Archive Library.
- Gutiérrez, R. A., Orsi, R.J. i Smith-Baranzini, M. 1998. *Contested Eden: California Before the Gold Rush, Published in Association with the California Historical Society*. University of California Press.
- Hackel, S. W. 1997. *Land, Labor, and Production: The Colonial Economy of Spanish and Mexican California*. California History, Vol. 76, No. 2/3, Contested Eden: California before the Gold Rush (Summer - Fall, 1997), pp. 111-146.
- Hackel, S. W. 1997. *The Staff of Leadership: Indian Authority in the Missions of Alta California*. The William and Mary Quarterly, Vol. 54, No. 2 (Apr., 1997), pp. 347-376.
- Hackel, S. W. 2005. *Children of Coyote, Missionaries of Saint Francis: Indian-Spanish Relations in Colonial California, 1769-1850.*, Omohundro Institute of Early American History and Culture, Williamsburg, Virginia.
- Hackel, S. W. 2012. *Digging up the Remains of Early Los Angeles: The Plaza Church Cemetery*. Southern California Quarterly, Vol. 94, No. 1 (Spring 2012), pp. 1-24.
- Haas, L. 2005. *Journey into otherness, Indigenous ethnic and interethnic relations in the spanish/mexican borderlands: the Chumash revolt*. University of California, VU University Press.
- Haas, L. 2011. *Pablo Tac, Indigenous Scholar: Writing on Luiseño Language and Colonial History, c.1840*. University of California Press.
- Haas, L. 2013. *Saints and Citizens, Indigenous Histories of Colonial Missions and Mexican California.*, University of California Press.
- Herbermann, Ch. G. 1913. *The Catholic Encyclopedia: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church, Volum 10*. Universal Knowledge Foundation.
- Herring, D. A. i Swedlund, A.C. 2003. *Human Biologists in the Archives: Demography, Health, Nutrition and Genetics in Historical Populations.*, Cambridge University Press.
- Hildrup, J. S. 1920. *The Missions of California and the Old Southwest*. A.C. McClurg & Company.
- Hill, J. J. 1927. *The History Of Warner's Ranch And Its Environs*. Privately Printed, Los Angeles, California.
- Hittell, T. H. 1885. *History Of California, Volume II*. Pacific Press Publishing House, Occidental Publishing Co.
- Hittell, T. H. 1898. *History of California, Volum 2*. N.J. Stone.
- Hoover, M., Kyle, D. 2002. *Historic Spots in California*, Stanford University Press.
- Hudson, D. T. 1976. *Chumash Canoes of Mission Santa Bárbara: the Revolt of 1824*. The Journal of California Anthropology, Vol. 3, No. 2 (WINTER 1976), pp. 4-15.
- Huggins, D. H. 1945. *The Pursuit of an Indian Chief*. California Folklore Quarterly, Vol. 4, No. 2 (Apr., 1945), pp. 158-167.
- Hunt Silver, R. D. 1911. *California the Golden*. Burdett.
- Hurtado, A. L. 1988. *Indian Survival on the California Frontier*. Yale University Press.
- Hutchinson, C. A. 1965. *The Mexican Government and the Mission Indians of Upper California, 1821-1835*. The Americas, Vol. 21, No. 4 (Apr., 1965), pp. 335-362.
- Hyland, J. S. 1892. *The Columbian Jubilee: Or Four Centuries of Catholicity in America, Being a Historical and Biographical Retrospect from the Landing of Christopher Columbus to the Chicago Catholic Congress of 1893, Volum 1*.

- Iglar, D. 2013. *The Great Ocean: Pacific Worlds from Captain Cook to the Gold Rush*, Oxford University Press.
- Jackson, R. H. 2000. *From Savages to Subjects: Missions in the History of the American Southwest*, M.E. Sharpe.
- Jackson, R. H. 2002. *Han ignorado la amorosa voz del padre: Reconsiderando los orígenes del levantamiento de los chumash en 1824 en la California mexicana*. Desacatos, n. 10. pàgines 77-93.
- Jackson, R. H. 2005. *Missions and the Frontiers of Spanish America: A Comparative Study of the Impact of Environmental, Economic, Political and Socio-Cultural Variations on the Missions in the Río de La Plata Region and on the Northern Frontier of New Spain*. Pentacle Press.
- Jackson, R. H. *The Building of the California and Paraguay Missions: Town Development on the Fringes of Empire*. www.casahistoria.net
- James, G. W. 1911. *Lands Never Trodden: The Franciscans and the California Missions, In and out of the old missions of California: an historical and pictorial account of the Franciscan missions*. Little, Brown, and company.
- Kelsey, H. 1985. *European Impact on the California Indians, 1530-1830*. The Americas, Vol. 41, No. 4 (Apr., 1985), pp. 494-511.
- Kocher, P. H. 1976. *California's Old Missions: The Story of the Founding of the 21 Franciscan Missions in Spanish Alta California, 1769-1823*. Franciscan Herald Press.
- Lake, A. 2006. *Colonial Rosary: The Spanish and Indian Missions of California*, Ohio university Press.
- Layton, T. N. 1981. *Traders and Raiders: Aspects of Trans-Basin and California-Plateau Commerce, 1800-1830*, Journal of California and Great Basin Anthropology, Vol. 3, No. 1 (Summer 1981), pp. 127-137.
- Leffingwell, R. I Worden, A. 2005. *California Missions & Presidios: The History & Beauty of the Spanish Missions*. Voyageur Press.
- Lightfoot, K. G. 2004. *Indians, Missionaries, and Merchants: The Legacy of Colonial Encounters on the California Frontiers*. University of California Press.
- Lummis, Ch. F. 1909. *Out West: A Magazine of the Old Pacific and the New, Volum 31*. Land of Sunshine Publishing Company.
- Mancall, P., Merrell, J. 2000. *American Encounters: Natives and Newcomers from European Contact to Indian Removal, 1500-1850*, Psychology Press.
- Mason, W. M. 2004. *Los Angeles Under The Spanish Flag, Spain's New World*, Southern California Genealogical Society, Inc.
- Matthews, G. 2012. *The Golden State in the Civil War: Thomas Starr King, the Republican Party, and the Birth of Modern California*. Cambridge University Press.
- McGarry, D.D. 1950. *Educational Methods of the Franciscans in Spanish California*. The Americas, Vol. 6, No. 3 (Jan., 1950), pp. 335-358.
- McKee, I. 1947. *The Beginnings of California Winegrowing*. The Quarterly: Historical Society of Southern California, Vol. 29, No. 1 (MARCH 1947), pp. 59-71.
- McKowen, K. i McKowen, D. 2006. *Best of California's Missions, Mansions, and Museums: A Behind-the-Scenes Guide to the Golden State's Historic and Cultural Treasures*. Wilderness Press.
- Monroy, D. 1993. *Thrown Among Strangers: The Making of Mexican Culture in Frontier California*. University of California Press.
- Mumford, E. P. 1927. *Early History of Cotton Cultivation in California*. California Historical Society Quarterly, Vol. 6, No. 2 (Jun., 1927), pp. 159-166.
- Muntañola, J. i Saura, M. 1988. *Traces catalanes en l'arquitectura del paisatge de California 1769-1821*. Oikos-Tau, DL
- Muñoz, Fray Pedro, Cleland, R. G., i Noya, H. 1946. *The Gabriel Moraga Expedition of 1806: The Diary of Fray Pedro Muñoz*, Huntington Library Quarterly, Vol. 9, No. 3 (May, 1946), pp. 223-248.
- Newmark, M. R. 1946. *The Story of Religion in Los Angeles 1781-1900*. The Quarterly: Historical Society of Southern California, Vol. 28, No. 1 (March 1946), pp. 34-50, 6.
- Norton, H. K. 1913. *The story of California from the earliest days to the present*. A. C. McClurg & Co.
- Nunis Jr., D. B. 1977. *Memorial to Rev. Maynard J. Geiger, O.F.M.* The Journal of California Anthropology, Vol. 4, No. 2 (WINTER 1977), pp. 155-172.
- Nunis Jr., D. B. 1997. *The Franciscan Friars of Mission San Fernando, 1797-1847*. Southern California Quarterly, Vol. 79, No. 3, Mission San Fernando Rey de España 1797-1997 (Fall 1997), pp. 217-248.
- Oak, H. L. 1885. *Annals of the Spanish Northwest: California II*, Vol. 4; Bancroft History Vol. 14.
- Older, F. 2005. *California Missions and Their Romance*. Kessinger Publishing.
- Ortega Soto, M. 2001. *Alta California: una frontera olvidada del noroeste de México, 1769-1846*. Plaza y Valdes.
- Ostrow, K. 2000. *Mission La Purísima Concepción*. The Rosen Publishing Group.
- Owen, J. T. 1960. *The Church by the Plaza: A History of the Pueblo Church of Los Angeles: Part I*. The Historical Society of Southern California Quarterly, Vol. 42, No. 1 (March, 1960), pp. 5-28.
- Parkman, E. B. 1997. *Fort and Settlement: Interpreting the Past at Fort Ross State Historic Park*. California History, Vol. 75, No. 4 (Winter, 1996/1997), pp. 354-369.
- Pauley Westerners, K. E. 1997. *The Rancho Days in Southern California: An Anthology with New Perspectives*. Los Angeles Corral.
- Payeras, M. 1817. *Noticia de las Misiones que ocupan los Religiosos de N.P.S. Francisco Misioneros Apostolicos del Colegio de San Fernando de Mexico 1815 y 1816: Mision de la Purisima Concepcion*.
- Payeras, M. 1817. *California missions register*.
- Payeras, M. 1995. *Writings of Mariano Payeras*. Bellerophon Books. Traducción de Donald C. Cutter.
- Peraza Guzmán, M. T. 2000. *Arquitectura y urbanismo virreinal*. UADY.
- Piñera, D. 2006. *La Independencia en el Noroeste de México. Estudio Historiográfico*. Estudios de Historia moderna y contemporánea de México, Volumen 5 Documento 43.
- Pizà, A. i Summers, W.J. 2007. *J. B. Sancho: compositor pioner de California*. Craig H. Russell publisher.
- Powell, J. W., Fewkes, J. W., Stirling, M. W., Hodge, F.W. Holmes, W. H. 1921. *Annual Report, Volum 36, Parts 1914-1915*, Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology, U.S. Government Printing Office.
- Randolph, E. 1860. *Address on the History of California, from the Discovery of the Country to the Year 1849: Delivered Before the Society of California Pioneers, at Their Celebration of the Tenth Anniversary of the Admission of the State of California Into the Union*. Printed at the Alta California job office.
- Robertson, J. A. 1919. *The Hispanic American Historical Review*. Volum 2. Board of Editors of the Hispanic American Review.

- Russell, C. H. 2004. *Fray Juan Bautista Sancho, Tracing the Origins of California's First Composer and the Early Mission Style, Part I*, The Journal of the California Mission Studies Association, Volume 21, No. 1.
- Russell, C. H. Professor California Polytechnic State University, 2009. *From Serra to Sancho: Music and Pageantry in the California Missions: Music and Pageantry in the California Missions*. Oxford University Press.
- Sandos, J. A. 1985. *LEVANTAMIENTO!: The 1824 Chumash Uprising Reconsidered*. Southern California Quarterly, Vol. 67, No. 2 (SUMMER 1985), pp. 109-133.
- Sandos, J. A. 2004. *Converting California: Indians and Franciscans in the Missions*. Yale University Press.
- Saunders, Ch. F. 1915. *The California Padres and Their Missions*. Joseph Smeaton Chase Houghton Mifflin company.
- Scharff, V., Ronda, J. P., Faragher, J. M., Gutiérrez, D. G., Underwood, K. i Montoya, M. E. 2000. *Claims and Prospects of Western History: A Roundtable*, The Western Historical Quarterly, Vol. 31, No. 1 (Spring, 2000), pp. 25-46.
- Servín, M. P. 1965. *The Secularization of the California Missions: A Reappraisal*. Southern California Quarterly, Vol. 47, No. 2 (JUNE 1965), pp. 133-149.
- Shammass, C. 2012. *Investing in the Early Modern Built Environment: Europeans, Asians, Settlers and Indigenous Societies*. BRILL Academic Pub.
- Shea, J. G. 1854. *History of the Catholic Missions Among the Indian Tribes of the United States, 1529-1854*. Edward Dunigan & Bro.
- Simonson, A. 2007. *Hispanic Heritage and San Diego County: Indian Villages and Ranches of 1821*. La Prensa San Diego.
- Smith, F. R. 1944. *The Mission of Nuestra Señora de la Soledad*. California Historical Society Quarterly, Vol. 23, No. 1 (Mar., 1944), pp. 1-18.
- Smith, H. V. 2011. *Mission La Purisima Concepcion. A Glance Through Its History And The Story Of Its Restoration*. Project Superintendent, La Purisima SP-29-CCC—National Park Service.
- Smith, W. 2004. *Garden of the Sun: A History of the San Joaquin Valley, 1772 - 1939*, Linden Publications.
- Smythe, W. E. 1907. *History of San Diego, 1542-1907: An Account of the Rise and Progress of the Pioneer Settlement on the Pacific Coast of the United States*. History Company
- Smythe, W. E. 1913. *San Diego and Imperial counties, California: a record of settlement, organization, progress and achievement, Volum 1*. v The S. J. Clarke Publishing Company.
- Snow, D.H. 1967. *Archaeology and 19th Century Missions*. Historical Archaeology, Vol. 1 (1967), pp. 57-59.
- Spencer-Hancock, D., i Pritchard, W. E. 1982. *The Chapel at Fort Ross: Its History and Reconstruction*. California History, Vol. 61, No. 1 (Spring, 1982) pp. 2-17.
- Spickard, P. 2005. *Race and Nation: Ethnic Systems in the Modern World*, Psychology Press.
- Toomey, D. 2001. *The Spell of California's Spanish Colonial Missions*, Sunstone Press.
- Tays, G. 1936. *The Passing of Spanish California, September 29, 1822*, California Historical Society Quarterly, Vol. 15, No. 2 (Jun., 1936), pp. 139-142.
- Vallejo, M. G. 2000. *Report of a visit to Fort Ross and Bodega Bay in April 1833*, California Mission Studies Assotiation.
- Wade, S. A., Van Wormer, S. R. i Thomson, H. 2009. *240 Years of Ranching, Historical Research, Field Surveys, Oral Interviews, Significance Criteria, and Management Recommendations for Ranching Districts and Sites in the San Diego Region*.
- Walton, J. 2003. *Storied Land: Community and Memory in Monterey*, University of California Press.
- Webb, E. 1948. *Agriculture in the Days of the Early California Padres*. The Americas, Vol. 4, No. 3 (Jan., 1948), pp. 325-344.
- Weber, F. J. 1975. *California's Caminito Real*. California Historical Quarterly, Vol. 54, No. 1 (Spring, 1975), pp. 63-75.
- Weber, F. J. 1986. *Our Lady's Mission: A Documentary History of La Purisima Concepcion*. Libra Press.
- Weber, F. J. 1997. *Some Historical Reflections on the Catholic Church in California*. Saint Francis Historical Society.
- Weber, F. J. 2000. *Encyclopedia of California's Catholic Heritage, 1769-1999*, Saint Francis Historical Society.
- Weber, F. J. 2003. *Requiescant in Pace: The Story of Catholic Cemeteries in the Archdiocese of Los Angeles*, Saint Francis Historical Society.
- Weber, D. J. 2005. *The Spanish Borderlands, Historiography Redux*. The History Teacher, Vol. 39, No. 1 (Nov., 2005), pp. 43-56.
- Weber, D. J. 2009. *The Spanish Frontier in North America: The Brief Edition*. Yale University Press.
- Young, R. 1999. *A Personal Tour of la Purísima.*, Lerner Publishing Group.

“Han ignorado la amorosa voz del Padre”.

Reconsiderando los orígenes del levantamiento
de los chumash en 1824 en la California mexicana*

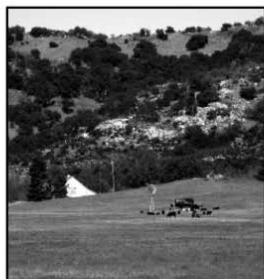
Robert H. Jackson

CATHERINE R. ETTINGER MC ENULTY*

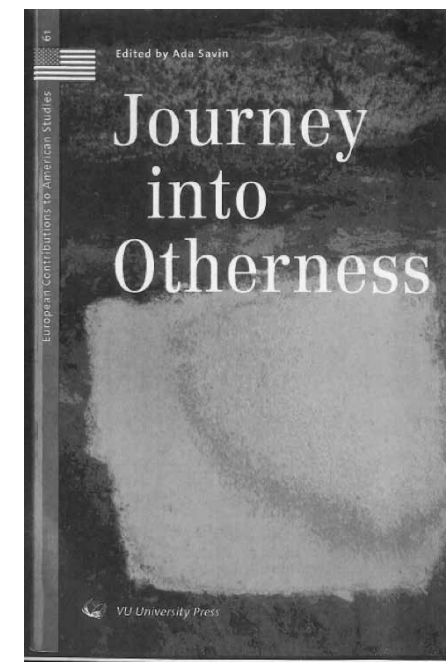
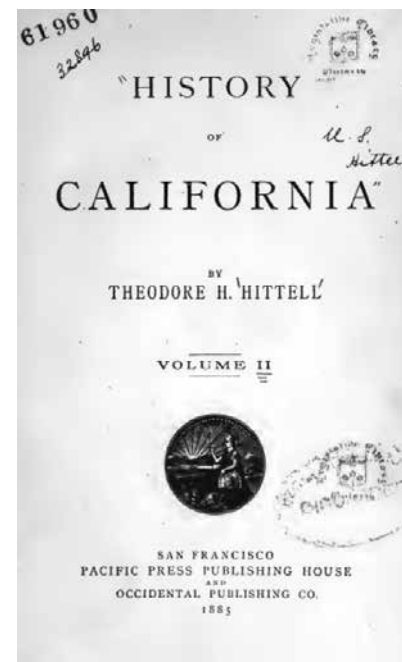
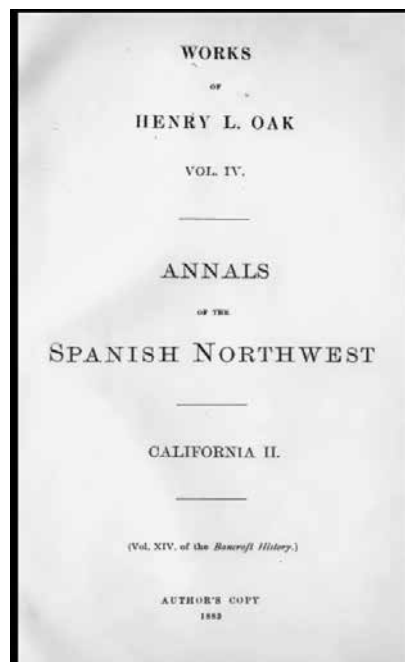
**De claustro a cuadro grande.
Los espacios abiertos y sus usos
en los conjuntos misionales
de la Alta California**

240 Years of Ranching
 Historical Research, Field Surveys, Oral Interviews, Significance
 Criteria, and Management Recommendations for Ranching Districts
 and Sites in the San Diego Region

By
Sue A. Wade
Stephen R. Van Warner
Heather Thomson

September 8, 2009

THE HISTORY OF
 WARNER'S RANCH
 AND
 ITS ENVIRONS

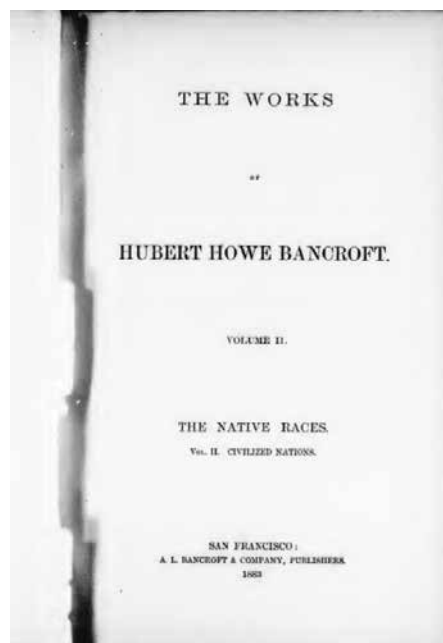
By JOSEPH J. HILL

WITH A PREFACE BY HERBERT E. BOLTON

PRIVATELY PRINTED
 LOS ANGELES, CALIFORNIA

1927

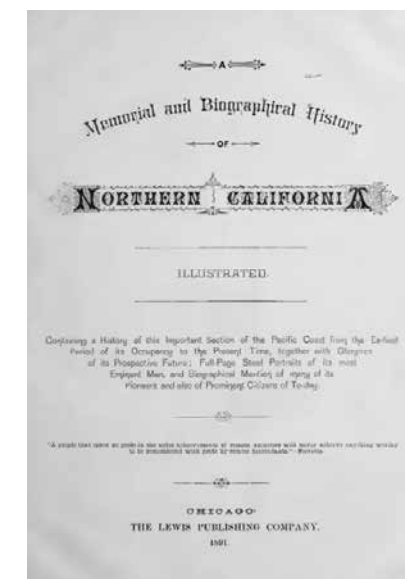
Los Angeles Under The Spanish Flag

— Spain's New World —

By
 William M. Mason

Produced as a complement to:
 Spanish-Mexican Families of Early California
 Volume III

Southern California Genealogical Society, Inc.
 Burbank, California
 2004

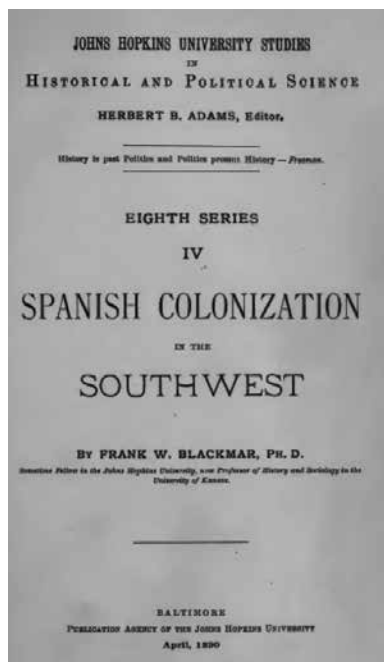

Figura 7. Algunes portades de la bibliografia americana de temàtica diversa

5. Conclusions

- Fra Marià Payeras tal volta sigui l'inquer més universal, però és totalment desconegut a la ciutat. Per una part, ho és a nivell general per la població. Per l'altra, a nivell històric, no està encara prou difosa la seva feina a Amèrica.
- En canvi, sí que és conegut i present a nivell general, i molt estudiat a nivell acadèmic, als Estats Units d'Amèrica, existint gran quantitat de documentació important, que aquí es desconeix.
- Al llarg de la recerca hem trobat gran quantitat d'anècdotes i confusions sobre la figura de fra Marià, que fan la feina d'investigació més lleugera i amena.

6. Treball futur

Com a treballs a realitzar a continuació, proposem dues línies:

1. Acabar la recerca de documentació original en arxius i també la bibliogràfica, atenant a la que actualment es vagi generant.
2. Per altra banda, realitzar, al material recopilat, un buidatge d'informació i posterior classificació segons les seves principals activitats:
  - I. Lingüista
  - II. Pacificador
  - III. Viatger i explorador
  - IV. Diarista
  - V. Administrador

Bibliografia per a la història del calçat a Inca

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Santiago Cortès i Forteza
Àngela Beltran i Cortès

Des de la més remota antiguitat els productes que caracteritzen "l'Alqueria Major de Mallorca" són, sense ordre, el vi, la ceràmica i el calçat. Cap dels tres té escrita la seva història completa, tot i això són molts els estudis, articles i referències que s'han publicat que, a l'hora d'escriure-la, s'hauran de tenir en compte. Històries generals a Inca, per desgràcia no en tenim gaires, es resumeixen a: *Historia de Inca contada a los niños* de Vall de Padrines, *Breu història d'Inca* de Gabriel Pieras Salom, *Inca a la història* de Pere-Joan Llabrés i Ramon Rosselló Vaquer, i *Història d'Inca* de Ramon Rosselló Vaquer, aquestes dues darreres es limiten a uns segles determinats.

Aquesta comunicació vol ser un recull, mai exhaustiu, dels estudis, articles i referències que han sortit a llum sobre la sabata amb la intenció de facilitar la tasca de possibles investigadors que vulguin recompondre la seva història. Certament molts d'ells són articles de divulgació, ja que com veurem una gran part es publiquen a programes de festes tant del Dijous Bo com als de les festes patronals, encara que no deixen de ser interessants i donen pistes per a futures investigacions.

Hem format blocs segons la procedència de cada un dels escrits: Jornades d'Estudis Locals d'Inca, programes del Dijous Bo, programes de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén, Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana i, el darrer, llibres i fullers.

No ha estat tasca nostra qualificar els treballs ni eliminar les reiteracions, que n'hi ha, això ho deixem al criteri de cada investigador.

Quant als autors hem de dir que hem trobat una varietat de noms: Joan Rosselló Lliteras, Lluís Maicas, Miquel Pieras, Miquel Àngel Marquès, Gabriel Pieras Salom, Maria Barceló Crespí, Margalida Bernat, Joan Coli Llobera, Carles Manera, Santiago Cortès i Forteza, Pere-Joan Llabrés i Martorell, Bartomeu Quetglas Gayà, Ramon Rosselló Vaquer.

En resum podem dir: hi ha molts treballs publicats, però entre tots no configuren la història del calçat a Inca, manca molt de treball i, sobretot, anar a escodrinyar els arxius, remoure molts papers, fer molta investigació de carrer.

Animem a realitzar aquesta tasca al més aviat millor, ja que el temps, com sempre, juga en contra nostra.

No cal dir que agraiem tota informació, suggeriment o crítica que sobre el tema que ens vulguin fer per sempre millorar aquesta comunicació i complir millor els seus objectius.

Jornades d'Estudis Locals d'Inca

- **PIERAS VILLALONGA, MIQUEL** (1994): "El procés d'industrialització i organització del temps en el treball (mitjans segle XIX-1936)". *Primeres Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 117-126.
- **MARQUÈS SINTES, MIQUEL ÀNGEL; PIERAS VILLALONGA, MIQUEL** (1994): "Temps lliure i oci a Inca i Alaior. Comparacions de dues societats industrials". *Primeres Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 127-154.
- **BARCELÓ CRESPI, MARIA** (1996): "Gerrers, sabaters i tintorers a Inca baix medieval". *Terceres Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 47-59.
- **BERNAT I ROCA, MARGALIDA** (1997): "<<Hòmens feiners i d'indústria>>. Els menestrals de la vila d'Inca entre els S. XI, XII i XV". *Quartres Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 41-68.
- **PIERAS VILLALONGA, MIQUEL** (2000): "La indústria del calçat a Mallorca (1929-1939). El cas d'Inca". *Quintres Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 141-151.
- **MANERA, CARLES** (2006): "La força industrial a les Illes Balears". *Setenes Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 11-32.
- **PIERAS VILLALONGA, MIQUEL** (2007): "Reculls documentals sobre la indústria del calçat". *Vuitenes Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 21-54.
- **CORTÈS I FORTEZA, SANTIAGO** (2008): "Projecte per a la realització d'un vocabulari de la sabata". *Novenes Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 33-37.
- **CORTÈS I FORTEZA, SANTIAGO** (2011): "Un taller de sabates de futbol a Inca". *Dotzenes Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, pàg. 259-264.

Programes del Dijous Bo

- **COLI, JUAN** (1970): "El antiguo gremio de zapateros de Inca". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **COLI, JUAN** (1971): "Antiguo gremio de zapateros de Inca". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **PIERAS SALOM, GABRIEL** (1978): "Els capítols dels sabaters d'Inca 1458". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **COLI, JUAN** (1980): "El antiguo gremio de zapateros de Inca". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **LLABRÉS I MARTORELL, PERE-JOAN** (1985): "Els sabaters d'Inca, el gremi més antic de la Part Forana de Mallorca". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca, pàg. 8.
- **ROSSELLÓ VAQUER, RAMON** (1990): "El gremi de sabaters d'Inca en el segle XVI. Dues notes històriques". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **PIERAS VILLALONGA, MIQUEL** (1995): "Apunts històrics per a un museu del calçat". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **ROTGER LLABRÉS, PERE** (1997): "Les sabates de la comarca d'Inca, una de les millors del mercat mundial". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **AJUNTAMENT D'INCA** (2000): "Els sectors de la pell i del calçat, líders en exportacions en l'exercici de 1999". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **AJUNTAMENT D'INCA** (2000): "Un Dijous Bo per a la confecció, les sabates i els complements". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **TORRES I GÓMEZ, RAFEL** (2003): "La ciutat d'Inca reconeix amb el monument als sabaters la gran tasca realitzada per les persones treballadores en el sector del calçat". Programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.
- **ANÒNIM** (2009): "El futur museu del calçat obre les portes", programa del Dijous Bo, Ajuntament d'Inca.

Programes de festes de Sant Abdon i Senén

- ANÒNIM (1965): “Homenaje a una generación”, programa de festes, Ajuntament d’Inca.
- COLI, JOAN (1978): “Notas inéditas referentes a algunos gremios de Inca”, programa de festes, Ajuntament d’Inca.
- LLABRÉS I MARTORELL, PERE-JOAN (1990): “El retaule de sant Pere apòstol, una joia de la tradició artística inquera bellament restaurada”. Programa de festes, Ajuntament d’Inca.
- PIERAS VILLALONGA, MIQUEL (1999): “Duran, Fluxà i Mateu, tres pilars del segle XX”. Programa de festes, Ajuntament d’Inca, pàg. 7-10.
- PERELLÓ I CARRIÓ, BALTASAR; PIERAS I VILLALONGA, MIQUEL (2002): “Antoni Fluxà Figuerola, entre l’empresa i la família”. Programa de festes, Ajuntament d’Inca, pàg. 31-33.
- CORTÈS I FORTEZA, SANTIAGO (2013): “El patró del gremi de sabaters”. Programa de festes, Ajuntament d’Inca.

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

- MARGALIDA BERNAT I ROCA (2002): “Entorn a l’organització dels menestrals a la Mallorca del segle XIV”. BSAL núm. 58, pàg. 93-114.

Altres publicacions

- ANÒNIM (1914): *Reglamento de la sección de “Maestros zapateros” agregados a la “Unión Industrial” de Inca*. Impremta Miquel Duran. Inca.
- FERRAGUT, M. (MARCOS) (1946): *Atlas de zapatería*. Ediciones Vich, Palma de Mallorca.
- LLABRÉS I MARTORELL, PERE; ROSSELLÓ I VAQUER, RAMON (1998): *Inca en la història 1229-1349*. Ajuntament d’Inca.
- MAICAS I SOCIAS, LLUÍS (1977): *1877-1977: recordant a Mestre Antoni Fluxà*. Inca.
- PIERAS SALOM, GABRIEL (1986): *Breu història d’Inca*. Ajuntament d’Inca.
- PIERAS VILLALONGA, MIQUEL; MARQUÈS SINTES, MIQUEL À. (1993): “Dos pobles productors de sabates: Inca i Alaior: primeres comparacions”, *Revista de Menorca*, Ate-neu científic, literari i artístic, pàg. 206.
- PIERAS VILLALONGA, MIQUEL; PERELLÓ CARRIÓ, BALTASAR (2002): *Antoni Fluxà Figuerola 1853 – 1918. Família, indústria i formació*. Ajuntament d’Inca.

- PONS PASTOR, ANTONI (1930): *Ordinacions gremials i altres capítols de Mallorca (segles XIV-XV)*. Ciutat de Mallorca.
- QUETGLAS, BARTOMEU; LLABRÉS, PERE (1962). *Cofradías gremiales de Inca. Baleares. Siglos XV-XVII*. Herederos de J. Tous. Ciutat.
- QUETGLAS GAYÀ, BARTOLOME (1939): *Los gremios de Mallorca siglos XIII-XIX*. Mallorca.
- ROSSELLÓ LLITERAS, JOAN (1998): *Els pergamins de les Monges Jerònimes de Sant Bartomeu d’Inca*. Consell Insular de Mallorca, Ajuntament d’Inca. Palma.
- ROSSELLÓ VAQUER, RAMON (1997): *Història d’Inca (1350 – 1516)*. Lleonard Muntaner, Palma.

Conclusions

Podem constatar que hi ha moltes referències publicades sobre els sabaters a Inca, però, també hem comprovat que són molt reiteratives. Manca una investigació sistemàtica i ben programada sobre la història del calçat a Inca, ja que en cap dels articles trobem un fil conductor de la història d’aquest producte que ha estat tan important per a la nostra ciutat. Animem que es faci aquest treball que sens dubte és una part important per a la història d’Inca i de la seva gent.

La primera etapa de *Ca Nostra*, publicació inquera en català (1907-1914)

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Francesc Lladó i Rotger

En aquesta comunicació parlarem de la primera etapa de la revista *Ca Nostra* (en endavant *CN*). Aquesta revista va sortir, sense interrupció, entre 1907 i 1914, dirigida per Miquel Duran Saurina ajudat per Miquel Ferrà. En anteriors Jornades hem explicat la relació entre aquests dos personatges i el paper que jugaren en la revista. El que pretenem, a través de la nostra comunicació, és fer un estudi més sistemàtic i més tècnic de la primera etapa de *CN* per aprofundir en el coneixement d'aquesta publicació inquera.

Farem un resum del transcórrer d'aquesta revista en aquests anys, d'allò que fou i va defensar, de les idees que va difondre i de les disputes que mantengué amb els seus contrincants. Pretenem fer un repàs general i és ben segur que quedaran moltes coses per dir a causa de l'extensió del període.

1. *Ca Nostra*, revista catòlica i regionalista en català

Aquesta revista de caire regionalista i de difusió de la moral catòlica, dels bons costums i del catolicisme social en contra del liberalisme, el socialisme i l'anarquisme, la podem enquadrar en el que s'anomenava "Buena Prensa". Un dels seus mèrits principals és el de ser escrita majoritàriament en català i defensar la llengua i la cultura catalanes en el terreny mallorquí, i en el més ample de tot el domini lingüístic català. També té com a característica la difusió del catolicisme a Inca i la seva comarca i donar-nos, durant set anys, una crònica del que passava a Inca en molts aspectes, però principalment en el catòlic i regionalista. Així mateix contempla aspectes literaris, agrícoles, polítics, econòmics i socials, principalment d'Inca i la comarca, però també de tot Mallorca, del domini català, de l'Estat espanyol i internacional.

Ca Nostra neix l'octubre de 1907 dirigida per Miquel Duran. Té com a precedents *Es Ca d'Inca* i *La Bona Causa*, revistes en català, dirigides també per Duran. Un mes abans que *CN*, havia aparegut *El Heraldo de Inca* (en endavant *HI*) un quinzenari que de 1907 a 1912 coexistirà amb *CN*. La premsa a Inca havia començat el 1883 amb *Revista de Inca*.

Duran, en el moment de confeccionar les seves revistes, té com a model, pel seu caràcter catòlic i regionalista, la revista *Mallorca Dominical*, que el seu amic Bartomeu Ferrà Perelló havia editat a Palma entre 1897 i 1901. *Ca Nostra* i el projecte periodístic de Miquel Duran tindrà més etapes que aquesta primera, que no ens proposam estudiar en aquest treball.

La revista, la podem enquadrar en el programa de recristianització de la societat que havia començat l'Església mallorquina a final del segle XIX i que continuava a principi del XX impulsat pel bisbe Pere Joan Campins.

Els dos grans artífexs de la primera etapa de *CN* foren Miquel Duran i Miquel Ferrà. Duran ho féu des d'Inca i Ferrà va seguir la revista des d'allà on era, primer des de Palma, a partir de 1911 des de Gijón i a partir de 1913 des de Barcelona. Aquesta afirmació creim haver-la demostrada a bastament a través dels diversos treballs presentats en anteriors Jornades i que podeu trobar a la bibliografia.

A partir de l'inici de *CN* Ferrà adquireix un compromís amb Duran de proporcionar-li treballs originals procedents del grup de joves que havia fet la revista *Mitjorn* i que ell, en aquells moments, anomenava "les esquerres de l'Arqueològica". Duran, a la vegada, segueix, en part, els consells de Ferrà pel que fa a la ideologia i a la confecció del periòdic. Els dos comparteixen una amistat que s'anirà afermant amb els anys, malgrat estar d'acord només en algunes idees i divergir en moltes altres. Duran és autodidacta amb una concepció panreligiosa de la societat, que segueix les idees que el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages, havia expressat en la seva obra *La tradició catalana* i en les seves pastorals. Aquestes idees anaven en el sentit d'agermanar catalanisme i religió. Duran creia que el catolicisme havia de ser l'eix de la societat i feia els possibles perquè això fos així. Un dels mitjans que li ho permetien era el periodisme, les revistes que havia creat a Inca els anys anteriors i, ara, *CN*. Ferrà, en canvi, era llicenciat en Dret, estudiava Filosofia i Lletres a Barcelona, i estava influenciat, com havia demostrat a *Mitjorn*, per *La nacionalitat catalana* de Prat de la Riba. Els dos, per altra banda, tenien una gran fe en la llengua catalana que defensaven on fos i, a més, creien en la potencialitat cultural i política de Catalunya de la qual prenien exemple. Es diferenciaven que Duran era regionalista i, en canvi, Ferrà ja es declarava obertament nacionalista. També coincidien en la fidelitat al projecte de renovació de l'Església impulsat des de Roma per l'encíclica *Rerum novarum* de Lleó XIII i a Mallorca en els plans renovadors del bisbe Pere Joan Campins, seguit principalment per Mn. Alcover i Mn. Andreu Pont. Dins aquests plans de renovació de l'Església mallorquina es trobava la premsa catòlica i el catolicisme social. Aquest era un intent d'atreure el món obrer cap al catolicisme i allunyar-lo del que consideraven els seus enemics, el socialisme i l'anarquisme. Mn. Alcover i Mn. Andreu Pont iniciaran una promoció del catolicisme social que té com a punt de partida precisament un diari que apareix a Palma dirigit per Mn. Pont i que es diu *Gaceta de Mallorca*. Possiblement a Inca i a tot Mallorca hi ha capellans que segueixen aquesta renovació de l'Església mallorquina, però n'hi haurà d'altres que no la seguiran pensant que l'Església ha de defensar els seus privilegis, tancada dins ella mateixa, i combatre el progrés i el món modern. Miquel Duran, en col·laboració amb alguns capellans que seguien la línia del bisbe Campins, durà a terme, a través dels seus periòdics, aquesta labor de difusió del catolicisme social i de defensa de la influència de Déu, la religió i l'Església en aquesta societat que s'anava transformant. Entre 1907 i 1914 ho fa principalment a través de *Ca Nostra*.

Davant el que podríem anomenar enemics de l'Església, les actituds de Ferrà i Duran eren també diferents. Duran creia que havia de combatre'ls i se servia de *CN* per fer-ho esmerçant molt de temps i mitjans a dur-ho a terme. En canvi, Ferrà creia en la potencialitat de la seva religió i que el que s'havia de fer era labor positiva; que era millor mostrar les qualitats de la pròpia doctrina que perdre el temps a atacar els enemics. De tot això venien les coincidències i desavinences que podeu veure especificades en els treballs citats anteriorment.

En Jornades anteriors s'han publicat diversos estudis sobre la premsa inquera. Aquests treballs i els que hem esmentat abans sobre *Ca Nostra* i les figures de Duran i Ferrà, així com els de la seva correspondència, que trobareu a la bibliografia, seran útils com a introducció a aquest i ens evitaran repeticions inútils. Remetem, doncs, els lectors a dits estudis com a introductoris i complementaris del present. Tot i així farem una petita introducció sociològica i històrica sobre l'estat de la ciutat d'Inca entre l'any 1907 i el 1914. En aquells moments Inca era una societat agrícola que s'anava industrialitzant, amb tot el que això suposa de ràpids canvis socials. Malgrat aquests canvis, no podem oblidar que encara tenia molts elements de societat agrícola i tradicional, cosa que explica el relatiu èxit de *Ca Nostra*, que era una revista que proporcionava la informació d'una societat molt influenciada encara per l'Església tradicional, però que, a poc a poc, s'anava adaptant als canvis que sofria, principalment el món obrer.

2. Inca en el moment de sortir *Ca Nostra*

A final del segle XIX es produïren grans transformacions a Inca que la convertiren molt aviat en capdavantera dins el comerç i la indústria de la Part Forana. Aquest fet fa que sigui reconeguda com a Ciutat el 1900 com a premi als seus avanços socials i econòmics. La segona meitat del XIX, les comunicacions havien millorat substancialment. S'havia fet la nova carretera Palma-Alcúdia, el ferrocarril Palma-Inca i posteriorment els d'Inca-sa Pobla i Manacor. Tenia un velòdrom i un moviment associatiu molt important en els àmbits polític, social, cultural i esportiu. Això la convertia en una societat oberta, receptiva als canvis socials i capdavantera en novetats culturals i esportives. A final del XIX, s'havia introduït un concepte modern en la fabricació de tèxtils, i Antoni Fluxà i altres renovaren la producció artesana del calçat i la convertiren en una indústria moderna. Inca tenia un col·legi de segona ensenyança i des de 1883 tenia premsa pròpia. El 1891 hi funcionaven onze tallers de calçat i cinc adoberies. Des de principi de segle hi havia electricitat i s'havia constituït un centre militar comarcal. El cinema hi era present des de 1904 i, el 1907, al local del Centre Instructiu, foren projectades vistes d'Inca, obra del fotògraf Bartomeu Payeras. El 1908 ja hi havia quatre sales de cinema. El 1909 es creà la societat d'equitació i un nou velòdrom, un any després el Club de Futbol i, el 1912, la tirada de coloms. Tot això va promocionar la premsa local; a partir de 1900 aparegueren *El Eco de Inca*, *El Heraldo de Inca*, *Es Ca d'Inca*, *La Bona Causa* i *Ca Nostra*, aquests tres darrers foren continuïtat l'un de l'altre i el seu impulsor fou Miquel Duran. Hi hem d'afegir *El Hogar* 1902-1903 i *El Radio* 1904-1905. Duran com a regionalista impulsà alguns fets importants —com el certamen literari de 1905— que transcendiren a tot Mallorca. Miquel Duran també impulsava la presència de l'Església a través de distintes activitats i associacions com el Cercle d'Obrers Catòlics, una caixa rural i un sindicat agrícola. Però el regionalisme de Duran no va arribar a organitzar-se políticament d'una manera seriosa.

Aquest ressorgiment catòlic intenta recobrar a Inca el sector de l'ensenyament. Així, en aquests anys s'instal·len a Inca els Germans de La Salle (1908) i els franciscans TOR (1909), encoratjats pel bisbe Campins.

La industrialització representa inconvenients, però també avantatges, dóna lloc a una societat més dinàmica, més oberta i més complicada, on la premsa té un paper important com a mitjà de comunicació, d'intercanvi, de difusió i de contrast d'idees. La població creix perquè ve gent d'altres parts on no hi ha indústria, això du a un desenvolupament de l'urbanisme. Per altra banda, neixen interessos contraposats i la gent pren consciència dels seus drets i de la seva pertinença a una classe social. Aquest fet du com a conseqüència la proliferació d'associacions i sindicats on la gent en general, però principalment els obrers, s'uneixen per defensar junts els seus interessos. Això és possible per la mateixa estructura de la manera de treballar que reuneix

els obrers en quantitats considerables a unes hores determinades, la qual cosa fa que es puguin comunicar i compartir penes i desigs, i veure la necessitat d'unir-se per millorar les seves condicions de vida. La premsa, així mateix, els permetrà conèixer què passa a altres pobles, a Palma i a altres parts del món, cosa que els servirà de model per dur a terme els seus projectes i les seves associacions. L'Església, que tenia un paper capital dins les societats agràries i analfabetes del segle anterior, ara va perdent aquesta influència a causa de la major formació de la gent i del dinamisme de la societat industrial.

Tal volta la dada més característica de *Ca Nostra*, en el conjunt de la premsa mallorquina, sigui el fet de ser escrita quasi íntegrament en català. Pensem que en aquells moments devia ser l'únic periòdic mallorquí de la Part Forana escrit en aquesta llengua. En el temps de què parlem el mateix *Sóller* era escrit principalment en castellà i fins al 1910 no va estrenar "De l'agre de la terra", una pàgina exclusiva en català.

3. Estructura i contingut de la revista

Per començar l'anàlisi de *CN*, farem un estudi detallat del seu primer número. El número inicial d'una revista sol contenir en essència i sol manifestar tot allò que serà la revista després; si més no, les intencions del periòdic que després podem observar si es compleixen tal com es va preveure.

En el número inicial hi trobam, en primer lloc, la capçalera força grossa que ocupa un terç de la primera pàgina. Dins ella hi ha, a dalt de tot la ciutat i la data de publicació, seguidament amb caràcters molt grossos el nom de *Ca Nostra*, després l'escut d'Inca i el subtítol "Setmanari d'Inca". Davall, hi trobam una línia on posa l'any de la revista a l'esquerra, el número a la dreta i, enmig amb caràcters molt grossos, "Ab censura eclesiàstica". Aquesta primera part ens indica la importància que donen al nom del periòdic i el seu caràcter inquer, indicat per l'escut d'Inca i pel subtítol. Remarquem que, en aquest espai, surt la ciutat d'Inca en tres ocasions.

Després apareix l'article editorial titulat amb el mateix nom "Ca Nostra". En aquest article s'indiquen, de manera explícita, les intencions de la revista. Parla, en primer lloc, del nom de *Ca Nostra*. Aquesta paraula que identifica la revista no és casual, diuen que l'han triada pel seu significat de cosa pròxima i eminentment significativa. Comenten que son "mallorquins que estimam de cor les nostres coses per damunt totes les altres". Seguidament diuen que volen contribuir "amb un esforç modest però sincer" al renaixement de l'esperit mallorquí "malavetjant conservar-lo y en enriquir-lo dins el cor del poble y desarrelar d'ell aquells vicis que ens son venguts de fora-casa." Hem de destacar que, malgrat començar aquest editorial amb un "que Deu vos guard" i que, més avall diu que posa en primer lloc la religió, fa referència primer a aquest renaixement mallorquí i després a la religió. A *La Bona Causa*, en canvi, anteposava la religió a la pàtria. També hem de fer notar la referència implícita a les idees del poema "Als joves" de Costa i Llobera, publicat feia poc. Hi ha una referència velada al "Siau qui sou" i a l'abandó d'aquelles coses dolentes que vénen de fora que el poema contemplava.

A continuació mostren les seves pretensions de moralitzar i, com a bons cristians, posar en primer lloc la religió i els bons costums. Després comenta que no els mou l'esperit de polèmica ni certes propagandes, sinó "el de justícia i caritat que mou alguns dels nostres germans [...] a educar-lo y elevar-lo y fer-se defensor de sos interessos morals i materials". A causa de tot això es consideren seguidors del camí indicat per Lleó XIII i pretenen contribuir a "l'obra d'una sòlida restauració social cristiana". Per tant, hi veim aquí reflectit l'esperit del catolicisme social mallorquí del qual ja hem parlat abans.

Finalment, fa referència a la ciutat d'Inca que els ha vist néixer, que estimen molt i que els trobarà sempre disposats "a ajudar y fomentar tota empresa que representi per ella un vertader

progrés". Aquí volem remarcar l'adjectiu que posen a la paraula *progrés* que fa que no agafin el progrés en el seu conjunt, sinó que facin una selecció dels seus aspectes que s'adiguin amb la seva ideologia, cosa que, segons ells, farà que aquest sigui un "verdader" progrés, contraposat a l'altra part del progrés que per a ells és dolent i, per tant, fals. Per acabar demana a Déu que beneeixi els seus desigs i que els lectors supleixin, amb bona voluntat, l'escassetat de les seves forces.

Després de l'editorial hi ha dues cites dels dos darrers papes, Pius X i Lleó XIII, que fan referència a la importància de la bona premsa per oposar-se a la dolenta i a la que té en la difusió del missatge catòlic a les parròquies. A partir del núm. 3, una part de la cita de Lleó XIII va davall la capçalera i "amb censura eclesiàstica" es posa en caràcters més petits perquè ho havia suggerit Miquel Ferrà.

Seguidament hi ha el primer article, "Inca i el Sant Crist", que fa referència a la celebració del tercer centenari de les miraculoses suors del Sant Crist d'Inca. Cal remarcar el caràcter religiós d'aquesta primera notícia, a la qual dedica pràcticament tota la primera pàgina.

A dita notícia la segueix el poema "De passada" de Maria Antònia Salvà, premiat al Certamen d'Inca de 1905. Això ens indica també el caràcter regional i de posada en valor de la llengua literària que donarà la revista car, poc més avall, hi ha un altre poema de Llorenç Riber dedicat a la mort d'una monja trinitària. Una altra vegada s'ajunten regionalisme i religió. Aquesta part literària catalana en vers i, a vegades, en vers i prosa serà una constant al llarg de tota la vida de la revista.

Entre aquests dos poemes Miquel Duran, amb el pseudònim de *Daniel*, inaugura uns "Diàlegs familiars" que continuaran en números següents quan tinguin temps i cabuda al periòdic. Els protagonistes són un mestre i un alumne que ha acabat l'escola per anar a aprendre un ofici i parlen en mallorquí dialectal. L'alumne, de tant en tant, va a ca el mestre i, devora el foc, xerren dels temes més diversos: catolicisme social, concepció de la vida, la missió catòlica que han fet a Inca i d'altres assumptes. Duran dedica dos articles d'aquests a publicar unes gloses que també són un diàleg entre dos obrers i que van dirigides als nous cercles d'obriers catòlics que s'inauguren a distints pobles de Mallorca. El director utilitzarà freqüentment aquests diàlegs populars que eren bons d'entendre per la gent del poble i àdhuc podien ser llegits a aquells que eren analfabets que també els entenien. A través d'ells, Duran podia difondre les seves idees i arribar al seu públic, millor que amb escrits argumentatius.

A continuació hi ha un altre article que parla de les festes del Sant Crist. És una crònica de la festa, seguida del que en va dir *Gaceta de Mallorca* de Palma. Aquesta petita part està en castellà, car aquest era l'idioma del diari de Ciutat.

Després hi ha una petita secció, "Composicions en carter", que no es repetirà en números posteriors o es transformarà en una altra de titulada "Correspondència". Aquí diu que en els següents números publicaran els treballs que foren premiats en el Certamen Literari d'Inca de 1905 que havia promogut la revista *La Bona Causa*, dirigida també per Duran, i així ho fan en els números posteriors.

Segueix aquest article la secció "Noves d'Inca", que s'explica pel mateix nom. Donarem una relació de les notícies que hi surten per veure quines eren les que interessaven a la redacció. En primer lloc, parla del propi *Ca Nostra* amb una notícia que ens pot resultar significativa. Diu que és important per a una publicació com aquesta tenir una impremta pròpia. Comenta que *Ca Nostra* té aquest avantatge "dègut a la generositat d'algunes persones que s'han presentades per reunir cabals per comprar el material necessari". També diu que els falten alguns titulars i, en aquest primer número, no han pogut presentar el periòdic com haurien volgut. Seguidament anuncia que en els propers dies passaran unes persones per les cases del poble a realitzar el cens electoral. Després hi ha una notícia que anuncia que ha tornat la llum elèctrica, després de tres mesos de no haver-n'hi a causa de la manca d'aigua al Gorg Blau. Seguidament, en dues notícies diferents, parla de les

figues i del raïm, i de com ha influït el temps en l'esplet. A continuació comenta el nomenament d'un vicari a la parròquia. Després dona informació d'algunes festes: la del Rosari i de les celebracions que l'han acompanyada, la del fundador de les monges jerònimes i de la que es va celebrar a Sant Francesc, i dels capellans que predicaren a cada una. Seguidament informa sobre el temps atmosfèric, dels darrers aiguats i que els agricultors no es poden queixar enguany de la manca de saó. A continuació parla de la mort d'una persona molt coneguda i acaba desitjant que hagi mort en gràcia de Déu. Així mateix parla dels preus del mercat del dijous i que el preu del bessó no ha canviat "deixant burlats els pagesos" que esperen que canviï per vendre'l. La darrera notícia crítica, en to irònic, les cases de beguda i especialment una del carrer de Jesús. Critica les flastomies que diuen allà al-lots joves i infants que maleeixen el més sant i sagrat, i es barallen i criden fins a altes hores de la nit. I acaba dient: "Quina escola Déu meu!"

Com podem veure hi ha les notícies que es donen a la ciutat d'Inca vistes des d'una determinada perspectiva. N'hi ha d'interès general: electricitat i cens; altres referents als agricultors i comerciants: esplets i preu del bessó; necrològiques. Però tal volta allò que abunda més són les religioses i aquelles que fugen del simple donar la notícia, i que són una crítica als costums socials que no agraden al setmanari. Tot això és ben significatiu també del caràcter que té aquest periòdic.

Aquesta secció "Noves d'Inca" serà permanent durant tota la vida del setmanari, malgrat que en el moment de convertir-se en quinzenari la secció passarà a dir-se "Cronicó d'Inca" i les notícies aniran per dies.

A continuació hi ha una secció que és el "Bolletí comercial", on hi ha els preus del mercat d'Inca que interessaven els comerciants i la gent en general. Aquesta secció serà permanent al llarg de tota la vida del diari. Per a ells era molt important publicar els preus reals, car criticaven la manca d'exactitud en els que publicava *La Última Hora*.

Finalment hi ha una secció d'"Entreteniments" i, per acabar, una d'anuncis. Aquestes dues seccions ocupen a parts iguals la darrera pàgina.

Aquesta estructura se sol repetir en els números següents, als quals s'afegeixen algunes seccions noves. Per exemple "Escapulons", que sol ser una mescla de les notícies que no són d'Inca i que poden ser de Mallorca, de l'Estat espanyol o del món. Són resums de periòdics que devia llegir el director entre setmana i que donaven compte de les coses que, malgrat no passar a Inca, podien interessar els lectors de *Ca Nostra*. La secció ens dona compte de la quantitat de periòdics que llegia Duran al llarg de la setmana per poder oferir aquest resum als seus lectors.

Un altra secció nova és la de "Publicacions rebudes", on es detallen les publicacions que demanen i mantenen intercanvi amb *Ca Nostra*. Aquesta secció anirà fent-se més escassa quan el periòdic es consolidi i ja no hi hagi gaires publicacions noves que sol·licitin l'intercanvi. De tota manera, més endavant, aprofitarà per comentar llibres o altres publicacions rebudes. Una altra secció curiosa és la de "Correspondència". En ella la redacció es posa en contacte amb els lectors i especialment amb els col·laboradors, per dir-los com són rebuts i publicats els seus treballs. Per exemple agraeix certes col·laboracions i dona notícia d'aquelles que no han cabut a l'edició, i que es publicaran en el número següent. També opina sobre els articles enviats.

De tant en tant, a espais que es veu que quedaven buits, aprofiten per posar-hi pensaments d'autors que els interessa difondre. En podem trobar de Torras i Bages, Voltaire, Epictet, etc. Tots són fragments que s'adiuen perfectament amb la ideologia del setmanari.

També, de tant en tant, apareix una secció de "Coneixements útils", que fan referència a distints temes com consells domèstics, educació, higiene, etc. A través de dita secció es pretenia formar la gent i ajudar-la en els seus problemes quotidians. Era una de les seccions que la feien popular. A vegades, quan hi ha abundància de col·laboracions desapareixen els "Entreteniments".

Al llarg dels anys varen anar canviant algunes d'aquestes seccions, en desaparegueren algunes i n'aparegueren de noves. Per exemple al núm. 45, agost de 1908, apareix la secció "Coses que passen", que dura fins al núm. 89, juny de 1909, i que després es repeteix molt esporàdicament. En aquesta secció Duran aprofitava per fer una crítica d'altres publicacions i dels escrits que hi apareixien, tant per alabar els que trobava bons com per criticar aquells que estaven en contra de les seves idees, era una secció polèmica que va dur com a conseqüència algunes desavinences amb Ferrà. Al núm. 68, gener de 1909, apareix la secció "Del món", que dura fins al núm. 98. Al núm. 53, setembre de 1908, quan aconsegueix tenir algun corresponal als pobles veïnats apareix la secció "Del Veïnat", on apareixen petites cròniques de Binissalem, Alaró, Biniamar, etc. Quan aquesta secció desapareix posen simplement el nom del poble i la crònica. "Entreteniments" deixa de publicar-se a partir del núm. 94, el juliol de 1907. A partir del núm. 72, febrer de 1909, hi apareix la secció "Cultura popular", que s'assembla molt a "Coneixements útils". A partir del núm. 99, agost de 1909, apareix una nova secció per parlar de la Setmana Tràgica de Barcelona que titula "Horrible Crònica", que dura fins al núm. 110 i que està copiada de la revista *Lectura popular*. En el mateix número 99 comença la secció "Lledriola del pobre", en la qual recapten doblers per regalar llibretes d'estalvi amb 20 ptes. a famílies pobres i honrades de bons costums cristians, en honor a la Sagrada Família. Dura fins al núm. 118. L'any 1909, surt la secció "Nostros difunts", més endavant la titulen "Nostros amics difunts". Aquesta és una manera de separar les necrològiques que abans apareixien dins "Noves d'Inca". L'any 1911, a partir del núm. 166 comença la secció "Teadures d'or", que segueix fins al núm. 279. En aquesta secció Duran posa textos que li interessa ressaltar i que procedeixen de llibres o revistes. L'any 1912, al núm. 171 comença la secció "Refrans, ditxos, adagis o proverbis", que el mateix nom explica. Al núm. 176, comença la secció "Ajuntament", que, a vegades, es converteix en "Ayuntamiento" i altres en "Junta Municipal", que duu notícia del que s'ha acordat al Ple. A partir del núm. 174 apareix la secció "Funcions religioses", que a vegades és "Actes religiosos", altres "Cultos religiosos" o "Secció de cultos"; aquestes notícies abans anaven dins "Noves d'Inca". El 1913, a partir del núm. 215 comença "Sobre noms d'Inca", en la qual fa una recopilació dels malnoms d'Inca ordenats en octosíl·labs rimats. Des del 225 fins al 234 hi ha una secció titulada "Cultu de la carn", que són reflexions de Josep Torras i Bages sobre la castedat.

A partir del moment que passa a ser quinzenari, les "Notícies d'Inca" es converteixen en "Cronicó d'Inca", en el qual distribueix les notícies per dies. Finalment hi ha algunes seccions que apareixen i desapareixen al cap de poc, com: "Passigades", "Dits i fets, gloses", "Política inquera", que apareix en temps d'eleccions, etc.

4. Estructura per pàgines

Distribuït per pàgines l'estructura és aquesta:

Pàgina 1: editorial o article que el director considera important o que és d'actualitat: festes del calendari litúrgic: Pasqua, Cor de Jesús, Nadal..., qüestions morals o de bons costums, nacionalisme, natura, política, catolicisme social, religió, comunicacions, defensa de monuments, "Petits assaigs" de Ferrà... Després hi sol haver una poesia i un conte, rondalla o text en prosa que sol continuar a la segona pàgina.

Pàgina 2: continuació del text de la primera pàgina, un altre poema i algun text llarg que segueix a la tercera pàgina. També hi ha la secció "Tradicions populars", escrita per Mn. Alcover.

Pàgina 3: continuació del text de la segona pàgina, "Noves d'Inca", "Bolletí comercial", "Escapulons" i, més avançada la revista, les seccions noves de les quals hem parlat.

Pàgina 4: "Entreteniments", coneixements útils, anuncis.

5. Fitxa tècnica

Títol: *Ca Nostra*.

Subtítol: setmanari popular o quinzinari popular.

Lloc: Inca.

Llengua emprada: normalment la catalana. Hi ha alguns números que és totalment en català. D'altres reproduïxen algun text en castellà sense traduir i algun original escrit en castellà. Si tenen temps, tradueixen les reproduccions al català. A moments animen els col·laboradors que escriuen en castellà a fer-ho en mallorquí.

Primer número: 5-X-1907.

Darrer número: 26-XII-14.

Periodicitat: setmanal del principi fins a 1-I-1910. Després passa a quinzenal fins a 30-XII-11 i després setmanari fins al final.

Administració: primer carrer de Mallorca, 1, Inca. A partir de 24-VII-11, Murta, 5.

Lloc on s'imprimeix: Tip. Miquel Duran, Inca.

Pàgines: quatre.

Columnes: tres.

Dimensions: 32,5 x 25.

Seccions: editorial (no sempre) o text llarg / poesia / text en prosa o diàleg / Poesia / text llarg / "Escapulons" / "Publicacions rebudes" / "Correspondència" (no sempre) / "Teyaduras d'or" / "Noves d'Inca" (quan és quinzinari "Cronicó d'Inca") / "Cultura Popular", a vegades "Consells útils" / "Funcions religioses" / "Ajuntament" / "Nostros amics difunts" / "Moviment de població" (cada mes i no sempre) / "Bolletí Comercial" / "Anuncis".

Fundador: Miquel Duran Saurina.

Propietat: el mateix.

Preu de la publicació: una pesseta per trimestre i doble a l'estranger.

Tiratge: el 1913 quatre-cents exemplars.¹

Director: Miquel Duran Saurina.

Col·laboradors habituals: Miquel Ferrà, Maria Antònia Salvà, Bartomeu Ferrà, Maria Ignàcia Cortès, J. Bloud, C. Palliser E., Mn. Alcover, Joan Capó, Josep Maria Tous i Maroto, Andreu Ferrer, Joan Rosselló de Son Forteza, Miquel Costa i Llobera, Llorenç Riber. Hi ha altres persones que són habituals, però els articles són copiats d'un altre periòdic: Jaume Raventós de *L'àpat*, Xènius de *La Veu de Catalunya*, Joseph Raurell de *La Gaceta Montanyesa*.

Tendència política, social, econòmica, cultural: publicació catòlica regionalista i, a vegades, nacionalista, defensora de la llengua i cultura catalana i mallorquina, i dels interessos inquers i d'altres pobles dels voltants.

Zones de difusió: principalment Inca, però també pobles propers i Mallorca en general.

Lectors: petita burgesia inquera i mallorquina, i membres de l'Església.

Localització de fons: en paper: Arxiu Municipal d'Inca i Biblioteca Bartomeu March. També la podeu trobar a Internet a Biblioteca Virtual de Prensa Histórica.

Paper: no és gaire bo al principi, però millora a partir de 13-II-1909.

Observacions: bota del número 239 al 260, i després ja no corregeixen aquesta numeració.

Al núm. 17, 25-I-1908, canvia de capçalera, que cobria una tercera part de la primera pàgina, i la substitueix per una de més petita. Al núm. 45 la torna a canviar i hi posa els dos famosos

caragols que ja no canviaran fins a la desaparició de la revista. El fill de Duran conta que per abaratir el preu de la capçalera la feia de fusta per evitar haver-ne de comprar una de metall.

Al núm. 142, el 1911 Duran diu que *CN* haurà de seguir publicant-se cada quinze dies en lloc de cada setmana a causa de la manca de "patriotisme" dels inquers, que han estat capaços de fer un quarter per a la tropa i una plaça de toros per la diversió, però no són capaços de sostenir *CN*, que és un element de cultura i que fa conèixer a altres pobles "la seva vida moral i material anunciant el seu comerç y industria". Es queixa que l'Ajuntament no prengui cap subscripció quan hi ha altres ajuntaments forans que ho fan i que molts inquers no sostinguin una publicació de la ciutat.

6. Evolució de la revista i temes que tracta

Pel que fa als temes que tracta la revista els dividim en dos grans blocs. En el primer hi ha el tractament dels temes al llarg de tota la vida de la revista. En el segon, hi posarem els temes que canvien al llarg de la revista i que són una resposta als estímuls o provocacions exteriors.

Els grans temes al llarg de tota la vida de la revista són molts i diversos: l'agricultura, la indústria, el comerç, l'educació, la literatura, la ciència, la política, la religió, el catolicisme social, els bons costums, la cultura, la llengua, el regionalisme. La revista es feia ressò del món on vivia i intentava formar i contestar les preguntes, i fer front als problemes dels seus lectors.

Així tindrà sempre algun article referent a l'agricultura i la ramaderia, posarà els preus del mercat a cada número i comentarà la pujada i baixada dels preus. També parlarà de la indústria. Quant a agricultura i ramaderia, la revista no oblidà mai el caràcter agrícola i ramader de la comarca d'Inca, especialment pel que fa a la vinya, al blat, als albercocs i als ametlers. Ja vérem que al primer número parlava de les collites de figues i de raïm, i del preu del bessó d'ametla. Aquesta tònica seguirà al llarg dels anys, i també publicarà articles sobre el cultiu de la vinya i l'elaboració del vi i, a més, en trobam un de referent als insectes perjudicials als ceps al núm. 268. De tant en tant, hi ha articles o fragments copiats de la revista *L'art del pagès* que donen consells pràctics pels agricultors.

La revista mostra, a través dels seus articles i seccions, una preocupació constant per formar els agricultors, ho fa per exemple en el tema dels adobs al núm. 217 i també informa, durant un temps, de la situació vitivinícola a França, que era important per saber com aniria la collita i el comerç del raïm i del vi a Mallorca. A partir del núm. 216 hi sol haver, de tant en tant, uns articles de Lluís Arizmendi copiats de la revista *L'art del pagès* que anaven en aquest sentit. També s'ocupa del cultiu de l'ametler, núm. 299, o de la importació de vins d'Algèria i Amèrica, que abaratiaven els preus dels mallorquins i els perjudicaven. Així mateix parla de ramaderia, com la cria de coloms, que trobam en el núm. 324. A vegades posa alguna conferència impartida a la Federació Agrícola Catalano-Balear en el IX Congrés Agrícola Celebrat a Vic, núm. 48, parla concretament de l'engreix del bestiar.

Un altre dels temes recurrents és el de l'educació dels infants, com per exemple en el núm. 212 i següents, en els quals el mestre Andreu Ferrer parla de les excursions escolars.

Per altra banda, hem de parlar del tema de la literatura i de l'educació estètica dels lectors de *CN*. Això ho realitzava incloent peces literàries en tots els números de la revista i donant notícies d'actes culturals que exaltaven altres arts, per exemple, donant notícia dels èxits i els concerts d'Antoni Torrendell a Mallorca i arreu del món, núm. 56 i 59, i també informant d'altres actes musicals de corals inquieres i d'altres llocs de Mallorca. A més, publicaven algun article en aquest sentit, per exemple "El cant religiós del poble" de Lluís Millet, al núm. 221.

¹ Arnau Company i Mates: "La premsa comarcal i local a Mallorca", dins *1 Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1994, pàg. 194, que cita a la vegada les *Estadísticas oficiales de la prensa periódica en España*.

Pel que fa a la política el periòdic seguirà els principals esdeveniments polítics inquers, mallorquins, catalans, de l'Estat espanyol i fins i tot internacionals. L'ideal de Duran era la unificació dels catòlics i que aquests es presentassin com a partit per defensar els interessos de la religió catòlica, però això no era possible a causa de la divisió dels catòlics entre integristes i aquells que s'anomenaven catòlics liberals. Duran feia part d'aquests darrers, que havien transigit a participar en el joc democràtic liberal per tal de defensar millor els interessos del catolicisme. A causa d'això, Duran tenia els ulls posats en la política catalana i era partidari de la política de Prat de la Riba i Cambó, i del moviment català de la Solidaritat. Però a Mallorca això no existia, sinó que predominaven els partits dinàstics que es disputaven i es repartien el poder. A causa d'això i per oposar-se al partit liberal i a les seves polítiques anticlericals i antireligioses, *CN* proposava donar suport i votar el partit conservador dirigit per Maura com a mal menor. D'aquí s'explica el ressò que varen tenir els homenatges a Maura que es feren a Mallorca i el fet que *Ca Nostra* li dedicàs un número amb foto inclosa. En el núm. 4 hi ha una crítica feta per *Daniel* (Miquel Duran) als demòcrates d'Inca, que presideix Antoni París i Beltran, els acusa de tenir de cap Canalejas i diu que aquest, si arribàs al poder, desenvoluparia la mateixa política que a França, on desferen el concordat i perseguien els catòlics i la religió. La carta és contestada per un full volant de D. Juan Valenzuela, al qual contesta, ara amb el seu nom, Miquel Duran al núm. 6.

Per altra part, Duran, malgrat ser regionalista, també era un gran defensor de l'Exèrcit espanyol, que tenia representació a Inca. Per això a *CN* es troben notícies sobre aquest i sobre el destacament que tenia a Inca, i això explica que dediquin un número extraordinari, també amb fotos incloses, al general Luque. Al núm. 28 parla sobre el quarter que han de construir a Inca i proposa que no el pagui el municipi, sinó l'Estat, que es faci una espècie de Solidaritat inquera i que s'uneixin tots els inquers per fer aquesta demanda a l'Estat, de la mateixa manera que ho feren els catalans a la Solidaritat; no per barallar-se entre ells, sinó per demanar, amb més força, a l'Estat les coses que necessiten. Diu que així els homes demostraran el seu valer, que tenen bo amb la Cort i que són vertaders regionalistes. Així mateix, argumenta que el municipi no ha de pagar el quarter augmentant impostos i dient que la tropa afavoreix el comerç d'Inca, perquè el fet que hi hagi més gent que compri encareix els preus, cosa que va en perjudici de la majoria del poble i de la "pobrea". També és curiós que diu que s'hauria de formar una Solidaritat inquera, "ja qu'el casiquisme, diven, desepereix".

Hi ha alguna anècdota la mar de significativa. Quan en el núm. 17 a "Notícies" es queixen que a alguns pobles reben el periòdic el dimarts, quan ells l'han enviat amb el tren correu de les tres i mitja del dissabte, ho atribueixen que el carter el retén per llegir-lo i li diu que, si ho vol, li'n poden facilitar gratuïtament un exemplar com ho fan ja amb altres carters.

Pel que fa a la religió podríem dir que la revista es proposa, al llarg de l'any, seguir els cicles litúrgics. Durant la primavera parla dels predicadors de les missions i de la quaresma, publica algunes reflexions pròpies d'aquest temps litúrgic. Al final de la quaresma parla del diumenge del Ram i, principalment, del dia de Pasqua. Seguidament parla del mes de Maria i de la devoció a la Verge. Durant el mes de juny sol fer referència a la devoció al Cor de Jesús. Durant l'estiu comenta la celebració dels patrons d'Inca Sant Abdon i Sant Senén. El mes d'octubre parla del rosari. El mes de novembre parla de Tots Sants i de les celebracions en honor a santa Maria la Major. El desembre ho fa de la devoció a la Immaculada i del cicle de Nadal.

Un altre dels temes cabdals de la revista serà el catolicisme social. En aquest sentit, i a través dels editorials i altres articles de fons, va fent una exposició teòrica de tot allò que és i representa el catolicisme social. Al mateix temps fa una crítica contínua al moviment socialista i anarquista, als quals atribueix que els obrers visquin enganats. En aquest aspecte, podem citar els articles de J. Bloud, que ens sembla que era algú que estava relacionat amb el Cercle d'Obrers Catòlics de la Vileta de Palma, els de Jaume Raventós copiats de la revista *L'àpat* i molts altres.

Pel que fa a les formes concretes de catolicisme social fa referència contínuament als cercles d'Obrers Catòlics, tant al d'Inca com al de Palma i d'aquells que, a poc a poc, i per recomanacions del bisbe Campins, s'anaven fundant als diversos pobles de Mallorca, especialment aquells que estaven prop d'Inca. De la mateixa manera que fa referència als cercles, també en fa a totes les altres institucions catòliques de caire social com els sindicats agraris, les caixes rurals i altres entitats de caràcter associatiu.

Les idees que presenta el catolicisme social que defensava *CN*, les trobam especificades en una carta que escriu Bartomeu Ferrà al núm. 14 en la qual parla d'una conferència que ha fet Mn. Andreu Pont als obrers de "La Aldeana" de la Vileta. En aquesta carta diu a Duran que les idees exposades ara per Pont ja les havien defensat ell i Duran a les planes de *La Bona Causa* i *Mallorca Dominical*. Pont oposa a la idea socialista la de fer dels obrers petits propietaris amb casetes i parcel·les de terra pròpies on puguin construir, mantenir-se i prosperar ses respectives famílies com a recompensa del treball realitzat. Després critica el fet que les grans empreses amb fàbriques ataquen els fonaments de la família proletària perquè lleven les dones del costat dels seus marits i les mares de l'atenció als infants, i exploten ses forces físiques i impedeixen la instrucció de la joventut. Després els diu que els obrers tenen dret, amb justícia, que el seu treball sigui retribuït, però que han de defensar els seus drets sense odiar ningú. Els aconsella que s'uneixin en un sindicat per millorar sa condició social físicament i moralment.

Aquest era el catolicisme social que promovia *CN* i l'Església mallorquina. Això ens fa veure la seva manca d'èxit en el món obrer i la dificultat en proporcionar avantatges als obrers en un món on predominava la força inhumana del capitalisme. D'aquest escrit, també en podem deduir el concepte que tenia *CN* de la dona, manifestat aquí i a altres articles que en parlaven. La revista la relega al paper tradicional. Com podem suposar dins una concepció conservadora, com era la de la revista, la dona era considerada principalment com a dona de ca seva, la principal missió de la qual era la direcció domèstica de la casa i la cria dels fills, i la seva educació en la religió i els bons costums. Per això, critica la societat amb fàbriques i industrial perquè la dona, en lloc de cuidar dels fills i de la casa, es veu obligada a anar a treballar i ha d'abandonar aquesta clara missió encomanada per Déu. Per aquest motiu els articles que fan referència a la dona no fan més que defensar aquest model, en què queda molt malament el paper de la dona en la seva tasca d'alliberar-se d'aquestes obligacions. Al núm. 20, hi trobam un article, titulat "Reivindicacions", que parla dels drets dels obrers segons el catolicisme social i l'encíclica de Lleó XIII.

Hem de parlar també dels bons i mals costums. La revista fomentà els bons i lluitarà contínuament en contra dels dolents. Entre els bons podem citar les pràctiques religioses i la higiene física i moral. Entre els dolents, el joc, el beure alcohol, les males paraules i flastomies, l'assistència a espectacles poc recomanables (per exemple al núm. 8 publica una llista de comèdies dolentes) i també espectacles desvergonyits com certes sarsueles, la prostitució, el cinema no permès per l'Església, les males lectures i la mala premsa. Un altre tema recurrent són les assemblees de la bona premsa.

Pel que fa a la defensa del català i la llengua hi ha, en primer lloc, el fet que la revista es publica majoritàriament en català, cosa infreqüent a la Mallorca d'aquells anys. Per altra banda, defensa i té clara la unitat de la llengua i la cultura catalana en tot el domini d'aquesta. Escriuen un català bastant correcte en els moments anteriors a la publicació de les normes ortogràfiques i s'adapten a elles després de la seva publicació. En aquest aspecte l'amic Miquel Ferrà feia mans i mànegues perquè això fos així. Podem veure en la correspondència de Ferrà a Duran de l'any 1913 com el primer li aconsella recomanar als seus col·laboradors el seguiment de les normes ortogràfiques i la seva publicació a la revista, que es produeix poc temps després.

Per altra banda, publiquen diversos articles en defensa tant de la llengua com de la cultura catalana i responen a les agressions en aquest sentit quan es produeixen, especialment una d'Unamuno al

núm. 48, *CN* el qualifica d'intel·lectual de l'anticatalanisme. Al núm. 23 hi ha l'article "Atenuacions" signat H, possiblement Miquel Ferrà, que a *Gaceta de Mallorca* signava amb el pseudònim *Helios*. L'article atenua les exaltacions a la llengua castellana que han aparegut a *El Herald de Inca*.

També hem de citar els cartells i les convocatòries de Jocs Florals que publica la revista, principalment els de Barcelona, però també els de Girona i altres indrets.

Així mateix, hi hem d'afegir els articles de Miquel Ferrà que parlaven de la defensa i difusió de la llengua, l'explicació dels quals podeu trobar als nostres treballs sobre Ferrà i *CN* de la bibliografia.²

Finalment hem de remarcar la constant inclusió tant de poemes en català, a vegades més popular i en altres més literari, de prosa literària i de tradicions mallorquines de Mn. Alcover o de refranys i dites mallorquines.

7. Temes al llarg de la vida de la revista

Pel que fa als temes al llarg de la vida de la revista podem dir que en religió comencen el 1907 per la celebració del centenari del Sant Crist. L'any 1908, dins el programa de recristianització i presència de l'Església en el món, hi ha una peregrinació a Lourdes aprofitant el cinquantè aniversari de la trobada de la Verge. A partir del núm. 19 hi ha un article sobre aquest tema de Fèlix Sardà, i en aquest mateix número comencen una sèrie de 20 articles que contenen una peregrinació catalana a Lourdes de 1906 relatada per un *Pelegrí* mallorquí. En els números següents, fins al 38 segueixen parlant d'aquest esdeveniment. El mateix 1908 dediquen també articles i informacions a la Lliga del Bon Mot. Així mateix, dedica un article a la Segona Assemblea de la Bona Premsa. Aquests dos anys la revista dedica abundants articles a la coneixença del catolicisme social. El 1909 dediquen bastant espai a la peregrinació a Lluç amb motiu del vint-i-cinquè aniversari de la Coronació de la Mare de Déu. Després són importants els escrits i les notícies en contra de les escoles neutres o laïques i a favor de la Lliga del Bon Mot. El 1910 es fan ressò del míting en contra de les escoles laïques, núm. 124, i també del centenari del naixement de Balmes, al qual dediquen un extraordinari, el número 135, amb una foto del pensador. També promocionen, el 1910, la peregrinació mallorquina a Roma i a Terra Santa. El 1911 dediquen especial atenció a la visita del bisbe Campins a la ciutat d'Inca, núm. 152. Aquest any també dediquen un número extraordinari amb foto a Santa Maria la Major. El 1912, al núm. 182, tornen a donar suport a la peregrinació a Roma. El 1913 celebren el centenari de l'edicte de Constantí, i la revista promou la restauració de la creu de na Mínyó al puig d'Inca núm. 274-280. Aquest any també celebren el centenari de fra Juníper Serra, núm. 275 i 278. El mateix 1913 també es fan ressò dels mítings contra la blasfèmia núm. 277-310. El 1914 donen notícia i dediquen alguns articles a la mort del papa i a l'elecció de Benet XV núm. 325-330.

Pel que fa al català i el regionalisme, podem citar el 1907 el Certamen de Glosadors Poblers del núm. 17, que es repeteix en anys posteriors, el 1908, a partir del núm. 45 la polèmica de Le Q (Miquel Ferrà) contra Le Pe a favor de la unitat de la llengua i de l'origen català i no aragonès dels mallorquins.³ El mateix 1908, els foguerons de Sant Joan a les muntanyes mallorquines promoguts pel Manyoc Regionalista d'Alaró. *CN* al núm. 39 publica un article signat pel Manyoc Regionalista d'Alaró que anima a tots el mallorquins a encendre focs a les muntanyes

tal com iniciaren a Catalunya la tradició uns joves de Capellades. Aquests focs es repetiran el 1909 amb un fogueró promogut per la revista al puig de Santa Magdalena, núm. 90. Tornant al 1908, al núm. 48, hi trobam l'escrit contra Unamuno, que criticava la llengua catalana i la volia reduir a la intimitat. El 1909 hi ha la campanya de formació nacionalista de Ferrà, "L'ABC del regionalisme"⁴ als núm. 69-73. El 1911, al núm. 179 trobam l'article "En defensa de la llengua" signat per *Verber*, pseudònim de Salvador Galmés. El 1912, al núm. 213 l'article "Mallorquí i català" signat per *Alanís de la Lluna*, pseudònim de Miquel Ferrà.

El 1913 publiquen les normes ortogràfiques, a partir del núm. 229. La revista també celebra, amb algunes noves i escrits, el centenari de Jaume I, tant el 1908 com el 1912, quan li volen fer un monument a Palma. Així mateix publica unes gloses rimades de B. Ferrà sobre aquest tema. El 1914, en el núm. 171 hi trobam un article titulat "En defensa de la llengua" signat per *Daniel* (Duran). Finalment hem de citar els continus articles i referències a Ramon Llull com a figura a la vegada religiosa i defensora de la llengua, i com a símbol de la unitat d'aquesta.

També hem de parlar de defensa del patrimoni natural i urbà. La revista es posiciona en aquest sentit en diverses ocasions. El 1908 es posa a favor de la declaració de la porta de Santa Margalida com a monument nacional, núm. 57, i el 1912 protesta per l'enderrocament d'aquesta. El mateix 1912 publica la conferència de Miquel Ferrà a l'Arqueològica titulada "La ciutat qui se'n va", en defensa de la ciutat de Palma, el seu urbanisme i els seus monuments antics víctimes de l'especulació. Es posa a favor també de no tancar el torrent que travessava la ciutat de Sóller en les dues ocasions que va estar a punt de ser tancat, núm. 210, 296 i altres. Així mateix, protesta per la tala de pins que es fa al puig de Sant Salvador de Felanitx i publica i dona suport als manifestes de la Lliga d'Amics de l'Art, núm. 273, i de l'Obra de l'Art Popular, núm. 274. El 1912 es fa ressò de la desaparició de la Porta de Jesús de Palma, núm. 194.

També hem de fer referència a la política i citar el suport que dona la revista a la candidatura de l'Espurna a les eleccions municipals de Palma de 1909. Comenta positivament l'elecció del candidat catòlic regionalista de Lluçmajor i el triomf de la Solidaritat a Catalunya. Hem de remarcar així mateix el seguiment que fa, el mateix 1909, *CN* de la Setmana Tràgica i l'atenció que posa la revista a la Gran Guerra l'any 1914, i també a la vaga de sabaters que hi va haver aquest mateix any. La revista hi dedica alguns escrits i notícies, i es posa en contra de la vaga i a favor de l'actuació pactista i pacífica del sindicat catòlic La Paz.

Pel que fa als bons costums, el 1910, a partir del núm. 138 es comença a parlar de la prostitució, el núm. 139 hi ha l'article "La prostitució a Inca" signat per Miquel Duran en contra. L'article és fruit del sorgiment d'una casa de prostitució davant el quarter militar. Duran diu que abans no han parlat del tema de la prostitució per no fer-ne propaganda, però que ara la cosa passa de mida, i fa una reflexió sobre aquest problema a Inca. A causa dels escrits de Duran aquest és cridat pel batle, que li diu que rectifiqui, però ell s'hi oposa perquè manifesta i demostra que ha dit la veritat. Per altra banda, dona l'enhorabona al batle perquè l'ha cridat per aclarir les coses en lloc d'atacar-lo de manera subreptícia.

També hem d'esmentar que durant 1913 i 1914 s'insisteix en la defensa que fa la Lliga del Bon Mot del ben parlar, i la revista cita els distints mítings i actes que es fan arreu en aquest sentit, com ja hem explicat.

2 Francesc Lladó i Rotger: "Miquel Ferrà i el setmanari *Ca Nostra* (1907-1909)", dins *VI Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005.

3 Francesc Lladó i Rotger: "Mallorca catalana o Mallorca mallorquina (espanyola). Una polèmica a la revista «Ca Nostra» (1908-1909)", dins *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, pàg. 190-192.

4 Francesc Lladó i Rotger: "Miquel Ferrà i el setmanari *Ca Nostra* (1907-1909)", dins *VI Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, pàg. 190-192.

8. Relació amb *Heraldo de Inca*

Les relacions de *CN* amb *Heraldo de Inca* no foren sempre cordials i hi va haver moments que es produïren discussions entre els dos periòdics, que tenien línies editorials no sempre coincidents. En destacam una que podem veure el 1908, al núm. 47 de *CN*, en el qual hi ha una crítica a *HI* perquè diu que confon poesia amb pornografia quan fa referència a una novícia i després vol passar per seriós i catòlic.

Però tal volta la més sonada es produeix el 1911, quan al teatre es canten cuplets i es projecten pel·lícules que *Ca Nostra* considera immorals i indecents, ho denuncia a *Cronico d'Inca*, núm. 152, i a causa d'això el seu director és agredit per dos individus, com explicarem més endavant. Fruit d'aquesta agressió, alguns ciutadans escriuen una protesta en contra dels espectacles immorals i a favor de Miquel Duran. *HI* no vol publicar aquesta protesta i els firmants, en un escrit a *CN*, diuen al director d'*HI* que els doni de baixa. Aquests signants ho expliquen amb detall al núm. 155 de *CN*. La polèmica surt especificada entre els números 152 i 156 de *CN*.

Una altra polèmica es produeix el 1912 perquè *HI* critica unes paraules de *CN* sobre el teatre que es fa al Cercle d'Obrers Catòlics d'Inca. La polèmica surt als números 184 i 190 a dos articles titulats "Per l'*Heraldo d'Inca*".

De totes aquestes polèmiques, se'n pot parlar molt més, però aquí no tenim espai per això, pensam que se'n podria fer tota una altra comunicació, a la qual animam els lectors d'aquesta.

9. Persecució de Duran

L'actitud de Duran com a periodista tendria molts de defectes vista des dels nostres ulls del segle XXI, però, si la contextualitzam, podem entendre millor el seu paper d'home íntegre i lliurat a allò que creia que salvaria el món: la religió, la cultura, l'amor a la terra, a la llengua i a la tradició. Com a defensor de les seves idees fent servir el periòdic, va patir diverses persecucions. Una primera el 1911 quan fou atacat físicament perquè havia criticat les funcions de teatre que es feien a Inca. Podem trobar informació al núm. 153 i als següents, en què hi ha la reacció dels amics de *CN* davant aquest atac.

Però la cosa no acaba aquí sinó que, el 1914, Duran va passar una nit a la presó per defensar el secret professional de periodista en una història que ja ha estat contada i que no repetirem. Basta dir que Duran va consentir anar a la presó per no revelar el nom d'un col·laborador, Bartomeu Ferrà, que havia fet un escrit que no va agradar a certes persones que tenien poder. Malgrat que Ferrà li havia donat permís per revelar el secret, ell el mantingué, i va entrar a la presó amb tot el que suposava aquest fet per a un home íntegre com ell, que volia donar exemple als seus fills, i l'estada a la presó no era el millor exemple a primera vista.

10. Conclusions

Podem començar parlant de la importància que va tenir, per a una ciutat com Inca, l'existència d'un setmanari popular que intentava formar i informar els seus lectors del que passava a la ciutat, especialment en els camps que interessava la línia editorial de la revista.

Per altra banda, hem de tenir en compte la formació que donava la revista als seus lectors en el camp del regionalisme i, a vegades, del nacionalisme.

També fou molt important *CN* per la difusió de la llengua i literatura catalanes entre les classes populars d'Inca i de la comarca i, a vegades, de tot Mallorca. Hem de remarcar així mateix la formació estètica que s'aconseguia amb la publicació d'obres literàries de desigual qualitat entre els seus lectors, però que tenien el mèrit de ser comprensibles per a ells i al seu abast. A aquests lectors, a vegades, els costava llegir en català i fins i tot llegir, però el fet d'estar escrita la revista en català facilitava que el seu contingut pogués arribar a gent que no sabia llegir ni entenia el castellà, però podia entendre el llenguatge de la revista si la li llegien. L'educació estètica no era només en el camp de la literatura, sinó també de la música i altres arts.

El setmanari era un bon complement al seu competidor *Heraldo de Inca*, que tenia un caràcter menys religiós i que publicava notícies que *CN* no publicava i viceversa.

La revista intentava difondre el catolicisme social que en teoria anava en defensa dels obrers i els animava a unir-se, però sense lluita, i confiava la solució del problema social a la consciència també catòlica dels patrons que probablement escoltaven menys els consells de l'Església que els mateixos obrers. D'aquesta manera, les bones intencions socials de Duran se n'anaven en orris. El director de *CN* possiblement no era conscient del caciquisme que seguia existint a Mallorca i a Inca concretament (a vegades el negava), i el seu predicar, igual que el de l'Església, no feia més que prolongar la situació injusta que existia i que ell, com a membre fidel de l'Església, justificava amb les seves prèdiques.

La presència de Ferrà a la revista va fer que aquesta es moderàs i que, tal com explica el fill de Duran, fos de cada vegada més depurada i civilitzada.⁵

Per acabar, el que hem pretès amb aquest treball és donar a conèixer d'una manera general aquesta primera i llarga etapa de *Ca Nostra*. A causa de la gran abundància del material que hem analitzat, moltes qüestions hauran quedat només insinuades i altres hauran quedat fora, però la nostra pretensió no era fer-ne una anàlisi exhaustiva sinó donar una vista a vol d'ocell perquè el lector conegués millor aquesta revista, els que la feren i la ciutat d'Inca a la qual fa referència. També pot servir aquesta visió de conjunt per a futurs treballs d'estudi més minuciosos de la publicació. Esperam haver assolit mínimament aquest repte.

11. Bibliografia

- Bartomeu CARRIÓ I TRUJILLANO, "La veu d'Inca: Un setmanari catòlic i nacionalista", dins *I Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1994.
- Arnau COMPANYY I MATES, "La premsa comarcal i local a Mallorca. Aproximació a la premsa d'Inca", dins *I Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1994.
- Llorenç Mª DURAN I COLI, "Miquel Duran", dins Miquel DURAN I SAURINA, *Poesies*, Inca, 1982.
- Miquel GAYÀ I SITJAR, *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*, Moll, Mallorca, 1998.
- Francesc LLADÓ I ROTGER, "Miquel Duran i Miquel Ferrà. Una fecunda relació amistosa", dins *II Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1996.
- Francesc LLADÓ I ROTGER, "Mallorca catalana o Mallorca mallorquina (espanyola). Una polèmica a la revista «Ca Nostra» (1908-1909)", dins *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997.

⁵ Llorenç Mª Duran i Coli: "Miquel Duran", dins Miquel DURAN I SAURINA, *Poesies*, Inca, 1982, pàg. 26-27.

- Francesc LLADÓ I ROTGER, “Miquel Ferrà i el setmanari *Ca Nostra* (1907-1909)”, dins *VI Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005.
- PIERAS SALOM, Gabriel i PIERAS VILLALONGA, Miquel, *Miquel Duran Saurina*, Ajuntament d'Inca, Inca, 2000.
- PONS I PONS, Damià, “El certamen literari d'Inca de l'any 1905”, dins *I Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1994.

També podeu consultar la correspondència entre Miquel Duran i Miquel Ferrà que vaig publicar a les *VII, VIII i IX Jornades d'Estudis Locals d'Inca*.

Nuevos programas del Dijous Bo 1969-1970-1971

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Catalina Ferrá Cantera
Blanca M. Buades García

Introducción

Se trata de los tres primeros ejemplares, que se editaron a partir del año 1969 ya empleando técnicas modernas, o nuevas técnicas tipográficas, pues estos programas ya se editaban años atrás, pero con otros medios que todavía no eran los habituales que actualmente se están usando. Estos programas estuvieron propiciados por la buena coyuntura en que se encontraba la ciudad de Inca, tanto en lo político como en lo social, industrial y comercial.

Cuando tuvieron lugar estas ediciones era alcalde de Inca Don Antonio Fluxá Figuerola y cura-párroco de la Iglesia Arciprestal de Inca don Juan Lliteras Miralles.

Se detallan en estos programas las actividades con motivo de esta gran feria. Un resumen de los artículos publicados por escritores locales o residentes en Inca. Se acompaña una lista de anunciantes y colaboradores, como bancos, empresarios del calzado y de la construcción, comerciantes, industriales, restaurantes, bares, artesanos, industrias afines al sector de la piel y otros...

Dijous Bo 1969

Proyecto, realización e impresión: Gráficas García

Consta de 50 páginas, incluidas la portada y contraportada

Portada de Giner

Medidas 30,5 x 21,5 cm

Actos a celebrar con motivo de la feria

Domingo 9 noviembre

- A las 10.30 horas, misa concelebrada en la Iglesia Arciprestal de Santa María la Mayor, con motivo de la festividad de la misma.
- A las 12 horas, apertura oficial de las exposiciones del Automóvil y Náutica en la plaza de José Antonio.
- A las 12.30 horas, apertura oficial de las exposiciones de Calzado, Marroquinería, Trenzados, Maquinaria, Electrodomésticos, Carpintería Metálica, Artes Gráficas y afines en el Mercado de Abastos.

Lunes 10 de noviembre

- A las 19 horas, Concurso de Redacción de Enseñanza Primaria y Media, en la Escuela de Aprendizaje Industrial, organizado por el Ayuntamiento de Inca y Delegación local de Juventudes.
- A las 20 horas, Gran Desfile de Calzado y Marroquinería en los salones del Bar Mercantil.

Martes 11 de noviembre

- A las 15 horas, Concurso de Dibujo al aire libre para escolares de Enseñanza Primaria y Media, en la plaza de José Antonio, organizado por el Ayuntamiento de Inca y Delegación Local de Juventudes.

Miércoles 12 noviembre

- A las 19 horas, Circuito Pedestre a Inca, organizado por la Delegación Local de Juventudes.
- A las 20 horas, homenaje de la Ciudad a don Marcos Ferragut Fluxá, organizado por el Círculo de Arte y Cultura, con la colaboración del Ayuntamiento de Inca, en los salones de la Sociedad, haciéndole entrega de una placa conmemorativa.

Jueves 13 de noviembre. GRAN DIADA FERIA

- A las 9 horas, apertura de la Exposición de Maquinaria Agrícola e Industrial, Transportes Pesados, en la avenida Gran Vía de Colón.
- A las 11:30 horas, recepción del Excmo. Sr. Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento, Autoridades Provinciales e invitados en la entrada principal de la plaza de José Antonio.
- A las 12 horas, visita de las exposiciones de la plaza de José Antonio, plaza del Ganado, Mercado de Abastos y avenida Gran Vía de Colón, por las Autoridades Provinciales.

El programa se acompaña de tres artículos muy interesantes, referentes a personajes y hechos acaecidos en Inca.

“Inca muy noble y real ciudad”

Inca según sus armas e historial del escudo oficial es: “Muy noble y real ciudad”.

Un párrafo dice así, el año 1543 por concesión del rey Calos V (Carlos I de España) referente a la Feria de Lluçmayor “...para que tal villa tome incremento” y “...sin que fuera en perjuicio de nadie”. La villa de Inca entabló cuestión sobre el particular, por su importancia sobre las demás villas y seguramente porque en Inca ya se debían celebrar ferias y mercados.

El monarca en su pragmática determina que: “En Lluçmayor, celebren sus ferias desde el día de San Miguel en septiembre, hasta la fiesta de San Lucas el 18 de octubre, tal vez para no estorbar a las de Inca, que empiezan después de esta fecha”.

Artículo reducido, autor: Juan Coli, presbítero.
Cronista oficial de la ciudad

“Momento industrial Inquense”

Artículo muy interesante, sobre la industria del calzado en Inca.

Cuando la primera crisis, ésta obligaba a la situación comercial a plegarse a las exigencias de los Grandes Almacenes y Comerciantes nacionales, encontrándose cada cambio de temporada sin perspectivas ni pedidos.

Llegó por fin la tan ansiada apertura de fronteras y renació en la ciudad de Inca, el mismo espíritu de siempre. Rejuvenecieron los viejos y nacieron otros industriales jóvenes.

Para Inca es grave la fuga de puestos de trabajo, que se está produciendo por falta de viviendas. En casi en todos los pueblos limítrofes están naciendo industrias inquenses, porque en ellas se encuentra la mano de obra, que no se halla en nuestra ciudad. ¿No sería más lógico que se crearan cooperativas de construcción entre los empresarios y los obreros? ¿No resultaría más procedente que la Delegación Sindical construyera el tan ansiado Grupo de Viviendas y en general todos colaboremos en el engrandecimiento de la ciudad de Inca?

“La obra del Padre Payeras en California”

Extracto de “La obra del Padre Payeras en California” de don Bartolomé Font y Obrador, licenciado en Filosofía y Letras.

Nacimiento, Infancia y Educación

Vestición. Profesión y Órdenes Sagradas

Los destinos en San Carlos, La Soledad y San Diego

Trabajos en la Misión de La Purísima

En el superior gobierno de las Misiones

Anunciantes

Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Baleares

Bartolomé Buades Rebassa

Puntypiel

Garvens, Distribuciones Socias

Miguel Llopart Llobera

Antonio Ramis Tortella

Olivetti

Perlas Mayorica

Gilet

Gestoría Ferrari

Ficia, Feria internacional Calzado

Destilerías Bestard

Miguel Perelló Almacén Curtidos
 Hijos de Lorenzo Payeras SL
 Manufacturas Amber
 Embutidos y Fiambres Soler
 Socias Distribuidor riego por Aspersión
 Casa B. Nadal – La Instaladora
 Calzados Gelabert SL
 Melis Artículos Piel
 Gestoría Lleonart. Autoescuela
 Bodegas Ripoll – Binisalem
 Creaciones Ramcoll
 Minaco Representaciones
 Mare Nostrum Seguros
 Rovira Pintura y Decoración
 Celler Sa Travessa
 Llopart-Mateu Renault
 Talleres B. Piquer, Palma
 Manufacturas Vitma
 Galletas Quely
 Celler Molí Vell SL
 Lorenzo Fluxá Fábrica Calzado Selecto
 Fonda-Bar Restaurante España
 Reylan S.A. Manufacturas Piel
 Muebles La Industrial Palma
 Belart Inca Fábrica Calzado Selecto
 Seguí Fábrica y venta Artículos Piel
 Bartolomé Amengual Coll
 Terrazos y Vibrados Inca

Caja de Pensiones para la Vejez y de
 Ahorros de Cataluña y Baleares
 FAMSA, fomento agropecuario
 del Mediterráneo
 Juan Crespí Cerdá, Muebles oficina
 Muebles Cladera
 Fiat-Seat Darder
 Gabriel Buades Artículos Piel
 Celler Cañamel. J. Llabrés
 Aerpons
 Bernardo Ferrer SL
 Piensos Biona – Auxam
 Hormigones Mallorca
 Asinca. Fábrica Artículos Piel
 Ferrá Automóviles SA
 Tractores Osca
 Productora Azulejera Manacor
 Andrés Munar Constructor Obras
 Represent. Ferrer Hnos. Inca
 Skomad. Española SA Troqueles
 Muebles Praco. Ebanistería
 Garage Caravelle Inca
 Muebles Cerdá Inca
 Gabriel Prohens Motores y Maquinaria
 Snack Bar Pericás Inca
 Curtidos Fluxá SA Inca
 Cristalería RipollAutofreno Oliver-
 Mercedes-Benz

A las 13:00 horas, inauguración de la exposición de óleos de Antonio Rovira, en los salones del café-bar Mercantil.

• **Lunes 16 noviembre**

A las 19 horas, VI Concurso de Redacción para escolares de Enseñanza Primaria y Media, en la Escuela de Aprendizaje Industrial, organizado por el Ayuntamiento de Inca y la Delegación Local de la Juventud.

A las 21 horas gran desfile de modelos y alta costura, marroquinería, calzado y afines a beneficio de la Casa-cuna-hospicio, en los salones del café-bar Mercantil

• **Martes 17 noviembre**

IV Concurso de Dibujo al aire libre para escolares de Enseñanza Primaria y Media en la plaza de Santa María la Mayor, organizado por el Ayuntamiento de Inca y la Delegación Local de la Juventud.

A las 22 horas, concierto por la Banda de la Policía Municipal de Palma, bajo la dirección del prestigioso director D. Julio Ribelles y recital a cargo de la Capella Mallorquina.

• **Miércoles 18 noviembre**

A las 15:30 horas, demostración de maquinaria agrícola a cargo de las distintas firmas expositoras en los terrenos próximos al campo de fútbol del Juventud Sallista.

A las 18 horas, en el salón de actos del Ayuntamiento, imposición de la medalla de plata de la Cruz Roja Española, por el Presidente Provincial de Baleares a D.ª Francisca Gelabert Verd.

A las 19 horas, III Circuito Pedestre en Inca, organizado por la delegación Local de Juventud, otorgándose 45 premios para las categorías alevín, infantil y juvenil.

A las 20 horas, conferencia del ingeniero agrónomo D. Antonio Pons sobre el tema: “Pasado, presente y futuro de la almendra en Mallorca”, en el salón de actos de la Escuela de Aprendizaje Industrial.

A las 22 horas, en los salones del Círculo de Arte y Cultura, bajo la organización de la Sociedad, conferencia a cargo de Don Javier Macías, Director General de ASIMA, que hablará sobre “Vicios y virtudes de la empresa mallorquina”.

• **Jueves 19 noviembre, GRAN DIADA FERIA**

A las 9 horas, apertura de la exposición de maquinaria agrícola e industrial y transportes pesados, en la avenida Gran Vía de Colón.

A las 11:30 horas, recepción en la entrada principal de la plaza de José Antonio de las primeras autoridades provinciales, militares y civiles e invitados.

A las 12 horas, visita de las exposiciones de la plaza de José Antonio, plaza del Ganado, Mercado Cubierto y avenida Gran Vía de Colón por las autoridades provinciales.

A las 16:15 horas, gran novillada sin picadores con la actuación del rejoneador D. Pedro Caldentey y los espadas Manolo Muñoz, Antonio Marcos (*Carriquito*) y José Muñoz (*Joselito*), lidiándose novillos de los señores Herederos de D. Nemesio González del Corral.

Dijous Bo 1970

Proyecto, realización e impresión: Gráficas García
 Diseño portada: Méndez
 Consta de 40 páginas (portada y contraportada)
 Medidas: 30,50 cm x 21,50 cm

Programa de actos

• **Domingo 15 noviembre**

Misa celebrada en la iglesia arciprestal de Santa María la Mayor con motivo de la festividad de la titular de la misma.

A las 12 horas, apertura oficial de las exposiciones del automóvil y náutica en la plaza de José Antonio.

A las 12:30 horas, apertura oficial de las exposiciones de marroquinería, calzado, trenzados, maquinaria, electrodomésticos, carpintería metálica, artes gráficas y afines en el Mercado de Abastos.

A las 18 horas, tenis, gran exhibición tenística en las pistas “Salero Tennis Club” con la participación del campeón de España de Profesionales Luis Flor, contra el campeón de Baleares Jimmy Morey.

Artículos presentados en este programa

“Colegios y Cofradías (gremios)”

Los menestrales mallorquines quisieron formar unas asociaciones religiosas-profesionales que deberían alcanzar extraordinario auge en los siglos posteriores, denominadas en sus primeros tiempos “Colegios” o “cofradías”, que a partir del siglo XVI denominaron “Gremios”.

Los zapateros de Inca en el s. XVI determinaron dividir a los maestros zapateros:

- A) Maestros de obra gruesa.
- B) Maestros de obra fina.
- C) Chapineros, a quienes sólo era lícito fabricar chapines para mujeres.

Fue presentado a las autoridades por los prohombres del Colegio de Zapateros el 28 de mayo de 1543.

La ciudad de Inca, que ocupa un lugar relevante por su industria y comercio, era ya en el s. XIII uno de los doce mercados reales de aquel tiempo en la isla.

Los honorables zapateros de Inca quisieron constituir colegio y cofradía independiente y en fecha de 28.3.1458, siendo mayordomos (*sobreposats*) Juan Gali y Juian Obrador, presentaron al Lugarteniente General unos capítulos por los que deseaban regirse.

Obtenida la aprobación, entró en funciones aquel mismo año, llamándolo “Collegi Oficial de Sabates de la Vila de Inca” y también “Cofradia del Glorios San Marc”, tomando por patrono a San Marcos.

Juan Coli, presbítero
Cronista oficial de la ciudad

Notas entresacadas de los “Gremios de Mallorca” y “Cofradías Gremiales de Inca” por D. Bartolomé Quetglas y D. Pedro Llabrés.

“El nuevo instituto de enseñanza media”

- Abierto curso 1970/1971.
- Director D. Juan Bautista Lacomba García.
- Instituto Mixto, capacidad para 1.200 alumnos.
- 44 aulas que albergan de 30 a 40 alumnos cada una.
- Laboratorios de física, ciencias naturales y varias dependencias anexas, para el mantenimiento de seminarios con grupos reducidos de alumnos.
- Aulas de dibujo y modelado, de música y una escuela de hogar.
- 1 gimnasio de 150 metros cuadrados.
- Los profesores poseen una licenciatura universitaria.
- El aspecto médico está resuelto, con dependencias que sólo esperan el material propio adecuado y personas para su atención.
- Con respecto al comedor existe el proyecto de construirlo, en un gesto de colaboración entre el Ayuntamiento y el Ministerio.

“Corts de Inca”

Durante el siglo XVII, continuaba en Mallorca la plaga de bandolerismo. Para perseguirlo tenían que salir los Virreyes de la ciudad, tales como D. Lope de Francia, D. José de Lanuza, D. Rodrigo de Borja y otros.

El año 1644, determinó el Virrey trasladarse a Inca, con su tribunal, esto ocurrió el mes de septiembre de dicho año.

La permanencia de esta “Cort” en Inca duró hasta el 26 de octubre.

Artículo reducido
J. Lladó Ferragut
Licenciado en Filosofía y Letras
Académico correspondiente de la Real de Historia

“Inca una ciudad inquieta”

Un artículo de Gabriel Payeras
Una loanza de la ciudad de Inca

Sus gentes dice así entre otras: gente de carácter, entereza, inteligencia, ambición. Productores, con alteza de miras alargan su jornada de trabajo, pluriempleo para conseguir una vivienda, un utilitario, escuela para sus hijos, centro docente adecuadamente donde sea instruido. Inca se supera

Anunciantes y colaboradores

- Celler Molí Vell SL
- Blahi Cremacao
- Gilet librería técnica
- Radio Buades
- Juan Mateu Quetglas – Cárnicas Majorica
- Puntypiel – Artesanía selecta
- Eléctrica Pallicer
- Electrónica Vilber
- Autoescuela y gestoría Mateu
- Frigoríficos Bujosa
- Lorenzo Fluxá – Lottusse
- Terrazos y vibrados Inca
- Bernardo Ferrer SL Fábrica Calzado
- Muebles Cerdá
- Fonda Bar restaurante España
- Ferrá Automóviles Seat Vespa
- Asinca
- Embutidos fiambres Soler
- Banco de Crédito Balear
- Galsa Fábrica Camisas
- Curtidos Fluxá SA
- Celler Sa Travessa
- Reyland SA
- Bartolomé Amengual Coll Fábrica Calzado
- Cartonajes Mallorca SL
- Gráficas García
- Aerpons
- Jaime Estrañy. Equipos oficina
- Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Baleares
- Bartolomé Tortella Seguí
- Snack Bar Pericás
- Belart Calzado selecto
- Destilerías Morey
- Juan Crespí Cerdá Equipos oficina
- Cicerón Gaseosa
- Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros de Cataluña y Baleares
- Mercedes Benz

- Muebles Cladera
- Stylsaf Sadys
- Antonio Ramis Tortella
- Banco de Bilbao
- Manufacturas Amber
- Minaco
- Celler Ca Vostra
- Gispert
- Ficia 71
- Fiat-Seat Darder
- Cimsa Hierros y maderas
- Talleres B. Piquer
- Gestoría Autoescuela Ferrari
- Sáez Torrens Citroën
- Piensos Piema
- Gestoría Lleonart
- Llompart Mateu Renault
- Bartolomé Buades Rebassa
- Perlas Manacor S.A.
- Cafés Llofriú Colmado Ferrer
- Seguí Fábrica y Venta artículos Piel
- Destilerías Bestard
- Creaciones Amge
- Ordiñana
- Garage Caravelle
- Palou Jardinero
- Quely SA

Dijous Bo 1971

Proyecto, realización e impresión: Gráficas Mallorca

Consta de 30 páginas (portada y contraportada)

Medidas: 30,50 cm x 21,50 cm

Programa de actos

• Domingo 14 de noviembre

A las 10:45 horas, misa celebrada en la iglesia arciprestal de Santa María la Mayor con motivo de la festividad de la titular de la misma.

A las 11:45 horas en el local Centro Parroquial, imposición de una medalla por Don Antonio Fluxá Figuerola, alcalde del magnífico Ayuntamiento de Inca, a Don Jaime Albertí Ferrer, director honorario del Orfeo L'Harpa d'Inca, en el cincuenta aniversario de su fundación.

A las 12 horas, apertura oficial de las exposiciones del automóvil y náutica en la plaza de José Antonio.

A las 12:30 horas, apertura oficial de las exposiciones de maquinaria, electrodomésticos, carpintería, cristalería, librería en la plaza del Mercado.

A las 12:45 horas, demostración del servicio de recogida de basura en la plaza del Ganado y demostración del material.

A las 13 horas, inauguración de la exposición de óleos de Antonio Rovira, en los salones del café-bar Mercantil.

• Lunes 15 de noviembre

A las 19 horas, gran desfile de modelos y alta costura, marroquinería, calzado y afines a beneficio de la Casa-cuna-hospicio, en los salones del café-bar Mercantil.

A las 19 horas, V Concurso de Redacción para escolares de enseñanza primaria y media, en la Escuela de Aprendizaje Industrial, organizado por el Ayuntamiento de Inca y la Delegación Local de la Juventud.

A las 22 horas, conferencia-coloquio, en el Círculo de Arte y Cultura, sobre el tema: “La mecanización del almendro en Mallorca, sus ventajas e inconvenientes”, con la proyección de los documentales.

• Martes 16 de noviembre

A las 15 horas, V Concurso de Dibujo al aire libre para escolares de enseñanza Primaria y Media en la plaza de Santa María la Mayor, organizado por el Ayuntamiento de Inca y la Delegación Local de la Juventud

A las 22 horas, conferencia-coloquio, mesa redonda en el Círculo de Arte y Cultura, sobre el tema: “Comercialización del calzado en el mercado americano”.

• Miércoles 17 de noviembre

A las 19 horas, circuito pedestre en Inca, organizado por la Delegación Local de la Juventud, organizándose 45 premios para las categorías: Alevín, Infantil y Juvenil.

A las 20 horas, en el Círculo de Arte y Cultura, conferencia a cargo de D. Miguel Miravet Hombrado, fiscal de la Audiencia Territorial y fiscal del Juzgado de Peligrosidad Social de Baleares, sobre el tema: “Las drogas, amenaza en nuestro tiempo”.

• Jueves 18 de noviembre, GRAN DIADA FERIAL

A las 9 horas, apertura de la exposición de maquinaria agrícola e industrial y transportes pesados, en la avenida Gran Vía de Colón.

A las 9:30 horas, primer concurso-exposición de criaderos de pájaros, subgrupo de la ciudad de Inca.

A las 10:30 horas, recepción en la entrada principal de la plaza José Antonio de las primeras autoridades provinciales y militares y civiles e invitados.

A las 12 horas, visita de las exposiciones de la plaza José Antonio, plaza del Ganado, Mercado Cubierto, y avenida Gran Vía de Colón por las autoridades provinciales.

A las 15:45 horas, gran partido de fútbol en el estadio de Inca, entre los equipos RCD Mallorca y CD Constancia.

A las 16 horas, actuación en la plaza de toros de la banda cómico-aurino-musical “La Revoltosa”.

A las 17 horas, gran exhibición tenística en las pistas “Salero Tennis Club” con la participación de la pareja Inquense B. Ordinas – J. Ramón, actuales campeones de Baleares en la modalidad de dobles.

Artículos presentados en este programa:

“Las ferias y fiestas de Inca, el Dijous Bo”

Escrito por D. José Solivellas de Pollença, que había vivido muchos años en Argentina y lo publicó en el diario argentino *La Almoína* en septiembre del año 1929.

Describe un bonito y ameno recorrido desde la salida de Pollença, para llegar a “Dijous Bo” de Inca, pasando por el “Creué” de Sa Pobla y a mitad de camino pararse en Can Tich, comer unas galletas de Inca, tomar una copita, estirar las piernas y dejar descansar a la bestia y después continuar camino hacia Inca, subiendo “Sa costa de Son Fusté” hasta llegar a Inca ir a “Sa Cortera” “es Pes des Bessó”.

José Solivellas – Pollença, 1929

“Antiguo gremio de zapateros de Inca”

Trata de un documento de noviembre del año 1679 (sacado del archivo histórico de Mallorca), consigna la transcripción de un documento inédito, que demuestra la buena organización y la formalidad de los honorables zapateros de Inca, no mecanizados, sino humildes trabajadores a mano que desde el s. XV a XVIII florecieron en Inca, entre otras cosas habla de la compra de una pieza de tierra, de una viña de Miguel Ripoll, escriturada por Don Jerónimo Roselló, Notario de la Vila de Inca... y más noticias.

Autor Don Juan Coli – Presbítero

Cronista oficial de Inca

“El nostre dijous bo” (En la memoria de Mossèn Llorenç Riber)

Por Pere Llabrés, *prevere*

Mosén Pere Llabrés comenta sobre la obra de Mosén Llorenç Riber *Memòries d'un infant orat*, recordando al mismo tiempo su niñez.

“Los cellers’, GASTRONOMÍA Y TIPISMO”

Por Luis Maicas

Los antiguos *cellers* se diferenciaban de los de ahora por no servir comidas. Cada uno llevaba la suya y se servía vino de las “botas” congreñadas.

Los *cellers* eran los sótanos-bodegas de las casas señoriales. Allí reposaba el mejor mosto de las mejores uvas de la comarca.

Más tarde los señores cedieron sus bodegas a “Los Amos”, convirtiéndolas en lugar de reunión de los payeses de contorno.

Sólo quedan los más céntricos, Can Gori, Sa Travessa, Ca n’Amer, Can Ripoll y Els Tiradors.

Anunciantes y colaboradores

- Snack-Bar Pericas
- Banco Central
- Agama – Central Lechera
- Garvens e Instalaciones Hidráulicas Socias
- Radio Buades
- Gilet – Distribuidor en Inca Miguel Mulet
- Caja de Ahorros y Monte de Piedad de las Baleares
- Asinca – Fábrica artículos de piel
- Embutidos – Fiambres Soler
- Minaco SA
- Bartolomé Tortella Seguí – Representaciones
- Comercial Bartomeu – Almacén de Curtidos
- Gráficas Mallorca
- Prohens – Confecciones y Perfumería
- Finisterre
- Fiat-Seat Darder
- Gestoría Lleonart
- Reylan SA
- Belart calzado selecto
- Banco Crédito Balear
- Jorge Cerdá – muebles y carpintería
- CIMSA maderas y hierros
- Antonio Ramis Tortella
- Renault “Oscar tractores”
- Banca March
- Citroen Sáez-Torrens
- Ferrá Automóviles SA Seat Vespa
- Cristalería Ripoll
- Lorenzo Llobera, muebles y carpintería
- Manufacturas Amber
- Bartolomé Buades Rebassa
- STYSAF- SADYS – Cristalería Ripoll

- Antonio Salas – equipos para oficinas
- Gari armarios metálicos, representantes: Bmé. Roselló y Gabriel Bisellach
- Fontanet – Fábrica baldosas hidráulicas
- Caja de Pensiones para la vejez y de Ahorros de Cataluña y Baleares
- Ordiñana

Conclusiones programas Dijous Bo

Esta comunicación describe los actos y celebraciones que se llevaron a cabo durante estos tres primeros programas cuando se editaron los años 1969, 1970 y 1971 con nuevas técnicas tipográficas, que todavía continúan muy mejorados.

Eran años de prosperidad en Inca. Es verdad que en la década de los años 1950 había emigrado una considerable cantidad de ciudadanos de Inca hacia Alemania.

El año 1969 ya se vislumbraban los años venideros, con una más buena calidad de vida, reflejada en estos programas y la euforia de los anunciantes por captar un espacio en sus páginas.

Estos programas captan la realidad de lo que era la ciudad de Inca durante estos años; con una cantidad de actos y exposiciones que maravillaban al visitante y al ciudadano.

Actualmente los actos y representaciones teniendo en cuenta los años transcurridos, que no son muchos, han tenido un cambio radical, actual y vanguardista.

No hay comparación entre las ferias de hoy y las anteriores, la diferencia es abismal; a pesar de los cambios la ciudad de Inca es la puntera con diferencia de este tipo de ferias en la isla de Mallorca.

Ojalá lo siga siendo durante muchos años.

Archivo Histórico Municipal de Inca

Agradecimientos: Gabriel Pieras Salom

Aproximació cronològica del músic Jaume Albertí i Ferrer

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Antoni Mir Marquès

Irina Capriles González

Joan Parets Serra

Introducció

En aquesta comunicació es realitza una aproximació a l'obra de Jaume Albertí com a músic, instrumentista i mestre. Es recopilen i valoritzen informacions i dades rellevants de la seva carrera com a director de bandes, a través de notes, entrevistes, correspondència i programes que es troben en el Centre de Recerca i Documentació Històrico-Musical de Mallorca i homenatges que es van dur a terme per diverses institucions, així com es repassen algunes dades biogràfiques i hemerogràfiques significatives.

També hem tingut l'oportunitat de parlar personalment amb la seva néta Lina Vanrell, qui va aportar divers material i anècdotes a aquest treball. I aprofitem aquestes línies per agrair la gentilesa que va tenir d'obrir-nos el seu arxiu, i de poder comptar amb fotos úniques de Jaume Albertí i conèixer entre altres referències l'amistat que per exemple va tenir amb Dionís Benàssar, amb qui va compartir la seva afició per la pintura.

1. Dades personals i familiars

Jaume Albertí Ferrer va néixer el 13 d'abril de 1889 a Inca i morí a Palma el 9 de setembre de 1979. El 1913 es casà amb Innocència Sancho Alzina (Capdepera, 1887 – Pollença, 1963); d'aquest matrimoni varen néixer dos fills, Toni i Juana, aquesta última va ser la padrina jove d'un altre gran músic, David Oliver (Inca, 1925 – Palma 1983), integrant del grup Els Oliver's.¹ L'esposa de Jaume Albertí, Innocència Sancho (Capdepera, 1887 – Pollença, 1963), era germana de Bàrbara Sancho, esposa del músic felanitxer Bartomeu Oliver.

---

¹ Informació facilitada per Maria del Mar Oliver, filla de David Oliver i neboda de Toni i Juana Albertí.

Una de les aficions poc conegudes del mestre Albertí és el seu amor per l'art de la pintura, cosa que duia a terme en les seves estones lliures, motiu pel qual no és d'estranyar la seva amistat amb el magnífic pintor Dionís Bennàssar (Pollença, 1904 – 1967), amb qui passava les estones lliures, sortint a passejar o dedicant aquests moments a la pintura. No en va el seu amic li dedicà algunes de les seves obres, entre elles un dibuix (1932), amb la dedicatòria: “A D. Jaime Albertí. Pollença, 12 setembre-32.”

Un dels moments importants en la família Albertí sense cap dubte va ser el naixement de la seva néta Caterina, a la qual Bartomeu Oliver (ella sempre l'ha tingut com el seu padrí) li dedica l'obra *Bregol* (sonatina-obra per a piano), amb el següent escrit: “A la garrida Catarina, P. (Paulina), B. (Bienvenida), Vanrell Albertí.” Peça escrita a Inca amb data 15-01-1935. Volem ressaltar que el nom de “Bienvenida” ve pel fet que en veure-la per primera vegada Bartomeu Oliver les seves paraules van ser les de: Bienvenida.

Pel que fa als darrers anys de mestre Albertí, després d'haver deixat del tot la seva tasca musical, es va retirar a la seva residència de Pollença, on va morir als 90 anys, el dia 9 de setembre de 1979.

2. Formació musical

A l'edat de catorze anys rep les seves primeres lliçons musicals d'Onofre Martorell, director d'una de les bandes que hi havia en aquells temps a Inca (“Sa Música de Mestre Nofre”). També rep instrucció de Josep Picó Forteza i Josep Bonnin (“en Pepet des clarinet”), que l'instruïren com a clarinetista, Nadal Torrandell (solfeig i de teoria de la música), Josep Balaguer (harmonia i instrumentació) i el conegut compositor Pere Miquel Marquès i Garcia, amb el qual va perfeccionar la seva formació. L'any 1904 va ingressar com a educand a la Música Militar del Regiment d'Infanteria Palma 61.

3. Vida professional

El 1905 ascendia com a músic de tercera, i a l'any 1910 va ascendir a músic de primera mitjançant un concurs oposició.

Durant els anys 1916-1919 fou director de la Banda Mallorquina de Palma. Amb aquesta formació musical va participar, l'any 1919, en el segon Concurs de Bandes de Música, celebrat a sa Pobra, en la modalitat de primera secció i interpretant la peça obligada “Gran marxa” del poema *La viola* del mestre Pere Miquel Marquès.

L'any 1920, gràcies a la creació de la Banda de Música del Regiment d'Infanteria Inca 62, va sol·licitar-hi el trasllat i l'hi fou concedit. D'aquesta manera passava a fer feina a la seva ciutat, on va romandre fins a l'any 1932, en què es va retirar i va passar a la reserva com a militar.

L'any 1926 fou nomenat director de la Banda Municipal de Pollença, tal vegada una de les bandes de música més antigues de Mallorca. S'entrevistà a Pollença amb una comissió integrada per alguns músics i regidors de l'Ajuntament i, com a satisfactori resultat de dita reunió, Albertí acceptà l'encàrrec de la reorganització de la Banda Municipal composta, gairebé en tota la seva totalitat, de gent jove.

La tasca realitzada a Pollença va ser reconeguda moltes vegades, és significativa la ressenya realitzada per Miquel Bota Totxo *125 anys de música a Pollença 1865–1990*, publicada a l'Anuari de l'Ajuntament de Pollença (Any I n. 0. Novembre de 1990, 77), en el qual es parla de la seva activitat al capdavant de la banda en els següents termes:

“Jaume Albertí... Hagué de multiplicar els seus esforços fins a l'hora que pogué veure convertits en realitat els seus anhels i afanys de dirigir una Banda Municipal digna i honrosa. Posant així de manifest la seva tenacitat i la seva recomanable pedagogia musical. Des d'aquest moment és quan la Banda de Pollença va començar una de les etapes més glorioses.”

Van ser molts els concerts rellevants realitzats amb la Banda de Pollença, destaquem el 27 de gener de 1934 l'homenatge a Adam C. Diehl (considerat com el creador del turisme internacional a Pollença), a la plaça de la Llibertat. L'any 1935 concert a sa Pobra, amb motiu de les festes patronals dedicades a Sant Jaume; a l'estiu del 1936, en el Club Pollença davant turistes estrangers pertanyents al món de la música que es trobaven a l'Hotel Formentor de vacances.

I com a concert i anècdota digna de ser recordada, l'originada per l'escriptora danesa Camila Pers (Dinamarca, 1879 – l'Horta, Pollença, 1964), que arribà a Pollença l'any 1929, quan s'havia inaugurat l'Hotel Formentor, obra d'Adam Diehl.² Camila era bona amiga d'Ataülf Argenta (Castro Urdiales, Cantàbria, 1913 – Los Molinos, Madrid, 1958), pianista i director d'orquestra espanyol. Camila el va convidar per a passar unes setmanes a Pollença, invitació que Argenta va acceptar i, havent escoltat la Banda dirigida per Jaume Albertí, digué: “És sorprenent el fet de que una banda de música vilatana pugui aconseguir una perfecció musical de tanta altura, de tanta dignitat. Enhorabona, Mestre; enhorabona, músics de Pollença.”³

L'any 1941 passà a dirigir la Banda Municipal d'Inca, que compaginava amb la direcció de la Banda de Pollença, fins a l'any 1958, en què es va retirar i va rebre un merescut homenatge. També va dirigir la Banda de Santa Margalida.

L'any 1950, don Jaume Albertí cessà com a director de la Banda de Pollença; a partir d'aquest moment la Banda va tornar a entrar en una profunda crisi, i gairebé va desaparèixer, ja que només feia actuacions esporàdiques.

Experiència com a mestre

Sobre la seva faceta com a docent, llegim en el programa del concert de la Banda de la Policia Municipal de Palma dirigida pel director mestre Julio Ribelles el 1968:⁴

“Maestro nato, ha dedicado su vida a la enseñanza de la música a varias generaciones, dejando una impercedera huella y marcando la impronta del amor al arte en el alma de nuestros estudiosos, siendo el incansable mantenedor de la llama eterna que manos jóvenes se han encargado de portar en el inevitable relevo de la vida. Ha sido profesor de música y canto en el Colegio Beato Ramón Llull, Santo Tomás de Aquino y en el Liceo Santa Teresa de Jesús”.

² Miquel Bota Totxo: *125 anys de música a Pollença 1865-1990*, Ajuntament de Pollença. Anuari. Any I n. 0. Novembre de 1990, 82.

³ Miquel Bota Totxo: *125 anys de música...*, 82.

⁴ Notes extretes del Programa Concert de la Banda de la Policia Municipal de Palma dirigida pel director Mtro. Julio Ribelles de data 28 de juliol 1968 amb motiu de les festes patronals organitzades per l'Ajuntament d'Inca, als jardins del Col·legi Sant Tomàs d'Aquino.

Com a mestre, sens dubte, un dels seus alumnes predilectes fou Bartomeu Oliver Martí (Felanitx, 1894 – Palma, 1988), ja que aquest en arribar a Inca rebé classes de música de Jaume Albertí, i Josep Balaguer Vallès (Inca, 1869 – Palma, 1951), tots dos naturals d'aquesta ciutat; amb ells estudià contrapunt i fuga, composició i orquestració. D'altra banda, es donava la circumstància que l'esposa de Jaume Albertí, Innocència Sancho (Capdepera, 1887 – Pollença, 1963), era germana de l'esposa de Bartomeu Oliver, Bàrbara Sancho, cosa que va afavorir el vincle entre alumne i mestre, i va acostar encara més les dues famílies.

També va tenir nombrosos alumnes des de graus elementals fins a assignatures de graus professionals. Era considerat com un gran educador fins al punt que a un article del *Diario de Mallorca* de 1975, Bernat Cifre deia:

“...Eren els anys daurats de les Bandes de Música. Llavors “La Banda” era l'ànima del poble: la gent vivia les cerimònies, processons i concerts a la Plaça. La música d'aquell temps era música “d'acord i harmonia”, i feia les orelles netes. Per a tant d'ordre i concert s'havia d'estudiar molt, i s'estudiava i s'assajava. I s'envelaven instruments p'envant, cap al vent, tot lluents, ressonants... Vos, D. Jaume – “ases, més que ases, tornem-hi!”- ensenyàveu nota sense la menor mentida, i l'exigíeu que en pasava el dimoni. Després feieu aprendre l'instrument, que s'havia de sonar cada dia, “i el dia que no pogueu, perquè estigueu malalt, al manco l'heu de treure de l'estoig, i l'heu de desmuntar i tornar a muntar.”⁵

Agrupacions fundades

El 1920 va fundar juntament amb el poeta i periodista Miquel Duran i Saurina l'Orfeó l'Harpa d'Inca, del qual fou director fins a l'any 1946. Als seus inicis i sota la direcció del mestre anà forjant un repertori principalment integrat per cançons populars.⁶ Actualment l'Harpa d'Inca està dirigit per Margarida Aguiló.

El 1928 va fundar l'Orfeó de Sineu i el va dirigir durant dos anys. Amb data 14 d'agost de 1929, en un escrit del *Correo de Mallorca*, podem llegir: “Los componentes del Orfeón de Sineu han entregado en Inca a su director don Jaime Albertí una batuta”.

4. Arranjaments, transcripcions i composicions

a. Arranjaments:

Per a cor mixt

La sardana de les monges, obra composta per Enric Morera i Viura (Barcelona, 1865-1942) sobre un poema d'Àngel Guimerà (Santa Cruz de Tenerife, 1845 – Barcelona, 1924).

El taronger i *Cançó de juliol*, amb lletra d'Apel·les Mestres (Barcelona, 1854-1936), i música de Rosend Massagué (Piera, Catalunya, s. XIX – Barcelona, 1936).

Per a veu i piano

Cançó de la Lluna, amb lletra de Miquel Forteza Piña (Palma, 1888 - 1969), música de Rosend J. Massagué i dedicada a Miquel Duran.

⁵ Bernat Cifre: “Molts d'anys Don Jaume”, *Diario de Mallorca*, 01-08-1975.

⁶ Extret de la web: www.orfeoharpainca.cat/curriculum.htm

La bona vetlladora (Cançó de Bressó), amb lletra de Joaquim Ruyra (Girona, 1858–Barcelona, 1939), i música de Rosend J. Massagué. Amb la dedicatòria: *A la meua Mare*.

El bufó, amb lletra d'Apel·les Mestres, i música de Rosend J. Massagué. Amb dedicatòria: *A na Francisca Ferrer*.

D'aquestes obres, se'n conserven els manuscrits signats per l'autor i són propietat de la néta del mestre Albertí Lina Vanrell Albertí i el seu fill Toni Vanrell.

Per a banda

El 17 de gener de 1938 al Teatre Kursaal de Sóller, es va celebrar un concert per la Banda-Orquestra del Regiment d'Infanteria de Palma núm. 36, dirigida pel comandant José Balaguer. Al programa de mà es pot veure que 7 de les 14 obres presentades són transcripcions del mestre Jaume Albertí:

A la primera part:

I. Grieg: *En mi país*, melodia.

II. Grieg: *Última primavera*.

IV. Marquès, marxa del poema *La vida*. Obra pòstuma.

Segona part:

I Brahms: *Danzas números 1 i 4*.

Tercera part:

II Marquès. “Odaliscas”, dansa arabesca del poema *La Alhambra*. Obra pòstuma.

III Noguera A. *Hivernença*, cançó del folklore mallorquí.

Probablement aquestes podrien ser algunes de les primeres transcripcions conegudes, encara que amb tota seguretat van ser moltes més les que portà a terme el mestre Jaume Albertí.

Sense data coneguda, però referits en el llibre de Bota Toxo, apareixen els arranjaments i instrumentació de les sarsueles en un acte *Ai, quaquin que has vengut de prim* i *Amor de pagesia*, de Pere Melià Bauçà (fill del mestre Josep Melià Mayol, director de la Banda de Pollença des del 1906 fins al 1911). *Amor de pagesia* és més coneguda, popularment, per “N'Aineta”. En aquesta obra inclou el “Visca Pollença”, que ha estat adoptat com a himne a Pollença.

A l'any 1948, amb motiu de les festes de la commemoració del VI centenari de la troballa de l'antiga imatge de la Mare de Déu del Puig a 1348, es va celebrar l'estrena del poema dramàtic en tres actes *Vós reinau damunt l'altura* amb música dels mestres Antoni Torrandell i Jaume Albertí. El text de l'obra és de Miquel Bota Totxo (Pollença, 1920-2005), poeta, escriptor i autor teatral. Hi participaren la Banda de Música i el Cor de Pollença. Dirigi l'orquestra el mestre Jaume Albertí. Diu el mateix Bota Totxo en el seu llibre *125 anys de música a Pollença 1865-990* que “l'èxit fou grandios”.⁷

Joan Company, Pere Estelrich i Joan Moll i Marquès, en el llibre *Tres músics mallorquins* (Conselleria d'Educació i Cultura del Govern balear, 75) daten l'estrena de *Vós reinau damunt l'altura* per a orquestra, tenor, soprano i cor el 6 juny de 1946, i consideren la participació d'Albertí només com a instrumentador.

⁷ Miquel Bota Totxo: *125 anys de música...*, 86.

Del qui va ser un dels seus mestres, Pere Miquel Marquès Garcia (Valldemossa, 1843 – Palma, 1918), trobem dos arranjaments per a orquestra en manuscrits del propi Albertí: *Primera lágrima* (1872) i “Preludi” de la sarsuela *El anillo de hierro* (1878). També es conserva la partitura impresa *Primera lágrima* (melodia), editada per Saco del Valle (Madrid), amb dedicatòria: “A la Escma. Sra. Marquesa de Novallas”, i transcrita per a piano per Julián Aguirre.

Segons ens comenta en entrevista personal el pianista Joan Moll,⁸ l’obra per a piano Inca d’Antoni Torrandell, composta l’any 1912 (publicada a París el 1921 per l’editorial Édition Musicale R. Furnari), va ser estrenada a Inca el 1932 en versió per a banda; fou interpretada per la Banda Municipal d’Inca i dirigida per Jaume Albertí. Sense cap dubte aquesta versió per a banda és un altre dels arranjaments del mestre Jaume Albertí.

L’any 1958 (20 i 21 de desembre), al Saló del Club Pollença, s’estrena *Somnis de pescador*, sarsuela en tres actes, amb música dels mestres Joan Santandreu i Jaume Albertí, que dirigí l’Orquestra, amb participació dels músics de la Banda Municipal.⁹

Sobre la capacitat d’Albertí com a arranjador i instrumentista per a banda, apareix un interessant comentari al *Diari de Balears*, signat per LL. M^a i reproduït al diari *Dijous* d’Inca del 20 de setembre de 1979, després de la seva mort:

“No es pot deixar de recordar que no pocs dels èxits que Albertí va obtenir en les bandes que dirigia, es degueren a l’encertada visió de les possibilitats dels instrumentistes essencials de que disposava, fent carregar tot el pes de les orquestracions sobre aquells instruments que millor podien reeixir. La instrumentació que es conserva molt abundant i d’alta qualitat, és també dels mèrits que no es poden deixar de tenir-li en compte. Tot aquest procés que em relatat comporta a no dubtar una extraordinària capacitat de treball, un esforç de voluntat tan gran que a voltes cau en els termes de l’anècdota. Serveixi d’exemple que en una sola nit, ajudat d’uns col·laboradors, va instrumentar la ‘Marcha Fúnebre’ de Miquel Marquès que havia de tocar-se al dia següent.”¹⁰

b. Composicions

- *Himno a la solidaridad católica*, amb lletra de Costa i Llobera (12-01-1907).
- *Himno del miliciano* (dedicat a Pollença).
- *Missa dels diumenges d’Advent i de Corema*, editada per la impremta La Esperanza, impremta del Correo de Mallorca (Lonjeta, 11).
- *Vós reinau damunt l’altura*, amb Antoni Torrandell (1948).
- *Goigs a lloança de Santa Maria Assumpta Gloriosa* (1950), amb lletra de Miquel Duran Saurina (músic, mestre, director, pedagog i instrumentista).
- *Somnis de pescador*, en col·laboració amb Joan Santandreu (1958).
- *Ob estel de la gruta*.
- *A la Mare de Déu de Lourdes*.
- *A Nuestra Sra. De Lourdes*.
- *Padre nuestro a 4 vs.*
- *Massell d’olors*.

8 Informació facilitada pel nostre amic Joan Moll, octubre 2013.

9 Miquel Bota Torxo: *125 anys de música a Pollença 1865-1990*, 135.

10 LL. M^a (copiat del Diari de Balears): “Don Jaume Albertí i Ferrer”, *Dijous*, 20 de setembre de 1979, 7.

5. Entrevistes i reconeixements

A. Entrevistes

Del diari *Ciudad* d’Inca, 20 de desembre de 1958, destaquem aquesta entrevista pel seu valor com a reflex del caràcter i personalitat del mestre Jaume Albertí:

“D. Jaime Albertí, exdirector de la banda municipal de Inca

Ciudad, se honra hoy en traer a sus páginas a la relevante figura de D. Jaime Albertí, director de la Banda Municipal durante 20 años y recientemente jubilado. Seguro de que tendrá cosas de gran interés que contaros cuando menos evocar bellos recuerdos de su laboriosa vida musical, que tanto ha hecho a favor de nuestra ciudad le entrevistamos.

- ¿En qué año nació?
- El 13 de abril 1889 en Inca.
- ¿Y para la música?
- Unos 13 años después.
- ¿Fueron Sus maestros?
- El primero don Onofre Martorell, director de ‘Sa música de mestre Nofre de clarinete; don José Picó y don José Bonnín, este último más conocido por ‘En Pepet des clarinete’. Y de armonía e instrumentación don José Balaguer Vallés a quien se lo debo todo.
- ¿Fundación de la Banda?
- En 1932, por mi cuñado Bartolomé Oliver. Después la dirigió otro hijo de Inca, don Antonio Llompart. Haciéndome yo cargo de la misma desde 1941 hasta mi reciente jubilación.
- ¿Ha compuesto algo?
- Mis actividades se han limitado más en el terreno de la instrumentación que al de la composición. Si bien tengo en colaboración con el gran maestro Sr. Torrandell y letra del poeta pollensín Miguel Bota Totxo ‘Sa Trobada’¹¹ obra estrenada en Pollensa para conmemorar el encuentro de la Virgen, del Puig. Y para el sábado D. m. el estreno en Pollensa mismo en colaboración con don Juan Santandreu (q.e.p.d.) y que no pudo terminar la obra comedia musical en tres actos ‘Somnis de pescador’ cuya acción se desarrolla en la pintoresca Cala de San Vicente y que llevamos a cabo con gran entusiasmo por parte de todos.
- ¿Cómo venció los momentos difíciles de su cargo?
- Siempre fueron ocasionados por la parte económica, y se solventaron gracias al Magnífico Ayuntamiento y a la gran afición y estima de los músicos.
- ¿Alguna anécdota?
- ¡Son tantas! Las hay de todos los gustos: Recuerdo que una vez fuimos a tocar a Valldemosa con una banda civil y el Rector nos pidió que durante la ofrenda podríamos tocar algo adecuado. Nos puso en un gran aprieto, pues no traíamos nada preparado. En fin, que le solucioné dando instrucciones para tocar un vals lento. Empezamos y ya por fuese la falta de costumbre o de ensayos, se armó un revuelo entre los músicos que se aconsejaban y se dirigían unos a otros, que no salimos en todo el tiempo de una especie de ‘Chum chum, chum cham’. El mismo día, en otra ocasión el señor Rector nos solicitó algo que no fuera tan bueno, ni tan clásico como lo tocado durante la ofrenda, pues no había entendido nada; a lo que uno de nuestros músicos respondió: ‘Ni yo tampoco señor Rector’.

11 *Sa Trobada* probablemente es la mateixa obra que figura a l’Anuari any I núm. 0. Novembre de 1990. *125 anys de música a Pollença 1865-1990* de Miquel Bota Torxo, a la pàgina 86 amb el títol de *Vós reinau damunt l’altura*, i que s’estrenà el 1948 per commemorar el VI centenari de la troballa de la Mare de Déu del Puig.

- ¿Satisfecho por el homenaje que se le dedicó recientemente?
- Tanto que no me siento merecedor del mismo.
- ¡Hasta dónde llega la modestia de los grandes hombres!¹²

B. Reconeixements, homenatges i articles sobre Jaume Albertí

A Inca

El 28 d'abril del 1963, Inca, la ciutat on ell va néixer, li va tributar un homenatge, honorant la seva activa labor, realitzada sense desmai, en el camp de la música, i aprofitant les noces d'or de la seva vida matrimonial amb Innocència Sancho.

La Banda Municipal Pollencina s'hi va adherir, es desplaçà a Inca i li entregà un pergami en el qual figurava un dibuix, ben acolorit, del puig de Maria i l'escut de Pollença, així com la següent dedicatòria:

“Los músicos y director de la Banda Municipal de Pollença se adhieren al homenaje que Inca rinde al Maestro don Jaime Albertí y esposa doña Inocencia Sancho, en la celebración de las Bodas de Oro en su vida matrimonial; y le reiteran el cordial aprecio mantenido a lo largo de fecundos años de labor musical bajo su feliz batuta, en Pollença”.¹³

Però sense cap dubte un dels obsequis que van rebre amb molt afecte va ser el de Bartomeu Oliver i la seva esposa Bàrbara Sancho, una obra musical composta amb tal motiu i que porta la següent dedicatòria: “A nuestros queridos hermanos Inocència y Jaime en sus bodas de oro. Afectuosamente. Bárbara y Bartolomé”. Signat per tots dos i amb la data Mallorca, 28 d'abril de 1963. Aquesta obra està escrita per a cor mixt i es divideix en tres parts: “Bendición de la Mesa”, “Acción de Gracias Después de la Comida” i “Canto de Despedida”.

Al 28 de juliol 1968 amb motiu de les festes patronals organitzades per l'Ajuntament d'Inca, es va realitzar un concert homenatge al mestre Albertí amb la Banda de la Policia Municipal de Palma dirigida pel director mestre Julio Ribelles; es pot llegir al programa:

“Ha cosechado sonados triunfos y laureles en concursos y conciertos en los que siempre destacaron las Bandas y Orfeones que él dirigía. Trabajador incansable, ha transcrito e instrumentado infinidad de partituras musicales para sus Bandas y Orfeones, realizando en todas ellas una cálida y meritoria labor.

La figura del inquense don Jaime Albertí es el testimonio vivo del hombre de fe, de vocación y entrega. Músico, maestro-director, pedagogo e instrumentista, es persona de profundo sentir cristiano que ha hecho de su vida un servicio al pueblo que le vio nacer.

Hoy, en los jardines de un colegio de nuestra ciudad¹⁴ en un tranquilo paréntesis del bullicio de unas fiestas hechas para todos, tendremos ocasión de testimoniarle el agradecimiento por su abnegada y fructífera labor, expresando a tan querido Maestro nuestro imperecedero afecto y reconocimiento. En el intermedio se hará entrega a D. Jaime Albertí Ferrer, músico y maestro, de una Placa de Plata que le dedica el Ayuntamiento de Inca en nombre de la ciudad”.

Amb motiu de la mort del mestre Albertí el diari *Dijous* d'Inca de data 20 de setembre de 1979 li dedica els titulars i tota una pàgina central amb articles de Bernat Cifre, Miquel Bota Totxo, Guillermo Coll, LL. M.^a i una poesia signada per “Toni”.

Al *Diario de Mallorca* del 9 d'octubre de 1979, a la secció de notícies d'Inca, Guillermo Coll comenta que a la sessió plenària de l'Ajuntament presidida per l'alcalde Jaume Crespi es tracta la dedicatòria d'un carrer a nom de Jaume Albertí:

“En cuanto a la dedicación de una calle al músico local Jaime Albertí, fallecido últimamente, se acordó por unanimidad que una vía llevase su nombre, ya que su labor en pro de nuestra ciudad ha sido mucha, aunque también se pidió que se editase una biografía sobre la vida del músico para conocer su obra. Además de editar esta biografía, el concejal señor Llompart pidió que se efectuase un estudio de la toponimia inquense. Se dedicará a Jaime Albertí una plaza de nueva creación junto a las calles de Son Net y Valella, ya que el músico fallecido vivió muchos años en este lugar”.¹⁵

Al setembre de 1997, Rafael Pau Cortès i Forteza escriu a la revista *Inca* que: “L'escola de la Unió Musical Inquera, ja té nom. Dijous dia 18 de setembre l'assemblea de la Banda va votar per unanimitat “Jaume Albertí.”¹⁶

Al diari *Balears* també es reflecteix aquest fet:

“La nova escola de música Jaume Albertí va ser inaugurada oficialment. Un dels moments més emotius de l'acte fou el descobriment de la placa per part d'una néta de Jaume Albertí. L'Harpa d'Inca interpretà algunes peces, així com també la Unió Musical. Segons els representants de la Unió Musical Inquera. L'escola Jaume Albertí és una eina més del poble per millorar l'afició per la música. Inca necessitava una escola amb uns objectius com els que té aquesta: afavorir la música per a banda i assegurar el futur d'una entitat amb dècades d'història.”¹⁷

A les festivitats programades per l'Any Torrandell el 2004 a Inca, es fa per primera vegada un festival de bandes amb la participació de les bandes de Marratxí i sa Pobla, a més de la Unió Musical Inquera. Al diari inquer *Dijous* apareix aquesta referència:

“El certamen (el festival de Bandes), que va ser presentat la setmana passada tindrà lloc el proper deia 31 a partir de les 20 hores a la Plaça Espanya. Aquest acte tindrà una vessant molt emotiva y especial ja que servirà per retre un ben merescut homenatge al mestre Jaume Albertí. La familia de l'insigne músic farà donació a la banda d'Inca de la batuta d'or que Albertí utilitzava per dirigir la banda durant les festes d'Inca.”¹⁸

15 Guillermo Coll: “Propuesto el nombre de ‘Berenguer D’Anoia’ para el Instituto”, Sección Región, *Diario de Mallorca*, 9 d'octubre de 1979, 18.

16 Rafael Pau Cortès i Forteza. “Escola de Música “Jaume Albertí”, *Inca Revista*, núm. 45, setembre 97, 20.

17 T. G. Inca. “L'escola de música Jaume Albertí va fer ahir la seva estrena oficial”, *DdB*, diumenge, 9 de novembre de 1997, 13.

18 L'Any Torrandell: “La millor música de qualitat inundarà tots els racons de la ciutat”, *Dijous*, 29 de juliol, 2004, 16.

12 Entrevista *Ciudad*, dia 20 de desembre de 1958 – Any VI – Núm. 340 p. 6 i 2, conté fotografia.

13 Miquel Bota Totxo: *125 anys de música...*, 89.

14 El concert es va realitzar als jardins del Col·legi Sant Tomàs d'Aquino.

Al 5 d'agost de 2004 el mateix diari *Dijous* reflecteix un dels concerts del Festival de Bandes d'Inca:

“Cents de persones assistiren a un concert en memòria del músic Jaume Albertí i Ferrer en motiu del 25è aniversari de la seva mort. El concert formava part del primer festival de bandes de música i comptà amb la presència de les bandes de Sa Pobra, Marratxí i Inca. Entre els assistents al concert hi havia familiars d'Albertí. Una neta seva va lliurar la batuta d'or del músic Jaume Albertí a la Unió Musical inquera. Per part de la banda recolliren la batuta el seu director Miquel Genestra, i el seu president, Joan Alomar. L'ajuntament d'Inca també es va sumar a l'homenatge i el batle d'Inca, Pere Rotger, va fer entrega d'una placa commemorativa als familiars d'Albertí.”¹⁹

Bartomeu Martínez Oliver, a l'article “La música a Inca durant el segle XX: una aproximació al compositor Balaguer i Albertí” de 2005, comenta:²⁰

“Els moments de revifalla de l'Orfeó Harpa d'Inca van sempre units a la figura del mestre Albertí. L'any 1968 es una data inoblidable per a la família de Jaume Albertí, ja que el Consistori d'Inca reunit en ple aquest mateix any va prendre la decisió per unanimitat de dedicar-li una plaça en un acte molt emotiu, on la Banda Municipal de Palma realitzà una esplèndida actuació en els jardins del col·legi de Sant Tomàs de Aquino d'Inca.”

I més endavant...

“Els dirigents de la recent estrenada Junta Local de l'any 1971, i degut a la commemoració del 50è aniversari de la fundació de l'Orfeó, acorden obsequiar amb una medalla d'or a l'emblemàtic director Jaume Albertí, que aleshores tenia vuitanta anys i el seu lloc de descans era el Port de Pollença.”²¹

A Pollença

A la pàgina 89 del llibre de Miquel Bota Totxo *125 anys de música a Pollença* trobam:

“L'any 1975, el 2 d'agost, el dia de la Festa Major de la Mare de Déu del Àngels, Patrona de la Vila, l'Ajuntament de Pollença li va retre un emotiu homenatge, a la Sala de Sessions, que s'omplí de gom a gom, on ell, tot emocionat, hi va dirigir per darrera vegada la Banda Municipal, en la interpretació de ‘L'Alborada’ i l'himne ‘Visca Pollença’. A Pollença, foren bon col·laboradors seus el senyor Jaume Vicenç, el senyor Antoni Cifre Llompert –que actuà de subdirector en absència del Mestre Albertí- i el senyor Josep Aguiló.”²²

A la presentació del concert de l'Orfeó Harpa d'Inca a la parròquia de Pollença, el dissabte 12 de març de 1988, Bernat Cifre diu:²³

“Benvolgut auditori:

Per encàrrec de la Federació de Corals de Mallorca, entitat a la qual, dins una trentena d'orfeons, hi pertanyen també ‘L'Harpa d'Inca’ i el ‘Cor de Pollença’, aquí em ténieu per a presentar el grup inquer, novella edició d'aquell prestigiós agrupament, antany celebrat per tot Mallorca, que tengué per fundadors dos fills de la Ciutat del Ca i de les saboroses galletes: el poeta Miquel Duran i Saurina i el músic major del Regiment, Jaume Albertí i Ferrer; Don Jaume, ja ho sabeu, tan vinculat a Pollença! Don Jaume, tan pollencí com inquer!... Prou amic i admirador d'en Costa era el poeta Duran. Però més conugut nostre és D. Jaume Albertí: ell dirigí la Banda de Pollença durant una vintena d'anys. Ell orquestrà, ensenyà i dirigí les sarsueles pollencines; ell prengué part en gran nombre d'actes cívics i religiosos. Ell, quan no vivia a Pollença, encara el pintaria arribant d'Inca els dies d'assaig, en el correu de Ca'n Villalonga, a mitjan capvespre. Però abans de començar la tasca musical, sempre feia volta per aquets temple, en penombra i solitud: era aquell homo de Déu, era D. Jaume Albertí, que faria la visita al Santíssim, profunda i seriosa. Després, ben carregades les baterías espirituals, acudiria a la sala del Convent de Sant Domingo, disposat a descarregar la batuta damunt qualsevol solfista que no sabés la lliçó, o un instrumentista que no tengués bona embocadura.

Les classes de D. Jaume eren les d'un professional competentíssim, íntegre, sever; però boníssima persona. Quantes coses podríem dir de D. Jaume Albertí! Però és hora d'introduir el repertori que aquesta nit ens ofereix l'orfeó per ell fundat l'any 1920, juntament, com hem remarcat, amb el poeta Duran, i que després de vicissituds diverses, ha resuscitat fa una vuitena d'anys baix de la batuta d'un dels seus més antics membres: Miquel Aguiló i Serra. Cantaran, a la primera part 3 motets sacres: música de la Setmana Santa que ja s'apropa- ‘Ave Maria’, ‘Mandatium’ i ‘Popule meus’, de Tomàs Lluís de Victòria, el músic d'Avila, del segle XVI, Segle d'Or tant de les Lletres Espanyoles, com de la Polifonia Europea. Seguirà el motet ‘O Domine’, del mestre italià de la mateixa època, Giovanni Pierluigi da Palestrina; per acabar aquesta primera part amb el ‘Bone Pastor’, del gran Hilarión Eslava, nascut a Navarra, però molt vinculat a la Catedral de Sevilla i al Conservatori de Madrid. A més de les seves obres de creació, ¿quin estudiant de solfeig d'altre temps no s'ha hagut de passar el Mètode d'Hilarión Eslava?

Aquí ténieu, doncs, L'Harpa d'Inca, a punt de començar el seu concert. Abans de la 2ª part direm també unes paraules de la resta del programa...”

A l'edició especial de les festes de Pollença de l'any 1997, apareix un article de Bernat Cifre titulat “Visca Pollença, Don Jaume”, on li dedica una poesia i fa referència a la seva carrera musical:

“Al començament de la dècada dels 40 el pollencí Pere Melià Bauçà creava la lletra i melodia d'Amor de Pagesia, la sarsuela que prest es denominaria ‘N'Aineta’ per la meravellosa actriu còmica que morí tan jove! Don Jaume Albertí Ferrer (1889-1979), d'Inca, aleshores Director de la Banda de Pollença, transcrivia aquelles melodies cantussejades per Melià, i les lliurava al seu concunyat el Mestre Bartomeu Oliver Martí (1894-1988), de Felanitx, compositor amb estudis a París, i que nosaltres coneguerem com a Director de la Filharmònica de Porreres.

En féu harmonia que, a la vegada, n'Albertí instrumentà. Un dels números d'aquella sarsuela és ‘Visca Pollença’, marxa que prest es convertiria en el nostre himne.”

19 “Cents de persones assistiren a un concert en memòria del músic Jaume Albertí”, *Dijous*, 5 d'agost, 2004, 7.

20 Bartomeu Martínez Oliver: “La música a Inca durant el segle XX: una aproximació al compositor Balaguer i Albertí”, *Lluc*, 846, 2005, 43-44.

21 Bartomeu Martínez Oliver: “La música a Inca...”, 44.

22 Miquel Bota Totxo: *125 anys de música...*, 89.

23 Document mecanoscrit original de Bernat Cifre dedicat a la seva neboda Joana Albertí de Vanrell.

La poesia de Cifre diu:

“Visca Pollença, Don Jaume! / Batuta i atril tan fort.
Encès tenim el record, / verdeja sempre la pauma.
Amics meus, ara digau-me: /no tendrem per pollencí
qui instrumentà i dirigí / d'en Melià lo brau himne?
Per vós, oh Don Jaume insigne, / el nostro crit no té fi...”²⁴

Al diari pollencí *P i P* d'abril de 2001, J. A. escriu sobre Jaume Albertí en el seu article “Toponímia urbana de Pollença, Carrer de Mestre Albertí (Port)”:

“D. Jaume Albertí Ferrer va néixer a Inca el 13 d'abril de 1889 i va morir al Port de Pollença el 9 de setembre de 1979 als 90 anys. Va ser el Director de la Banda Municipal d'Inca de l'any 39 fins al 1958. Donant-li una categoria musical reconeguda en tota l'illa. Dirigeix la Banda Municipal de Pollença des de finals del 26 fins l'any 1950. Per arribar a formar una Banda que sonàs amb bon ritme, bona sonoritat, bona melodia va haver d'utilitzar tota la seva força de bon Director. Ens diuen que una mirada de Don Jaume bastava per fer tremolar al qui s'havia equivocat. Les seves celles eren importants, amb un petit moviment, l'ordre es restablia ràpidament. Tots sabem que tenia un cor molt sensible. Va instrumentar unes quantes comèdies musicals d'ambient pollencí. Era inquer, però també se sentia molt pollencí.

A l'Assemblea de 1968 l'Harpa nombrà President Honorari a Don Antoni Autonell i Director Honorari a Don Jaume Albertí.”²⁵

Bernat Cifre recorda Albertí a l'article “La Patrona ‘crida’ Don Jaume Albertí”, del diari *P i P* de Pollença el 2007:

“Les festes de la Patrona de Pollença ens duen el record de la decidida batuta inquera de Don Jaume Albertí, director que fou de la nostra Banda durant prop de 20 anys. Els cercaviles (en especial, “En guerrilla”), la processó i el concert ens fan anyorar, més que mai, aquell gran mestre i aquell sant home.”²⁶

Articles escrits a Palma

Bernat Cifre, al seu ample article “Els noranta del Mestre Albertí”, del *Diario de Mallorca* del 13 d'abril de 1979, diu:

“Molts d'anys, don Jaume, en Divendres Sant! Els noranta en tal Divendres? Finesa de Déu amb les seves més fines amistats. Quantes vegades heu complit els anys aquest dia? Dia del Crist mort, que és font de vida i gràcia i glòria... El divendres Sant, que és dia ‘redemptor’ i ‘creador’... Inca, rebrinca! Als teus músics i galletes fé manballetes! Bressol de Don Jaume, escola de les seves lliçons, Banda Municipal i Coral “L'Arpa d'Inca”, a les ordes seves. Visca Pollença!, de quan dirigíeu la nostra Banda, i l'arribàreu a fer sonar tan bé, sota les vostres, perxades... I ara El Port, que agombola la vostra serena canícia, i té l'honra de brufar els vostros noranta anys. No és en Verdi que quasi el gratà els noranta, i en Rubinstein que no sé quants en té?

El Port, carrer Elcano, 11. La camilla i l'ample llit de dormir cada dia o per a suar el costipat nadalenc. Què farem, metge Autonell? Oh, alerta que no se mos trenqui ‘el papà’ o ‘l'abuelo’...! I també l'escalfa – panxes, ben reblida i ationada aquest Febrer – Març passat. Als vostros peus En ‘Lord’, el ca gros i grasset, sense coa i orelles tallades, una casta de ‘Bóxer’. En ‘Lord’ fidel, que us vetla els vostros gloriosos 90, sense saber que sou gloriós, sinó simplement que sou bo com un solfeig sense mentides, o un exercici d'harmonia sense cap falta.

Poc a poc, amb notes greus com de bordó, a poc a poc, ens conta qualque anècdota (qualcuna ja contada i repetida i re-de-contada), llevant la pols als vostros admirats, fent-vos ‘no-res’ al seu costat: don Bernat Sales i les seves ‘aplastants’ oposicions a l'orgue de Sevilla; don Miquel Marquès i la seva simfonia oblidada i el seu ‘Anillo de Hierro’, no tan oblidat; i el Mestre Torrandell i lo que l'aprecià En Falla quan vingué a Mallorca i vivia a un xalet per Gènova... ‘Fins que Déu vulgui!’, deis sovint, enmig de ca-vostrea, enrevoltat dels fills, néts i besnets, i parents i amics. Una casa amb força ‘movement’. I àdhuc amb ‘ballet’ d'una de les vostres besnetes, premi del Conservatori de Madrid.”

Cifre escriu al *Diari de Balears* el 15 de novembre de 1979: “¿Qui era i que va fer Don Jaume Albertí?”, article basat en la conferència que va pronunciar a l'església de Sant Francesc:

“Don Jaume! Ai, si no li saps el ‘Solfeig’ a Don Jaume! Ai, si et fa repetir aquell boci! Don Jaume no anava de verbes. Amb ell no hi valia embull ni mangarrufa. O ho dius bé, o ja saps lo que t'espera! Don Jaume era l'exigència personificada. I exigia molt als altres perquè el seu mestre i promotor, Don Pep Balaguer, inquer també, li fiava sempre seguit la direcció: ‘Quan tenc N'Albertí, no pas pena de res’, ara entenem perquè ‘l'agafaven’ el pobles veïns de Lloseta, Santa Margalida i Pollença; i fins la Banda Mallorquina, de Palma: perquè se'l veia ‘mestre’ indiscutible; treballador competent, tenaç, pacientíssim... i al cap darrer eficaç com ningú per a arribar a conjunt i ensamblament...que ‘sonàs’.

Aquesta seguretat i fermesa de batuta tenia un complement inapreciable: les seves dots d'instrumentador. Però no tan sols d'instrumentador, sinó més encara: d'adaptador de ‘papers’ (o partícels) a les possibilitats (limitacions!) de cada un dels seus músics, limitacions prou conegudes de Don Jaume. I tanmateix, què bé sonava aquell ‘arreglo!’, I què bé el treien! Hem vist el ‘curriculum’ de Don Jaume, aquella fitxa tan concisa que de si mateix havia confeccionat, l'any 46; parla de Don Nadal Torrandell, que li ensenya ‘Solfeig’ i ‘Teoria’, i de Don Pep Balaguer, ‘Armonia’: aquest, Director de la Banda del Regiment de Ciutat fou qualque cosa més que professor: li serví de guia i ‘mentor’. Creada la Banda del Regiment d'Inca l'any 1920, aquí compareixen els dos paisans mestre i deixeble. En Balaguer i N'Albertí, aquest amb categoria ja de ‘músic de primera’. I a partir d'aquí s'obrien per a Don Jaume 40 anys bons, 1920-1960 de ‘direccions (instrumentals i vocals) classes i una feinada constant i meticulosa d'instrumentació; 40 anys plens, intensos; inoblidables de part de tots aquells qui el tractaren. L'obeïen els músics, o sinó...I l'obeïen cegament. Però, aquí està el rè: l'obeïen de bona gana, perquè ademès de veure-lo com a ‘mestre’ i mestre indiscutible, es trobaven davant un homo bo, un sant, un ange-ló (encara que grosot). Amollar ‘ases, mes que ases!’... i altres herbes, sens ofendre... això només ho pot fer un sant. Tengué tracte cordialíssim amb tots els músics mallorquins de llavors: el compositor i violinista Don Miquel Marquès, l'organista i compositor Don Bernat Sales, el baix cantant ‘Uetam’, I el seu molt admirat mestre d'Inca i de París, Don Toni Torrandell, Gloria de l'art contrapuntista, figura magna, digne d'un gros pedestal.”²⁷

²⁴ Bernat Cifre: “Visca Pollença, Don Jaume”, *P i P*. Especial Patrona 97, IX.

²⁵ J. A.: “Toponímia urbana de Pollença”, *P i P*, núm. 135 – De l' 1 al 15 d'abril de 2001, 24.

²⁶ Bernat Cifre: “La Patrona ‘crida’ Don Jaume Albertí”, *P i P*, Especial Patrona 2007, 32.

²⁷ Bernat Cifre: “¿Qui era i que va fer Don Jaume Albertí?”, *Balears*, 15-11-1979.

Andreu Quetglas, en el seu article “Hijos ilustres de la ciudad que merecen ser recordados”, de dijous, 15 de novembre de 1990, en el *Diari de Balears*, escriu:

“Dijous Bo. La memoria popular debe hacerse eco de las obras de personas destacadas, desde Ramón Desbrull, nacido en pleno siglo XIII, hasta Jaime Albertí, músico. Siempre es bueno que la memoria popular se haga eco del reconocimiento que merecen las personas que en su día han realizado una serie de obras que por su trascendencia debieran ser recordadas. Por tal motivo se quiere aquí mostrar un repaso de los inqueros más ilustres que nos han precedido. Desde Ramón Desbrull, nacido en pleno siglo XIII, hombre muy entendido en ciencias económicas y políticas, hasta Jaime Albertí, músico y maestro inquero, director de diversas bandas, pasando por Miguel Durán, el rector Francisco Bayo y una figura universal de la música, Antoni Torrandell, entre otros”.²⁸

Conclusions

El mestre inquer Jaume Albertí destaca com a figura musical dedicada a l'ensenyament, a la formació d'agrupacions musicals (orfeons i bandes) i a la producció de música (composicions i arregles) per a elles. A través d'entrevistes i referències a la seva obra, publicades al llarg de més de cinc dècades, trobem la valoració que diversos intel·lectuals i comunicadors han fet als mitjans de comunicació sobre la figura i tasca professional d'Albertí. Hem intentat presentar aquest reflex cronològicament buscant destacar com a través del temps no ha minvat l'interès per la seva figura exemplar.

Dins el gran nombre de figures destacades en el camp de la música entre els habitants d'Inca, podem mencionar compositors, instrumentistes, directors d'orquestra, cantants i mestres de música com el mateix Jaume Albertí. Altres eixos generadors d'activitat musical són els representats pels teatres i espais culturals del municipi, la ràdio, l'Escola de Música Antoni Torrandell, l'Orfeo l'Harpa d'Inca, la Banda Unió Musical Inquera, i l'Escola Jaume Albertí. Sense dubte s'afegeix a aquesta llista les Jornades d'Estudis Locals, que se celebren cada any, i que ens permeten donar a conèixer personatges d'importància inqüestionable com el mestre Jaume Albertí i Ferrer.

Annexos

1. Carta de Jaume Albertí a Rafael Forteza i Forteza (1904-1951) de Sóller el dia 30 de març de 1946 en aquests termes i amb la seva biografia que volem copiar textualment aquí:

“Distinguido señor mío:

Tengo el honor de corresponder a su estimado escrito del 25 Febrero pdo., enterándome por el mismo de que esta Ud. confeccionando unos apuntes para la Historia de la Música en Mallorca. Es una gran satisfacción para los que verdaderamente amamos la música, sobre todo la buena MÚSICA, saber que hay persona que haciendo manifestación de un altruismo tan loable como el que concurre en Ud. al imponerse tarea tan delicada, y por ello tan apreciable, dedican parte de sus actividades a escribir para la posterioridad elementos de la Historia tan delicados como es la música.

Tengo el gusto de adjuntarle una breve biografía de mi vida musical, por si cree oportuno hacer figurar en sus trabajos. Sin embargo debo hacer constar que, contrariamente a lo que Ud. dice en su

atenta carta, un servidor no he compuesto obras musicales, y si tiene conocimiento de que existe un autor llamado Jaime Albertí, éste no es el que suscribe, y por lo tanto sería laudable inquirir quien es para darle el puesto que en justicia le corresponda en sus anotaciones. Le deseo un franco éxito en su interesante empresa, y espero haberle complacido. Si puedo aportarle algún dato interesante sírvase solicitármelo a placer. Reciba mi mayor consideración y cuente con un nuevo amigo y s. s. q. e. s. m.

Datos biográficos

Nació en INCA el año 1889. En 1904 ingresó en la Música Militar del Rgto. Infantería Palma nº 61. En 1905 ascendió a músico de tercera. En 1910 ascendió por oposición a músico de primera. En 1920, con motivo de crearse la Banda de Música del Regto. Infa. INCA nº 62 solicitó y obtuvo el traslado a dicha Ciudad, donde ejerció hasta 1932 en que obtuvo el retiro. Fueron sus profesores: Solfeo y teoría D. NADAL TORRANDELL

Armonía: D. José BALAGUER. También estudió algo con D. MIGUEL MARQUES

Por el año 1920 fundó el Orfeón L'ARPA D'INCA que sigue dirigiendo. Por el año 1928 fundó el Orfeón de Sineu, que dejó en 1930. Desde 1916 a 1919 dirigió la Banda Mallorquina, de Palma. Por el año 1925 fue nombrado Director de la Banda Municipal de Pollensa, cuyo cargo sigue desempeñando, alternando con Inca. A primeros de 1945 fue nombrado Director de la Banda Municipal de INCA, siguiendo actualmente ocupando dicho cargo. No ha compuesto obras musicales.- Ha instrumentado, orquestado y transcrito multitud de obras de autores nacionales y extranjeros. Entre ellas la mayoría de obras del músico mallorquín D. Miguel Marqués, así como bastantes de D. Antonio Torrandell. Durante el transcurso de su fecunda vida musical ha tenido y sigue teniendo, alumnos de grados elementales así como en ocasiones de Estudios superiores como Armonía, etc. INCA, Marzo de 1946”

2. Carta de la besnéta d'Albertí, Mar Herrero Vanrell de 12 anys, en record del seu besavi. Nadal de 1979.

“Esperaba ver otra vez su sonrisa al llegar al Puerto, pero no estaba. Esperaba volver a sentir su arrugada mano apretando la mía, con un cariño muy especial. Esperaba escuchar su dulce voz, ya casi apagada por el paso de los años. Pero no, él ya no estaba.

Llegaba Navidad. Yo sólo veía regalos, luces, velas, estrellas... pero su voz no.

Sabía que aquella Navidad no sería la misma. Estaba segura de que algo me impediría mirar las cosas como siempre lo había hecho. Faltaba él. Echaba de menos sus lentos e impotentes pasos de la habitación hacia 'su butaca'. Desde allí, sentado pacientemente, escuchaba con atención las palabras que el Papa dirigía a todos los cristianos cada Navidad. Allí, observaba con cierta incredulidad los programas de fin de año. Solía siempre 'participar' con algún comentario como 'Ay, Deu meu, com canvia al mon'.

Me resultaba tan extraño entrar en casa, y por instinto, al entrar e ir a saludarle, ver su butaca vacía... No entendía por qué faltaba su figura en las frías noches de Navidad, junto al belén, cerca de la chimenea.

Ya no me llamaban la atención cuando subía a jugar. No me gritaban: ¡Qué el 'bisa' está durmiendo!, ¡Baja, que retumba la casa! En esas ocasiones me molestaba, pero ahora, daría lo que fuera por volverlas a oír.

Cuando había concierto, ya no le gritaba mi abuela: 'Papá, el concert'. Ya no le veía dirigir a la orquesta desde casa, ni dar palmaditas a la mesa, ni mover sus ancianos dedos al compás de la música.

²⁸ Andreu Quetglas: “Hijos ilustres de la ciudad que merecen ser recordados”, *El Día 16 de Balears*, dijous, 15 de novembre de 1990, 6-7.

Echaba de menos su encantadora mirada. Era lo que más me gustaba de él. Ya no podía observar cómo miraba dulcemente el Belén, porque ya no estaba. Ya no se oía: ¿quién come con el bisa?

No comprendí por qué estaba su sitio vacío en la mesa la noche de Navidad. No entendí por qué no sentía su mano apretándome cuando bendecíamos la mesa, hasta que miré al Belén. La mirada del 'bisa' se reflejaba en él. Seguía allí, poniendo paz, sonriendo.

Ahora sé que aunque no vaya al Puerto, sigue conmigo. Sé que su música, su sonrisa, su voz, sus pasos, su mirada, me acompañarán siempre en Navidad”.

3. Joan Parets sol·licita a l'Arxiu General Militar informació sobre documents de Jaume Albertí.

Amb data 1 de juliol de 1997, Joan Parets escriu carta adreçada a l'ARCHIVO GENERAL MILITAR, sol·licitant fotocòpia certificada dels documents existents en els Expedients Personals relatius al senyor Jaume Albertí, entre d'altres.

Des de Segòvia, amb data 18 juliol 1997 rep telegrama postal en què se l'informa amb referència a la seva sol·licitud que: “es preciso que previamente remita por giro postal o telegráfico, dirigido al Servicio Histórico Militar de Segovia (ARCHIVO GENERAL MILITAR), Plaza Reina Victoria Eugenia s/n, C.P. 40071-SEGOVIA.-, la cantidad de 870.-pts., importe de los gastos de reproducción, y curso por Correo Certificado, más la aportación voluntaria de 25.- pts. Para sellos del Patronato de Huerfanos, rogando haga constar en el texto del giro, número y fecha de esta comunicación. Una vez recibido, se le enviaran las citadas fotocopias”.

Des de l'ARCHIVO GENERAL MILITAR i amb data 14 d'agost de 1997 es va enviar un TELEGRAMA POSTAL amb el següent escrit: “En relación con lo interesado en su carta de fecha 07-08-97, referente al Expediente de Don Jaime Albertí Ferrer, no se le remitieron fotocopias por contener el mismo sólo documentos de trámite”.

4. Donació del piano de Jaume Albertí a la Fundació Rotger Villalonga de Pollença.

El diari *Última Hora* de 22 d'octubre 2011 recull aquesta informació:

“Dissabte, 15, en el local de la Fundació a les 19 h. Doble acte: música i pintura. Recepció del piano de l'il·lustre Mtre. Jaume Albertí. L'instrument era donació de la seva néta Lina Vanrell Albertí. Obert el teclat, s'interpretaran alguns temes pollencins, arranats al seu dia pel Mestre.”²⁹

També apareix en el Bolletí de la Fundació Rotger Villalonga d'octubre de 2011:

“Tornem al piano, ja de la Fundació Rotger-Villalonga..., Sembla que el Mtre. Albertí l'adquirí d'un capellà campaneter devers 1920 per a la seva filla Joana Aina Albertí Sanxo, gaire-bé una nina, però amb clares dots musicals. En aquets teclat donava D. Jaume lliçons a alumnes inquers i a pollencins (traslladat ja l'instrument a la nostra Vila). Gràcies, Lina Vanrell Albertí i fill Antoni, professor de Química. Sembla que aquest piano havia de tornar a Pollença, la Vila que tant es beneficià del mes-tratge inoblidable del Mtre. Albertí i on (Exactamente en 'Eu Moll') passà llargs anys de la vellesa a ca la filla Joana Aina. Gràcies us deim la Fundació Rotger-Villalonga.”³⁰

²⁹ Bernat Cifre Forteza: “Sol i gent a la Diada de Cala Murta”, *Última Hora*, dissabte, 22 d'octubre de 2011, 50.

³⁰ Bernat Cifre: “Un piano per a la Fundació Rotger-Villalonga”, *Cala Murta*, Bolletí de la Fundació “Rotger Villalonga”. Núm. 32, octubre de 2011, 40-41.

Bibliografia

- AA. VV. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma de Mallorca: Promomallorca Edicions, SL, 1989-1998. Volum I, 71.
- Joan Company Florit; Pere Estelrich Massutí; Joan Moll i Marquès. *Tres músics mallorquins*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern balear, 1985, 64, 75.
- Miquel Bota Totxo. *125 anys de música a Pollença 1865–1990*. Ajuntament de Pollença. Anuari any I núm. 0. Novembre de 1990, 77-89.
- Joan Parets i Serra; Pere Estelrich i Massutí; Biel Massot i Muntaner. *Compositors de les Illes Balears*. El Gall Editor i Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears. Pollença, 2000, 24.
- Jaume Bover i Pujol; Joan Parets i Serra. *Balearica. 2. Música impresa*. Consell de Mallorca. Departament de Cultura. Miquel Font, Editor. Palma 2002, 42, 179 (1681).
- Gori Fernández. *Tesina de grado sobre Albertí* (curs 2007-2008). Trabajo para su titulación en el Conservatorio Superior de les Illes Balears.

Revistes

- Rafel Pau Cortès i Forteza: “Escola de música 'Jaume Albertí'”, *Inca Revista*, núm. 45, setembre del 97, 20.
- Bartomeu Martínez i Oliver: “La música a Inca durant el segle XX: una aproximació als compositors Balaguer i Albertí”, *Lluc*, núm. 846, juliol-agost de 2005, 41-45.
- Bernat Cifre: “Un piano per a la Fundació Rotger – Villalonga”, *Cala Murta*. Bolletí de la Fundació “Rotger-Villalonga”, núm. 32, octubre de 2011, 40-41.

Periòdics

- (De nuestro corresponsal).- Pollensa: “‘Amor de PAGESIA’, nuevo triunfo de ‘Art i Joventut’ y el ‘Cor de Pollença’”, *Baleares*, 25-07-1975, 33.
- Bernat Cifre: “Molts d'anys Don jaume”, *Diario de Mallorca*, 01-08-1975.
- Bernat Cifre: “Els noranta del Mestre Albertí”, *Diario de Mallorca*, 13-04-1979, 10.
- Joan Parets Serra: “Als 90 anys morí a Pollença mestre Jaume Albertí Ferrer”, *Dijous*, semanario información local y comarcal, Inca, 13 de setembre de 1979, 5.
- Inca (Guillermo Coll). “Sentimiento por la muerte del músico inquense Jaime Albertí”, *Diario de Mallorca*, 14 de setembre de 1979, 18.
- Bernat Cifre: “Al cel siau, mestre Albertí”, *Diario de Mallorca*, 14 de setembre de 1979, 18.
- “Hondo pesar en la ciudad por la muerte de Mestre Jaume Albertí” (pàgines centrals), *Dijous, semanario información local y comarcal*, Inca, 20 de setembre de 1979, 7.
- Bernat Cifre (de Diario de Mallorca, 14-IX-1979): “Mestre Albertí, morí a Pollença als 90 anys” - “El cel siau, mestre Albertí”, *El Gall*. Quinzenari pollencí, 20 de setembre de 1979, 6.
- Inca (Guillermo Coll): “Propuesto el nombre de ‘Berenguer D’Anoia’ para el Instituto”, *Diario de Mallorca*, 9 d'octubre de 1979, 18.

- "Homenaje a D. Jaime Albertí", *Baleares*, 11-11-1979.
- Dijous B6-79: "¿Qui era i que va fer Don Jaume Albertí", *Baleares*, 15-11-1979.
- El naixement de "l'Harpa d'Inca", Dijous B6 – 79, 15-11-79.
- Bernat Cifre: Especial Pollença "6 músicas para la fiesta", *El Día de Baleares*, 31-07-1982, 8-9.
- Andreu Quetglas: "Hijos ilustres de la ciudad que merecen ser recordados", *El Día 16 de Baleares*, dijous, 15 de novembre de 1990, 6-7.
- Bernat Cifre: "Visca Pollença, Don Jaume", *P i P. Especial Patrona 97*, IX.
- T. G. Inca: "L'escola de música Jaume Albertí va fer ahir la seva estrena oficial", *DdB*, diumenge, 9 de novembre de 1997, 13.
- Miquel i Mateu Pieras. Inca: "Jaume Albertí va ser director de les dues agrupacions musicals més importants de la vila", *DdB*, dijous, 13 de novembre de 1997, 13.
- Miguel Pieras; Mateu Pieras: "Jaume Albertí dirigió las agrupaciones musicales más importantes de Inca", Dijous Bo, 13 de novembre de 1997, XIII.
- Especial Dijous 97 Bo: "Inaugurada amb exit l'escola "Jaume Albertí", *Dijous*. Setmanari local, 13 de novembre, 1997, 22.
- Redacció: "N'Aineta per sempre excel·lent", *Punt informatiu Pollença*. Núm. 71 – De l'1 al 15 d'agost de 1998, 2.
- "Flashos patronals", *P i P*, Núm. 72 – Del 16 al 31 d'agost de 1998.
- Santiago Cortès i Forteza: "El més enllà de l'Escola de Música 'Jaume Albertí'", *Dijous Local*, 18 de març, 1999, 14.
- J. A.: "Toponímia urbana de Pollença", *P i P*. Núm. 135 – De l'1 al 15 d'abril de 2001, 24.
- L'Any Torrandell: "La millor música de qualitat inundarà tots els racons de la ciutat", *Dijous*, 29 de juliol, 2004, 16.
- Festival de Bandes de Música. "Cents de persones assistiren a un concert en memòria del músic Jaume Albertí", *Dijous Local*, 5 d'agost, 2004, 7.
- Bernat Cifre: "La Patrona 'cria' Don Jaume Albertí", *P i P*, Especial Patrona 07, 32.
- Bernat Cifre Forteza: "Sol i gent a la Diada de Cala Murta", *Última Hora*, dissabte, 22 d'octubre de 2011, 50.
- Redacció: "La F-R-V dedica tres dies a la memòria de Costa i Llobera", *Punt informatiu Pollença*. Núm. 388 - Del 16 al 31 d'octubre de 2011, 17.

El músic Jaume Albertí (Inca), amb la seva esposa Innocència Sancho

Foto familiar

Jaume Albertí, durant el servei militar

Jaume Albertí, juntament el seu piano Chassaigne Frères

D'esquerra a dreta, Bàrbara Sancho, Bartomeu Oliver i la seva neboda Joana Albertí

D'esquerra a dreta, Inocència amb el seu marit Jaume Albertí, Bartomeu Oliver i la seva nora Mari Pepa (esposa de César)

Homenatge a Jaume Albertí (Pollença, 1975)

Firma de Jaume Albertí (març 1946)

Pedro Ballester del Rey, 45 anys de feina i vida a Inca

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Antoni Aulí Ginard

Joan Cánovas Salvà

Jaume Soler Capó

1. Introducció

La intrahistòria, la vida diària dels pobles, la fan les persones. Unes amb més silenci i altres amb més rebombori; però el dia a dia conforma amb el pas del temps el que en el futur es recordarà amb més o menys intensitat. Quedaran o no en el record col·lectiu actuacions i fets als quals en moltes ocasions se'ls dóna una importància minsa en el moment que ocorren; però, que tenen recorregut en el futur. Actuacions i fets que, amb el pas del temps, ningú recorda qui va les iniciar, però que perduren.

La feina del dia a dia, la intrahistòria, la fan les persones. Persones que neixen o arrelen en un indret, en una terra. A Inca, arribà fa quaranta-cinc anys Pedro Ballester del Rey i arrelà a la terra. Arribà destinat com a mestre a l'escola pública d'Inca.

El context social i polític del moment era complex. Es vivien els anys de la dictadura del general Franco i existien grans diferències entre les classes socials: pobres i rics. Inca viu, llavors, el *boom* de la sabata; és a dir les fàbriques treballen a gran ritme, i al mateix temps comencen a arribar gentes de terres peninsulars a la cerca d'una millor vida.

És una època de dificultats, però es comença a sortir de la misèria i de la fam que provocà la Guerra Civil Espanyola. És una època en què es realitza una gran campanya nacional d'alfabetització, ateses les carències formatives de la població; una època en què l'educació a Inca estava, majoritàriament, en mans dels ordes religiosos i en què l'escola pública estava molt desprestigiada i a la qual acudien els fills de les famílies més humils.

L'any 1969, un any després de la seva arribada a Inca, Pedro Ballester és nomenat director del centre públic. Poc temps després és elegit regidor de l'Ajuntament..., la seva integració social i laboral a la ciutat ja és un fet.

Serà testimoni i part activa dels canvis educatius, socials, que viu i viurà Inca fins als nostres dies. Serà i és protagonista del dia a dia, de la intrahistòria que deia Unamuno, i de la història recent gran o petita de la vida a Inca, en el quasi darrer mig segle de vida.

Els mestres i membres de l'Arxiu-Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB) volem donar a conèixer, a través de la comunicació que presentam en aquesta nova edició de les Jornades d'Estudis Locals d'Inca, diverses pinzellades de la figura i la feina del Pedro Ballester del Rey a Inca, des de la seva arribada fins als nostres dies.

2. Pedro Ballester del Rey. La persona

Fill d'un mestre de Pego (Alacant), neix a Alcalà de Júcar (Albacete),¹ el 15 de setembre de 1939. Casat amb María del Carmen Nebot Tomàs, pare de sis fills, vol tenir una especial mostra de valoració cap a la seva esposa, avui molt malalta.

-“Sense la labor de la meva dona, també mestra, a ca nostra i amb la família jo no hauria pogut fer moltes coses en les quals he participat. He de reconèixer-ho abans de res. Realitzà una gran tasca i fou una extraordinària companya”; són les paraules inicials de Pedro Ballester del Rey, “don Pedro” per a molts pares i mares, nins i nines i molta gent que el coneix a Inca.

Mestre, antic director del col·legi Llevant, president de la Fundació Alzina, pèrit cal·ligràfic, membre de l'Opus Dei des de fa mes de trenta anys, president del sindicat de docents ANPE fins a la seva jubilació; es tracta, sens dubte, d'una persona polièdrica que ha treballat amb ganes, amb força i amb molta il·lusió per la ciutat que el va acollir i on resideix.

A més de totes aquestes actuacions, Pedro Ballester del Rey fou corresponsal durant uns anys del diari *Última Hora*. També, participà activament en el Programa d'Orientació Familiar amb nombroses xerrades per a matrimonis i parelles de nuvis a Palma, Inca, Lloseta..., al llarg de més de trenta anys i pel qual passaren més de mil cinc-cents persones. Així mateix, forma part del grup de voluntaris que reparteixen aliments a domicili del menjador social de Càritas.

3. Els seus inicis a Alberic

Acabà el seus estudis de mestre, pel Pla de Magisteri de 1950, l'any 1962. El seu títol de mestre està datat el 23-09-1963.² Precisament, aquest mateix any passà a la situació de reserva després d'haver realitzat el servei militar a l'Agrupación Infantería Guadalajara, número 20.³

Són les mateixes dates en què aprovà les oposicions de mestre. Per poder presentar-s'hi era necessari complir determinats requisits i aportar distinta documentació una vegada haver-les aprovades. Així, per exemple, haver aprovat:

“el cursillo para la obtención del Título de Instructor Elemental del Frente de Juventudes” o presentar el certificat de bona conducta expedit per un capellà, la guàrdia civil; així com

1 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Partida de naixement.

2 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Certificació Acadèmica Personal.

3 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Certificació Exèrcit de Terra.

“comprometerse a respetar en el ejercicio de sus funciones y en toda su conducta pública los principios fundamentales contenidos en la Ley de 17 de mayo de 1958, és a dir la Llei de “los Principios Fundamentales del Movimiento Nacional”.⁴

En aquests moments, l'any seixanta-tres, en l'àmbit d'Estat espanyol, es posà en marxa una important campanya nacional d'alfabetització d'adults, ateses les grans carències formatives que tenia la població. Ballester fou enviat a Alberique, avui Alberic (València), a realitzar aquesta necessària feina.⁵ L'acabà el 31 d'agost de 1967, quan finalitzà la campanya, fou destinat a “una escuela Nacional”.⁶

El seu primer sou va ser de 19.920 pessetes anuals més dues pagues extraordinàries.⁷

Inicialment, s'hagué de dedicar a oferir l'ensenyament a la gent que treballava al camp, als magatzems de taronges, a parlar amb els empresaris...; perquè ajudassin que els treballadors poguessin acudir a les aules.

També, els matins va fer classes de dibuix i matemàtiques al “Colegio libre adoptado municipal” de la mateixa població.

En aquesta època, amb aules de 38 i 40 alumnes, rebé un premi nacional per la seva tasca d'alfabetització d'adults.

“Les persones estam en fase de formació fins que ens morim”, és la reflexió pedagògica i personal de Ballester.

4. L'arribada a Inca. Vinguda a Mallorca

Pedro Ballester arribà a Inca l'any 1968; però no ho féu per casualitat. Tenia interioritzada des d'adolescent una visió idíl·lica de Mallorca: els viatges de noces dels quals parlaven els familiars, zona de vacances i descans, creia que sempre era festa a Mallorca: Els Valldemossa, Los Javaloyas...

En el concurs de trasllats per obtenir una plaça en propietat de caràcter definitiu, va demanar com a destí Inca, igual que la Vall de La Orotava, entre altres poblacions. Pensava que sols hi estaria 4 o 5 anys, i la seva estada ja en dura quaranta-cinc.

5. Els anys del Col·legi Nacional Mixt Llevant

Ballester del Rey, que havia estat lector de francès l'any 1961 a Marmande a França, arribà a Inca el 13 de setembre de 1968.⁸

El centre públic que existia en aquells moments havia tengut el curs anterior molts problemes entre distints membres del seu claustre. Ballester venia de treballar d'Alberique, on la dinàmica de feina i de relacions entre els companys i fins i tot amb el batle eren molt diferents de les que trobà a Inca.

4 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Diverses Certificacions.

5 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Diligència de Possessió.

6 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Nota administrativa delegació Educació i Ciència de València..

7 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Full de Serveis.

8 AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA.-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Diligència de presa de possessió.

En un moment encara àlgid de l'època franquista, es produí una reunió entre el professorat, l'inspector Gabriel Salom i el batle d'aleshores, Alfonso Reina Bono. Ballester intervingué per donar resposta a unes paraules de Reina, que havia criticat una intervenció del mestre sobre l'habitatge que ell havia d'ocupar; el manteniment dels habitatges dels mestres situats enfront del col·legi Llevant era de responsabilitat municipal.

Les intervencions o respostes dels mestres no eren habituals quan en aquells moments el que era normal era optar pel silenci i callar davant les autoritats.

Pedro Ballester pensa que molt possiblement això va fer que l'inspector el proposàs per ser el nou director del centre. Fou nomenat el 20-09-1963: prengué possessió dos dies més tard.⁹

-“Era un moment, afirma, en què ens trobàrem en el claustre veterans de molta categoria com Catalina Aguiló, Juana Beltrán, María Erenicia, Adela Sastre, Isabel Balle, Isabel Gil, Elvira Estabén, Pepe Reynés, juntament amb altres mestres més joves com Bernat Llanelas, Juan Martí, Juan Huertas, Lorenzo Reus, Rosa Ramos, Miguel Benejam, Margarita Gual, Antonio Mateu, Maria Lliteras, Francisca Truyols, Cristóbal Bennassar, Gabriel Alzamora, un any més tard; i després Antònia Corró, que estava a l'escola parroquial.”

Es jubilà, el 31 de agost de 2000. Després de 36 anys, 11 mesos i 11 dies.¹⁰

5.1. Hàbits per als alumnes

El nou equip del centre hagué de treballar dur amb els fills d'una població d'un estatus social de gent necessitada i de baix nivell cultural. Empré tota una sèrie d'actuacions encaminades a aconseguir diferents hàbits per al seu alumnat; al mateix temps que començaren tota una sèrie de millores per al propi centre.

Els docents decidiren per evitar, entre altres coses, les diferències entre el vestuari dels alumnes incorporar “els baberos”. Era una forma d'igualar a tots els nens i nenes que assistien al centre.

Els mestres cercaven donar un cert “caràcter” als alumnes de l'escola. Pretenien dotar els seus alumnes d'hàbits de comportament, de neteja, de puntualitat...; no fou una feina fàcil. De totes maneres, tenien una tasca comuna, uns objectius concrets, i iniciaren tota una sèrie d'actuacions encaminades a aconseguir-los:

- Les portes del centre s'obrien i es tancaven quinze minuts abans de l'hora d'inici de les classes. Més tard s'havia de passar per direcció.

“Establírem un sistema pioner. A cada curs existia un delegat d'assistència que poc després de les entrades venia a direcció amb les faltes. Poc després, si tenien telèfon, cridàvem les famílies i, en cas contrari, un mestre els visitava per saber què passava amb el nen o la nena que havia faltat a classe. Fou difícil al principi, però en un mes estava solucionat el tema de la puntualitat i el possible absentisme escolar”, explica Ballester.

- Els banys es dotaren de sabó, de tovalloles per eixugar-se les mans, de paper...
- El centre es dotà de plantes, es folraren els baixos de les parets, s'instal·là fil musical, que pretenia dotar d'un aire de silenci l'escola i les aules...

En definitiva, se cercava i aconseguia una “dignificació de l'escola”, i a això ajudà molt el “compromís de tots els mestres de dur els seus fills a estudiar al centre”.

⁹ AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA.-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Acta Junta Municipal Ensenyança Primària d'Inca.

¹⁰ AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA.-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Full de Serveis.

-“Totes aquestes mesures feren que començassin al col·legi Llevant fills de famílies que no eren les habituals. Es va acabar el tipus d'alumnat que estava condemnat a l'escola pública”, són paraules de Pedro Ballester del Rey, que recordà amb intensitat els seus inicis de feina a Inca.

-“Dotarem de l'eina de la llibertat els nostres alumnes, per poder estudiar, per poder fer feina...; si un home no es pot dotar de cultura, no és un home lliure”, afirma amb rotunditat Pedro Ballester.

-“Família i escola, afegeix Pedro Ballester, són dues coses distintes. S'han d'ajudar i complementar per ajudar i millorar la formació dels nens i nenes; però la família no ha d'intervenir per canviar la forma d'ensenyament, que és una feina que han de fer els mestres.

Les famílies el que han de fer és cercar el col·legi amb les característiques que volen per a la formació i educació dels seus fills.”

5.2. La calefacció

-“El nostre centre, indica, fou el primer a Mallorca que tengué calefacció central: aleshores ja era regidor de l'Ajuntament d'Inca, i vaig comentar al batle Antoni Fluxà la necessitat que l'escola tengués calefacció.

Li vaig indicar que tenia 200.000 pessetes per fer un primer pagament, uns doblers que m'havia promès la Delegació Provincial per un altre tema.

Després d'uns dubtes inicials la resposta fou afirmativa. Quan vaig anar a cercar els doblers la funcionària quasi se'n va riure de mi: ‘Vostè sap el temps que es tarda a pagar en aquesta casa’, em digué.

-“La calefacció es va instal·lar, i a l'hora de pagar no havia arribat l'ingrés. A casa meua teníem unes 200.000 pessetes estalviades, i vaig convèncer la meua dona d'emprar-les per poder pagar. Així ho vaig fer.”

Al dia següent arribaven els doblers de la Direcció del MEC. Amb allò que no comptava fou amb el descompte d'Hisenda. “Van ser 8.000 pessetes d'aquell temps que vaig perdre...”

Però, no tal sols el problema del fred fou una de les qüestions a resoldre al CNM Llevant, sinó que també se'n plantejà una altra de prou important.

-“Un any durant les vacances de Nadal la mestra Antònia Corró tornà al centre a cercar uns quaderns per corregir i els trobà plens d'uns ‘bichos raris’; un altre dia trobàrem una porta que es despenia de la paret..., i quan l'estava retirant vaig quedar ple d'insectes per tot el cos. Estàvem envaïts: eren els temibles tèrmits o formiga blanca.”

-“Després de demanar pressuposts a diverses empreses i consultar a tècnics, vaig pensar que la solució era expulsar els tèrmits de l'edifici. La solució no era altra que canviar tota la fusta per elements metàl·lics. Ho aconseguírem. Fou poc més o menys l'any 1985.”

Ballester recorda altres assoliments i accions dutes endavant al col·legi: la compra de la multi-copista que pagaren diferents empresaris de la ciutat, “que s'adonaren que l'escola funcionava”; la pavimentació amb el ciment que regalà l'empresa Portland; les classes d'anglès que impartia Catalina Aguiló quan l'habitual era que a les escoles s'ensenyàs francès; la biblioteca coordinada per na Maria Lliteras, que tenia una mitjana de préstecs de trenta llibres diaris; la revista *Puig Major*; els primers viatges d'estudis; els premis de l'exèrcit, de diversos concursos; i dues actuacions molts destacades: el Concurs de Cors escolars de Nadal i una altra que encara perdura: el Concurs Escolar de Targetes de Nadal...

-“Ens convertírem, explica, en el major centre de col·locar gent a empreses d’Inca. Mol·tíssims dels nostres alumnes començaren a fer feina a fàbriques, oficines, comerços..., i alguns seguiren estudis universitaris.”

-“Es tractava de caminar, i ho havíem aconseguit.”

Els mestres, com a molts d’altres centres, posàrem en marxa les “permanències”: les famílies que volien deixaven una hora més els seus fills a les aules. A canvi pagaven una quantitat mensual.

-“Els mestres entregàvem un deu per cent d’aquests doblers per al funcionament de l’escola; això ens permetia pagar especialistes que impartien classes als nins com la música o realitzar altres activitats.”

5.3. La Dictadura

-“No vaig tenir la sensació d’estar treballant a una dictadura. Ens dedicàvem a ensenyar als infants, feim la tasca d’educadors”; així s’expressa Pedro Ballester quan se l’interroga sobre l’època del franquisme.

-“Realment, no ho pensàvem. L’escola ha de ser una locomotora, un motor que col·labori amb els pares en l’educació dels seus fills/alumnes amb la finalitat que siguin millors”, explica.

-“Érem una escola col·laboradora de la parròquia, això és obvi, i participàvem en les festes commemoratives que llavors se celebraven, i a les classes de Formación del Espíritu Nacional es parlava de Franco i José Antonio, i d’altres temes”, són les paraules de Pedro Ballester del Rey.

6. Radio ECCA

El sistema de formació que ofereix Radio ECCA sorgí a Canàries i és, a grans trets, el que es coneix com formació a distància. És una feina on es combinen les sessions o classes radiofòniques, el material imprès i les tutories periòdiques.

Radio ECCA, a més a més de l’ensenyament a Espanya, es va estendre ja en els anys setanta per Llatinoamèrica i ja en la darrera dècada per distints països d’Àfrica.

-“Allà, a les Illes Canàries, explica Ballester, la població estava molt dispersa i una associació religiosa decidí començar, entre d’altres coses, cursos d’alfabetització. Feia, al mateix temps, una labor apostòlica, social i cultural.”

-“A mi, m’ho oferí un company de magisteri, Joan Torrens. Jo ja tenia experiència d’alfabetització, i a Mallorca es donaven trets similars en relació amb la població amb la qual havia treballat a Albufera.”

Vaig pensar que a Inca podria funcionar i em vaig posar en contacte amb els empresaris per aconseguir difondre la idea a les fàbriques.”

Parlam de l’any 1975, i als cursos de Radio ECCA s’hi apuntaren persones de tota la comarca. La majoria cercaven obtenir el certificat d’estudis primaris o el graduat escolar. Alguns d’aquells alumnes continuaren els seus estudis amb el batxillerat i a través de la universitat a distància; i, avui, són persones que han assolit una bona situació professional i social.

-“Rebien les classes a casa seva a través de les ones de Radio Popular i després teníem algunes hores presencial de consulta. En alguns casos com a Pollença i a altres indrets,

com que hi havia dificultats per rebre el senyal de ràdio, es decidí oferir als alumnes que escoltassin les gravacions del professor a casa seva. Els deixàvem els aparells perquè ho poguessin fer i seguir amb els seus estudis.”

-“Quan em vaig jubilar m’entregaren una placa per més de vint anys de feina a Radio ECCA.”

De fet, Pedro Ballester del Rey es jubilà al CEIP Ponent, per qüestions administratives, el 31 d’agost de 2000. Després de 36 anys, 11 mesos i onze dies de feina al món de l’educació, com ja s’ha indicat amb anterioritat.

7. Regidor de l’Ajuntament

Poc temps després d’haver arribat a Inca li oferiren ser regidor de l’Ajuntament. En els anys seixanta, en plena dictadura franquista, les coses funcionaven així: s’elegia pel que es denominaven *tercios*, derivats de la “Ley de Bases de Régimen Local” de 1945.

El batle, en poblacions com Inca de més de 10.000 habitants, era nomenat pel ministre de la Governació. I els regidors ho eren a través de tres *tercios*, d’acord amb la teoria de la “democràcia orgànica” expressada en el Fuero de los españoles promulgat, també, l’any 1945.

Així, una part dels regidors corresponia als representants dels caps de família, entenent com a tals les persones de qui depenien altres que necessàriament vivien en el mateix domicili, i que eren elegits en comicis populars.

Un segon *tercio* era nomenat pels representants dels organismes sindicals que es trobaven al municipi. Sindicats lligats, com no podia ser d’altra manera, al “régimen establecido”.

El darrer *tercio* era decidit pels representants dels dos anteriors entre membres d’entitats econòmiques, culturals i professionals proposats pel governador civil.

Precisament per aquest darrer *tercio* fou elegit Pedro Ballester del Rey.

-“Record, assenyala, que vaig visitar tots els regidors que votaven. Al final sortírem elegits Jaume Beltrán i jo. Amb quatre vots cadascun de nosaltres.”

Llavors, continua, els edils no teníem cap tipus de remuneració, ni dietes..., però vaig pensar que estant a l’Ajuntament podria fer alguna cosa per l’escola i també podria aportar idees per millorar el municipi.

La meua sorpresa, prossegueix, fou que a l’hora de rebre la credencial de regidor va venir acompanyada pel nomenament com a membre del Consejo Local del Movimiento, que servia per analitzar la situació del municipi i l’Ajuntament, i que presidia el batle.”

Aleshores ho era l’industrial sabater Antoni Fluxà.

La trajectòria de regidor de Pedro Ballester s’allarga fins als primers anys de la democràcia. Foren quasi trenta anys de feina a l’Ajuntament d’Inca, lligats sempre a l’Àrea de Cultura, Educació i Esports.

-“En aquells anys existia un gran esperit de familiaritat, de cooperació, que es va espanyar amb l’arribada dels partits. Era una labor diària en uns moments en els quals l’Ajuntament no tenia un duro. De totes maneres, és millor la democràcia. Ara bé, si d’una cosa estic molt satisfet, és que tots els regidors siguin de dretes o d’esquerres són amics meus.”

7.1. Actuacions municipals destacades

Pedro Ballester es mostra content de la feina feta al llarg d'aquest anys i comença per indicar que participà activament en les gestions perquè el CEIP Ponent es dugués endavant.

-“Em sent ‘muy culpable, el padre’ de la construcció del centre. Ho aconseguirem un any pel Dijous Bo. Convidarem l'inspector Bartomeu Rotger, i entre Antoni Mateu i jo mateix el convencérem a l'hora del dinar.”

En pocs dies, el també regidor Jaume Beltrán obtingué els terrenys necessaris. L'escola es construí i solucionàrem importants problemes d'escolarització que llavors existien a Inca.”

Igual que el centre, encara perduren altres actuacions com són el Concurs de paelles a la diada de pujada al puig de Santa Magdalena, els concursos de betlems i targetes de Nadal, i altres que no, però que tengueren molt èxit en el seu moment com el Concurs de Cors Escolars..., que feia que un gran nombre d'escoles, nins i famílies venguessin a Inca i omplissin el Teatre Principal.

-“En aquells moments, hi havia una certa tensió, una aversió entre col·legis públics i privats. Aquestes actuacions escolars permeteren rompre el gel, i fer entendre a molta gent que tots érem mestres i que tots ens dedicàvem al mateix: a ensenyar i a formar els nins i nines del poble.

S'ha de facilitar el terreny perquè la gent participi, afirma. També començarem els cursos perquè els nins aprenguessin a nedar, les exposicions de pintura, conferències com les d'Alexandre Ballester o Janer Manila, cursos de formació accelerada de 400 hores i en els quals participà Ramon Aguiló, qui fou batle de Palma.”

-“La banda de música, que dirigia Vicenç Bestard, estava formada per gent major. Em demanà ajuda, i l'única solució que existia era iniciar gent jove. Per la meua procedència de terres valencianes tenia molta estimació a la música.

Començarem a treballar amb els infants. De la nostra escola sortiren molts de músics, entre ells el que ha estat director de la banda, Miquel Genestra. D'alguna manera fórem els precursors de l'escoles de música de la ciutat.”

La Unió Musical Inquera el nomenà Músic d'Honor a la festa de Santa Cecília de 1992. L'acte fou presidit pel llavors batle socialista Jaume Armengol, i amb l'assistència del regidor de Cultura, Bernat Munar.¹¹

7.2. Els arcs de la Gran Via

Una de les accions, al marge de les actuacions de tipus cultural, que Ballester recorda i de la qual es mostra satisfet és una de caire urbanístic: el canvi de fisonomia de la Gran Via de Colom.

-“Conjuntament amb el regidor Antoni Mateu i el secretari Juan Llobera treballàrem molt per aconseguir que els nous edificis de la Gran Via tenguessin arcs.

Es pretenia dotar la zona d'espais per a la gent i aconseguir donar-li un caire comercial que ara té i que, en canvi, no s'ha aconseguit amb l'altra avinguda.

En principi, hi hagué alguna oposició per interessos particulars, però el resultat ha estat bo i ho continuarà essent en el futur.”

Fou una acció molt polèmica i discutida a Inca; però, al final, es realitzà.

8. Les actuacions sindicals

Molt possiblement una de les tasques menys conegudes de Pedro Ballester del Rey és la de sindicalista. L'any 1980, la que era aleshores directora provincial del MEC, Solange Castro, va parlar amb el president nacional d'ANPE, Daniel Céspedes, i li presentà el seu nom com a candidat per dirigir el sindicat a les Illes.

-“Em convidaren a un dinar i m'oferiren la possibilitat de representar ANPE, un sindicat de docents de l'ensenyança pública, a les Illes. Quan vaig saber que no provenia de cap partit polític vaig acceptar.”

En els primers anys va compaginar la seva feina al col·legi Llevant amb les accions sindicals; però, amb el temps, va veure que no eren tasques compatibles i es va decidir per continuar a ANPE, fins que es va jubilar.¹²

-“Una de les actuacions de les quals em sent més satisfet es refereix a l'equiparació de triennis que aconseguirem per a molts de mestres. Era una equiparació entre mestre i professor d'EGB.

Després de guanyar distints plets a l'Administració, els companys cobraren molts milers de pessetes. En algun cas, prop d'un milió. Aquestes quantitats eren molts de doblers per a l'època.”

9. La Fundació Alzina

Pedro Ballester del Rey era i és —de fet en aquests moments la presideix— membre de la Fundació Alzina.¹³ La Fundació es creà l'any 1980 després de la mort de la benefactora, Antònia Alzina de “Ca ses Domíngues”; propietària entre d'altres immobles de l'emblemàtica possessió de Son Bordils. La funció primordial de la Fundació era construir-hi una residència geriàtrica

Antònia Alzina era considerada una dona molt devota, i de fet una altra de les funcions de la Fundació era que una part de seu llegat havia de ser destinat al “bien de su alma”.

¹² AMEIB-SECCIÓ ADMINISTRATIVA-Expedient personal del mestre Pedro Ballester del Rey. Comissió de Serveis. Funcions Sindicals.

¹³ AMEIB i informacions diaris: *Diario de Mallorca* i *Última Hora*.

¹¹ SETMANARI DIJOURS. Número 979. 3 de desembre de 1992. Any XVII. Preu: 60 pessetes.

-“La vaig conèixer sortint de missa. Ella i la meua família sempre ho fèiem pel portal lateral de l'església de Santa Maria la Major i començarem a tractar-nos....

A la seva mort, el capellà, don Baltasar Soler, fou anomenat marmessor dels seus béns, i vaig entrar a formar part de la Fundació”.

Davant les dificultats que existien per construir la residència per a persones majors a la possessió, es decidí vendre una part de la finca. Es va tardar molt, ja que s'hagueren de resoldre distints plets sobre l'herència, que havien interposat familiars d'Antònia Alzina i que no van ser atesos per la justícia.

-“Entregarem uns cent cinquanta milions de pessetes per a l'ampliació de la Residència Miquel Mir. Una de les condicions que hi posarem fou que es construïssin habitacions dobles.

Si un matrimoni entrava a la Residència, el que era lògic era que no se'ls separàs. I abans de l'ampliació no els era possible estar junts.”

La Fundació està en tràmits de dissolució. Mentrestant, està intentant vendre les cases de Son Bordils i cercant l'autorització del Govern per fer-ho. Aquesta autorització hauria de confirmar que la seva finalitat social s'ha complert amb l'aportació a la Residència Miquel Mir; ja que segons els estatuts de la Fundació Alzina les cases no es podien vendre.

Sobre aquesta propietat, la de les cases de l'antiga possessió de Son Bordils, existeix una ordre d'execució municipal que obliga a la seva rehabilitació, atès que els edificis estan en estat ruïnós. És un edifici catalogat que la Fundació expressa no poder restaurar per manca de capital.¹⁴

En el cas de produir-se la venda, els beneficis aniran destinats a obres socials i apostòliques, d'acord amb els desitjos de la citada Antònia Alzina.

10. Cantaire de l'Harpa

Durant els seus anys de regidor Pedro Ballester del Rey mantingué continus contactes tant amb la banda de música com amb l'Orfeo l'Harpa d'Inca.

-“A més a més, a la banda hi tocaven els meus fills. I, per altra banda, assistia als concerts de la coral que dirigia Miquel Aguiló, recorda Ballester.

Aguiló sempre m'animava que hi anàs a cantar. La meua esposa i jo havíem format part de la Coral Polifònica de València, que dirigia el mestre don Agustín Alamán.

-Em vaig decidir i vaig entrar-hi com a tenor. Fa quasi trenta anys d'això. I ara, que estic jubilat, és una autèntica medicina. Els dilluns i dimecres de vuit i mitja a deu del vespre és sagrat. Són moments en els quals no em record de res, són moments de descarregar les tensions i per gaudir de la vida i dels amics.”

A les deu en punt deixa l'assaig. Ha de partir cap a casa seva. A aquesta hora acaba la tasca la persona que té cura de la seva dona, María del Carmen Nebot Tomás, la qual Pedro Ballester cuida de forma amorosa.

Pedro Ballester del Rey, amb més de quaranta-cinc anys de vida i feina a Inca, ha estat guardonat aquest 2013 per l'Ajuntament d'Inca amb el Premi Dijous Bo, que valora i premia els mèrits en el món de l'educació i la cultura.¹⁵

Pedro Ballester, amb tota la seva família

A l'esquerra de la imatge, vestit de primera comunió

¹⁴ Informacions diaris: *Diario de Mallorca* i *Última Hora*.

¹⁵ Acord plenari de l'Ajuntament d'Inca. Mes d'octubre.

Amb el batle Antoni Fluxà i els regidors Tomás Vaquer i Juan Truyols

Pedro Ballester del Rey

Amb la mestra Antonia Corró i el llavors delegat de "Sa Nostra" a Inca Miquel Ferrer, al CNM Llevant

DESTINOS	Forma de obtención	Total sueldo base y trienios	FECHAS									SERVICIOS			
			Nombramiento			Posesión			Cese			Propiedad	Interinos		
			Día	Mes	Año	Día	Mes	Año	Día	Mes	Año	Años	Meses	Días	
Alborique (Valencia)	Propiedad	16.920	23	9	63	20	9	63	20	9	63	-	-	1	
En la misma	Asonso	19.920	28	11	63	21	9	63	7	3	64	-	5	16	
En la misma	Asonso	21.840	30	4	64	8	3	64	30	9	65	1	6	23	
Otros datos para trienios hasta 80-8-88			107			137			20-7-88						
La misma	L.R.+2T	66.240	4	5	65	1	10	64	19	9	66	-	11	19	
La misma	L.R.+1T	70.876	1	10	66	20	9	66	31	12	66	-	3	11	
La misma	L.R.+35% C.23	75.306				1	1	67	31	8	68	1	8	-	
Inca	L.R. 2T	75.306	9	9	68	1	9	68	31	12	68	-	4	-	
Inca - 6 Ma.	L.R. 2T	100.636	D.	2139	68	1	1	69	19	9	69	-	8	19	
"	L.R.+2T	107.112	2	10	69	20	9	69	31	12	69	-	3	11	
"	L.R. 95%	113.064				1	1	70	31	12	70	1	-	-	
"	L.R.+100%	119.016				1	1	71	19	9	72	1	8	19	
"	L.R.+3T	126.324	2	10	72	20	9	72	31	12	73	1	3	11	
"	L.R. 95%	149.820	1	1	74	30	6	74				6			

Full de Serveis del mestre Ballester del Rey

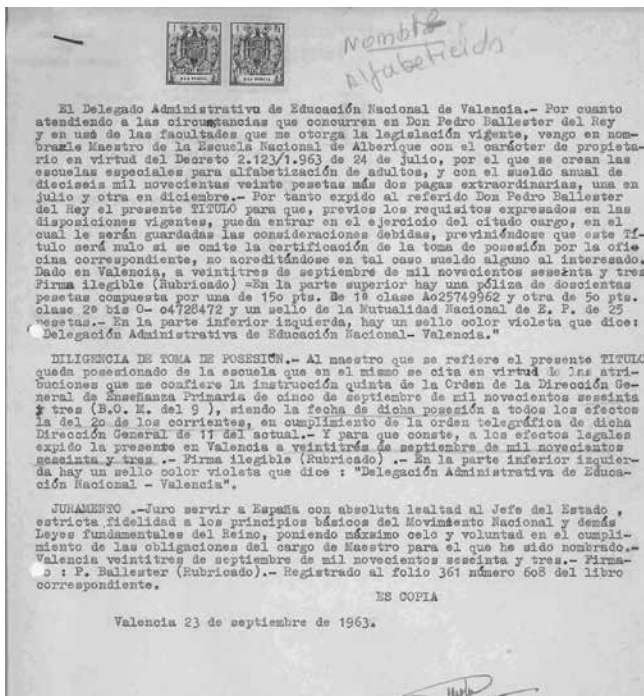
7/12

Ministerio de Educación y Ciencia; Delegación Administrativa de la Provincia de Baleares.-Diligencia; Por la presente se hace constar que el Maestro Nacional DON PEDRO BALLESTER DEL REY pasa a continuar sus servicios, en virtud del CONCURSO GENERAL de traslado y concurso a la Escuela Graduada Mixta de INCA (Baleares) con el sueldo anual y emolumentos legales que tenga reconocidos. La posesión en la nueva escuela se verificará del 18 al 15 de septiembre, y tendrá efectos económicos y administrativos, del día 1º de septiembre de 1968, entendiéndose que el cese en la escuela de procedencia, tendrá lugar el 31 de agosto de 1968, todo conforme dispone el Nº 3 y 11 de las Ordenes Ministeriales de 13 de mayo de 1968 y 4-7-68 (Boletín Oficial del Estado 27-5-68 y 13 de julio de 1968.-Palma de Mallorca 9 de septiembre de 1968. El Delegado, firmado y rubricado ilegible.-Registrado el Nº 1.023 del folio 29. Hay un sello en tinta en el que se lee: Ministerio de Educación y Ciencia, Delegación Administrativa Provincial Baleares.-Diligencia de Posesión: Don Juan Petro Amengual, Secretario Provisional de la Junta de Educación Primaria de Inca (Baleares).-Certifico: Que en el día de la fecha ha tomado posesión de la Escuela Nacional Graduada Mixta, de esta localidad, el Maestro DON PEDRO BALLESTER DEL REY, a quien se refiere el presente título. INCA (Baleares) a trece de septiembre de mil novecientos sesenta y ocho.-Juan Petro, firmado y rubricado.-Vº Bº El Alcalde Presidente, firmado y rubricado ilegible.-Hay un sello en tinta en el que se lee: Junta Municipal de Enseñanza Primaria, Inca (Mallorca)

7/12

Es copia fiel y exacta del original que se refiere. Palma 14 de 9 de 1968. El Delegado. A.C.

Acta de la presa de possessió del seu lloc de feina a Inca

Jurament de fidelitat als "Principios del Movimiento Nacional" a la diligència de presa de possessió a Albrique

Certificat de bona conducta expedit pel capellà de Benetússer

Contribución industrial de Inca, año 1900

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Blanca M. Buades García

Relación de 122 contribuyentes de la villa de Inca, que este mismo año había alcanzado, por Real Decreto, el título de Ciudad.

La relación está distribuida entre actividades industriales y comerciales, profesiones liberales, artesanos y otros.

En las columnas se detallan:

Domicilio de la actividad
Nombre y apellidos del titular
Actividad
Tarifa
Clase
Epígrafe
Pesetas

Administración de Hacienda DE BALEARES **INDUSTRIAL**
Año de 1902

Relación de las altas aprobadas por esta Administración que se remite al Alcalde de San para los efectos que procedan.

Imp. de las listas de Colemas

Número	NOMBRES DE LOS CONTRIBUYENTES	INDUSTRIA	TIEMPO <small>Núm. de meses</small>	IMPORTE <small>Pesetas</small>
166	Rafael Mas Agui	2 telares a mano	5	6
167	Rafael Torres Cladera	Magado	5	52
		Palma 2 de Agosto de 1902 Pedro J. Palmar		

Administración de Hacienda DE BALEARES **INDUSTRIAL**
Año de 1902

Relación de las bajas aprobadas por esta Administración que se remite al Alcalde de San para los efectos que procedan.

Imp. de las listas de Colemas

Número	NOMBRES DE LOS CONTRIBUYENTES	INDUSTRIA	TIEMPO <small>Núm. de meses</small>	IMPORTE <small>Pesetas</small>
	M. Bartolomé Sol. Beltrán	Magado	12	624
		Palma 2 de Agosto de 1902 Pedro J. Palmar		

Recibido y notado

Altas y bajas en la contribución industrial

DOMICILIO	NOMBRE Y APELLIDOS	ACTIVIDAD	TARIFA	CLASE	EPIGRAFE	PTAS.
PLAZA MAYOR	AGUILÓ FORTEZA MIGUEL	TEJIDOS	1. ^a	5. ^a	3	200
PLAZA MAYOR	CORTÉS AGUILÓ PEDRO	TEJIDOS	1. ^a	5. ^a	3	200
PLAZA MAYOR	PRAT ROSAL FLORENCIO	TEJIDOS	1. ^a	5. ^a	3	200
PLAZA MAYOR	CORTÉS AGUILÓ BARTOLOMÉ	TEJIDOS	1. ^a	5. ^a	3	200
PLAZA MAYOR	GRAU MULET ANTONIO	FARMACÉUTICO	4. ^a	7. ^a	7	118
PLAZA MAYOR	BARCELÓ BORRÁS JOSÉ	REFORMA SOMBREROS	4. ^a	7. ^a	91	30
PLAZA MAYOR	LLOBERA FIOLE ANTONIO	ZAPATERO	4. ^a	7. ^a	104	30
CALLE MAYOR	GARCÍAS LLABRÉS RAMÓN	EBANISTA	4. ^a	5. ^a	25	54
CALLE MAYOR	MATEU MARTORELL ANTONIO	REFORMA SOMBREROS	4. ^a	7. ^a	91	30
CALLE MAYOR	GUASP ALZAMORA GABRIEL	DROGUERÍA	1. ^a	5. ^a	2	200
CALLE MAYOR	TRUYOL BELTRAN PABLO	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
CALLE MAYOR	MIRALLES GENESTRA SEBASTIÁN	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
CALLE MAYOR	ALMENAR MOREY JOSEFA	REFORMAS SOMBREROS	4. ^a	7. ^a	91	30
CALLE MAYOR	BURGUERA REINÉS PEDRO ANTONIO	HERRERO	4. ^a	7. ^a	81	30
CALLE MAYOR	MULET GIL MIGUEL	ABACERÍA	1. ^a	11. ^a	6	45
CALLE MAYOR	COLI LLOBERA JAIME	CARPINTERO	4. ^a	7. ^a	55	30
CALLE MAYOR	FERRER LLOBERA JUAN	3 TELARES ALGODÓN	3. ^a	7. ^a	32	27
CALLE MAYOR	BERNAD LLABRÉS JUAN	ABACERÍA	1. ^a	11. ^a	6	45
CALLE MAYOR	BELTRÁN PRATS MIGUEL	BOTERO	4. ^a	7. ^a	50	30
CALLE MAYOR	CORTÉS MIRÓ GABRIEL	PASTAS PARA SOPA	1. ^a	11. ^a	7	45
CALLE MAYOR	CORTÉS MIRÓ GABRIEL	HORNO DE BIZCOCHOS	4. ^a	7. ^a	84	30
CALLE MAYOR	MORA RAMON GUILLERMO	PASTAS PARA SOPA	1. ^a	11. ^a	7	45
CALLE MAYOR	FLUXÁ FIGUEROLA ANTONIO	ZAPATERO	4. ^a	7. ^a	104	30

DOMICILIO	NOMBRE Y APELLIDOS	ACTIVIDAD	TARIFA	CLASE	EPIGRAFE	PTAS.
CALLE MAYOR	NOGUERA FERRER LUIS	ZAPATERO	4. ^a	7. ^a	104	30
CALLE MAYOR	AMENGUAL Y MUNTANER	LIBROS RAYADOS	1. ^a	12. ^a	20	30
CALLE MAYOR	REUS OBRADOR BARTOLOMÉ	FARMACEÚTICO	4. ^a	7. ^a	7	118
PLAZA IGLESIA	DOMENECH LLOMPART JAIME	ABACERÍA	1. ^a	11. ^a	6	45
PLAZA DE ORIENTE	PROPAGADOR BALEAR DE ALUMBRADO	FÁBRICA DE GAS	3. ^a	11. ^a	159	200
CALLE DE ALCÚDIA	FIOL BELTRÁN JUAN	ALAMBIQUE 1200 LITROS	3. ^a	11. ^a	237	312
CALLE DE LAS CUEVAS	RIBAS FLUXÁ JUAN	ESCRIBANO	4. ^a	11. ^a	4	72
CALLE DE LAS CUEVAS	VIDAL JAUME JAIME	NOTARIO	4. ^a	11. ^a	5	198
CALLE DE LAS CUEVAS	REBASA FIGUEROLA PABLO	PROCURADOR	4. ^a	11. ^a	6	78,40
CALLE DE PALMER	AGUILÓ POMAR FRANCISCO	CARRUAJE	2. ^a	11. ^a	127	16,60
CALLE DE MESONES	SALAS MUNAR BERNARDO	FÁBRICA DE JABONES	3. ^a	11. ^a	223	80
CALLE DE RUBÍ	VALLÉS BESTARD CATALINA	CASA DE HUÉSPEDES	1. ^a	12. ^a	4	30
CALLE DE LA SALA	FLUXÁ FIGUEROLA LORENZO	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
CALLE DE LA SALA	JANER ALZINA ANA	CASA DE HUÉSPEDES	1. ^a	12. ^a	4	30
CALLE DE LA SALA	MORRO SASTRE JUAN	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
CALLE DE VIDAL	AMENGUAL JANER MIGUEL	ABOGADO	4. ^a	7. ^a	1	124,80
C/ DE S. BARTOLOMÉ, 9	MAS ESTEVE GERÓNIMO	DROGUERÍA	1. ^a	5. ^a	2	200
C/ DE S. BARTOLOMÉ, 3	ROTGER VIDAL JOSÉ	LIBROS RAYADOS	1. ^a	12. ^a	20	30
C/ DE S. BARTOLOMÉ 2	JANER ALZINA DOMINGO	DROGUERÍA	1. ^a	5. ^a	2	200
C/ DE S. BARTOLOMÉ, 37	CAPELLÁ RIPOLL PABLO	BEBIDAS GASEOSAS	1. ^a	11. ^a	4	45
C/ S. BARTOLOMÉ, 19	FORTEZA SEGURA JAIME	HOJALATERO	4. ^a	11. ^a	82	30
C/ DE S. BARTOLOMÉ, 49	MONCADAS ESCALAS MARTÍN	ABOGADO	4. ^a	7. ^a	1	124,80
C/ DE S. BARTOLOMÉ, 41	SEGUÍ BELTRÁN PEDRO M.	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40

DOMICILIO	NOMBRE Y APELLIDOS	ACTIVIDAD	TARIFA	CLASE	EPIGRAFE	PTAS.
C/ DE S. BARTOLOMÉ, 17	PUIGROS MUNTANER BERNARDO	ZAPATERO	4. ^a	7. ^a	104	30
C/ DEL REY, 25	COMPANY FE ANDRÉS	FABRICA TEJAS	3. ^a	7. ^a	214	5,50
C/ DE DURETA, 27	PUJADAS FERRER ANTONIO	HERRERO	4. ^a	7. ^a	81	30
C/ DE DURETA, 1	LLOBERA GUASP JUAN	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40
C/ DE DURETA, 2	PAYERAS JANER RAFAEL	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40
STO. DOMINGO, 5	SERRA PALOU JAIME	ABOGADO	4. ^a	7. ^a	1	124,80
C/ DE LLOSETA, 17	TORRES CLADERA RAFAEL	ABOGADO	4. ^a	7. ^a	1	124,80
C/ DE LLOSETA, 10	FIOL SALOM JUAN	NOTARIO	4. ^a	7. ^a	5	198
C/ DE LLOSETA, 7	SAMPOL TOUS MIGUEL	ESCRIBANO	4. ^a	7. ^a	4	72
C/ DE LLOSETA, 20	SANS HORRACH JUAN	MOLIENDA GRANOS VAPOR	3. ^a	7. ^a	396	170
C/ DE LLOSETA, 21	NICOLAU FIOL LORENZO	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40
C/ DE PONIENTE, 2	FIOL COLOM BARTOLOMÉ	3 TELARES ALGODÓN	3. ^a	7. ^a	32	18
C/ DE PONIENTE, 3	SRES. BELLOT Y GARCÍA	12 TELARES ALGODÓN	3. ^a	7. ^a	32	108
C/ DE PONIENTE, 3	SRES. SIURANA Y GARCÍA	6 TELARES ALGODÓN	3. ^a	7. ^a		54
C/ ALGARROBAS, 9	CORTÉS MIRO PEDRO	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
C/ DEL COMERCIO, 18	MARTORELL COLL ANTONIA	FABRICA CURTIDOS	3. ^a	9. ^a	195	75,60
C/ DEL COMERCIO 18	MARTORELL COLL ANTONIA	MOLINO ANEXO FÁBRICA	3. ^a	9. ^a	201	16
MERCADO, 37	VERD REURA GABRIEL	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
MERCADO, 33	MARTORELL PONS JUAN	BODEGÓN	1. ^a	12. ^a	1	30
MERCADO, 23	PASCUAL TERRASA BARTOLOMÉ	HERRERO	4. ^a	7. ^a	81	30
MERCADO, 29	MÁS ESTEVE GERÓNIMO	ALAMBIQUE 400 LIROS	3. ^a	12. ^a	233	72
MERCADO, 1	ARMENGOL PASCUAL JAIME	ABOGADO	4. ^a	7. ^a	1	124,80
MERCADO, 16	FERNÁNDEZ ARMENGOL JOSÉ	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40

DOMICILIO	NOMBRE Y APELLIDOS	ACTIVIDAD	TARIFA	CLASE	EPIGRAFE	PTAS.
MERCADO, 18	SR. JUEZ MUNICIPAL	JUEZ MUNICIPAL	4. ^a	7. ^a	10	56
MERCADO, 22	ORFILA CABANELLAS ANTONIO	GUARNICIONERO	4. ^a	12. ^a	33	66
MERCADO, 20	FERRER SEGUÍ BERNARDO	HERRERO	4. ^a	7. ^a	81	30
MERCADO, 13	BELTRÁN AMER JOSÉ	CARRUAJE	2. ^a	7. ^a	127	16,60
MERCADO, 1	FERRER PRATS GABRIEL	ABACERÍA	1. ^a	11. ^a	6	45
COMETAS, 22	CORRÓ FERRER MIGUEL	CONSTRUCTOR CARROS	4. ^a	7. ^a	56	30
MALLORCA, 21	NOGUERA FERRER LUIS	CURTIDOS	3. ^a	7. ^a	195	75,60
MALLORCA, 1	ROTGER CALAFAT ANTONIO	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40
MALLORCA, 17	PERELLÓ MATEU MARÍA	ZAPATERA	4. ^a	7. ^a	104	30
MALLORCA 17	MÁS SEGUÍ RAFAEL	8 TELARES ALGODÓN	3. ^a	7. ^a	5	64
MALLORCA, 42	ALZINA LLOBERA JUAN	ESPECULADOR LEÑAS	2. ^a	7. ^a	2	75
MALLORCA, 17	ENSEÑAT ENSEÑAT VICENTE	18 TELARES A VAPOR	3. ^a	7. ^a	28	342
MALLORCA, 17	ENSEÑAT ENSEÑAT VICENTE	TINTORERÍA ANEXA	3. ^a	7. ^a	71	120
MALLORCA, 55	SUEZ PEDRO	ALAMBIQUE 300 L	3. ^a	7. ^a	233	54
MALLORCA, 37	VICENS BIBILONI	CONSTRUCTOR CARROS	3. ^a	7. ^a	56	30
ÁNGEL, 1	FORNÉS PLANAS JUAN	ABACERÍA	1. ^a	11. ^a	6	45
MUNTANERA, 20	PALLICER PAYERAS ANTONIO	HERRERO	4. ^o	7. ^a	81	30
TORRENTE, 28	SALVÁ CABRER JUAN	FÁBRICA TEJAS	3. ^a	7. ^a	214	5,60
TRINQUETE, 12	FIGUEROLA MIR ANTONIO	TABLAJERO (CARNICERO)	1. ^a	12. ^a	5	30
PAZ, 16	BELTRAN BALLE JUAN	TELAR CAÑAMO	3. ^a	7. ^a	18	6
PAZ, 16	BELTRAN FERRER JAIME	2 TELARES ALGODÓN	3. ^a		18	6
CORRÓ, 4	HEREDEROS DE ANTO/CALDENTY	VISERAS	1. ^a	12. ^a	14	30
CORRÓ, 1	NOGUERA MOREY JOSÉ	FABRICA CURTIDOS	3. ^a	9. ^a	195	75,60

DOMICILIO	NOMBRE Y APELLIDOS	ACTIVIDAD	TARIFA	CLASE	EPIGRAFE	PTAS.
CORRÓ, 1	NOGUERA MOREY JOSÉ	MOLINO ANEXO FÁBRICA	3. ^a	9. ^a	201	16
MURTA, 6	SERRA CORTADAS PEDRO JOSÉ	ESCRIBANO	4. ^a	12. ^a	4	72
ESTRELLA, S/N	ALOMAR MARTÍ JUAN	VINOS Y AGARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60
ESTRELLA, 9	AGUILÓ MARTÍ BARTOLOMÉ	HARINAS	1. ^a	9. ^a	13	64
ESTRELLA, 2	ALOMAR MARTÍ JUAN	ALAMBIQUE 100 L	3. ^a	9. ^a	233	18
ESTRELLA, 3	DOMENECH MORRO JAIME	HORNO BIZCOCHOS	4. ^a	7. ^a	84	30
ESTRELLA, 12	COSTA REAL MARGARITA	HORNO BIZCOCHOS	4. ^a	7. ^a	84	30
ESTRELLA, 13	AGUILÓ FORTEZA SEBASTIAN	CERERO Y CONFITERO	4. ^a	3. ^a	6	134
SAN FRANCISCO, 16	FERRER ALZINA PABLO	ABOGADO	4. ^a	7. ^a	1	124,80
SAN FRANCISCO, 4	VERD COLL MARTÍN	CARPINTERO	4. ^a	7. ^a	55	30
SAN FRANCISCO, 31	SASTRE MIGUEL BARTOLOMÉ	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40
SAN FRANCISCO, 61	COMPANY CORRÓ ANDRÉS	FABRICA TEJAS	3. ^a	7. ^a	214	5,60
CALL, 10	PLANAS LLOMPART BARTOLOMÉ	FABRICA GRANOS A FAVOR	3. ^a	7. ^a	396	170
VALELLA, 24	FERRER PASCUAL JOSÉ	ABACERÍA	1. ^a	11. ^a	6	45
VALELLA, 3	LLOBERA PONS LORENZO	ZAPATERO	4. ^a	7. ^a	104	30
LUNA, 4	TORTELLA ROSSELLÓ GABRIEL	FABRICA TEJAS	3. ^a	7. ^a	214	5,60
SON NÉT, 41	TORTELLA LLINÁS BARTOLOMÉ	FABRICA TEJAS	3. ^a	7. ^a	214	5,60
SINEU, 7	TORTELLA RAMIS FRANCISCO	FABRICA TEJAS	3. ^a	7. ^a	214	5,60
OCA, 1	COLI PUJOL JUAN	SECRETARIO MUNICIPAL	4. ^a	7. ^a	11	44
PLAZA VIRGEN, S/N	PUJOL MARTÍNEZ JOAQUIN	PROCURADOR	4. ^a	7. ^a	6	78,40
FERIA, 8	LLOBERA PONS JORGE	ZAPATERO	4. ^a	7. ^a	104	30
AGUA, 14	OLIVER PAYERAS JUAN	TABLAJERO (CARNICERO)	1. ^a	12. ^a	5	30
AGUA, S/N	JAUME BONAFÉ JAIME	VINOS Y AGUARDIENTES	1. ^a	9. ^a	9	60

Conclusiones

Esta comunicación es la continuación de la anterior, presentada en las XIII Jornadas de Estudios Locales, “Censo de la población de Inca (año 1900) 2ª parte”.

En ellas se puede ver cómo era la ciudad de Inca en el año 1900, tanto sus habitantes como el número de hombres y mujeres, los que sabían leer y escribir, y los que solo sabían leer y los analfabetos, así como sus profesiones u oficios.

En esta se intenta ampliar los conocimientos estadísticos de la ciudad de Inca. Se ha consultado la contribución industrial y comercial de Inca, para llegar a una conclusión; salvo error u omisión, en la ciudad de Inca había:

INDUSTRIA ALIMENTARIA HOSTELERÍA COMERCIO

Fábrica de pastas para sopa 2 Casa de huéspedes 2 Tiendas de tejidos 4

Horno para bizcochos 3 Bodegón 1 Farmacias 3

Fábrica de bebidas gaseosas 2 Vinos y aguardientes 8 Venta y reforma de sombreros 3

Molienda de granos a vapor 1 Abacerías (comestibles) 6

Fábrica de granos a favor 1 Libros rayados 2

Cerero y confitero 1 Tablajero (carnicería) 2

Harinas 1 Droguerías 3

INDUSTRIAS VARIAS Y ARTESANÍA

Zapateros 7 Herreros 5

Ebanista 1 Telares de cáñamo 1

Carpinteros 2 Telares de algodón 6

Hojalateros 2 Telares a vapor 1

Guarnicionero 1 Tintorería anexa a fábrica 1

Constructor carros 2 Fábricas de curtidos 3

Fábrica de gas 1 Molino anexo a fábrica 2

Fábrica de jabones 1 Fábrica de viseras 1

Fábrica de tejas 6

OTROS

Carruajes 2

Botero 1

Especulador de leñas 1

Alambiques 4

Arrendatario de arbitrios 1

Llegando a la conclusión, después de consultar las listas de los contribuyentes de industria y comercio, no constan algunos oficios como jornaleros o payeses que trabajaban en el campo y después como barberos u otros oficios. De todas maneras se nota una falta de rigor en la relación de dichos documentos, ya que, haciendo un estudio comparativo con el censo de población de Inca del año 1900, al parecer algunas personas que constan con una profesión u oficio no están en las listas de la contribución industrial, como pueden ser: profesores, médicos, sastres, costureras, barberos, pintores-retratistas, fotógrafos y otros.

Los alfareros, que como talleres artesanos se mantenían en el año 1900, puede que estén incluidos en las denominadas fábricas de tejas.

Fuentes: Archivo Histórico Municipal de Inca
N.º 128 (provisional)

Agradecimientos: Gabriel Pieras Salom

La indústria del calçat

el 1950 a Inca.

Primeres dades numèriques

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Miquel Pieras Villalonga

1. Introducció

La present comunicació vol posar un poc més de llum sobre la indústria del calçat a Inca i sobre l'època de postguerra.¹ Per fer-ho aportarà un conjunt de dades numèriques extretes del padró de població de 1950 de la ciutat d'Inca. Aquestes dades fan referència a la població dedicada al sector del calçat, al seu origen geogràfic, a la seva edat i al seu sexe. Aquesta sèrie de dades s'afegeix a les que ja he publicat per als anys 1920, 1930, 1935 i 1940.²

Les dades que es presenten en aquesta comunicació provenen íntegrament del buidatge del padró de 1950 conservat a l'Arxiu Històric Municipal d'Inca. Per obtenir les dades es va dur a terme un recompte de totes les persones que exercien alguna professió relacionada amb la fabricació de calçat. El padró analitzat presenta algunes peculiaritats que cal esmentar per fer una anàlisi més acurada i real. En primer lloc, s'ha de dir que els funcionaris encarregats de l'elaboració del padró anomenen gairebé sempre les persones que treballen a les fàbriques de calçat com a “zapatero/zapatera”. En només 70 ocasions, del total de 2.005 treballadors registrats, trobam un qualificatiu que concreti més l'activitat del treballador. Aquests 70 casos són molt pocs dins 2.005 casos i fan referència, majoritàriament, a tallador (47) i ripuntadora (10), i en menor fre-

¹ La historiografia de la indústria mallorquina comença a ser bastant abundant. Hi ha nombrosos estudis que analitzen la indústria des d'una perspectiva general a totes les etapes històriques. Però, de moment, l'etapa que va des de l'inici de la Guerra Civil fins als anys seixanta del segle XX resta poc estudiada quant a la indústria, tot i que els estudis de David Ginard, Bibiloni i Pons i Carles Manera, entre d'altres, han donat ja els seus fruits.

² Miquel Pieras: “El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball”, *I Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca, 1994, 117-127.

Miquel Pieras: “La indústria del calçat a Mallorca (1929-1939). El cas d'Inca”, *V Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca, 2005, 141-151.

Miquel Pieras: “Recull documental sobre la indústria del calçat durant la Guerra Civil. El cas de la fàbrica de Can Melis”, *VIII Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca, 2008, 21-54.

qüència a patronista (7), modelista (2), aparadora (2), taconera (1) i viatjant (1). Segur que a Inca hi havia més de 47 talladors i 10 ripuntadores, però la seva especialització ha quedat amagada dins el genèric “zapatero/zapatera”. En segon lloc, s’ha de considerar que hi ha certa ocultació d’una part de les dones que treballen en el sector del calçat, dones que treballaven fora de les fàbriques i de forma temporal.³ També hi ha certa ocultació a les dades del nombre d’infants menors de 13 anys que treballen en el sector del calçat. El padró només en comptabilitza 23, d’infants. Segurament molt més infants treballaven a les fàbriques o a casa seva, la qual cosa se sap per fonts orals que parlen que abans dels 12 anys alguns infants ja treballaven determinades hores a les fàbriques o a casa seva, mentre seguien acudint a l’escola de forma intermitent. Tant les dones com els infants compartien les tasques de la casa o les tasques escolars amb les pròpies de la indústria sabatera durant períodes de forta demanda, períodes que no podien ser coberts pels treballadors de les fàbriques. Finalment, s’ha de puntualitzar que el padró no recull els treballadors de la indústria que no vivien a Inca sinó a municipis de l’entorn d’Inca com Lloseta, Mancor de la Vall, Selva, Llubí... Sabem, per informació oral, que era habitual que a la majoria de fàbriques hi hagués treballadors que cada dia anaven i venien del seu poble a Inca per fer-hi feina.

2. El context demogràfic i industrial cap a 1950

El creixement de la població d’Inca a la dècada que transcorre entre 1940 i 1950 és força reduït. Es passa de 12.176 habitants el 1940 a 12.522 el 1950,⁴ és a dir, en 10 anys la població d’Inca només creix en 346 habitants. Estrany i Sanz⁵ apunten que a Inca les taxes mitjanes de creixement interanual entre 1940 i 1950 foren inferiors al 0,3 %, que la natalitat va disminuir a la dècada dels quaranta del segle XX i que el saldo migratori, que des de 1900 era positiu, va ser negatiu entre 1940 i 1950. No és estrany que el 1950 el nombre de dones (6.303) fos lleugerament superior al d’homes (6.219) com un efecte de migracions realitzades sovint per homes. De totes formes dins aquestes dades generals que parlen de saldos migratoris negatius s’hi troben fluxos d’immigrants que arriben a Inca durant la dècada dels 40. És el cas de la vinguda d’un contingent de treballadors d’Elda que el 1942 arriba a Inca.⁶ Les primeres tres dècades del segle XX havien suposat per Inca l’arribada d’un nombrós contingent d’immigrants. Aquesta població provenia sobretot dels municipis propers a Inca, que expulsaven jornalers atrets per les millors condicions econòmiques d’una ciutat que creixia industrialment. El 1930 els immigrants comarcals representaven el 18 % de la població del municipi, en canvi, els immigrants provinents de fora de les Balears només eren el 2,6 %. El 1955 els immigrants comarcals suposen el 22,8 %, mentre que els provinents de fora de les Balears eren l’11,1 % del total de la població. Gran part d’aquests immigrants treballaran a Inca com a sabaters.⁷

Ja a la dècada dels 30 del segle XX, a Inca, la indústria s’havia consolidat com a motor de l’activitat econòmica i més en concret la indústria de la pell i el calçat. Però la dècada dels 40 va suposar una crisi profunda a l’activitat del sector del calçat, una crisi més acusada en el primer lustre ja que, com més ens acostam a 1950, més clara comença a ser l’estabilització i futur creixement del sector a partir de 1955. Un creixement que es produirà a tot el sector del calçat, tant a Mallorca com a la Península fins a 1980, com a conseqüència de la recuperació del mercat espanyol i per la millora de les exportacions.⁸ Per a futures recerques s’hauran d’explicar les causes d’aquest creixement del sector industrial a Inca, atès que el teixit empresarial del calçat inquer s’hauria pogut girar cap al sector turístic, però va optar per relançar i fer créixer la indústria sabatera.⁹ Tal volta, una de les causes d’aquest relançament es podria trobar en la creació de la Comissió Nacional de Productivitat Industrial l’any 1952, destinada a afavorir les relacions comercials amb Amèrica i Europa, i que va actuar amb força dedicació a Mallorca,¹⁰ i s’hauria de comprovar quina repercussió va tenir a Inca. No obstant això, alguns empresaris, com és el cas del Llorenç Fluxà, a principi de la dècada dels 50 del segle XX, varen decidir invertir part dels capitals industrials cap al sector turístic sense oblidar en cap cas la indústria sabatera.¹¹

En general, a Espanya, durant els primers anys posteriors a la Guerra Civil, la indústria del calçat va patir els greus efectes d’una política econòmica franquista que, a partir de polítiques autoritàries, pretenia controlar els mecanismes del mercat. No va ser fins al 1952 que es va assolir una llibertat definitiva per a les manufactures de la pell.¹² A Mallorca la situació no era diferent i la crisi en el sector del calçat era evident, i a la política econòmica franquista s’hi havien d’afegir factors com la insuficiència i irregularitat en el subministrament elèctric, la limitació a l’accés de matèries primeres, l’enfonsament de la demanda exterior (Península i Europa), així com també la disminució de la demanda de sabates destinades a abastir l’exèrcit i el desmembrament i desorganització dels canals de distribució del calçat.¹³

El 1950 l’estructura econòmica d’Inca ja estava força vinculada amb les activitats industrials.¹⁴ De les 5.805 persones que formaven part de la població activa, segons el cens de població, 3.178, és a dir, un 55 %, ho feien a activitats industrials i fabrils; un 21,5 %, 1.246 persones, es dedicaven a activitats relacionades amb el comerç, el transport, les comunicacions i als serveis; un 18,25 %, 1.064 persones, a les activitats del sector agrícola; un 4 %, 243 persones, es dedicaven al sector de la construcció; i la resta, un 1,25 %, a l’explotació de mines. La major part d’aquests 5.805 actius eren assalariats; en concret, ho eren 4.409, és a dir, un 76 %. Però d’aquests assalariats només 1.226 eren dones, un 28 % del total.

Cap a 1950 la majoria de tallers d’Inca eren petits, de menys de 10 treballadors i escassament mecanitzats, tot i que ja hi havia algunes grans fàbriques amb centenars de treballadors. El 1952 s’havien mecanitzat 20 tallers dels més de 50 que hi havia a Inca.¹⁵ Com apunten Andreu Bi-

8 José Antonio Miranda: “En busca del tiempo perdido: la conquista del mercado exterior y el desarrollo de la industria del calzado en España en la segunda mitad del siglo XX”, *Revista de historia industrial*, n. 19-20, 2001, 165-203.

9 Manera i Petrus apunten que una de les conseqüències de la crisi industrial de la postguerra fou que els empresaris industrials començaren a traslladar capital cap al sector terciari, amb la consegüent descapitalització industrial. Carles Manera i Joana M. Petrus: “El sector industrial en el creixement econòmic de Mallorca, 1780-1985”, *Del taller a la fàbrica. El procés d’industrialització a Mallorca*, Ajuntament de Palma, 1991, 31.

10 José Antonio Miranda: “La Comisión Nacional de Productividad y la ‘americanización’ de la industria del calzado”, *Revista de Historia Económica*, XXIII, n. 3, 2004, 637-668.

11 Miquel Pieras i Baltasar Perelló: *Antoni Fluxà Figuerola, 1853-1918. Família, indústria i formació*, Ajuntament d’Inca, 2002, 103.

12 José Antonio Miranda: “La industria del calzado española de la postguerra: los efectos del intervencionismo sobre una industria de bienes de consumo”, *Revista de Historia Económica*, XII, n. 2, 1994, 317-339.

13 David Ginard: “Las condiciones de vida durante el franquismo. El caso de las Islas Baleares”, *Hispania*, LXII/3, n. 212, 2002, 1104.

14 Aquestes dades referides a l’estructura econòmica d’Inca estan extretes del Cens de Població de 1950 publicat per l’INE.

15 Miquel Pieras i Pere Rayó: “Inca contemporània”, *Inca, imatges d’una ciutat, imatges d’un segle*, Ajuntament d’Inca, 2000, 119-120.

3 Sabem, per les dades que aporten els padrons municipals, que el percentatge de dones que treballen a les fàbriques de calçat el 1935 era del 30 %, el 1940 era del 45 % i el 1950, del 36 %.

4 Les dades de població de 1940 i 1950 provenen del censos d’aquests dos anys. Font: INE.

5 Álvaro Sanz i Joan Estrany: “Des Mercantil a la vida d’ultramar. Migracions a l’Inca de postguerra”, *XIII Jornades d’Estudis Locals*, 2012, 85-89.

6 El gener de 1943 l’Ajuntament d’Inca es queixa al governador civil de falta de mitjans per sostenir la immigració procedent d’Elda que s’estava produint recentment a la ciutat. Aquesta es produïa dins un ambient d’extrema pobresa en algunes zones de la Península. David Ginard: “Las condiciones de vida durante el franquismo. El caso de las Islas Baleares”, *Hispania*, LXII/3, n. 212, 2002, 1007.

7 Máxim Campillo i Sebastià Serra: “Emigració i immigració a Inca”, *I Jornades d’Estudis Locals*, 1994, 292-294.

bilioni i Jerònia Pons aquests petits tallers funcionaven a partir del treball d'un empresari i dels seus familiars, i de la col·laboració de treballadors especialistes a escarada. El treball domiciliari encara tenia una certa importància, sobretot entre les dones.¹⁶

3. Dades numèriques de la indústria del calçat el 1950

El 1950 a Inca hem comptabilitzat 2.005 persones que treballen en el sector del calçat. Com es pot veure a les taules i gràfics següents, el nombre de sabaters no ha deixat de créixer des del segle XIX de forma ininterrompuda (gràfic 6). Els creixements més acusats, en nombres relatius, es produeixen entre 1904 i 1920 (gràfic 7). Durant aquest període es produeix el procés de mecanització del treball, el sorgiment dels primers grans tallers, es consolida la concentració dels treballadors entorn a empresaris del calçat i hi ha una forta demanda exterior de calçat, sobretot en el període de la I Guerra Mundial. Entre 1920 i 1930, així com entre 1930 i 1940, el nombre de sabaters continua creixent entre un 83 i un 70 per cent. En canvi, coincidint amb el període de la postguerra el nombre de sabaters només augmenta un 27 % entre 1940 i 1950 (gràfic 7). L'evolució del nombre de dones presents en el sector del calçat no segueix la mateixa evolució que les grans magnituds abans esmentades. El 1935 només hem comptabilitzat en el padró de població un 30 % de sabaters que eren dones. En canvi el 1940 el percentatge havia pujat fins al 45 %, segurament com a conseqüència de la mobilització de molts homes afectats per la Guerra Civil i de la forta demanda de mà d'obra que provocà la militarització de moltes fàbriques d'Inca. El 1950, el percentatge de dones en el sector sabater baixa i se situa en el 36 % de total dels treballadors, tot això com a conseqüència que els homes ja no estan mobilitzats, el nou règim franquista promou polítiques que afavoreixen que la dona no treballi fora de casa i, segurament, la situació de dificultat que pateix el sector provoca que les primeres en sortir del mercat de treball siguin les dones (gràfic 1). Com s'observa a la taula 1, al grup d'edat de 24 o menys anys les dones suposen l'any 1950 un 44,8 % respecte a un 55,2 % d'homes. Així doncs, hi ha poques diferències entre homes i dones quan parlem de treballadors majoritàriament fadrins i joves. En el grup d'edat de 25 a 54 anys la presència de dones baixa i ja només suposa el 31,8 %. Finalment en el grup d'edat de 55 i més anys les dones són només 14,4 % del total.

HOMES I DONES SABATERS. PER GRUPS D'EDAT. INCA 1950		
GRUPS D'EDAT	HOMES	DONES
0-24	55,2 %	44,8 %
25-54	68,2 %	31,8 %
55 i més	85,6 %	14,4 %

Taula 1. Font: elaboració pròpia a partir de Padró Municipal d'Inca 1950. AHMI

Quant a la divisió de la població dedicada al sector del calçat per grups d'edat s'ha de dir que el 1950 s'observen variacions respecte a les dècades anteriors (gràfics 8 i 9 i taula 3). Des de 1920 els sabaters menors de 25 anys s'havien situat en un percentatge entorn del 45 %, però ara, el 1950, baixa al 39,6 %. També des de 1920 el percentatge de sabaters majors de 54 anys havia descendit considerablement des del 6,65 % del 1920 al 2,57 % del 1940. En canvi, el 1950 els sabaters de més edat arriben a ser el 6,9 % del total. Aquestes variacions s'han de situar, en principi, com a conseqüència de la crisi que viu el sector sabater a la postguerra, que provoca una lleugera disminució de sabaters joves i un creixement del nombre de sabaters més majors. La Guerra Civil podria ser la responsable de la disminució considerable del grup d'homes sabaters que el 1950 tenien entre 35 i 39 anys. Aquests, entre 1936 i 1939, tenien uns 20 o 25 anys i foren el grup d'edat que més degué participar en les accions bèl·liques. Aquesta disminució per al dit grup d'edat no s'observa per les dones (gràfic 10).

16 Andreu Bibiloni i Jerònia Pons: "La fuerza de trabajo en la industria del calzado de Mallorca, 1900-1970", VII Congreso de la Asociación de Historia Económica, sesión Mujeres y hombres en los mercados de trabajo, Saragossa, 2001, 5-7.

Tant el 1885 com el 1920 la presència de treball infantil es detecta en els padrons de població (gràfic 9). El 1885, un 9,4 % del total de treballadors del calçat són nins menors de 13 anys que fan feina en el sector. Aquesta dada podria ser més elevada, ja que el padró no recull el treball femení. El 1920 un 5,5 % del total són nins menors de 13 anys treballant a fàbriques i tallers segons el padró. Trenta anys després la xifra del treball infantil s'ha reduït a l'1,15 % del total de treballadors.

La mitjana d'edat (gràfic 5) dels 2.005 sabaters de 1950 és de 33,3 anys per als homes i de 27,6 per a les dones. Hi ha diferències remarcables si observem l'edat mitjana segons l'origen dels sabaters. Així podem veure que els homes i dones que no són d'Inca sinó que provenen d'altres municipis de les Illes Balears tenen una mitjana d'edat de 35,8 i 29 anys respectivament. És a dir, són més majors que la resta de sabaters, ja que fa més de cinquanta anys que arriba població dels municipis de l'entorn d'Inca. Aquest contingent de població rural, a les primeres dècades del segle XX, s'incorporava a la indústria del calçat com a mà d'obra. En canvi, l'edat dels homes i dones provinents de la Península és molt més baixa que la mitjana, atès que aquests treballadors fa pocs anys que han començat a arribar a Inca. Són persones molt joves que cerquen feina i la troben a les fàbriques i tallers de calçat. La mitjana d'edat dels homes d'altres regions d'Espanya és de 29,7 anys i la de les dones és de 25,3 anys.

Sobre l'origen dels treballadors de la indústria del calçat el 1950, s'ha d'afirmar que, del total de 2.005 persones, són d'Inca 1.472, són d'altres municipis de les Balears 344 (17 %), són d'altres regions d'Espanya 178 (9 %) i d'altres països només 11 (gràfic 2). Els treballadors d'altres municipis provenen de municipis propers a Inca, majoritàriament de Selva, Lloseta, Búger, Mancor de la Vall, Costitx, Alaró, Sencelles, Llubí, però també de Palma i de Menorca (taula 2). Els treballadors d'altres regions d'Espanya són originaris bàsicament del País Valencià (el 50 %) i més en concret de municipis que tenen una tradició sabatera considerable com Monòver i Elda, seguits a molta distància per Andalusia, Múrcia i Catalunya (gràfics 3 i 4).

SABATERS SEGON ORIGEN. INCA 1950	
MUNICIPI DE LES BALEARS	TOTAL
Selva	78
Lloseta	31
Illa de Menorca	30
Palma	29
Búger	21
Mancor	18
Costitx	13
Alaró	13
Sencelles	12
Llubí	10
Binissalem	9
Campanet	8
Pollença	8
Altres	64
COMUNITATS D'ESPANYA	
País Valencià	89
Casstella-la Manxa	10
Catalunya	17
Múrcia	19
Andalusia	27
Altres	26
INCA	
Inca	1472

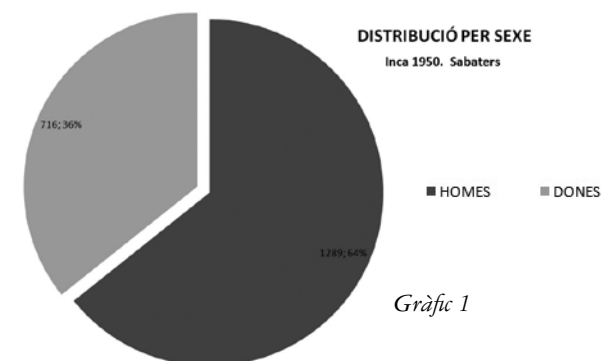
Taula 2. Inca 1950. Font: elaboració pròpia a partir de Padró Municipal d'Inca 1950. AHMI

SABATERS PER GRUPS D'EDAT. INCA				
GRUPS D'EDAT	1885	1920	1930	1940
Menors de 25	27,53	45,79	47,37	44,87
De 25 a 54	63,75	47,56	48,42	52,56
Majors de 54	8,72	6,65	4,21	2,57
TOTAL	100	100	100	100

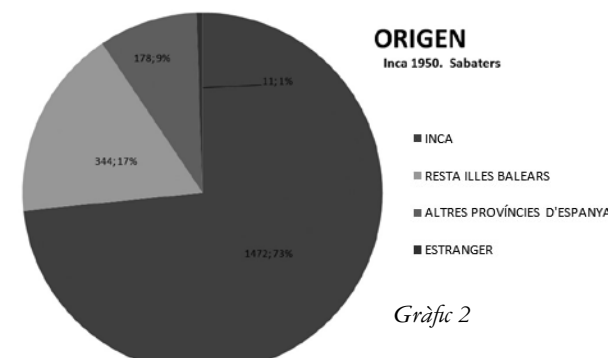
Taula 3. Font: elaboració pròpia a partir de Padró Municipal d'Inca 1885, 1904, 1920, 1930, 1940 i 1950. AHMI

4. Conclusions

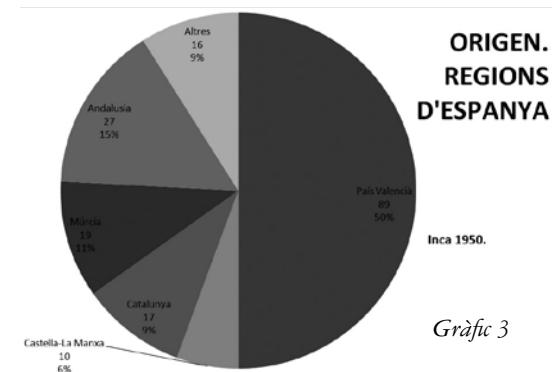
1. El 1950 a Inca hem comptabilitzat 2.005 persones que treballen en el sector del calçat. El nombre de sabaters no ha deixat de créixer des del segle XIX de forma ininterrompuda. Però, coincidint amb el període crític de la postguerra el nombre de sabaters augmenta el percentatge més baix dels darrers 75 anys.
2. El 1950 s'observa una lleugera disminució dels sabaters més joves i un creixement del nombre de sabaters més majors com a conseqüència de la crisi que viu el sector sabater.
3. La mitjana d'edat dels 2.005 sabaters de 1950 és de 33,3 anys per als homes i de 27,6 per a les dones. Hi ha diferències remarcables si observam l'edat mitjana segons l'origen dels sabaters. Els immigrants provinents de pobles propers a Inca són més majors i els provinents d'altres regions d'Espanya són molt més joves que la mitjana.
4. Els treballadors d'altres municipis de les Balears provenen de municipis propers a Inca, majoritàriament de Selva, Lloseta, Búger, Mancor de la Vall, Costitx, però també de Palma i de Menorca. Els treballadors d'altres regions d'Espanya són originaris bàsicament del País Valencià.
5. El 1950, el percentatge de dones en el sector del calçat se situa en el 36 % del total dels treballadors. Una xifra inferior al percentatge de dones que havia treballant en el sector el 1940. Però és superior al 28 % de mitjana de dones que treballaven a Inca sobre el total dels treballadors el 1950.

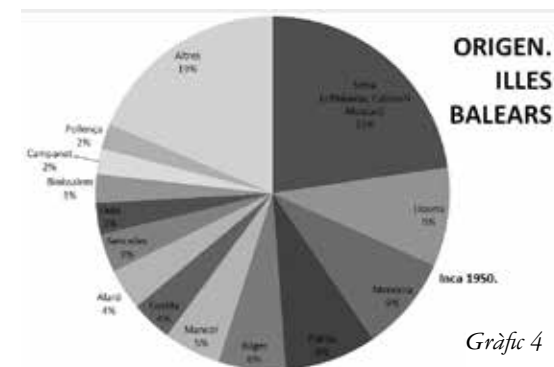
Gràfic 1

Gràfic 2

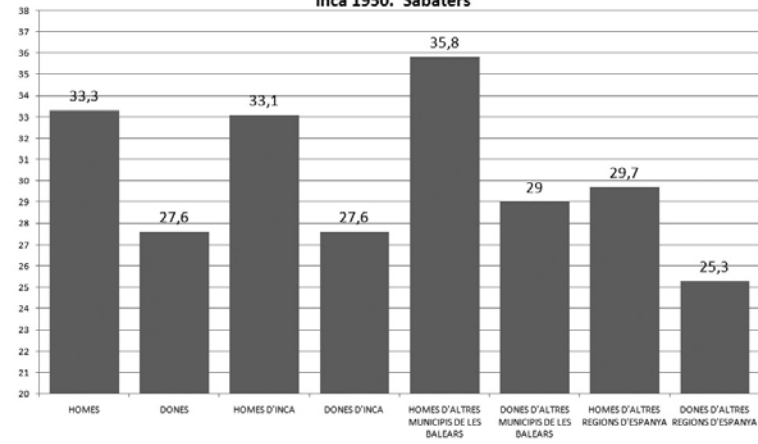
Gràfic 3

Gràfic 4

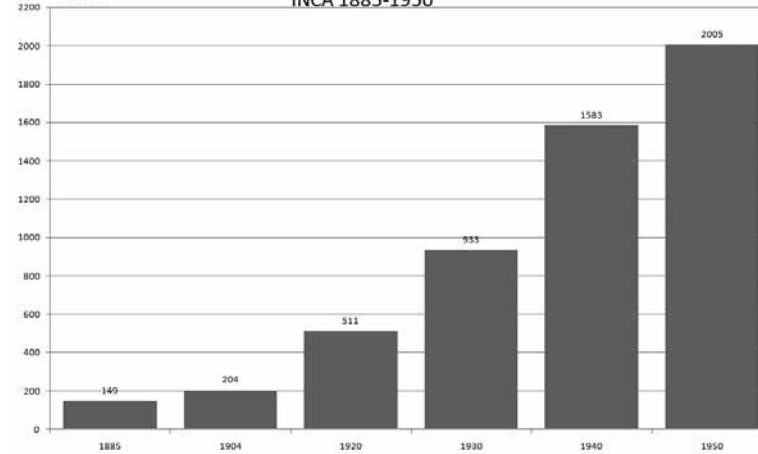
Gràfic 5

EDAT MITJANA
Inca 1950. Sabaters

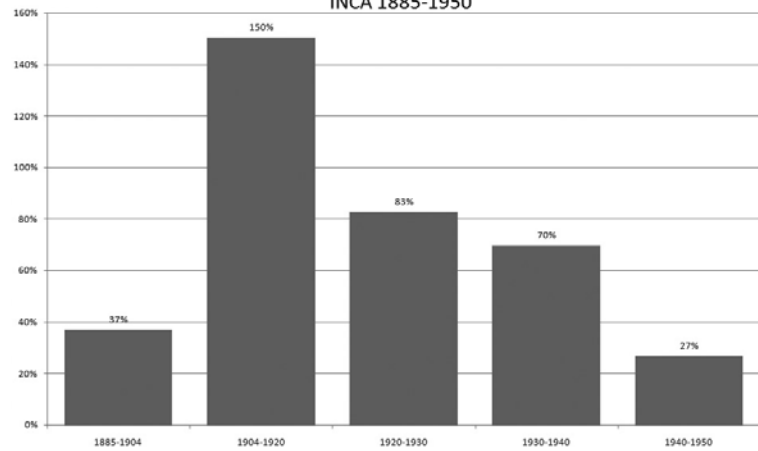

Gràfic 6

NOMBRE DE SABATERS
INCA 1885-1950

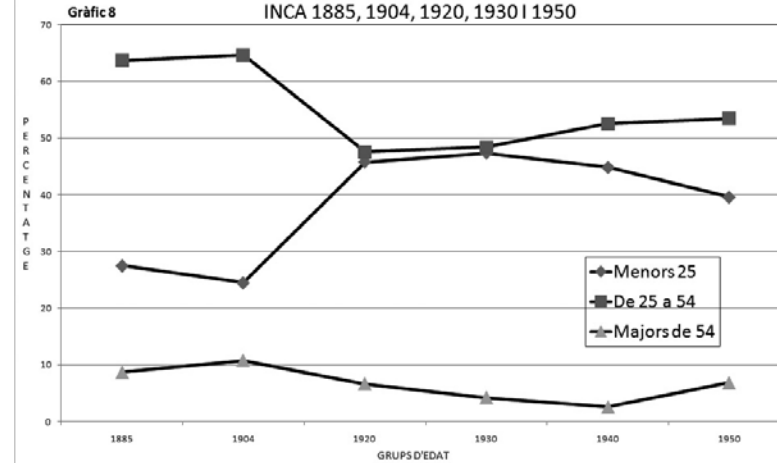

CREIXEMENT EN PERCENTATGE DEL NOMBRE DE SABATERS PER DÈCADES
INCA 1885-1950

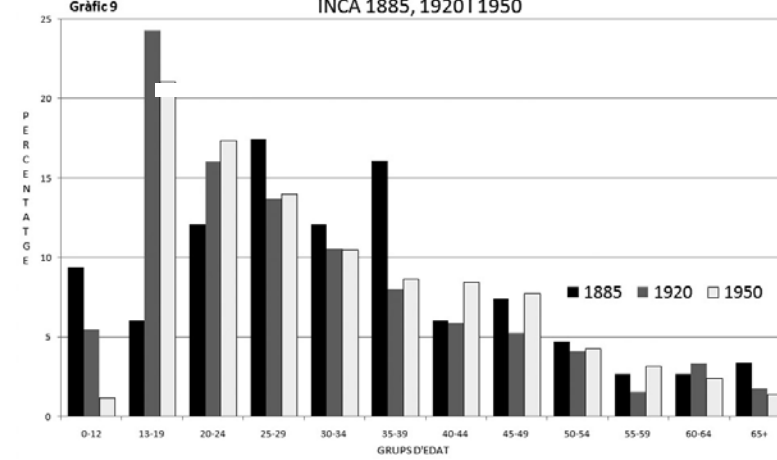
Gràfic 7

EVOLUCIÓ DEL PERCENTATGE DE SABATERS PER GRUPS D'EDAT
INCA 1885, 1904, 1920, 1930 I 1950

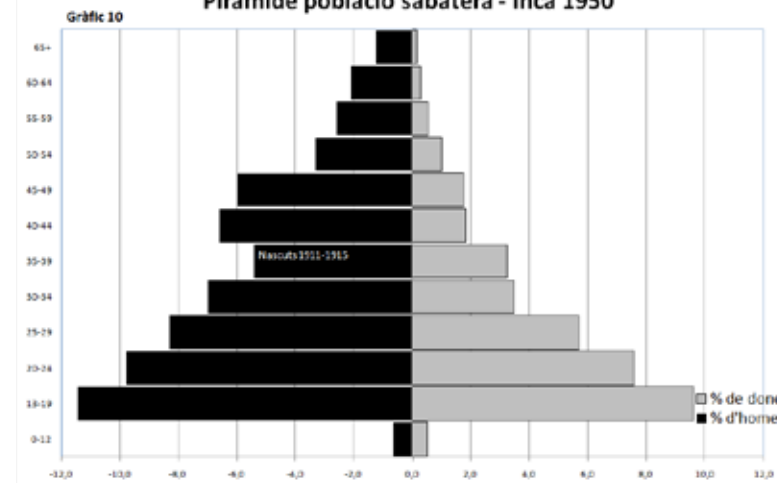
Gràfic 8

EVOLUCIÓ DEL PERCENTATGE DE SABATERS PER GRUPS D'EDAT
INCA 1885, 1920 I 1950

Gràfic 9

Piràmide població sabatera - Inca 1950

Gràfic 10

Distribució geogràfica de l'activitat econòmica a Inca entre els anys 2000 i 2012

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Ismael Galiano Mera
Joan Estrany Bertos

---

1. Introducció

La tradició econòmica recent d'Inca, que es remunta a principi del segle passat amb la concessió del títol de Ciutat el març de 1900 per la reina Mª Cristina d'Hasburg (Pieras Salom, 2000), es caracteritzà per una concentració i especialització econòmica diferenciada, basada en el desenvolupament del sector industrial i comercial (Sanz i Estrany, 2012). Tot plegat, convertí Inca en un dels principals motors en termes econòmics, socials i funcionals de Mallorca, un exemple paradigmàtic i referència per a molts de municipis de la Part Forana. Emperò, l'efecte exercit per les condicions econòmiques no s'ha d'entendre des d'una simple anàlisi causa-efecte, ja que el territori també és un factor actiu que influeix de forma directa condicionant moltes dinàmiques i processos, als quals la geografia econòmica tracta de donar resposta (Méndez, 1997).

Els inicis del segle XXI estan essent testimoni d'esdeveniments històrics per al municipi. En aquest sentit, el primer decenni d'aquest nou segle ha comportat un període de gran creixement econòmic, ha suposat també un excepcional creixement demogràfic (Sanz i Estrany, 2012). Ara bé, ha comportat endemés un dels períodes de crisi econòmica més importants de les darreres dècades –juntament amb el període 1988-1993– que està afectant a tots els aspectes de la vida inquera, incidint directament sobre l'economia local, la qual ha canviat durant el nou segle, tant sectorialment com espacialment.

2. Mètodes

Amb l'objectiu de conèixer la distribució econòmica d'Inca, sectorialment i espacialment, s'ha aplicat un mètode d'anàlisi fonamentat en la integració de la localització dels establiments

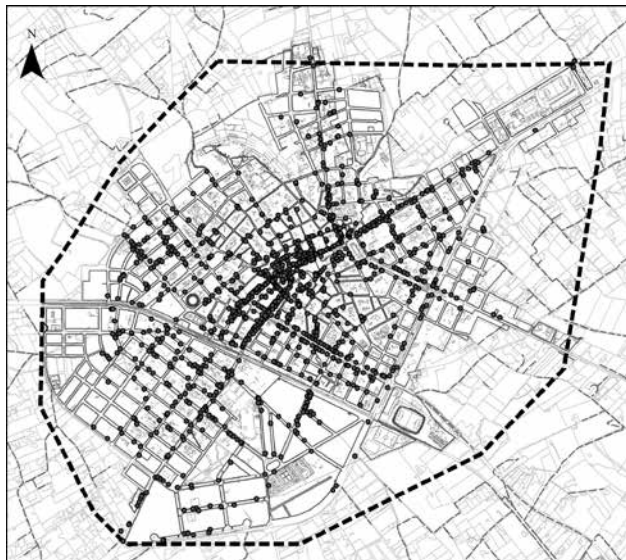
a partir de l'impost d'activitats econòmiques¹ (IAE) del municipi d'Inca de l'any 2012 i els Sistemes d'Informació Geogràfica² (SIG). Del producte d'aquesta integració esdevé una nova informació econòmica geogràficament referenciada que ha permès, per una banda, conèixer la distribució de les activitats econòmiques segons tipus de sectors i, per l'altra, la representació cartogràfica i l'anàlisi espacial d'aquesta activitat econòmica. Per assolir aquesta fita, a partir de la informació de l'IAE 2012 es va construir una base de dades en la qual es varen recopilar 2.015 registres corresponents a empreses i establiments amb activitat econòmica al municipi d'Inca, disposant d'informació sobre el tipus d'activitat, la superfície utilitzada i l'adreça de cada activitat econòmica. El tipus d'activitat es va classificar d'acord amb els següents 6 sectors econòmics:

1. Indústria	4. Comerç a la menuda
2. Reparacions i instal·lacions	5. Comerç a l'engròs
3. Serveis	6. Restauració

Aquesta classificació fou escollida per dos motius. En primer lloc, per la seva funcionalitat a l'hora d'estudiar la distribució sectorial, i en segon, perquè fou la classificació adoptada per Estrany i Vicens a l'any 2000, que permeté així establir una comparació entre els resultats del present estudi (2012) i els dels esmentats autors (2000).

2.1. Producció cartogràfica i anàlisi espacial

L'estructuració de la base de dades permeté la producció cartogràfica a través de programari SIG. Aquesta es realitzà a partir del procés de geocodificació d'adreces gràcies a la capa d'informació geogràfica del carrer d'Inca proporcionada pel Servei de SIG i Teledetecció de la Universitat de les Illes Balears (fig. 1).

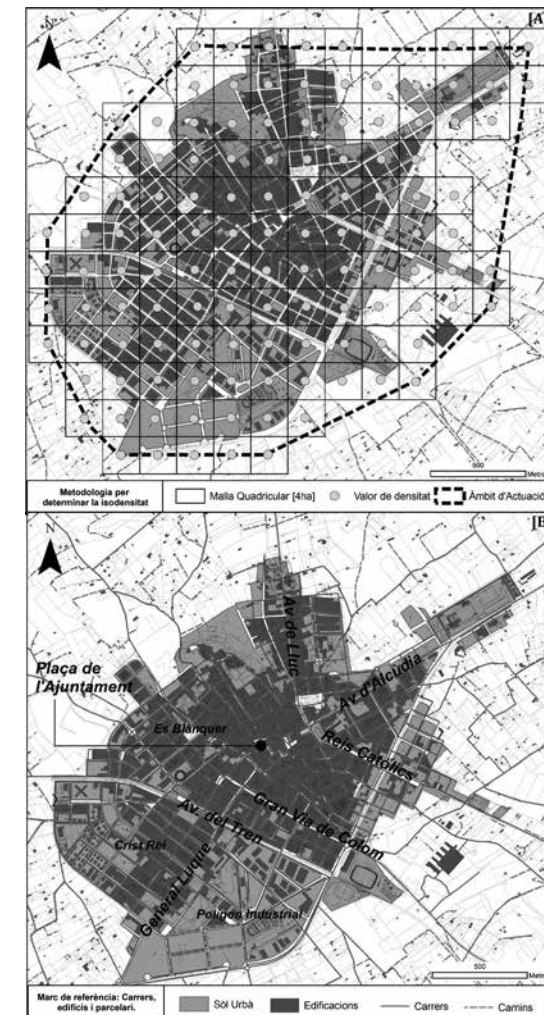

Figura 1. Establiments a Inca, cada punt correspon a cadascun dels 2.015 registres de l'IAE de l'any 2012

1 L'IAE és un tribut estatal que grava les activitats econòmiques dels municipis de més de 10.000 habitants, que resulta un valuós document econòmic amb informació acurada sobre les activitats econòmiques presents als municipis espanyols. En el present estudi s'ha explotat la informació de l'IAE d'Inca de l'any 2012.

2 Els SIG són un programari informàtic que permet la producció cartogràfica i l'anàlisi d'informació espacial. El programari SIG usat en el present estudi fou l'ArcGIS 9.3.

Finalment es realitzà una anàlisi espacial per determinar la densitat d'establiments a partir de mètodes d'interpolació³ amb l'objectiu d'identificar les dinàmiques espacials a través de mapes d'isodensitat.⁴ El mètode plantejat per establir la isodensitat fou la creació d'una malla quadrícula al nucli urbà d'Inca, que suposà la creació d'un mosaic de 118 quadrícules, on cadascuna comprèn 200 metres de costat: o sigui 40.000 m² o 4 ha (fig. 2). A cada quadrícula s'ha establert un punt central amb un valor de densitat, el qual conté la quantitat d'establiments que es troben a la quadrícula corresponent, cosa que permet obtenir una nova sèrie cartogràfica.

Figura 2. Cartografia d'Inca: A. Mapa de la malla quadrícula 200 x 200 m; B. Eixos i carrers d'Inca. Font: SSIGT

3 El tipus d'interpolació utilitzada fou la *Nearest-Neighbour*, per ser el mètode òptim per la disponibilitat uniforme i contínua de variables espacials.

4 Els mapes d'isodensitat representen una aproximació de la distribució espacial de les activitats econòmiques, generant línies que uneixen àrees d'igual densitat. La representació cartogràfica s'ha reflectit en valors percentuals per a una eficient i eficaç interpretació.

3. Evolució de l'activitat econòmica: 2000-2012

La comparació de la distribució econòmica entre els anys 2000 (Estrany i Vicens, 2000) i 2012 a partir de les dades de l'IAE, demostren un notable creixement d'establiments a Inca durant aquest període, que es tradueix en 853 noves empreses.⁵ El fort creixement de l'economia durant el primer decenni del segle XXI fou liderat bàsicament pel sector serveis, mentre que el sector industrial patí un descens destacable (taula 1).

NOMBRE D'ESTABLIMENTS SEGONS 6 GRANS SECTORS				
	IAE 2012		IAE 2000	
	%	Abs.	%	Abs.
Indústria	9	168	24	279
Reparacions i instal·lacions	8	167	5	57
Serveis	40	808	17	198
Comerç a la menuda	28	563	35	413
Comerç a l'engròs	5	101	9	100
Restauració	10	208	10	115

Taula 1. Nombre d'empreses a Inca segons 6 grans sectors, 2000 i 2012. Font: IAE 2012 i Estrany i Vicens, 2000

- Sector serveis.** La seva presència ha crescut en 610 empreses respecte a l'any 2000, liderat pel sector de la banca i les immobiliàries. En conjunt, aquests dos subsectors esmentats representen el 31,9 % de totes les empreses presents al sector serveis, amb 118 i 140 empreses respectivament.
- Comerç a la menuda.** La seva presència ha crescut en 150 nous establiments respecte a l'any 2000, el comerç tèxtil aglutina 141 de les 563 empreses presents a Inca.
- Reparacions i instal·lacions.** La seva presència ha crescut en 110 noves empreses respecte a l'any 2000. Cal tenir en compte que en aquest sector estan integrades les empreses constructors⁶ de petita i mitjana grandària, així com les seves empreses complementàries, és un subsector important pel gran auge de la construcció als albirs del segle XXI a Mallorca.
- Restauració.** La seva presència ha crescut en 93 nous establiments respecte a l'any 2000, molt vinculat a les dinàmiques generals de l'economia local. D'aquesta manera, el creixement econòmic generalitzat de les activitats econòmiques a Inca ha afavorit la proliferació d'establiments de restauració, principalment bars i cafeteries.

En relació amb el comerç a l'engròs, aquest s'ha mantingut pràcticament estable, tot i que sembla que és el sector més ben assentat dins el municipi, ja que és el principal aportador en termes d'impostos del propi IAE quant a la resta de Mallorca (taula 2).

El sector de la **indústria** ha estat l'únic que s'ha vist abocat a la reducció de la seva presència en termes quantitativs, ha perdut 111 empreses entre els anys 2000 i 2012, que demostren la pèrdua constant de la força industrial inquera, debilitament que s'inicià durant la dècada dels anys 80 i 90 del passat segle (Sanz i Estrany, 2012).

⁵ A l'any 2000 el total d'establiments comptabilitzats fou de 1.162, mentre que a l'any 2012 eren de 2.015. D'aquesta manera, el nombre de registres va créixer en un 73,4 % respecte a fa 12 anys, amb una taxa mitjana anual de creixement del 6,11 %.

⁶ Les constructors dins aquest sector fan referència a PIME, ja que les empreses més grans solen tenir les seves pròpies promotores i constructors. En el darrer cas, aquestes queden integrades al sector serveis.

POSICIÓ	CLASSIFICACIÓ SEGONS PRESENCIA D'ESTABLIMENTS		APORTACIÓ ECONÒMICA ⁷
	IAE 2000	IAE 2012	IAE 2011
1	Comerç a la menuda	Serveis	Comerç a l'engròs (serveis)
2	Indústria	Comerç a la menuda	Comerç a la menuda (serveis)
3	Serveis	Restauració	Restauració i hostaleria
4	Restauració	Indústria	Indústria
5	Comerç a l'engròs	Reparacions i instal·lacions	-
6	Reparacions	Comerç a l'engròs	-

Taula 2. Classificació jeràrquica i aportació econòmica a Inca. Font: IAE 2012, "la Caixa" i Estrany i Vicens, 2000

Els resultats indiquen un canvi en l'estructura econòmica, que es tradueix en una terciarització, amb un domini del sector serveis i del sector comercial. Tot plegat suposa una dràstica reducció del sector industrial, altre temps motor de l'economia inquera, i que actualment queda representat per empreses emblemàtiques esteses internacionalment i per un teixit local de PIME amb un nou repte enfront de l'actual crisi.

Entre el període 2000-2012 també hi ha hagut canvis en la superfície mitjana ocupada per cada sector (taula 3). Cal destacar dos sectors que han experimentat un fort increment en la superfície utilitzada:

- **Comerç a l'engròs:** ha incrementat la mitjana de superfície utilitzada en 265 m², passant de 141 m² l'any 2000 a 406 m² l'any 2012.
- **Indústria:** ha incrementat la seva mitjana de superfície usada en 155 m², passant de 179 m² l'any 2000 a 334 m² l'any 2012.

SUPERFÍCIE EMPRADA PER CADA SECTOR ECONÒMIC A INCA [M ²]				
POSICIÓ	IAE 2000	M ²	IAE 2012	M ²
1	Indústria	179	Comerç a l'engròs	406
2	Reparacions	147	Indústria	334
3	Comerç a l'engròs	141	Serveis	181
4	Serveis	124	Comerç a la menuda	138
5	Comerç a la menuda	100	Reparacions i instal·lacions	138
6	Restauració	97	Restauració	106

Taula 3. Variació de superfície (m²) segons activitats, anys 2000-2012. Font: IAE 2012 i Estrany i Vicens, 2000

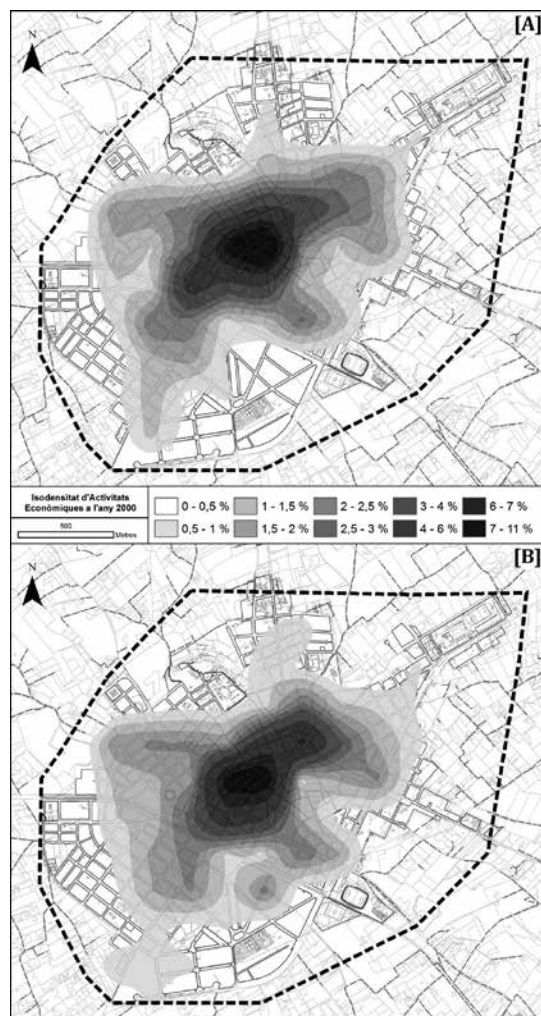
El creixement de la superfície mitjana d'aquests dos sectors es fonamenta, en part, al fet que, tot i que a l'any 2000 ja existia el polígon de Can Matzarí, aquest mancava en bona part sense establir. En canvi, a l'any 2012 la presència d'establiments i empreses a Can Matzarí havia augmentat —encara que encara a dia d'avui no està totalment ocupat—. Aquest augment, liderat per aquests dos tipus de sectors, és degut que són activitats que han de menester més superfície per desenvolupar-se.

⁷ Les constructors dins aquest sector fan referència a PIME, ja que les empreses més grans solen tenir les seves pròpies promotores i constructors. En el darrer cas, aquestes queden integrades al sector serveis.

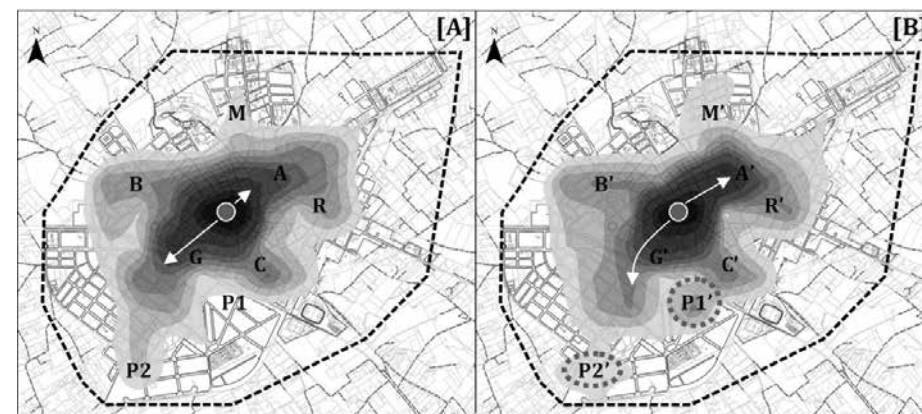
4. Evolució de la distribució espacial: 2000-2012

La distribució espacial de l'activitat econòmica respon a una estructura similar a la cartografiada per Estrany i Vicens a l'any 2000, està configurada a partir de dos factors essencials de l'entramat urbà: el casc antic i la xarxa viària, amb una distribució en direcció nord-est, seguint una línia molt similar a l'antiga carretera Palma-Alcúdia. El centre econòmic o CBD⁸ d'Inca se situa al casc antic (fig. 3), als voltants de la plaça d'Espanya, i concentra la major densitat d'establiments per m² d'Inca, amb aproximadament 1 establiment cada 220 m². Igualment, les principals avingudes (*i. e.*, Gran Via de Colom i avinguda dels Reis Catòlics) actuen com a ramificacions que connecten amb aquest CBD, les quals, tot i ser les mateixes que l'any 2000, han experimentat variacions (fig. 4).⁹

Figura 3. Isodensitats (%) de l'activitat econòmica a Inca: A. Any 2000 i B. Any 2012

	Casc antic (CBD)	G, G'	General Luque i avinguda del Tren
A, A'	Avinguda d'Alcúdia	M, M'	Avinguda de Lluç (So na Monda)
B, B'	Zona des Blanquer	P, P'	Zona del Polígon de Can Matzarí
C, C'	Gran Via de Colom	R, R'	Avinguda dels Reis Catòlics

Figura 4. a Inca. A. Any 2000 i B. Any 2012

En relació amb els canvis, es pot observar com el nucli principal s'ha estès cap al nord-est, en direcció Alcúdia, i cap al sud seguint l'avinguda del General Luque. És important mencionar que, tot i que òbviament en termes absoluts aquest CBD, bàsicament comercial i de serveis, ha crescut en més de 215 noves empreses, en termes relatius ha perdut concentració sobre el total d'establiments d'Inca, la qual cosa implica que l'activitat econòmica al casc antic ha assolit una acusada saturació espacial. Amb tot, concentra actualment un 9 % de l'activitat econòmica vers l'11 % de l'any 2000, amb una tendència de les noves empreses a establir-se a les principals avingudes.

Pel que fa a l'avinguda del Tren, resulta interessant apreciar el canvi que hi ha hagut (vegeu G i G': fig. 4), ja que aquesta variació de la densitat cap a l'avinguda General Luque no és casualitat, sinó que és producte del nou túnel construït on antigament existia un pas a nivell. D'aquesta manera la densitat d'empreses s'ha reduït en les proximitats de la zona del túnel i ha augmentat en direcció a l'avinguda del General Luque.

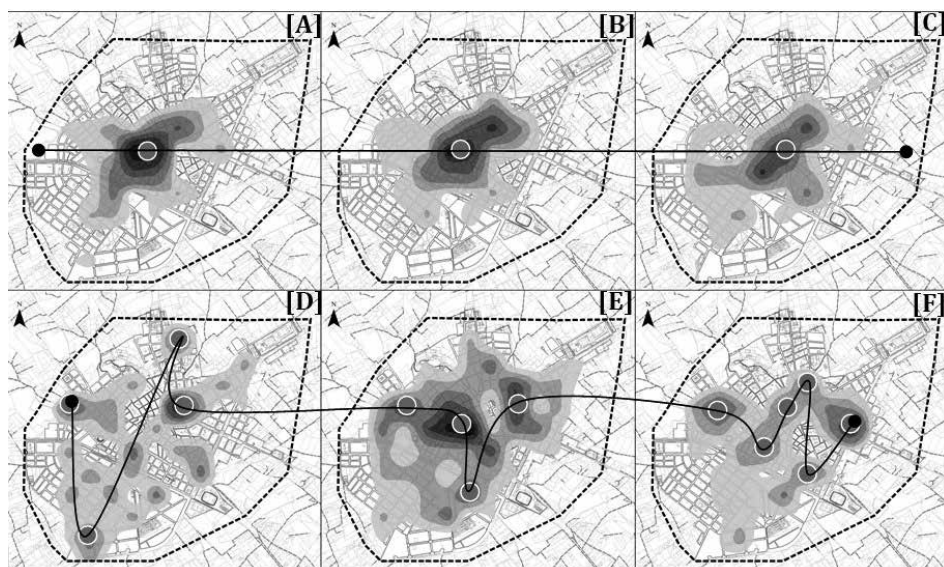
Com a darrer aspecte a destacar, el polígon de Can Matzarí ha passat d'un 0,5 % del total d'establiments l'any 2000 a un 4 % dels establiments el 2012; ha passat de 39 establiments l'any 2000 a 136 l'any 2012. A la figura 4 s'observa com l'any 2000 no hi havia pràcticament activitat al polígon (P1 i P2; fig. 4); en canvi, a l'any 2012 s'ha generat un petit focus que arriba a concentrar un 4 % (P1'; fig. 4) de l'activitat econòmica.

A l'hora d'analitzar la distribució espacial segons sectors, aquesta anàlisi es diferencia amb paràmetres tals com concentració i dispersió. D'aquesta manera, hom pot diferenciar 3 sectors –dels 6 considerats– que responen a un model de concentració que conforma l'eix comercial de la ciutat (CBD) (fig. 5: Comerç a la menuda, A; Sector serveis, B, i Restauració, C). Per altra banda, s'observa que els 3 sectors restants no responen al model de localització general, sinó que tendeixen a crear centres de gravetat propis dispersos pel nucli urbà (fig. 5: Comerç a l'engròs, D; Indústria, E, i Reparacions i Instal·lacions, F).

⁸ Acrònim angles de Central Business District, que fa referència al centre econòmic de les ciutats, i que usualment, com en el cas d'Inca, coincideix amb el casc antic (Moses & Williamson, 1967).

⁹ Cal aclarir que a totes les figures d'isodensitat l'interval amb valors més baixos de la llegenda, normalment 0-0.5 % o bé 0-1%, està definit com a transparent, és a dir, no es representa amb un color, sinó que són totes aquelles zones situades dins l'àmbit d'estudi que no estan representades amb un color.

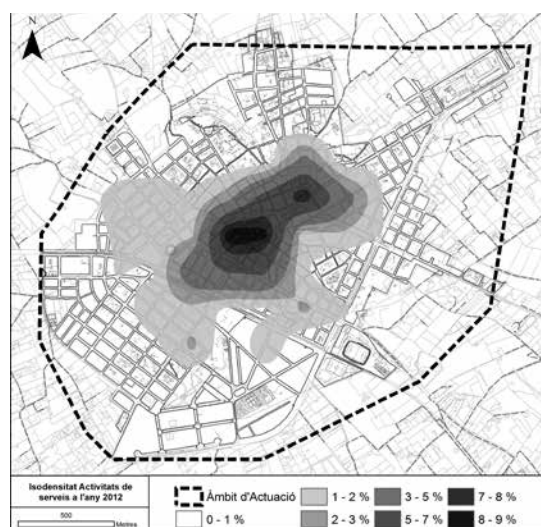
Figura 5. Dinàmiques espacials dels principals sectors econòmics d'Inca: Comerç a la menuda; Sector Serveis; Restauració; Comerç a l'engròs; Indústria i Reparacions i instal·lacions

Els punts són els principals nuclis de concentració econòmica de cada sector, i la línia, que uneix els punts (oest-est, nord-sud), mostra la tendència de localització dels sectors. A, B i C mostren (fig. 5) una línia recta a causa que cada sector només disposa d'un nucli important i que aquests coincideixen geogràficament. D, E i F mostren (fig. 5) una línia amb diferent curvatura, i cada sector té la seva pròpia signatura espacial, a causa de la seva característica polinuclear. A continuació es realitza una descripció de cada un d'aquests sis sectors considerats.

4.1. Activitats amb tendència a la concentració

4.1.1. Sector serveis

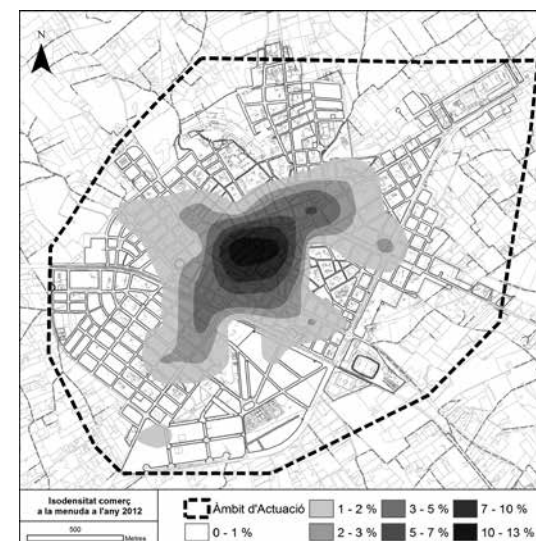
És el sector amb més presència, respon així a un patró similar al general, que té el seu nucli mare al CBD. Les ramificacions corresponents a les avingudes no estan gaire desenvolupades, estan bastant localitzades espacialment. Aquesta dinàmica de concentració respon a tendències com la de les activitats financeres, que es localitzen a les zones amb major aflluència i trànsit de persones. És el sector que ha viscut el major creixement entre l'any 2000-2012. Tot i això, en termes de distribució espacial segueix un patró molt similar al de fa 12 anys, malgrat haver patit un increment de 600 establiments.

Figura 6. Distribució del sector serveis a Inca, any 2012

També, igual que fa 12 anys, té una distribució molt en consonància amb el comerç a la menuda. El seu principal centre d'acció se situa entre la plaça d'Espanya i l'avinguda d'Alcúdia.

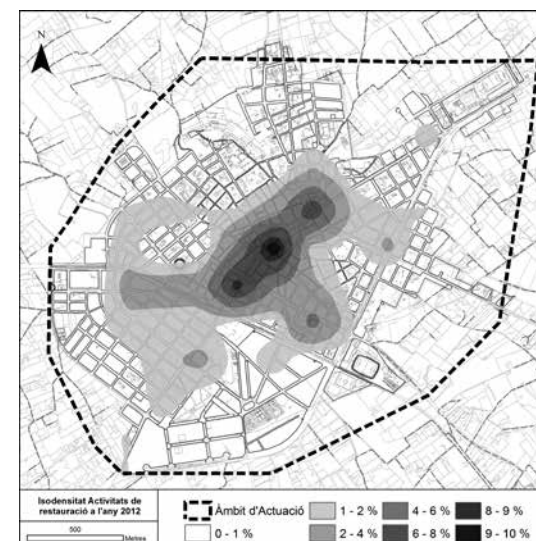
4.1.2. Comerç a la menuda

Figura 7. Distribució del comerç a la menuda a Inca, any 2012

La distribució respon a una clara concentració, que coincideix amb el CBD d'Inca, és aquesta una zona altament comercial. Les ramificacions corresponents a les avingudes estan prou desenvolupades, especialment en direcció a les avingudes del General Luque i d'Alcúdia. És el segon sector en presència i juga un paper econòmic significatiu. La presència de petits establiments i petits comerços ha estat una de les dinàmiques principals dels darrers 12 anys, és un sector d'ocupació important, que s'ha vist fortament castigat per l'actual situació econòmica. El seu principal centre d'acció se situa a la plaça d'Espanya, amb un desplaçament cap a la Gran Via, l'avinguda del General Luque-Crist Rei-, i també cap a l'avinguda d'Alcúdia.

4.1.3. Restauració

Figura 8. Distribució del sector restauració a Inca, any 2012

La distribució s'estructura a partir del nucli principal que s'ubica al CBD d'Inca, amb tota una sèrie de bars i cafeteries també vinculats a les barriades residencials com St. Francesc o Crist Rei, endemés de bars freqüentats per treballadors del polígon de Can Matzarí.

Aquest sector està molt vinculat amb la distribució espacial del sector serveis i el comerç a la menuda perquè són els que generen major flux de gent i en conseqüència de potencial clientela. Un altre motiu de l'existència de restauració al casc antic és la tradició vinatera, que comporta una presència significativa de cellers (Estrany i Vicens, 2000). El seu principal centre d'acció se situa entre la plaça d'Espanya i en direcció a les avingudes del General Luque, d'Alcúdia i Gran Via de Colom.

4.2. Activitats amb tendència a la dispersió

4.2.1. Comerç a l'engròs

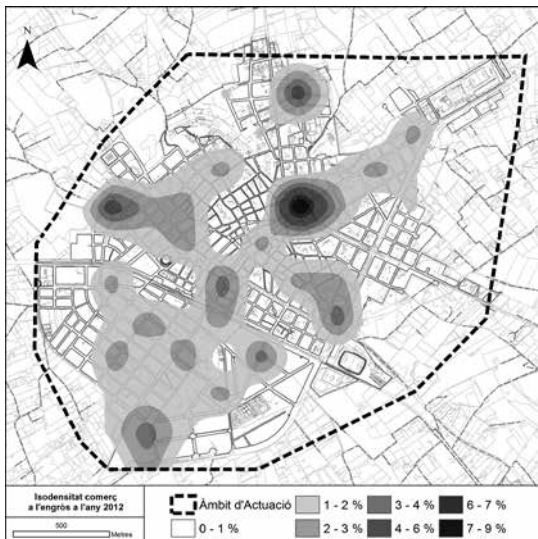

Figura 9. Distribució del comerç a l'engròs a Inca, any 2012

La distribució d'aquest respon a un patró totalment oposat als anteriors; si els anteriors estaven localitzats dins l'espai (un únic nucli), aquest destaca pel seu caràcter polinuclear. El seu principal nucli es troba a l'avinguda d'Alcúdia, però també posseeix tota una sèrie de nuclis importants localitzats al polígon de Can Matzarí, l'avinguda del Rei Jaume I, la barriada des Blanquer o So na Monda. Aquest sector és interessant pel fet que en termes de recaptació impositiva té una importància destacada en relació amb l'economia general de Mallorca, tot i ser la que menys presència d'establiments té a la ciutat.

4.2.2. Reparacions i instal·lacions

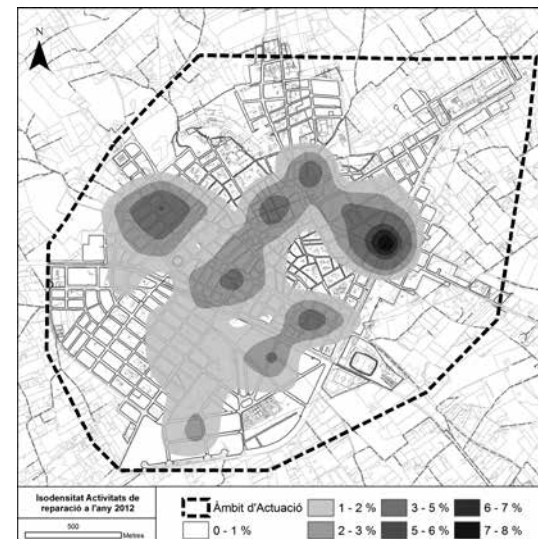

Figura 10. Distribució del sector de reparació i instal·lació a Inca, any 2012

El principal focus es troba a l'avinguda del Rei Jaume I. Tot i això, també existeixen nuclis al polígon de Can Matzarí, a les barriades des Blanquer i de So na Monda, cercant zones amb un bon accés per a vehicles –amplitud de carrers, superfície d'ocupació adequada–, principalment per la necessitat d'emmagatzematge.

A part, per la presència de petits tallers de vehicles o empreses de reparació, es troben establiments arreu d'Inca: casc antic, avinguda d'Alcúdia, barriades des Cós i So na Monda.

4.2.3. Indústria

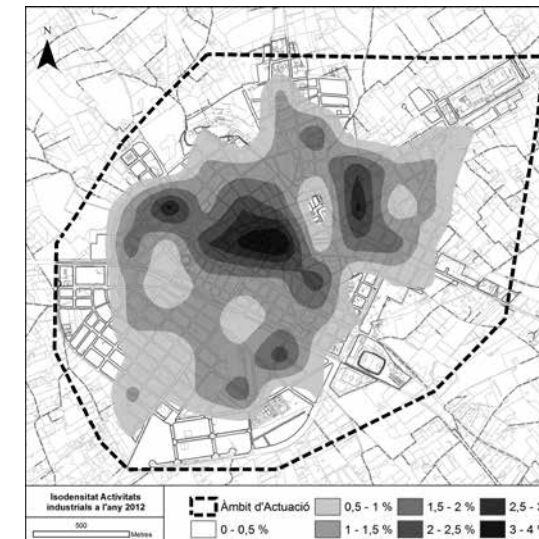

Figura 11. Distribució del sector industrial a Inca, any 2012

Tot i l'existència d'un polígon planificat i destinat a aquest tipus d'activitats, aquestes es concentren majoritàriament al casc antic del municipi, a causa de la tradició històrica de les fàbriques de sabates i de couro, les quals no han vist la necessitat, o tingut la capacitat, de migrar cap a la perifèria. La tradició artesana iniciada als segles XV i XVI, i el fort desenvolupament durant el darrer terç del segle XIX i principi del segle XX han determinat la situació actual, la qual es va desenvolupar al ritme que evolucionava l'estructura urbana i la ciutat (Ginard i Estrany, 2012). Per aquest motiu, el principal focus industrial es troba dins el casc antic, encara que amb una notable dispersió. La causa cal cercar-la que antigament les fàbriques s'assentaven en el que eren les zones perifèriques

d'aquells anys, tot proporcionant un sòl més barat i amb major superfície. Amb el pas del temps, molts d'aquests establiments fabrils, especialment els petits i mitjans, romanen al mateix lloc.

No obstant això, existeixen altres focus importants com les barriades des Blanquer i So na Monda (en aquest cas als voltants de les avingudes d'Alcúdia i de Lluc). A part, també hi ha un nucli al polígon de Can Matzarí, on s'han dirigit les empreses més grans a la vegada que emblemàtiques, o aquelles que necessitaven de naus grosses per al seu funcionament.

5. La terciarització econòmica: alteració del teixit local

L'entrada al segle XXI ha suposat un gran creixement del sector terciari –concretament del sector serveis–, amb una forta presència de serveis bancaris, immobiliaris i sanitaris, acompanyat també d'un creixement del comerç a la menuda. Això ha suposat dos aspectes en relació amb l'anàlisi realitzada. El primer aspecte se centra que la distribució espacial dels darrers anys ha estat liderada pel sector serveis i el comerç a la menuda, i ha comportat que la dinàmica espacial general de l'activitat econòmica respongués a la pròpia d'aquests dos subsectors; això és, tendint a la concentració, fins al punt de saturar el casc antic. Aquesta saturació ha provocat una dispersió de l'activitat econòmica seguint els principals eixos viaris de la ciutat. El segon aspecte remarca que la població ocupada ja no és majoritària al sector industrial com succeïa al segle XX, sinó a un sector eminentment terciari. El nou model econòmic basat en el sector terciari –associat als països desenvolupats (Méndez, 1997)– va generar importants beneficis per a l'economia, juntament amb l'enorme creixement de la construcció a Espanya (Naredo, 2010), que en el cas balear fou sustentat per l'auge de la indústria turística. Aquest creixement econòmic vinculat al sector terciari –i amb el sector de la construcció com a motor– se centra en el període 1997-2008 i, en el cas d'Inca, es tradueix en la creació en els darrers 12 anys¹⁰ (2000-2012) de 853 noves empreses.

¹⁰ Aquest creixement de 853 noves empreses no s'ha d'entendre com un creixement constant de 71 empreses anualment, ja que els resultats només reflecteixen la diferència entre els anys 2000 i 2012, i no les variacions

Durant aquest període, una de les claus per entendre l'increment de l'activitat econòmica a Inca fou el creixement demogràfic, que passà d'aproximadament 23.000 habitants l'any 2000 a més de 30.000 habitants l'any 2012 (INE, 2012).

El creixement econòmic arran de l'auge del sector terciari es podria interpretar com un enfortiment del teixit econòmic local. Emperò, tal com s'ha esmentat, aquest auge fou esperonejat per la bombolla immobiliària, fenomen que ha debilitat greument l'estructura econòmica local. Actualment a Inca existeix encara ara una presència significativa d'empreses relacionades amb la construcció (*i. e.*, promotores, constructores i immobiliàries), ja que durant els darrers 12 anys es va produir un transvasament de capital des de la indústria sabatera cap al sector de la construcció, amb una inversió per part dels empresaris que es va traduir en oferta laboral per a la població fins a l'esclat de la bombolla immobiliària.¹¹ A l'any 2012 existien 140 empreses relacionades amb els serveis immobiliaris i la construcció, tot suposant 1 empresa d'aquest subsector per cada 214 habitants. Aquesta xifra de ben segur fou significativament superior abans de l'inici de la crisi l'any 2008. A part, també existeixen 41 petites i mitjanes empreses dedicades a la construcció i les obres, així com 59 dedicades a l'equipament d'infraestructures.

5.1. La crisi de la indústria a Inca

L'inici del declivi industrial se situa a la dècada dels anys 80 del segle XX (Manera i Molina de Dios, 2008), retrocés que implicà un transvasament de capitals cap al sector serveis per oferir millors opcions a treballadors i empresaris. Per tant, en els darrers trenta anys del segle XX es produeix un procés de desaparició d'empreses del sector industrial, on només les més adaptades a la globalització van subsistir.

Amb tot, entre els anys 2000 i 2012 es perderen 111 empreses relacionades amb el sector industrial. Ara bé, la base industrial que sobrevisqué a la crisi industrial de darreries del segle XX viu actualment una nova crisi –tot i que afecta pràcticament tots els sectors–. Això sí, en el cas de la indústria suposa una nova amenaça per a les empreses del sector –ja minvat de per si–, molt especialment per aquelles PIME que sobrevisqueren amb força dificultats les tres darreres dècades.

5.2. Explosió de la bombolla immobiliària

La fi del primer decenni del nou segle ha suposat una inversió de la tendència econòmica, passant d'un període de gran creixement a un període de greu crisi econòmica. La actual situació, resultat del model econòmic espanyol reproduït a quasi tot el territori estatal, posseeix una sèrie de singularitats pròpies¹² (Navarro *et al.*, 2012) que han derivat en unes taxes de desocupació molt elevades i en un deteriorament de l'estat del benestar.

La repercussió sobre l'economia inquera ha estat clara que, sumada al debilitament del teixit local pels factors anteriorment explicats, suposa que Inca tingui la segona major taxa d'atur de totes les Illes Balears (15,2 %) pràcticament idèntica a la major taxa, que la té el municipi veïnat de Lloseta amb un 15,3 % (fig. 12).

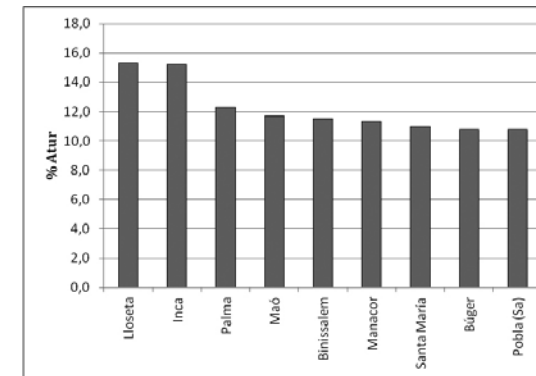

Figura 12. Els 10 municipis de Balears amb major taxa d'atur registrat (%) d'acord amb la població potencialment activa, any 2012. Font: Anuari Econòmic de "la Caixa"

. Els 10 municipis de Balears amb major taxa d'atur registrat (%) d'acord a la població potencialment activa, any 2012. : Anuari Econòmic de "la Caixa"

Aquesta similitud entre municipis no és coincidència –ni les seves distribucions econòmiques, ni la seva proximitat espacial–. Lloseta, igual que Inca, és un municipi on també la indústria de la sabata fou important, així com també el creixement del sector de la construcció.

Tot i que no és coherent parlar d'Inca com un nucli independent econòmicament dins Mallorca, aquestes situacions presentades significaren una major dependència d'Inca entorn als

cicles turístics i la seva construcció associada, dependència que ha comportat un afebliment del teixit econòmic local.

6. Conclusions

Els resultats obtinguts mostren com la dinàmica històrica de la distribució geogràfica comercial i industrial s'ha reflectit en l'espai urbà. En general, l'estructura roman similar a la cartografiada l'any 2000, però amb les 853 noves empreses, que han suposat un increment d'activitat econòmica per tot el nucli urbà. Això sí, el major creixement s'ha experimentat al sector serveis, és el casc antic la zona de major concentració d'activitat econòmica, que assoleix una acusada saturació espacial. En aquest sentit, la zona del casc antic ha crescut de 350 a 565 establiments (taula 4).

QUANTIFICACIÓ APROXIMADA DELS CANVIS ESPACIALS A INCA SEGONS ZONES, ANY 2000-2012				
ZONES D'INCA	ESTABLIMENTS 2000	ESTABLIMENTS 2012	CREIXEMENT (VALOR ABSOLUT)	CREIXEMENT (%)
Casc Antic	350	565	215	61
General Luque	130	240	110	85
Es Blanquer	136	236	100	74
Avinguda d'Alcúdia	127	210	83	65
Gran Via de Colom	119	208	89	75
Crist Rei	120	171	51	43
Polígon industrial	39	136	97	249
So na Monda	57	124	67	118
Reis Catòlics	35	65	30	86
Sant Francesc	49	60	11	22

Taula 4. Quantificació dels canvis espacials a Inca per zones, any 2000-2012. Font: IAE 2012 i Estrany i Vicens, 2000

L'activitat econòmica s'estén del casc antic cap a les principals avingudes en forma de ramificacions, bàsicament cap a la Gran Via de Colom i avingudes d'Alcúdia i General Luque. A partir

anuals. En aquest darrer extrem, seria necessari analitzar l'IAE de cada any en el període 2000-2012. Per això, d'ençà l'any 2009, la destrucció d'ocupació i el tancament d'empreses ha estat la dinàmica que ha marcat l'economia. Així, la tendència dels darrers 4 anys ha estat d'estancament o decreixement en el nombre d'empreses, tot i que dita anàlisi no s'ha realitzat en aquest estudi.

11 Un altre dels factors que caldria considerar dins els canvis del teixit econòmic seria l'oferta laboral extramunicipal i la conversió d'Inca en ciutat dormitori. De qualsevol manera, és una hipòtesi que hauria de ser validada en posteriors estudis.

12 Entre aquestes: la força política de grans empreses multinacionals, el dèficit social, la imperfecció de mercats i del sistema bancari, la bombolla immobiliària, etc.

d'aquestes ramificacions, l'activitat econòmica s'estén a les principals barriades com es Blanquer, Crist Rei Nou, So na Monda i Sant Francesc. Qualcunes d'aquestes barriades han crescut a causa del propi creixement urbà dels darrers 12 anys. Amb referència al polígon de Can Matzarí, també ha crescut significativament, amb 97 noves empreses, tot i que no ha estat totalment ocupat.

A més de la distribució espacial, l'estudi de l'IAE ha permès conèixer l'evolució en termes econòmics, caracteritzat per un gran creixement de l'activitat entre els anys 2000 i 2009, liderat pel sector terciari, així com observar el continu retrocés d'un sector industrial que pateix de contínues crisis amb amenaces externes i internes.

7. Agraïments

El present article forma part del treball final de carrera del grau en Geografia de la Universitat de les Illes Balears d'Ismael Galiano, primer autor d'aquesta comunicació. A Rosa Mª Tarragó –titenta de batle de l'Ajuntament d'Inca– per facilitar l'accés a la informació de l'IAE de l'any 2012.

Bibliografia

- CHENG, E. i LING YU, H. (2005). "A GIS approach to shopping mall location selection". School of Management, Queensland University of Technology, Brisbane, Australia.
- ESTRANY, J. i VICENS, G. (2000). "La Localització de l'activitat econòmica a Inca. Factors i Característiques". V *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.
- ESTRANY, J. (2000). "Evolució urbana i torrents: 100 anys de difícil convivència". V *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.
- GINARD, A. i ESTRANY, J. (2012). "Un plànol del nucli urbà d'Inca (1808). Context històric i georeferenciació." XIII *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.
- MANERA, C. i PETRUS, JM. (1991). "El sector industrial en el creixement econòmic de Mallorca, 1780-1985" a *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*. Quaderns "Cultura Fi de Segle". Ajuntament de Palma. Palma.
- MANERA C. i MOLINA DE DE DIOS, R. (2008). "La 'atmosfera industrial' del calzado en Mallorca, 1970-2002". Ponència presentada al IX Congreso Internacional de la Asociación Española de Historia Económica, Múrcia, pàg. 11-24.
- NAREDO, J. M. (2010). "El modelo inmobiliario español y sus consecuencias". Comunicació en *Urbanismo, democracia y mercado: una experiencia española (1970-2010)*, Université Paris, Val-de-Marne.
- MÉNDEZ, R. (1997). *Geografía Económica. La lógica espacial del capitalismo global*. Ariel, Barcelona.
- MOSES, L. i WILLIAMSON, H. (1967). "The location of economic activity in cities". The American Economic Review, Vol. 57, núm. 2, *Papers and Proceedings of the Seventy-ninth Annual Meeting of the American Economic Association* (May, 1967), pàg. 211-222.
- NAVARRO, V., et al. (2011). "Hay alternativas. Propuestas para crear empleo y bienestar en España". Editorial Sequitur con la colaboración de ATTAC.
- PIERAS SALOM, G. (1986). *Breu història d'Inca*. Ajuntament d'Inca, Inca.
- PIERAS SALOM, G. (2000). *Inca, un segle ciutat*. Ajuntament d'Inca, Inca.
- PIERAS VILLALONGA, M. (2000). "La indústria del calçat a Mallorca (1929 -1939). El cas d'Inca", V *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.
- PIERAS VILLALONGA, M. (2012). "Dijous Bo: de la fira a la festa". XIII *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.
- SANZ GÓMEZ, A. i ESTRANY BERTOS, J. (2012). "Des Mercantil a la vida d'ultramars. Migracions a l'Inca de postguerra". XIII *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.

L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Guillem Alexandre Reus i Planells

1. Introducció a l'art gòtic

L'art gòtic va nàixer a partir de l'any 1130 a França, concretament en els territoris del que actualment es coneix com a Regió de l'Illa de França, als voltants de la ciutat de París. Una vegada que aquest nou estil artístic es consolidà en aquestes contrades, es va difondre al llarg dels diferents regnes que conformaven Europa en aquella època, el que actualment és: la resta de França, Anglaterra, Alemanya, Espanya i Portugal.

El desenvolupament del gòtic es va perllongar diversos segles, concretament, des de mitjans del segle XII, en què com hem dit naixé, fins als inicis del segle XVI, tot i que cal tenir en compte que en alguns països s'allargà alguns segles més, durant l'anomenada edat moderna.

El terme *gòtic* fou creat en una època molt posterior al naixement d'aquest estil. Fou Giorgio Vasari, en el segle XVI, qui es referí a l'art de l'època medieval com un art propi de la barbàrie. Així mateix, aquest art també fou considerat bàrbar durant el segle XVII.¹

Fig. 1. Catedral de Durham, Anglaterra

L'estil gòtic està caracteritzat per una sèrie d'elements dels quals convé destacar els següents: l'alternança de pilars gruixats i pilars primers, que aconsegueix donar l'efecte de ritme a les naus i també reforçar la impressió de longitud i horitzontalitat. Igualment hi destaca la decoració dels capitells, la proporció dels diferents nivells de l'alçada mitjançant les grans arcades, la galeria, el trifori i l'altura dels finestrals. Tampoc podem oblidar l'ús de

¹ Doreen Yarwood: *La arquitectura en Europa. La Edad Media (650-1550)*, Vol. 2. Barcelona, 1994, 85.

la volta de creueria, importada a través de Normandia des d'Anglaterra, ja que la volta ogival fou emprada per primera vegada a la catedral de Durham (fig. 1) i fou des d'aquest edifici anglès des d'on es va estendre anys més tard cap al nord de França. Això sembla que fou a causa de la influència de picapedrers normands que treballaren en la construcció de la catedral anglesa. La catedral de Durham fou construïda entre 1093 i 1133.

Com ja hem assenyalat, els primers edificis gòtics sorgiren en el nord de França, on destaquen les grans catedrals de París, Chartres, Reims, Amiens i Laon, entre d'altres, però la gènesi d'aquest nou estil artístic no resideix en aquests grans edificis, i per això és necessari fer referència a altres edificacions, com l'església del priorat de Saint-Martin-des-Champs de París (1135) o l'abacial de Saint-Denis (1140), situada a les portes de la capital francesa, construccions que conformen el naixement de l'arquitectura protogòtica europea. Pel que fa a Saint-Martin-des-Champs (fig. 2), cal destacar-ne el plànol de l'absis de l'església, el qual molt probablement inspirà el de Saint-Denis (fig. 3), església començada uns anys després. Al 1140 l'abat Suger féu iniciar els primers treballs d'engrandiment de l'antiga abadia carolíngia de Saint-Denis. Aquests treballs consistiren en un primer moment en la construcció d'un nou nàrtex i una nova façana, i la modificació total de l'absis, en el qual també es construïren les capelles radials que actualment s'hi poden observar. Per tal de dur a terme aquesta reestructuració de l'antiga abacial, Suger s'inspirà, com ja hem dit, en el cor de Saint-Martin-des-Champs, però també en la nova construcció de la catedral de Saint-Étienne de Sens, que en aquell moment s'estava duent a terme, ja que les obres havien començat també el 1135. És per això que actualment és considerada la primera de les catedrals gòtiques franceses, afirmació que no és del

tot certa, perquè l'església no fou erigida seu episcopal fins al 1966. Juntament amb aquestes dues construccions, també s'han de destacar dos edificis religiosos més: les abadies de Notre-Dame de Morienvil i de Saint-Germer-de-Fly, edificis que en la seva arquitectura ja presenten alguns trets gòtics. Si bé és cert que són dues construccions anteriors a

Fig. 2. *Saint-Martin-des-Champs, París*

Fig. 3. *Basilique de Saint-Denis, París*

l'església de Saint-Martin-des-Champs i a l'abadia de Saint-Denis, també és cert que són dos edificis religiosos que ja en un primer moment es desmarcaren de l'estil romànic. Així, l'abadia de Notre-Dame de Morienvil es començà a construir al segle XI, però és a partir de l'any 1125 quan trobam ja l'ús de la volta ogival per cobrir l'edifici. En el cas de l'abadia de Saint-Germer-de-Fly, es tracta d'una església fundada al segle VII. L'actual abacial fou construïda entre 1135 i 1206 en estil gòtic primitiu. Per això està considerada com un exemple característic de l'estil protogòtic i constitueix un dels testimonis més antics de l'art gòtic francès.

2. L'arribada del gòtic a Mallorca

Les illes Balears, i en concret Mallorca, varen estar sota domini àrab des de l'any 903 fins al 1229. Però el 31 de desembre de 1229, les tropes catalanes, conduïdes pel rei Jaume I d'Aragó, aconseguiren conquerir la ciutat de Mallorca després de diversos dies de setge i en els primers mesos de 1230 es feren amb el control de la resta de l'illa. Aquest fet suposà un canvi general importantíssim, que evidentment també afectà l'àmbit religiós i cultural. Pel que fa a la religió, la que fins aleshores havia estat l'oficial, l'islam, quedà tot d'una substituïda per la cristiana, i per això una de les prioritats dels nous colonitzadors de l'illa fou aixecar nous temples per poder dur a terme les seves pràctiques i manifestacions religioses.

És per això que podem afirmar que la introducció de l'art gòtic a Mallorca es produí a partir de la conquesta del rei En Jaume i que procedent de Catalunya es va anar estenent per totes les contrades mallorquines.

Tot i que és cert que en un primer moment els nouvinguts empraren les mesquites per dur a terme els seus primers oficis religiosos, a poc a poc, aquestes s'anaren substituint per petites esglésies de nova planta. Aquesta nova arquitectura de la qual destaca la seva gran senzillesa i que fou ja aixecada en estil gòtic, és a dia d'avui coneguda com a arquitectura de l'època de la repoblació.

Si més no, cal tenir en compte que amb l'arribada dels catalans a Mallorca també arribaren els principals ordes religiosos (templers, cistercencs, premonstratesos, franciscans, dominics, carmelites i agustinians). El seu establiment a l'illa provocà la construcció de noves esglésies, convents i monestirs. Però haurem d'esperar el començament del segle XIV per assistir a una autèntica febre constructora, durant la qual s'aixecaren les principals empreses gòtiques de Mallorca.

Això fou a causa de la pujada al tron del qui fou el primer rei del regne privatiu de Mallorca, Jaume II, que es produí quan Jaume I morí l'any 1276 havent signat el seu quart i darrer testament, en el qual els territoris que en aquell moment constituïren la Corona d'Aragó quedaren dividits en dues parts i foren repartits entre els seus dos fills, Pere i Jaume. L'infant Pere heretà la Corona d'Aragó formada pel Regne d'Aragó, el Regne de València i el Principat de Catalunya. En canvi, l'infant Jaume va heretar la Corona de Mallorca, que quedava formada per les Illes Balears, els comtats del Rosselló, de la Cerdanya, del Vallespir i del Conflent, i també per la senyoria de Montpeller i pels vescomtats de l'Omeladès, del Carladès i del Gavaldà.²

Fou doncs sota el regnat de Jaume de Mallorca, i sobretot a partir de l'any 1300, quan es produí un gran augment de la construcció a la nostra illa. És en aquests primers anys del segle XIV quan es comencen les grans empreses constructives del gòtic, algunes d'elles són: la Seu de Mallorca, el castell de Bellver, la remodelació del Palau de l'Almudaina, els convents ciutadans de Sant Francesc i Sant Domingo, el monestir de Santa Maria de Lluc, així com moltes ampliacions de les esglésies parroquials de la Part Forana (Alcúdia, Santanyí, Inca, Selva...).

3. Les tipologies de l'arquitectura gòtica religiosa mallorquina

Pel que fa a l'arquitectura gòtica mallorquina de caire religiós, creim que cal fer una classificació per tal de diferenciar les tipologies que es donen i, d'aquesta manera, aclarir les diferències estilístiques dins aquest mateix llenguatge arquitectònic:

² Guillem Alexandre Reus Planells: "Les inscripcions àrabs del Palau dels Reis de Mallorca a Perpinyà". *XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*. Institut d'Estudis Balearics, Palma, 2010, 283.

a) Esglésies de repoblació

Quan parlem de l'arquitectura de repoblació, feim referència a aquelles primeres esglésies que s'aixecaren arreu de l'illa de Mallorca a partir de l'any 1229, tot d'una després de la conquesta de Jaume I.

A aquest tipus d'arquitectura varen pertànyer aquelles primeres parròquies que ja s'esmentaren a la butlla *Cum a nobis petitur* que el papa Innocenci IV signà a Lió el 14 d'abril de 1248. Però, d'aquestes primeres parròquies, sols les situades a la Part Forana varen pertànyer a la tipologia esmentada. Tenint en compte els estudis que s'han publicat referits a aquesta qüestió, sembla que l'església de Sant Pere, conservada al municipi d'Escorca (fig. 4), seria l'exemple més original que es conservaria i que hauria sofert manco modificacions al llarg dels segles. Tot i això, i malgrat que en d'altres de les esglésies de repoblació que es conserven a Mallorca hagin estat modificades o, fins i tot, moltes vegades, ampliades, sempre han conservat aquella tipologia primitiva. Això és una planta rectangular dividida per un arc diafragma o més que aguanten un enteixinat de fusta a dos vessants, amb poques i petites finestres, portal d'arc de mig punt i un campanar de paret, conegut també com espadanya.

Fig. 4. Església de Sant Pere d'Escorca

De la mateixa manera, sí que és important observar que aquesta tipologia, tot i esser pròpia d'aquesta primera arquitectura gòtica, se seguí fent durant el segle XIV, com és el cas de l'església de la Sang de Muro. Per tant, no ens ha d'estranyar veure com a Mallorca les tipologies arquitectòniques i els estils artístics no s'adapten a la datació clàssica i lògica que se segueix a la resta de països. Per això, veurem més endavant com l'estil gòtic a Mallorca sobrepassà el segle XV, cosa que fa possible trobar construccions gòtiques en els segles següents, XVI, XVII i XVIII.

Tot i que la major part d'aquestes primeres construccions gòtiques foren les primitives parròquies dels pobles, també és cert que se'n construïren d'altres que, tot i no tenir el rang de parròquia, sí que seguiren aquesta mateixa tipologia. Alguns exemples que a dia d'avui encara es conserven són: Santa Aina d'Alcúdia o com més tard veurem la nostra església del Puig, Santa Magdalena, encara que ambdues són exemples que han sofert algunes restauracions i ampliacions.

b) Esglésies d'una sola nau

La segona tipologia de la qual parlem és la de les esglésies de planta rectangular i d'una sola nau, però que ja des d'un principi foren construïdes amb unes dimensions majors que les anteriorment citades. En aquest segon grup de temples, sí que convé fer una subdivisió, entre aquelles esglésies que es cobrien mitjançant una coberta de fusta a dos vessants i aquelles altres que ho feren amb una coberta de pedra amb volta de creueria.

De la mateixa manera, sí que és important observar que aquesta tipologia, tot i esser pròpia d'aquesta primera arquitectura gòtica, se seguí fent durant el segle XIV, com és el cas de l'església de la Sang de Muro. Per tant, no ens ha d'estranyar veure com a Mallorca les tipologies arquitectòniques i els estils artístics no s'adapten a la datació clàssica i lògica que se segueix a la resta de països. Per això, veurem més endavant com l'estil gòtic a Mallorca sobrepassà el segle XV, cosa que fa possible trobar construccions gòtiques en els segles següents, XVI, XVII i XVIII.

Tot i que la major part d'aquestes primeres construccions gòtiques foren les primitives parròquies dels pobles, també és cert que se'n construïren d'altres que, tot i no tenir el rang de parròquia, sí que seguiren aquesta mateixa tipologia. Alguns exemples que a dia d'avui encara es conserven són: Santa Aina d'Alcúdia o com més tard veurem la nostra església del Puig, Santa Magdalena, encara que ambdues són exemples que han sofert algunes restauracions i ampliacions.

b1) Esglésies d'una sola nau amb coberta de fusta a dos vessants

Fig. 5. Església de Santa Margalida de Ciutat

actualment a la plaça de Sant Francesc, però en el segle XIV se li substituï l'enteixinat de fusta per una coberta de pedra de volta de creueria.

Fig. 6. Basílica de Sant Francesc de Ciutat

Aquestes esglésies segueixen el mateix model arquitectònic que les anomenades de repoblació, però es diferencien d'aquelles per les seves dimensions, que són molts superiors. Estan constituïdes per una planta rectangular dividida en trams mitjançant arcs diafragmes ogivals i poden o no tenir capelles laterals situades entre els contraforts. A Mallorca tan sols se'n coneixen dos exemples i estan situats a Ciutat. Un seria el que constituï el primer convent franciscà de la capital, l'actual església de Santa Margalida (fig. 5). L'altre exemple seria la segona església aixecada pels franciscans, conservada

Fig. 7. Absis de l'església de Santa Eulàlia de Ciutat

b2) Esglésies d'una sola nau amb coberta de pedra i volta de creueria

Aquesta tipologia és la més estesa a Mallorca, tant a la Ciutat de Mallorca com a la Part Forana. Són esglésies constituïdes per una planta rectangular de nau única i dividida per diversos trams de capelles laterals situades entre els contraforts i cobertes per una volta de creueria.

Aquesta tipologia fou predominant durant els segles XIV i XV, i fou emprada per aixecar esglésies parroquials i esglésies conventuals. Conservam importants mostres d'aquest tipus: la parròquia de Sant Jaume, la basílica de Sant Francesc o l'església de la Sang de l'Hospital General, totes tres a Palma (fig. 6).

c) Esglésies de tres naus

Dos són en tot Mallorca els temples gòtics que foren construïts seguint el model de planta rectangular de tres naus i capelles situades entre els contraforts. Ens referim a l'església parroquial de Santa Eulàlia i a la Seu de Mallorca, situades a Palma. Pel que fa a Santa Eulàlia (fig. 7), se sap

que fou fundada l'any 1230,³ i a l'any 1236 apareix documentada en el paborde de Tarragona;⁴ per tant, parlariem d'un edifici que fou bastit durant el segle XIII, tot just després de l'arribada a l'illa del rei En Jaume. També cal tenir en compte que fou en aquesta mateixa església on el futur Jaume II de Mallorca jurà els privilegis i les franqueses del Regne de Mallorca l'any 1256 i fou coronat rei el 1276.

Fig. 8. Interior de la Seu de Mallorca

Pel que fa a la Seu (fig. 8), dedicada a Santa Maria, fou començada l'any 1306 per ordre de Jaume II de Mallorca. Ja en el seu testament manava construir la capella de la Trinitat com a panteó reial seu i dels seus descendents, i se sap que a la seva mort, l'any 1311, dita capella ja estava acabada, alhora que es construïa la capella reial, finalitzada probablement el 1327.⁵

d) Esglésies d'estil gòtic tardà

Quan arribà el segle XVI, a Itàlia va nàixer l'estil del Renaixement, corrent estilístic que s'estengué per tot Europa, però en el cas de Mallorca la seva influència fou mínima. Respecte a l'arquitectura, se seguí construint en estil gòtic i, només algunes vegades, podem observar alguns detalls construïts per portals o finestres d'estil renaixentista aplicats a una arquitectura medieval.

En el cas de l'arquitectura religiosa, a partir de 1500 es dona una nova tipologia d'església gòtica; encara que la major part de les seves característiques provenen de la tradició gòtica, sí que és ver que alguns dels seus trets arquitectònics li són propis a partir d'aquest nou segle.

Així doncs, aquests temples segueixen també una planta rectangular dividida per diferents trams amb capelles entre els contraforts i amb coberta de pedra de volta de creueria. A l'interior, damunt les capelles, també s'hi obrin finestres ogivals, però els nervis de la creueria descansen damunt mitges columnes acabades moltes vegades per un capitell de factura clàssica, en la majoria de casos d'ordre jònic. Una característica d'aquesta arquitectura gòtica tardana és que a l'exterior, a les façanes laterals, els contraforts apareixen coberts per una teulada i oberts entre ells a l'exterior mitjançant arcs, normalment de mig punt (en alguns casos també poden ser ogivals o escarsers), formant així una llotja o galeria.

Fig. 9. Església de Santa Maria de Sineu

Alguns exemples d'aquest tipus de temples són: la parroquial de Santa Maria de Sineu o la parroquial de Sant Pere de Petra (fig. 9). Aquesta mateixa tipologia es continuà fent en els dos segles següents, durant el XVII i XVIII. En alguns casos, els laterals exteriors estan oberts mitjançant aquesta llotja i en d'altres els laterals són cegats per un mur entre contrafort i contrafort. Aquests són els casos de Sant Llorenç de Selva o de Santa Maria d'Andratx. De la mateixa manera, i atès que la datació d'aquestes esglésies és tan avançada, algunes

vegades, a les façanes dels temples ja s'hi veuen decoracions amb trets clarament barrocs. D'altra banda, també passa que en alguns casos en què l'interior del temple és barroc, o fins i tot neoclàssic, se segueix emprant el model de la llotja als laterals. Un d'aquests casos l'estudiarem més endavant, ja que és constituït per la parroquial de Santa Maria la Major d'Inca.

En definitiva, i per concloure aquest punt, veim com al llarg dels segles s'ha anat repetint un model primitiu (planta rectangular amb capelles entre els contraforts) que s'ha adaptat a les necessitats i corrents estilístics de cada època.

4. El gòtic a Inca

Pel que fa al cas concret d'Inca, l'art gòtic també arribà al nostre municipi tot just després de la conquesta catalana de 1229. Com ja hem dit abans, des de l'any 903 fins al 1229, Mallorca havia estat sota la dominació àrab, i durant aquests anys el districte d'Inca era conegut amb el nom de "djuz d'Inkân", un territori que, a més de l'actual terme municipal inquer, també estava format pels actuals termes de Selva, Campanet i sa Pobla, antigues alqueries musulmanes que més tard esdevindran viles.

Una vegada que Inca restà sota el nou poder cristià, es féu necessària la construcció de nous edificis religiosos, encara que immediatament després de la conquesta, i tal com passà a la majoria d'alqueries musulmanes, foren les mesquites els espais religiosos que s'adaptaren al nou culte, habilitant-los com a esglésies cristianes.

Tot i això, pocs anys després del 1229 i al llarg de tot el segle XIII, comencen a aparèixer els primers documents que esmenten ja l'existència de les primeres esglésies inqueres. S'ha de destacar que aquestes construccions són bastant nombroses a la nostra ciutat, a causa que en aquells moments Inca constituïa l'alqueria "la major que és en Mallorques", talment com apareix citat a la crònica reial del Llibre dels feits de Jaume I.⁶

La primera de les esglésies inqueres de la qual tenim informació és la parròquia de Santa Maria (actual Santa Maria la Major). Una primera notícia fa referència al primer capellà d'Inca, que apareix documentat al juliol de 1242. Per tant, molt probablement, en aquesta mateixa data, Inca ja disposava d'una primera església. Altres documents referits al mateix edifici mencionen el cementeri, situat segurament al costat de l'església i documentat ja pel febrer de 1245. Seguidament hem de fer referència a la butlla papal signada a Lió el 14 d'abril de 1248, en la qual es posen sota la protecció de la Santa Seu totes les parròquies de Mallorca, entre les quals s'anomena Santa Maria d'Inca. Finalment no podem deixar de banda un document datat del juliol de 1256 i que fa referència a l'obra de l'església de Santa Maria d'Inca i que s'esmenta en el testament de Maria Cizaya.⁷

Seguint la documentació de la qual es disposa, la segona església inquera que apareix citada és la de Sant Bartomeu. La primera citació d'aquest edifici data del 5 de maig de 1250 i el document la situa construïda dalt del puig anomenat d'Almadrava. Uns anys després, concretament el 1256, Maria Cizaya l'anomena també en el seu testament, ja que li deixa un llegat de 12 diners.⁸

Igual que en altres poblacions mallorquines com per exemple Alcúdia, Campos o Sineu, Inca també comptà a l'edat mitjana amb un hospital. Aquest, normalment, estava format per un edifici que era l'hospital pròpiament dit, i també es disposava d'una església que formava part de l'edifici i que solia estar dedicada a la Sang.

3 Joan Villanove: *Raconte-moi les Rois de Mallorca*, Sant Joan les Fonts, 2004, 183.

4 Marcel Durliat: *L'art en el Regne de Mallorca*, Palma, 1989, 108.

5 Joan Domenge i Mesquida: *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, 1997, 127.

6 Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la història 1229-1349*, Inca, 1998, 32.

7 Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 90-92.

8 Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 95.

Amb referència a Inca, la primera notícia documentada de què disposam data del novembre de 1271. Concretament apareix citada en el testament de Ponç de Vich. Se suposa també que l'església de la Sang i l'Hospital foren construïts no abans de 1270, ja que en cap testament anterior al de Ponç de Vich apareix citada dita construcció.⁹

Tot i que actualment aquest edifici no existeix, se sap que estava situat a l'actual plaça de Santa Maria la Major.

Seguint les passes que ens ofereix la documentació, seguidament cal que parlem de l'església de Santa Maria Magdalena, situada dalt del puig d'Inca. El document més antic del qual disposam i que es refereix a la primitiva construcció és de 1284. Es tracta també d'un testament, aquesta vegada de Saurina, dona de Jaume de Sant Joan, que deixa dos sous a la dita església i també a l'hospital inquer.¹⁰ Actualment, Santa Magdalena constitueix l'exemple més ben conservat d'aquella primera arquitectura que arribà a l'illa i a Inca gràcies a l'arribada de Jaume I, encara que és cert que a través dels segles ha sofert grans restauracions, ampliacions i reformes.

Pel que fa a l'arquitectura gòtica de tipus religiós, encara podem parlar d'un altre exemple, que malauradament a dia d'avui tampoc es conserva. Es tracta de l'església de Sant Francesc, la qual en el segle XVIII fou substituïda per un temple més gran i aixecat en estil barroc.

El convent i església de Sant Francesc d'Inca fou fundat en el segle XIV, durant la regència de l'infant Felip (1324-1335) Fou l'1 de gener de 1325 quan el papa Joan XXII signà, a la ciutat d'Avinyó, la butlla *Sincerae vestrae religionis*, la qual dirigí al custodi dels framenors de Barcelona per autoritzar-los la fundació del convent franciscà inquer.¹¹

Aquestes són les cinc esglésies d'estil gòtic que foren construïdes a Inca en els anys que seguiren a la conquesta catalana de Mallorca. Sí bé és cert que actualment no es conserven, a excepció de Santa Magdalena del Puig, sí que gràcies a la documentació ens podem fer una idea de com degueren ser aquelles primeres construccions religioses inquieres i com s'anaren ampliant a partir del segle XIV durant l'època del Regne de Mallorca, ampliacions començades sota el regnat de Jaume II de Mallorca, però sense oblidar tampoc el regnat del seu fill Sanç I, qui en moltes ocasions acabà aquells projectes que son pare havia començat.

5. Arquitectura religiosa

5.1. Església parroquial de Santa Maria

Com ja hem esmentat abans, a l'any 1248 el papa Innocenci IV, mitjançant una butlla, va posar sota la protecció de l'Església totes les parròquies mallorquines, entre les quals s'anomena la parròquia inquera de Santa Maria. Tot i que aquest document eclesial data del 1248, a Inca, tenim documentada l'existència d'un primer capellà l'any 1242, cosa que ens fa pensar que en aquella data ja existia l'església de Santa Maria; encara que potser encara la seva construcció no estigués acabada, sí que segurament ja devia estar començada.

D'aquesta primera església, no n'ha quedat cap rastre, però tenint en compte que es tracta d'una de les primeres construccions religioses dutes a terme tot just després de l'arribada a Mallorca del rei En Jaume, cal pensar que la tipologia arquitectònica degué ser la mateixa que la de

l'arquitectura de repoblació. Així, per tant, la primera església inquera de Santa Maria, semblant a la de Santa Magdalena del Puig, devia tenir una planta rectangular d'una sola nau amb alguns trams separats per arcs diafragmes ogivals, una capçalera plana, un portal d'arc de mig punt, poques finestres i petites, i una espadanya on s'hi situava la campana.

L'any 1300 (l'any en què Jaume II promulgà les Ordinacions), Mallorca en general i de forma més concreta Inca sofrí un fort augment de població, circumstància que féu que la primera església, ara ja parroquial, fos insuficient per acollir el gran nombre de fidels, i per això es decidí substituir aquest primer temple per un altre de majors dimensions.

Gràcies a una làpida sepulcral del prevere Guillem Sabadell, sabem que ja el 1329 aquesta segona església gòtica ja estava acabada. Dita làpida encara es conserva actualment fixada al mur dels peus del temple actual.

Fig. 10. Església del Roser de Santanyí

Fig. 11. Església de Sant Llorenç de Selva

D'aquesta segona església, en sabem que seguia la segona tipologia gòtica pròpia de les parròquies aixecades a partir del segle XIV. Així doncs, sabem que el nou temple era de planta basilical d'una sola nau i que tenia capelles entre els contraforts. El que no tenim documentat és com era el cobriment de l'església. Per tant, no sabem si el temple estava cobert per un enteixinat de fusta a dues vessants sustentat per arcs gòtics diafragmes o bé si pertanyia a la tipologia d'esglésies cobertes amb volta de creueria de pedra. Malgrat que no disposam de documentació per afirmar com era aquest temple, cal tenir en compte altres exemples de pobles mallorquins, com Santanyí, Capdepera o Selva (fig. 10). L'antiga església de Sant Andreu de Santanyí, coneguda a dia d'avui com església del Roser, és un exemple d'església parroquial del segle XIV que constitueix un important model per saber com era la tipologia de les parroquials que s'aixecaren a partir del 1300. Tot i que a Santanyí el temple gòtic no té capelles laterals, sí que s'hi observa una coberta de pedra de volta de creueria. Aquest

mateix fet el podem observar a l'església de Nostra Senyora de l'Esperança, situada en el castell de Capdepera. En aquest edifici medieval, encara que al llarg dels segles ha sofert diverses ampliacions, en el que es conserva de la fàbrica del segle XIV també té una coberta de pedra de volta de creueria. A l'actual parroquial de Sant Llorenç de Selva, allò que avui en dia fa les funcions de cor constitueix les restes de l'església parroquial del segle XIV. Es tracta d'un únic tram que també, com en els dos casos abans esmentats, està cobert per una volta de pedra de creueria. Tot això sembla indi-

car que aquestes esglésies parroquials aixecades durant el segle XIV foren cobertes amb una volta de pedra de creueria i, per tant, podem concloure que l'església parroquial de Santa Maria d'Inca també fos coberta d'aquesta mateixa manera.

⁹ Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*,96.

¹⁰ Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 118.

¹¹ Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 217.

Una vegada més, la manca d'informació no ens deixa saber com devia esser la façana de la nostra parroquial. Per aquest motiu, també ens veim obligats a fer suposicions tenint en compte aquelles façanes que encara avui es conserven i que estan datades del segle XIV. Ens serveixen també d'exemple les façanes de les esglésies abans esmentades. Així doncs, podem observar que les façanes de les esglésies de Santanyí, de Capdepera i de Selva (fig. 11) tenen molts d'elements en comú i, per tant, resulten semblants i formen part d'una mateixa tipologia arquitectònica. A l'església de Santanyí, la façana està formada per un sol cos pla en el qual s'obre un portal de mig punt i al seu damunt una finestra també acabada en arc de mig punt. A la part superior, una línia d'imposta separa el que és pròpiament la façana de l'espadanya. L'espadanya, de forma triangular, està oberta per tres arcs de mig punt, el central més petit, lloc on se situaven les campanes.

A Capdepera, dins el recinte del castell s'hi aixeca l'antiga església de la vila dedicada a Nostra Senyora de l'Esperança. La seva façana és molt semblant a l'anterior. Es tracta d'un mur pla en el qual s'obre una portalada acabada en un arc ogival i al seu damunt s'hi obri un petit ull de bou que dona llum a l'interior de temple. Damunt la façana que acaba amb una línia d'imposta, s'hi aixeca una espadanya triangular oberta per dos arcs ogivals per a les campanes. L'espadanya culmina amb una creu.

La parroquial de Sant Llorenç de Selva potser constitueix l'exemple més monumental de totes tres, tant per la seva situació, al cim d'un pujol, com també perquè té unes dimensions superiors a les altres dues. La façana està formada per un parament llis i conté tres trams separats per dues línies d'imposta. Al tram inferior s'hi obri un portal acabat amb arc apuntat, el segon tram és totalment llis sense cap obertura i, en el tercer tram, s'hi aixeca l'espadanya, oberta mitjançant tres arcs de mig punt, el central més petit que els altres dos.

Veim, així, com aquests tres exemples de façana medieval del segle XIV sembla que formaven la tipologia pròpia de l'època. Això ens fa pensar que molt probablement la façana de la parroquia de Santa Maria d'Inca no devia ser gaire diferent d'aquestes tres que ens han arribat fins a dia d'avui.

Com ja hem dit, de la primera església aixecada al segle XIII, tot just després de la conquesta catalana, res ens ha arribat i del segon temple del segle XIV, sembla que tampoc. Tot i això, cal esmentar dos arcs ogivals que varen aparèixer durant la darrera reforma que es va dur a terme al temple actual datat del segle XVIII.

Fig. 12. Portal ogival a Santa Maria d'Inca

Fig. 13. Arc ogival a Santa Maria la Major d'Inca

A l'interior del temple, concretament a la capella de Sant Blai (fig. 12), hi va aparèixer un arc ogival que comunica aquesta capella amb la del Cor de Jesús. A més, damunt el portal lateral o dels homes (fig. 13), a la façana exterior, també hi va aparèixer un arc ogival cegat. Tot i això, aquest darrer arc sembla que podria ser també un arc de descàrrega. El fet que no s'hagin dut a terme estudis respecte a això ens obliga a tractar el tema de forma hipotètica sense poder assegurar si les dues restes formarien part de l'església medieval del segle XIV.

Un altre aspecte interessant és la tipologia de la planta de l'actual temple barroc. Es tracta d'una planta basilical amb set capelles a cada lateral, situades entre els contraforts. Aquesta és una tipologia de tradició gòtica, que fou emprada a partir del segle XIV i que ha perviscut al llarg del temps fins als nostres dies. Passa el mateix amb les galeries situades a les façanes laterals del temple. A la façana lateral dreta s'hi obren cinc arcades de mig punt, mentre que a la façana lateral esquerra se n'obren també cinc, però els arcs són ogivals. Aquestes galeries constitueixen una pervivència del gòtic tardà, les quals es donen a Mallorca a les esglésies que es construïren a partir del segle XVI, model que pervisqué fins ben entrat el segle XIX a la parroquial de Sant Julià de Campos.

Fig. 14. Campanar de Santa Maria la Major d'Inca

Per altra banda, el que sí conservam a Santa Maria la Major és el campanar gòtic (fig. 14). Tot i que la torre fou començada al segle XVI, concretament l'any 1569, pertany a l'estil gòtic anomenat tardà i segueix la tipologia clàssica dels campanars gòtics mallorquins. Té una planta quadrada que forma el cos del campanar, pròpiament gòtic i separat per una línia d'imposta en vuit trams, i un acabament octogonal barroc. El fet que l'acabament sigui d'estil barroc és a causa de les obres de construcció, que s'allargaren fins a 1628. Tot i això, les diferents obertures del remat estan acabades amb arcs ogivals i, en conjunt, no desdiiu un cos de l'altre.

A nivell de carrer s'hi obre el portal d'entrada a la torre, elevat mitjançant quatre escalons i acabat amb un arc ogival. Al cinquè tram del cos principal del campanar, s'hi situa un rellotge i en els dos darrers trams superiors s'hi obren dos finestral ogivals a cada una de les cares de la torre. Cada tram apareix dividit mitjançant una línia d'imposta i el prisma quadrat està coronat per una cornisa subjectada amb permòdols. El remat octogonal, a pesar de tenir les finestres acabades per arcs apuntats,

presenta trets ornamentals propis de l'arquitectura barroca com la planta octogonal, la barana i les bolles.

Pel que fa a l'interior, en destaquen tres sales. La primera tot just haver entrat al seu interior presenta una coberta de pedra i volta de creueria amb una clau que representa l'escut d'Inca. La segona sala, al seu damunt, també presenta el mateix tipus de coberta amb volta de creueria i una clau de volta amb les lletres IHS, i la tercera sala presenta una altra coberta de pedra i volta de creueria amb una clau amb l'escut d'Inca com a la primera sala. Damunt aquesta darrera sala hi ha el cos de campanes amb quatre finestral oberts a cada una de les façanes. Aquest cos quadrat es converteix en octogonal mitjançant petxines que donen pas al cupulí barroc acabat amb una cúpula rebaixada.

5.2. Església de Sant Bartomeu

L'església de Sant Bartomeu fou el segon temple que s'aixecà en època medieval damunt el puig d'Almadrava d'Inca. La primera referència que en tenim és de 1250, que apareix com a referència toponímica: "puig de Sant Bartomeu d'Almadraba".¹²

Fig. 15. Espadanya de Sant Bartomeu d'Inca

Aquesta església fou construïda a mitjan segle XIII i s'aixecà seguint l'estil de les esglésies de repoblació. Amb el pas dels segles i a causa de l'augment de població d'Inca, l'església esdevingué petita i fou esbucada per construir-ne una de nova al segle XVII i ja d'estil barroc, que és la que actualment es conserva. Però, en aquest cas, sí que ens han quedat alguns vestigis del temple anterior, com són l'espadanya (fig. 15), formada per un cos triangular en el qual s'obren dos arcs ogivals, un més gran que l'altre i que aixopluguen les dues campanes de l'església i el portal primitiu d'entrada, cegat actualment, però del qual es poden observar les dovelles formant un arc de mig punt (fig. 16). Tot i que no s'han conservat més elements

de la primitiva església del segle XIII, podem pensar que devia ser de dimensions més reduïdes que l'actual, formada per una sola nau separada en dos trams o més per arcs diafragmes apuntats i sostre de fusta a dos vessants, característiques arquitectòniques pròpies de les primeres esglésies cristianes de Mallorca posteriors a la conquesta de 1229.

Ben igual que en el cas anterior, la pervivència del gòtic roman a la planta de l'església, que és basilical amb quatre capelles laterals situades entre els contraforts.

Fou Sant Bartomeu la primera església parroquial d'Inca?

Hem vist abans com la primera data que tenim referida a Sant Bartomeu és de 1250. A banda d'aquesta primera referència toponímica, s'han trobat documents de deixes testamentàries durant els anys 1256, 1271 i 1273, a més d'un document, també d'època medieval i datat del 1262 que parla del "camí de Sant Bartomeu i que és prop del camí d'Almadraba".¹³ S'ha comprovat

que en tota aquesta documentació medieval referida a Sant Bartomeu en cap moment es diu que el temple sigui la parròquia d'Inca, sinó que apareix el nom de Sant Bartomeu acompanyat d'un topònim o, quan es refereix directament al temple, ho fa amb el nom d'església de Sant Bartomeu.

Malgrat això, cal tenir en compte que existeixen dos documents del segle XVI, un del 1538 i un altre del 1572, en què s'afirma que antigament Sant Bartomeu havia estat l'església parroquial d'Inca. A més, l'historiador Joan Binimelis, a la seva *Història general del Regne de Mallorca* sus-tenta el fet que Sant Bartomeu hauria estat en un primer moment la parròquia d'Inca, a banda

d'assenyalar que aquest sant fou el primer patró de la vila.¹⁴ El mateix fa Josep Barberí al seu *Apèndice històric de la villa de Inca*, a més d'apuntar la possible existència d'una mesquita anterior a la construcció de Sant Bartomeu.¹⁵

Si feim cas d'aquesta documentació, que és tota la que tenim fins ara, observarem com la designació de l'església de Sant Bartomeu d'Inca com a parròquia i cap de la nostra vila només apareix en els documents del segle XVI. Aquesta idea també és mantinguda com a tal al segle XVII per l'historiador Joan Binimelis, i al segle XIX per Josep Barberí.

Tot i això, cal tenir en compte també la documentació d'època medieval referida a l'església de Santa Maria. Els historiadors Pere-Joan Llabrés i Ramon Rosselló, a la seva obra *Inca en la història 1229-1349*,¹⁶ dediquen un primer capítol al que ells ja anomenen parròquia de Santa Maria d'Inca. En aquest capítol citen diversa documentació medieval referida a aquest temple, com la primera notícia d'un capellà a Inca el 1242 o la primera referència del cementeri el 1245, prop del camí que va a Selva i situat al costat de Santa Maria d'Inca, ja que a l'època els cementeris se situaven devora les esglésies i el camí de Selva és prop d'aquest temple. Per altra banda, si bé és vera que cap d'aquests dos documents medievals es refereixen directament a Santa Maria ni com a església ni com a parròquia, sí que ho fa la butlla del papa Innocenci IV del 1248 i que posa sota protecció de la Santa Seu les trenta-cinc parròquies mallorquines, entre les quals apareix la de Santa Maria d'Inca.

Per això creim que per poder afirmar que la primitiva església de Sant Bartomeu fou la primera parròquia d'Inca ens caldria disposar de documents medievals que així ho constataessin i, de moment, l'únic document medieval que ens parla d'una parròquia a Inca és la butlla del 1248, només referida a Santa Maria.

Fou construïda la primitiva església de Sant Bartomeu damunt una mesquita?

Com és sabut i s'ha anat afirmant al llarg dels temps, quan els repobladors catalans arribaren a Mallorca i s'hagué duit a terme la conquesta de l'illa, no començaren tot d'una la construcció d'esglésies, sinó que feren servir les mesquites que ja estaven bastides i les consagraren al nou culte cristià. Temps després, sí que es començaren a aixecar nous temples i sembla ser que els nouvinguts ho feren en els mateixos solars que ocupaven les mesquites, esbucant aquests edificis musulmans i aixecant les noves esglésies cristianes al seu damunt. Així doncs, pel que fa a Inca, podem suposar que les esglésies de Santa Maria i de Sant Bartomeu foren aixecades damunt antigues mesquites, encara que en cap cas s'ha trobat cap document de l'època que així ho confirmi, ni tampoc s'ha realitzat cap excavació arqueològica mitjançant la qual s'hagin trobat restes islàmiques que puguin afirmar l'existència de mesquites davall aquests dos temples inquers. Pel que fa a Sant Bartomeu, és Josep Barberí¹⁷ qui apunta la possible existència d'una mesquita anterior en el mateix solar on s'aixecà aquesta església, però això tan sols és una hipòtesi.

Per contra, si bé cap d'aquestes dues mesquites ha estat documentada i, per tant, no podem afirmar la seva existència, sí que apareix documentada una mesquita situada a Inca que a l'any 1241 pertanyia a Ramon Frener, dins la porció dels homes de Barcelona, però que no és cap de les dues anteriors, suposadament construïdes allà on a dia d'avui s'aixequen les esglésies.¹⁸

¹⁴ Joan Binimelis: *Nueva Historia de la Isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, vol IV. Palma, 1927, 156.

¹⁵ Josep Barberí: *Apèndice històric de la villa de Inca*. Mallorca, 1807, 24.

¹⁶ Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 90-91.

¹⁷ Josep Barberí: *Apèndice històric...*, 24.

¹⁸ Llorenç Pérez i Martínez i Baltasar Coll i Tomás: *Ramon de Torrelles: primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*. Palma, 1988, doc. 77, 73.

¹² Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 95.

¹³ Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 94.

5.3. Església de la Sang de l'Hospital

Durant l'època medieval a les poblacions més importants de Mallorca s'aixecaren dues institucions benèfiques: els hospitals i les cases d'almoïna. L'hospital era una institució que es cuidava dels malats pobres i dels malalts marginats, en canvi, la casa d'almoïna era una institució que ajudava la població necessitada mitjançant el subministrament d'aliments. Aquestes institucions es trobaven tant a la Ciutat de Mallorca com en algunes de les poblacions de la Part Forana. Pel que fa a Ciutat, cal destacar l'existència de l'Hospital de Sant Andreu (1230), situat a Cort; l'Hospital de Sant Pere i Sant Bernat (1490), en el barri de l'Almudaina; l'Hospital de Sant Antoni Abat (s. XIII), al carrer de Sant Miquel; o l'Hospital General de Mallorca (s. XV). També Ciutat disposava de la Casa de l'Almoïna, situada al costat de la Seu.

A la Part Forana, a part d'Inca, es trobaven els hospitals d'Alcúdia, de Campos o de Sineu, entre d'altres.

En el cas de l'Hospital d'Inca, en trobam una primera menció el novembre de 1271 en el testament de Ponç Vich i suposam, doncs, que la institució fou fundada al voltant d'aquesta data. També se sap on estava situat, concretament a l'actual plaça de Santa Maria la Major fent cantonada amb el carrer d'en Palmer. L'hospital estava

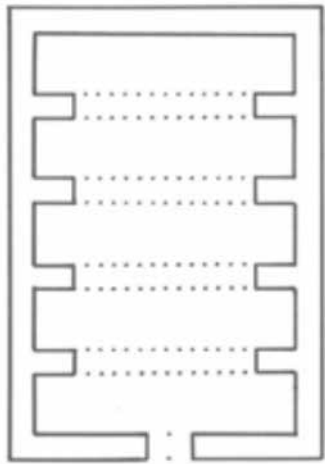

Fig. 17. Planta hipotètica de l'església de la Sang de l'Hospital d'Inca

format per dos edificis, un era l'hospital pròpiament dit i l'altre era l'església dedicada al Sant Crist de la Sang. Sabem que l'Hospital fou esbucat a les darreries del segle XIX, però que al principi del segle XX encara es conservava l'església, construcció que també fou esbucada dins el segle XX i de la qual no es conserva cap traça actualment. Malgrat tot, sí que podem saber com era l'església de l'Hospital gràcies a l'obra *Viaje a las Villas de Mallorca, 1789*, de Gerónimo de Berard,¹⁹ que a més d'haver vist l'edifici de l'hospital ens diu que l'església tenia quatre arcs diafragmes apuntats que sostenien un enteixinat de fusta, per tant podem deduir que es tractava d'un edifici de planta rectangular dividida en cinc trams i probablement sense capelles laterals (fig. 17). Tenim, una vegada més, un exemple d'església de tipus repoblació, que desgraciadament actualment no conservam.

5.4. Església de Santa Magdalena i l'origen de l'arquitectura de repoblació

A dia d'avui, l'església de Santa Magdalena del Puig d'Inca constitueix l'únic edifici gòtic en la seva totalitat que la ciutat conserva. Tot i això, no podem negar que al llarg dels segles ha sofert diverses reformes, transformacions i ampliacions. A causa d'això hi ha hagut historiadors de l'art que han considerat que l'església que avui s'aixeca al nostre puig té poc a veure o gens amb aquell oratori primitiu que s'aixecà en els anys posteriors a la conquesta del rei En Jaume. Sota el nostre punt de vista, no estam d'acord amb aquestes afirmacions, ja que com veurem tot seguit aquest temple, a pesar d'aquestes diverses modificacions, constitueix un clar exemple d'aquella primitiva arquitectura coneguda a Mallorca amb el nom d'arquitectura de repoblació, a més de seguir el llenguatge arquitectònic del gòtic.

Segons les dates que es recullen a l'obra de Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer *Inca en la història, 1229-1349*,²⁰ el primer document datat que trobam fent referència a l'oratori de Santa Magdalena del Puig d'Inca és de 1284, en un testament en què la dona de Jaume de Sant Joan, Saurina, deixa dos sous per a cada una de les següents esglésies: Santa Catalina de Sóller, Santa Maria de Lluc, Sant Marí de la Cova d'Alcúdia i Santa Maria Magdalena del Puig d'Inca.

Aquesta primera data ens mostra com aquest temple degué ser construït a partir de la meitat o a les acaballes del segle XIII. Pel que fa a les diferents reformes que l'església de Santa Magdalena ha sofert, Francisca Tugores, a la seva comunicació "Restauració de l'oratori de Santa Magdalena del puig d'Inca (1885-1934)"²¹ ens diu que ja al segle XVI, concretament el 1570 i gràcies a la documentació existent sobre una visita pastoral realitzada del bisbe Diego de Arnedo, sabem que l'estat en què es trobava el temple era deplorable i ruïnós, i que uns anys més tard, el 1574, es va haver de dur a terme la reconstrucció d'un dels arcs diafragmes originals. Tot i això, pareix que durant els anys posteriors l'estat de l'església i de les cases que l'envoltaven seguia essent ruïnós i a una nota datada del 1696 se'ns diu que, de l'església, en quedava poc més que les quatre parets mestres i les arcades ogivals, atès que sembla que algunes parts de l'enteixinat de fusta havien passat per ull. Malgrat aquest pessim estat de conservació, sembla que l'arquitectura original s'hauria conservat fins a final del segle XIX, ben igual que la major part de l'enteixinat, ja que s'havia anat reparant al llarg dels segles.

A final del segle XIX l'arxiduc Lluís Salvador descriu un arc rebaixat situat als peus de l'oratori que aguantava un cor i també ens parla de l'antic enteixinat mudèjar, ambdós elements a dia d'avui han desaparegut.

Així doncs, atès el mal estat de l'edifici es començaren unes obres de restauració l'any 1885, que duraren fins al 1900. Durant aquests cinc anys, es dugué a terme la substitució de l'antic enteixinat mudèjar del segle XIV; encara que algunes bigues es conservaren a la sagristia, sembla que actualment no en queda cap. Durant aquesta restauració, també es taparen les dates de 1530 i 1574 que se situaven damunt els arcs quan aquests foren reconstruïts en el segle XVI. Més endavant, ja durant el segle XX es rebaixà el paviment del temple i es retallaren els arcs diafragmes en forma de xamfrà. A més a més, es retirà el cor que estava situat als peus de l'oratori i l'arc rebaixat fou substituït per un

Fig. 18. Interior de Santa Magdalena del puig d'Inca

nou arc ogival. Per això, el primer tram de l'església és més alt que els altres.

Actualment l'església de Santa Magdalena del Puig d'Inca (fig. 18) presenta una planta rectangular d'una sola nau dividida en quatre trams mitjançant tres arcs diafragmes ogivals que aguanten un enteixinat de fusta. No té capelles laterals, a pesar que al tercer tram de la dreta s'hi obre un altre arc ogival cegat. Com ja hem dit, cal destacar que el primer tram és de major altura que els tres restants. És així perquè en aquest primer tram s'hi situà el cor. Exteriorment

(fig. 19), en destaca la façana que té un parament llis amb un portal d'arc de mig punt amb un rosetó situat a damunt i coronada per una espadanya que presenta un arc de mig punt on se situa la campana. A l'any 2000 s'hi dugué a terme una darrera restauració en la qual s'obriren unes finestres ogivals en el segon tram i en el quart del mur esquerre, finestres que mai havien existit.

²⁰ Pere-Joan Llabrés i Martorell i Ramon Rosselló i Vaquer: *Inca en la...*, 118.

²¹ Francisca Tugores Truyol: "Restauració de l'oratori de Santa Magdalena del Puig d'Inca i pèrdues patrimonials (1885-1934)", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 115-126.

¹⁹ Gerónimo de Berard: *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*, Palma de Mallorca, 1983, 263.

Fig. 19. Façana de Santa Magdalena del puig d'Inca

arquitectura gòtica mediterrànea” i que ens és útil per aclarir l'origen i el desenvolupament d'aquest tipus arquitectònic. Mira observa que és important tenir en compte que l'arquitectura gòtica que es dona a la Corona d'Aragó entre els segles XIII, XIV i una part del XV és una arquitectura semblant a aquella que també es realitza al Llenguadoc i a la Provença. Aquest fet és a causa de les relacions que han existit des de temps enrere entre aquests territoris. No podem oblidar que el rei En Jaume va nàixer el 2 de febrer de 1208 a la ciutat de Montpeller i que per altra banda, entre els anys 1112 i 1285, el Casal de Barcelona fou titular del comtat de Provença. Tot i això, també els regnes de València i de Mallorca mantingueren fortes relacions amb la Provença. Un altre apunt que fa Mira es refereix a les similituds i coincidències que existeixen entre l'arquitectura gòtica del regne privatiu de Mallorca i el sud d'Itàlia, Sicília, Sardenya i també amb l'arquitectura gòtica de Xipre i Rodès.²²

Fig. 20. Sala de Mallorca de Perpinyà

L'edifici actual segueix el model arquitectònic de l'arquitectura de la repoblació, model similar a altres temples que encara avui es conserven (Sant Pere d'Escorca, Sant Miquel de Campanet, Nostra Senyora de la Pau de Castellitx, Santa Aina d'Alcúdia o l'església de l'Hospital, també d'Alcúdia, entre d'altres).

Tot i això, és força interessant conèixer l'origen d'aquest sistema arquitectònic esmentat anteriorment i com es va difondre al llarg de diferents territoris. Per això, feim referència a l'article d'Eduard Mira “Una arquitectura gòtica mediterrànea. Estilos, maneras e ideologías”, aparegut al volum I del catàleg de l'exposició “Una

Per tant, dit això, podem afirmar, tal com exposa Arturo Zaragozá Catalán, que l'origen del sistema de l'arquitectura d'arcs diafragmes es troba en una província de l'Imperi romà i que s'allargà fins al final de l'edat mitjana. L'ús d'arcs diafragmes es donà per primera vegada a Síria, i aquest sistema arquitectònic ja era utilitzat allà a cases, palaus i temples. Fou, per tant, des de Síria que aquesta “manera de fer” es va estendre a altres territoris de la Mediterrània oriental (Jordània, en algunes illes gregues, a Xipre, a Creta i a alguns llocs de l'Àtica). Seguidament arribà a la Mediterrània central, concretament a llocs com Sicília i Malta i, per acabar, arribà a final del segle XII a la Mediterrània occidental (Itàlia, Llenguadoc i la Corona d'Aragó). En aquests darrers territoris, l'ús que es féu del referit tipus d'arquitectura s'allargà durant els dos segles següents. En el cas del Regne de Mallorca, aquest fou el sistema que se seguí per construir les primeres parròquies tot just després del 1229. Aquest mateix sistema s'utilitzà durant els segles XIV i XV per a la construcció d'altres esglésies rurals i també fou emprat a les sales dels palaus reials, com són els casos de la Sala

Fig. 21: Sala del Tinell de l'Almudaina de Ciutat

Fig. 22. Antic portal medieval de Sant Francesc d'Inca

de Mallorca del Palau dels Reis de Mallorca de Perpinyà (fig. 20), o el cas de la Sala Major del Palau de l'Almudaina a Ciutat de Mallorca (fig. 21).²³

5.5. Església de Sant Francesc

L'església de Sant Francesc constitueix la construcció gòtica més tardana d'Inca, ja que la fundació del convent de la nostra ciutat no tengué lloc fins al segle XIV, concretament l'1 de gener de 1325, en què el papa Joan XXII signà la butlla *Sincerae vestrae religionis*, a la qual proclamava l'autorització per a la fundació del nostre convent franciscà.²⁴ Actualment l'església de Sant Francesc que es conserva a Inca és d'estil barroc, i fou construïda en el segle XVIII. De l'anterior temple gòtic, no se'n conserva cap vestigi, tot i que fins a l'any 1974 es podia veure a la façana actual l'antic portal gòtic del segle XIV, que amb una desafortunada reforma fou substituït per l'actual de factura neogòtica (fig. 22). D'aquest portal, sí que se'n conserva testimoni de com era en alguns arxius fotogràfics, però, de l'església aixecada durant el segle XIV, no ens n'ha arribat res.

Pel que fa a la documentació, és aquí on trobam informació respecte d'això. Així sabem que a l'any 1341 l'obra del temple ha començat i entre aquesta data i el 1348, gràcies

a diversos testaments, sabem que les obres anaven endavant. Però, per saber com fou aquella primera església gòtica, una vegada més ens ofereix una descripció l'obra de Gerónimo de Berard.²⁵

Quan Berard visita l'església franciscana d'Inca, es troba amb un temple en el qual ja s'han començat les obres del nou edifici barroc que posteriorment substituirà l'antic, aixecat al segle XIV. Però, tot i això, encara queden importants vestigis de l'anterior construcció. Gràcies a la seva descripció, podem entendre que l'església que ell va veure estava formada per una planta rectangular, amb cinc capelles a cada costat situades entre els contraforts i que es corresponien als diferents trams del temple. D'aquesta antiga església, encara es conservaven els primers tres arcs ogivals que aguantaven un enteixinat de fusta. Els dos darrers arcs, situats més a prop de la capçalera, ja havien estat substituïts per arcs de mig punt més propis de l'estètica barroca.

Per tant, amb la descripció que ens fa Berard, podem pensar que la tipologia de la primera església franciscana inquera s'assemblava força a l'església de Santa Margalida de Ciutat, que fou la segona construcció franciscana de Mallorca, consagrada el 1244. Així i tot, a més d'aquesta es-

23 Arturo Zaragozá Catalán: “Arquitecturas del gótico mediterráneo”, *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, vol. I, València, 2003, 109-125.

24 Guillem Alexandre Reus Planells: “Dos claustres barrocs a Inca: Sant Francesc i Sant Domingo. Notes historicoartístiques”, *XI Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2010, 162.

25 Berard, Gerónimo de. *Viaje a las Villas de Mallorca: 1789*. Ajuntament de Palma. Palma de Mallorca, p. 259.

22 Eduard Mira: “Una arquitectura gòtica mediterrànea. Estilos, maneras e ideologías”, *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, vol. I, València, 2003, 28.

Fig. 23. Església de Nostra Senyora del Carme de Perpinyà

Fig. 24. Galeria de la façana dreta de l'església de Sant Francesc

glésia, cal esmentar les esglésies conventuals de Perpinyà, capital del Regne de Mallorca a l'època de la construcció de l'església de Sant Francesc d'Inca, i que segueixen en gran part aquesta mateixa tipologia arquitectònica. En són exemples les esglésies de Sant Domènec, la Real (al segle XIX, l'embigat fou substituït per una falsa volta de creueria feta de guix), Nostra Senyora del Carme o Sant Francesc (desapareguda), totes construïdes durant el segle XIV (fig. 23).

Una vegada més queda demostrat com les primeres esglésies mendicants seguïen els postulats tradicionals de l'arquitectura monàstica, això és: austeritat i simplicitat en les línies i en les formes.

De l'actual temple barroc construït entre final del segle XVIII i principi del XIX, cal destacar la galeria de cinc arcs de mig punt que s'obren entre els contraforts a la façana lateral dreta (fig. 24), que ben igual que el cas de Santa Maria la Major constitueix una pervivència de les galeries laterals de les esglésies gòtiques aixecades a partir del segle XVI.

Conclusions

A manera de conclusió, amb aquest estudi sobre l'arquitectura religiosa gòtica inquera hem volgut demostrar la importància que la nostra vila tengué a l'edat mitjana. Moltes vegades hem llegit i hem sentit dir que Inca era la població més important després de Palma. Un dels fets que ho constaten és que en el segle XIII, entre 1242 i 1284, a Inca s'hi construïren quatre edificis religiosos, les esglésies de Santa Maria, de Sant Bartomeu, de la Sang de l'Hospital i de Santa Magdalena del Puig. En el segle següent, a causa d'un important augment poblacional, la primitiva església parroquial de Santa Maria va haver d'esser substituïda per un altre temple més gran i, a més, al 1325 es començà la construcció de l'església i convent de Sant Francesc, el segon de l'illa i el primer de la Part Forana.

A més, cal constatar que al llarg dels segles del gòtic es varen anar construint aquests edificis que varen permetre el desenvolupament, també a Inca, de les diferents tipologies arquitectòniques del gòtic mallorquí.

Ara bé, tot i això, moltes vegades no s'ha pogut o no s'ha volgut evitar la destrucció de l'arquitectura medieval per esser substituïda per una altra de més moderna. Així, hem vist com les esglésies de Santa Maria la Major, Sant Bartomeu o Sant Francesc foren substituïdes entre els segles XVII i XVIII per altres edificis d'estil barroc. Una altra vegada, la substitució d'edificis

va ser deguda a l'augment de població, però també a l'arribada de nous gusts estilístics a l'illa. Aquest fet s'ha donat arreu de l'illa i pocs són els casos en què s'ha conservat l'edifici anterior, a excepció de Santanyí, vila que conserva cada un dels temples que s'hi han bastit.

Tornant a Inca, fins i tot a final del segle XIX, es destruí l'església de la Sang de l'Hospital, perduda per sempre més, i al segle XX, concretament el 1974 es destruí el portal medieval de Sant Francesc, únic vestigi que quedava de l'església anterior del segle XIV.

Amb aquest estudi, també hem volgut donar a conèixer quin fou el nostre patrimoni arquitectònic religiós medieval i què és el que ha quedat a Inca d'aquell art que s'anà bastint durant l'època del Regne de Mallorca, època que, per altra banda, fou la més esplendorosa que mai hem viscut. Per això, creim que és la nostra obligació conservar el patrimoni en general i el gòtic en particular, perquè els inquers no perdem més del que ja hem perdut.

Bibliografia

- AUTORS DIVERSOS: *Guia patrimonial del Raiguer*, Mancomunitat del Raiguer, Palma, 2007.
- BARBERÍ, Josep: *Apéndice Histórico de la Villa de Inca*, Imp. de Melchor Guasp, Mallorca, 1807.
- BERARD, Gerónimo de: *Viaje a las Villas de Mallorca: 1789*, Ajuntament de Palma, Palma de Mallorca, 1983.
- BINIMELIS, Juan, d. 1616: *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, Imp. de José Tous, Palma, 1927.
- BORRÁS GUALIS, Gonzalo M: "La arquitectura gòtica", dins *Historia del Arte, vol. 2, La Edad Media*, Alianza Editorial, Madrid, 1996.
- COLI, Juan, Pbro.: *Historia del Puig de Santa Magdalena de Inca*, Inca, 1970.
- DOMENGE i MESQUIDA, Joan: *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 1997.
- DURIAT, Marcel: *L'art en el Regne de Mallorca*, Editorial Moll, Mallorca, 1989.
- ESCANELLAS BONAFÉ, Margalida: *Arquitectura religiosa a Inca i als seus voltants*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1991.
- FIOL I TORNILA, Pere: *Puig de Santa Magdalena*, Inca, 1991.
- GUAL TRUYOL, Simón: *Antiguas Historias de Inca*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1996.
- LLABRÉS i MARTORELL, Pere-Joan, ROSSELLÓ i VAQUER, Ramon: *Inca en la història 1229-1349*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1998.
- MIRA, Eduard: "Una arquitectura gòtica mediterrànea. Estilos, maneras e ideologías", dins *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, vol. I, Generalitat Valenciana, València, 2003.
- MUNAR, Gaspar: "Parroquia y santuario de Santa María la Mayor de Inca", dins revista *Lluc*, núm. 555, juny 1967.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo: *Las Visitas Pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Monumenta Maioricensia, Palma de Mallorca, 1963-1964.
- PÉREZ i MARTÍNEZ, Llorenç i COLL i TOMÀS, Baltasar: *Ramon de Torrelles: primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*, Catedral de Palma, Palma, 1988.

- PLAGNIEUX, Philippe: “Le chevet de Saint-Martin-des-Champs à Paris. Incunable de l’architecture gothique et temple de l’oraison clunisienne”, dins *Saint-Martin-des-Champs et la genèse de l’art gothique. Bulletin monumental. Tome 167-1. Année 2009*, Société française d’archéologie, París, 2009.
- RAYÓ, Pere: *Itineraris urbans per la ciutat d’Inca*, Edicions Documenta Balear, SA, Inca, 1993.
- REUS i PLANELLS, Guillem A: “Les inscripcions àrabs del Palau dels Reis de Mallorca a Perpinyà”, dins *XXVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals. La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Institut d’Estudis Baleàrics, Palma, 2010.
- REUS PLANELLS, Guillem A: “Dos claustres barrocs a Inca: Sant Francesc i Sant Domingo. Notes historicoartístiques”, dins *XI Jornades d’Estudis Locals*, Ajuntament d’Inca, Inca, 2010.
- TUGORES TRUYOL, Francisca: “Restauració de l’oratori de Santa Magdalena del Puig d’Inca i pèrdues patrimonials (1885-1934)”, dins *9es Jornades d’Estudis Locals*, Ajuntament d’Inca, Inca, 2009.
- VILLANOVE, Joan: *Raconte-moi les Rois de Mallorca*, Impremta Aubert, Sant Joan les Fonts, 2004.
- YARWOOD, Doreen: *La arquitectura en Europa. La Edad Media, 650-1550*. Vol. 2, Ediciones Ceac, Barcelona, 1994.
- ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo: “Arquitecturas del gótico mediterráneo”, dins *Una arquitectura gótica mediterránea*, vol. I, Generalitat Valenciana, València, 2003.

Documentació administrativa

Ajuntament d’Inca: *Catàleg d’elements d’interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic del terme municipal d’Inca* (aprovat l’any 1999).

Agraïments

El meu més sincer agraïment per l’ajuda rebuda i la bona disposició a l’hora de realitzar aquesta comunicació a l’Àrea d’Urbanisme de l’Ajuntament d’Inca per facilitar-me tota la informació necessària sobre el Catàleg patrimonial d’Inca. També agrair les facilitats que ens oferiren Mn. Simó Jordi Garau, rector de Santa Maria la Major, i el Sr. Miquel Balle Palou, director del Col·legi Beat Ramon Llull, a l’hora de realitzar les corresponents fotografies. Sense ells, aquesta comunicació seria incompleta.

L’art gòtic a Inca. Arquitectura civil

XIV JORNADES D’ESTUDIS LOCALS

Guillem Alexandre Reus i Planells

1. Introducció a l’arquitectura gòtica civil inquera

Com ja hem vist, d’arquitectura religiosa gòtica a Inca, se’n conserven molts pocs exemples. De fet, llevat de l’església de Santa Magdalena del Puig i del campanar de Santa Maria la Major, que són els dos únics edificis sencers, tot allò altre que conservam són restes arquitectòniques, ja sigui alguna espadanya, portal o arc. En canvi, gràcies a la documentació existent, sí que hem pogut saber com eren aquelles esglésies gòtiques que a dia d’avui ja no existeixen. A l’hora de parlar d’arquitectura civil passa el mateix. No podem gaudir de cap edifici civil complet, però sí que tenim alguns casals que sota una posterior reforma barroca i en altres d’arquitectura popular amaguen restes arquitectòniques d’època gòtica. El que tampoc sabem, perquè no s’ha trobat documentació referent a l’època, és la datació d’aquestes restes, tot i que a causa d’altres troballes semblants en altres poblacions, com per exemple Ciutat o Alcúdia, se’ns permet datar-les entre els segles XIV i XV.

De la mateixa manera, en el cas d’Inca i fent referència a partir d’ara a l’arquitectura civil, tan sols podem parlar de cases, d’unes fortificacions que actualment no existeixen i també d’algunes construccions de tipus etnològic.

Al llarg dels temps, la casa ha constituït la construcció més important de l’arquitectura civil. L’època del gòtic no en fou una excepció i per això, en diferents punts de la geografia mallorquina, encara actualment, es troben alguns exemples de cases gòtiques, encara que és ver que no n’han quedat gaires exemples i els pocs que es conserven han sofert moltes modificacions i reformes. Podem dir, doncs, que en l’actualitat no hi ha cap exemple de casa medieval que estigui totalment complet, a excepció de la casa de l’Almoïna (fig. 1), que és d’època tardogòtica i que mai serví d’habitatge, tal com afirmen Maria Barceló i Guillem Rosselló en el seu llibre *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*.¹

¹ Maria Barceló Crespi i Guillem Rosselló Bordoy: *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*, Palma, 2009, 29.

Fig. 1. Casa de l'Almoïna a Ciutat

Fig. 2. Can Weyler de Ciutat

Parlant de forma general i fent referència a aquells habitatges més importants, la casa gòtica catalana quasi sempre seguia una mateixa estructura arquitectònica. Les cases tenien tres plantes. A la planta baixa, a la qual s'accedia per un portal d'arc de mig punt, s'hi situava l'àrea de serveis i de treball, així com també la botiga. A part del portal d'entrada hi solia haver algunes finestres rectangulars o quadrades. El primer pis estava constituït per la planta noble, lloc on vivien els senyors de la casa, i estava oberta al carrer per finestres coronelles, pròpies d'aquesta època, i a la segona planta hi havia els porxos o golfes. En aquesta planta es podien donar dos tipus d'obertures, les formades per finestres coronelles o bé, i ja a final del segle XIV, una galeria que substituï aquestes finestres. Alguns exemples destacats són Can Gradolí, Can Weyler o Can Serra, totes tres a Palma i datades del segle XIV, o també l'actual casal de la rectoria de Campos, datada del segle XV (fig. 2).

Quan a l'època medieval mallorquina es parla de murades, feim referència a nuclis urbans que foren emmurallats a causa de la seva situació estratègica. Cal destacar-ne tres: Palma, Alcúdia i Capdepera (fig. 3). En el cas de Ciutat, la murada medieval fou aixecada en època musulmana;

Fig. 3. Murades d'Alcúdia

per tant, una vegada conquerida la ciutat, Jaume I manà que la mateixa murada fos restaurada per mor dels desperfectes que havia sofert durant el setge a Madina Mayurqa. Del poc que resta dempeus, sí que en podem veure algun element de caràcter gòtic que li fou aplicat, com és el cas de l'arc de la Gabella de la Sal.

En els casos d'Alcúdia i Capdepera, sí que es tracta d'unes fortificacions que foren aixecades de nova planta a partir del 1300 i durant el regnat de Jaume II de Mallorca, i acabades durant el regnat de Pere IV d'Aragó, el 1362 en el cas d'Alcúdia² i el 1386 en el cas de Capdepera.³

Tot i que en els Ordinacions de Jaume II de Mallorca també estava prevista la construcció d'un recinte emmurallat a Santanyí, aquest no es dugué a terme fins al segle XVI.

El cas d'Inca mereix una atenció a part, ja que, com veurem més endavant amb l'explicació corresponent, en cap cas podem parlar de la construcció d'un recinte emmurallat, sinó, més aviat, d'un sistema de defensa aixecat de forma ràpida i urgent, per tal d'evitar un probable atac contra la vila, atac que ens havia d'arribar de part del rei Jaume III de Mallorca.

Per altra banda, també és necessari fer una petita aproximació a l'urbanisme medieval inquer. En temps antic, no era costum retolar els carrers de les viles o les ciutats. En el cas d'Inca, no és fins al segle XIX, concretament el 1862, en què trobam una primera retolació de les nostres vies públiques, però en canvi, gràcies a la documentació conservada, sí que sabem els noms d'alguns carrers des de molts segles anteriors. Per això i també, amb el coneixement de l'existència d'importants edificis (convents, esglésies, universitat, hospital...), podem tenir una idea aproximada de quin era el nucli en època medieval.

Datats del segle XV, apareixen els noms dels següents carrers: del Born, de Valella, de l'Església (actual carrer de la Campana), del Mercat del Bous (actual carrer de Jaume Armengol), del Sep (actual carrer de Sant Sebastià), de la Mostra, de l'Hospital (actual carrer dels Hostals), "lo Bordell" (actual carrer de l'Aigua) i del Call.⁴

Anselm Ferretjans Llompart, en el seu llibre *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV*, assegura que la manca de fonts referides a la configuració urbana d'Inca en el segle XIV fa que no puguem saber com era l'Inca medieval. Malgrat tot, quan es consulten els morabatins d'entre els anys 1329 i 1336 hi observam un fet important, que és l'expansió urbana a causa del fort augment demogràfic que va tenir lloc durant aquest segle i a més, com ja hem esmentat abans, l'existència d'una sèrie de notables construccions poden ajudar a fer-nos una idea de com degué ésser el plànol d'Inca en el segle XIV. Aquests edificis són: el monestir de Sant Bartomeu, l'església de Santa Maria, l'església de l'Hospital, el Call o l'església de Sant Francesc. També, cal observar que aquest fort augment demogràfic inquer convertí la nostra vila en la població més gran després de la Ciutat de Mallorca amb unes setanta illetes de cases. Així, i seguint el llibre de Ferretjans, els límits d'Inca al segle XIV serien el monestir de Sant Bartomeu al nord-est, la parròquia de Santa Maria al nord, el carrer del Mercat dels Bous al sud i el convent de Sant Francesc al sud-est.⁵ Aquesta delimitació urbana ens és important a l'hora de fer l'estudi de l'arquitectura gòtica civil, tant pel que fa a les cases com a la fortificació de la vila, ja que és on se situen totes aquestes construccions.

1.1. Can Ripoll, el casal i el celler

Can Ripoll constitueix un dels casals senyoriais més grossos i notables de la ciutat d'Inca. L'edifici actual està format per tres plantes (planta baixa, planta noble i golfes) i un soterrani. Fou construït en època barroca i està datat d'entre els segles XVII i XVIII. A l'any 1929 s'hi afegí la torre i la façana de la planta baixa de l'avinguda del Bisbe Llompart.

Tot i això, volem destacar l'arc ogival que es troba a l'interior de l'entrada del casal, probablement del segle XIV i que ens indica de forma clara el passat medieval de l'edifici (fig. 4). Aquesta és l'única resta medieval que es conserva en tot el casal, encara que el portal és de mig punt adovellat i es correspon a l'estil emprat pels portals ja en època gòtica. Malgrat tot, aquesta tipologia s'ha emprat des de sempre, al llarg del temps, fins i tot en l'actualitat. L'estructura de la façana també ens recorda la tipologia gòtica, atès que es correspon amb aquells grans casals

² Simón Gual Truyol: *Siete siglos de las Murallas de Alcudia*, Palma, 1998, 29.

³ Josep Terrassa Flaquer: *Castell de Capdepera*, Palma, 1997, 9.

⁴ Gabriel Pieras Salom: *Primera rotolació dels carrers d'Inca. Apunts històrics*, Inca, 1990, 13, 73 i 75.

⁵ Anselm Ferretjans Llompart: *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV*, Inca, 1990, 85-87.

Fig. 4. Arc ogival de Can Ripoll d'Inca

Fig. 5. Celler de Can Ripoll

Fig. 6. Llotja de Barcelona

de Ciutat i que a final del segle XIV eren acabats per un gran voladís que tapava les golfes obertes al carrer mitjançant una galeria, però a la façana actual no s'hi entreveu cap resta d'origen medieval, i pensam que es tractaria de l'adaptació d'una tipologia coneguda al nou llenguatge barroc. Així ho demostren molts dels grans casals barrocs de Palma.

El mateix passa amb el soterrani, lloc on se situa el celler que probablement fou construït al mateix temps que la casa i que es començà a utilitzar com a celler el 1768 (fig. 5). Presenta una planta rectangular dividida en dos espais mitjançant arcs de mig punt que aguanten un sostre embigat. Tot i que no pretenem negar que es tracta d'una construcció aixecada en plena època barroca o moderna, sí que s'emprà el llenguatge arquitectònic gòtic, llenguatge propi de construccions del segle XIV i XV i que perdura en els segles. Per tant, la podem comparar amb les construccions gòtiques d'embigats de fusta sustentats per arcs diafragmes. En el cas del celler, els arcs són de mig punt i aguanten un sostre embigat pla. Aquesta solució arquitectònica ens recorda l'interior de la sala de contractació de la llotja de Barcelona de 1392 (fig. 6). Una vegada més es confirma la perdurabilitat del llenguatge arquitectònic gòtic a través dels segles i l'aplicació d'un sistema constructiu prou conegut a Mallorca i que, a més, segueix essent igualment útil.

1.2. Can Perret

Al número 32 de l'actual carrer de Jaume Armengol, conegut amb el nom de Mercat dels Bous al segle XV, dins la portassa de la casa de Can Perret, hi ha un arc ogival situat en el mur esquerre (fig. 7). Aquest arc està emblanquinat i paredat a l'interior de la seva llum, i també presenta un pilar que el xapa per la meitat. Aquest pilar degué ser construït quan es renovà l'habitatge que es troba en el pis superior, damunt la portassa. Un poc més endavant, en el mateix mur i a nivell del terra, s'hi obre un petit nínxol format per una arc de mig punt (fig. 8), que els propietaris han anomenat "sa coveta". És molt probable que el nínxol també tenguí l'origen medieval, en els segles XIV o XV, igual que l'arc apuntat.

1.3. Cas Català

El cas de Cas Català és bastant diferent de l'anterior, ja que es tracta d'un edifici de menors dimensions, d'una casa d'arquitectura tradicional de dues plantes a la façana, de la qual destaca el portal d'entrada acabat

Fig. 7. Arc ogival de Can Perret

Fig. 8. Nínxol de Can Perret, anomenat "sa coveta"

Fig. 9. Façana de Cas Català

Fig. 10. Arc ogival a la pallissa de Can Siquier

en un arc de mig punt (fig. 9). En canvi, al seu interior, al mur de la dreta, hi apareix un arc apuntat cegat que comunicaria amb el que ara és l'edifici veïnat. Aquest arc ens demostra, aquí també, l'origen gòtic de la casa i, a més, per la seva situació, ens dóna a entendre que la construcció gòtica degué ésser molt més gran que l'actual i que en èpoques posteriors fou dividida en dos habitatges individuals. Això constitueix un fet bastant comú en les edificacions antigues, perquè en molts de casos un gran casal es repartia entre els fills d'una família, i aquests dividien la casa en diferents parts. Cas Català constitueix actualment l'edificació més antiga de l'eix format pel carrer del Comerç, la plaça d'Espanya i el carrer Major.

1.4. Can Siquier

Juntament amb Can Ripoll, es tracta d'un dels grans casals d'època barroca d'Inca. Està situat al carrer de la Mostra fent cantonada amb el carrer del Roser. La construcció d'aquest casal començà al segle XVI i s'acabà dins el segle XVIII (1730). La casa està formada per dues plantes i un soterrani. La façana presenta un enllestiment d'arrebossat amb pedretes com a única decoració. La part inferior de la façana és de pedra viva igual que el portal d'entrada, que presenta un acabament amb un arc de mig punt, portal de tipologia gòtica que perdura en el temps.

Pel que fa al seu interior, es pot observar com la casa ha sofert diverses reformes al llarg dels segles. A part de diversos arcs i elements arquitectònics d'època barroca, és a la pallissa de la casa on se situen dos arcs ogivals que confirmen el passat medieval de l'edifici (fig. 10).

Fig. 11. Arc gòtic de Can Campos

1.5. Can Campos

La casa coneguda amb el nom de Can Campos s'aixeca a l'actual carrer de l'Aigua, lloc conegut i documentat a l'edat mitjana com "lo Bordell d'Inca", en el qual en els darrers anys han aparegut diverses restes d'arcs ogivals gòtics en algunes de les cases que conformen el carrer.

L'edifici, que data del segle XVII, està format per una planta baixa i un primer pis. La façana és llisa i, a part de les finestres, en destaca el portal d'entrada, que és arquivat, model molt utilitzat a Inca a partir de l'època moderna. És però, una vegada més,

a l'interior de la casa on trobam les restes del que fou un gran arc ogival, avui cegat i que tan sols resta dibuixat al mur (fig. 11). En aquest cas, també es posa de manifest l'origen medieval de la casa i que en el segle XVII fou substituït per la nova estètica barroca.

Fig. 12. Arc gòtic de Can Salero

1.6. Can Salero

Aquesta és una casa d'arquitectura tradicional situada al carrer de l'Aigua, en la qual, a la planta baixa, s'hi observa un arc diafragma ogival d'una amplada bastant considerable, que separa dues estances de la casa (fig. 12). Pel que fa a la façana, aquesta és totalment llisa amb tres plantes i presenta un portal d'entrada arquivat. Per tant, es tracta d'una construcció bastant actual i pròpia de l'arquitectura popular, però amb un origen medieval.

Fig. 13. Arc ogival de Can Sansó

Fig. 14. Arc ogival del núm. 11 del c. del Triquet

1.7. Can Sansó

Can Sansó és una altra casa que també es troba al començament del carrer de l'Om i veïnada de Can Salero. Es tracta d'un edifici d'arquitectura tradicional amb una façana llisa, portal d'entrada arquivat i dues plantes. La resta medieval de la casa es troba a l'entrada d'aquesta, en la qual es deixa entreveure la part superior d'un arc ogival cegat. A la part interior de la casa, es pot veure l'arrencada d'aquest arc i que, com en els altres casos, també ens indica l'origen gòtic de la casa (fig. 13).

1.8. Casa del carrer del Triquet, núm. 11

En el número 11 del carrer del Triquet s'aixeca una casa que exteriorment mostra una façana molt senzilla, però a l'interior de l'entrada, al mur esquerre, s'hi pot observar un gran arc ogival paredat (fig. 14). És sens dubte uns dels arcs ogivals més grossos que es conserven a Inca.

1.9. Can Monroig i el call d'Inca

La casa

Fig. 15. Arc ogival a Can Monroig

Fig. 16. Arc gòtic paredat a Can Monroig

El casal de Can Monroig que se situa al número 22 del carrer de Can Valella també ha estat conegut amb el nom de Can Móra. Aquest edifici es troba situat en el call d'Inca, el barri jueu que estava format per les illetes de cases configurades pels carrers de Sant Francesc, la Virtut, Can Valella, Pare Cerdà, el Call i la Rosa.

L'actual casa de dues plantes i datada del segle XVI, presenta una façana de parament llis decorat amb pedretes, semblant a la façana de Can Siquier. Les obertures estan formades per diverses finestres, a excepció del portal d'entrada, que està acabat amb un arc de mig punt adovellat de pedra viva igual que la part inferior de dita façana. Ben igual que a la ja esmentada Can Siquier, a l'interior hi ha algunes restes d'època barroca (arcs d'ansa paner).

Aquesta casa va romandre molts d'anys tancada i amb el pas del temps s'anà fent malbé, però fa uns anys fou comprada i els seus nous propietaris hi dugueren a terme una gran restauració mitjançant la qual sortiren a la llum molts elements arquitectònics que varen evidenciar el passat medieval de la casa. Els elements gòtics de l'edifici que a dia d'avui s'hi poden observar estan formats per una sèrie d'arcs, ogivals i de mig punt, i també algun portal i alguna finestra arquivada. Així doncs, l'interior de la casa està format per dues crugies. A la primera crugia

hi ha tres estances perpendiculars a la façana i separades per arcs. És dins el que es pot considerar com l'entrada de la casa, on a la part esquerra hi destaca un arc d'ansa paner d'època barroca i, tot seguit, un gran arc ogival de pedra d'època medieval (fig. 15). A la part dreta, hi destaca un arc rodó i emblanquinat que dóna pas a una estança a la qual també destaca un arc ogival paredat (fig. 16).

Fig. 17. Arc rodó a Can Monroig

La primera crugia queda separada de la segona mitjançant un mur en el qual s'obre un portal arquivat d'accés entre les dues crugies i, al seu costat dret, una finestra acabada amb un arc de mig punt que molt possiblement també es pot datar d'època medieval a causa de la gran semblança amb altres portals i finestres trobats en edificis gòtics de l'època (Palau de l'Almudaina, Palau dels Reis de Mallorca de Sineu, Torre dels Enagistes de Manacor, etc.). Tampoc no es descarta que en altre temps pogués haver estat un portal (fig. 17).

A la segona crugia i en el mur esquerre s'hi obre un portal de pedra arquivat amb una llinda de fusta, tot seguit una finestra quadrada i per acabar un portal de pedra, ara arquivat, però que originalment estigué acabat amb un arc de mig punt, igual que el que es troba al mur de separació entre les dues crugies. Per la seva forma i situació, pensam que també es tracta de restes medievals.

Fig. 18. Arrencada d'un nervi. Pati de Can Monroig

A la part posterior de la casa, s'hi situa el pati, i a la part esquerra hi ha un espai obert per un arc d'ansa paner d'època barroca, del qual destaca la seva part interior, ja que veim com n'existí un d'anterior, també d'ansa paner, i encara un de més antic, que per la col·locació de les pedres degué ésser apuntat. A més, al costat dret, encara es pot veure l'arrencada del que degué ser el nervi de la creueria (fig. 18). A l'altra part de l'arcada, al mur del fons, queda ben marcada la forma de l'arc ogival i, per l'amplada de l'espai, hom pot pensar que es tractava d'un espai cobert per dos trams amb volta de creueria.

Una vegada descobertes aquestes restes arquitectòniques i tenint datat el call jueu en el segle XIV, lloc on se situa la casa, és fàcil pensar que parlem d'unes restes gòtiques que molt probablement daten d'aquest mateix segle o fins i tot del XIII.

A més d'aquestes troballes, amb la restauració de la casa foren aixecats tots els trespols i es feren una sèrie de troballes molt interessants. Així, cal destacar que, a la part dreta de l'entrada, s'hi trobà un antic forn que restava enterrat per sota del nivell del carrer, ben igual que tot una sèrie de cubes i dipòsits de pedra repartits per tota la casa connectats entre ells mitjançant canonades fetes de fang. A part, se sap que la casa també disposava d'un celler i encara es conserva una cisterna. Al pati també hi ha dos dipòsits, un de més gran que

l'altre. En el petit, s'hi descobriren uns escalons pels quals s'hi podia accedir i en el seu interior hi ha una aixeta de bronze amb decoració antropomorfa (dos ulls i un nas).

A diferència de les restes arquitectòniques formades pels diversos arcs, en el cas de les troballes del forn, dels diferents dipòsits, cisternes i pous, no ens atrevim a datar-les, ja que fins avui no han estat estudiades arqueològicament i, per tant, no disposam de dades convincents que ens permetin saber ni quin era el seu ús ni quan foren construïdes. A més, també cal tenir en compte que Can Monroig és una casa que ha patit moltes transformacions i ampliacions al llarg dels segles, cosa que dificulta encara més el seu estudi.

Però, malgrat tot, cal tenir en compte algunes dades prou importants que en un futur, i després d'un bon estudi arqueològic, podrien ajudar a desxifrar aquestes diferents troballes.

Així doncs, una vegada més, hem de destacar que el casal es troba situat en el que en el segle XIV fou el call d'Inca. Per això, creim necessari apuntar algunes dades bibliogràfiques sobre els jueus a Mallorca, a Inca, i sobre l'erecció del nostre call, sense oblidar el de Ciutat de Mallorca.

El call d'Inca

Cal cercar els orígens de la presència de jueus a Mallorca en el segle V, tant pel que fa a Mallorca com pel que fa a Menorca, ja que així ho documenta una carta del bisbe Sever l'any 417. També, i gràcies a diverses fonts, sabem que durant la dominació islàmica de l'illa (902-1229) també existia una important comunitat de jueus. Així, quan Jaume I conquerí Mallorca el 1229, ja es va trobar amb una important comunitat jueva a la ciutat de Mallorca, però també en altres indrets de la Part Forana com Inca, Petra, Montuïri, Felanitx, Sineu, Alcúdia, Sóller i Pollença.

La comunitat jueva d'Inca ja apareix documentada l'any 1232, quan Jaume I atorga retribucions als jueus d'Inca, de l'Almudaina de Gomara (Ciutat), de Petra i de Montuïri.⁶ Un document de 1240 confirma la presència de jueus a Inca. Per altra banda, el Conqueridor donà el seu suport als jueus de Mallorca, concedint-los protecció reial, privilegi que confirmà el mateix rei l'any 1247.

Disposam de més documentació referent a la comunitat jueva d'Inca durant els anys que conformen el segle XIV. Aquestes dades estan documentades als llibres de morabatí dels anys 1329 i 1336. També sabem que en aquests anys els jueus inques encara no disposaven d'un barri (call) per viure-hi tots plegats, sinó que habitaven repartits en diferents indrets de la vila. En canvi, sí que disposaven d'una bona organització sota la institució jueva anomenada aljama, que era aprovada pel rei i disposava de consellers, secretaris i procuradors, a més de gaudir d'una certa independència pública.⁷

A l'any 1346 i a causa dels importants i constants enfrontaments entre alguns dels membres de la comunitat jueva i de la comunitat cristiana, el rei Pere el Cerimoniós manà aixecar un call per a la vila inquera. Malgrat la decisió reial i a causa de la gran minva de la població jueva després de la pesta del 1348, no fou fins al 1372 quan s'establí definitivament el call d'Inca, tot i que a l'any 1353 els jurats d'Inca ja havien demanat al governador que es constituís un call i aquest assignà un lloc situat en el barri de Sant Bartomeu, concretament al carrer de Martí Metge, però el lloc no agradà als jueus a causa del mal estat de les cases, moltes en estat de ruïna, i apel·laren el senyor rei per tal que els concedís un altre lloc on establir-se. Finalment el rei Pere IV d'Aragó, com hem vist anteriorment, a l'any 1372 els concedí un nou lloc situat a l'anomenat carrer d'en Pascolet, situat al barri de Sant Francesc.

⁶ Miquel S. Font i Poquet: *La fe vençuda. Jueus, conversos i xuetes a Mallorca*, Palma, 2004, 17.

⁷ Pere Xamena Fiol: *Història de Mallorca*, Palma, 1991, 107.

L'assalt al call de 1391

El call d'Inca, semblant al cas de Ciutat, estava envoltat d'un mur i tancat per dos portals, un d'ells molt probablement al carrer de Sant Francesc, ja que consta als documents de 1372, on els jueus demanen que un dels portals *sia fet al carrer de Sant Francesc*.⁸ Malgrat tot, que els jueus tenguessin el seu propi barri tancat de la resta de la vila no bastà per aturar els enfrontaments i assalts a les cases jueves per part dels cristians, i al 1391 s'assaltaren els calls de Palma i d'Inca. Els cristians dugueren a terme diferents avalots mitjançant els quals perpetraren nombrosos actes de pillatge i destrucció, assassinaren un gran nombre de jueus (pel que fa a Inca, els documents parlen d'una exterminació quasi total) i calaren foc a cases i botigues del call, deixant arrasat el barri sencer.

Tornant a Can Monroig...

Com a conclusió final i havent situat el casal de Can Monroig dins el que fou el call inquer, una darrera observació ens du fins a l'arc ogival que ens ubica a l'entrada de la casa. En aquest arc, a la part superior, encara s'hi poden veure les restes de mascara i una fotografia del mateix arc, feta tot just abans de la seva neteja, ens mostra com quan fou descobert les restes de mascara es repartien per tot ell. A la segona crugia de la casa, tot d'una després del portal que hi dóna accés, a mà esquerra hi ha un altre portal arquitravat que mostra la llinda de fusta totalment cremada. Aquestes restes cremades han de ser per força fruit d'un incendi important sofert per la casa i el fet que es trobin en unes restes arquitectòniques d'època gòtica ens fa pensar que poguessin estar relacionades directament amb l'assalt del call el 1391, ja que apareix documentat a la *Història de Mallorca* de Pere Xamena que durant els avalots es cremaren cases i botigues.⁹ Cal destacar també el primer volum de la *Història de Mallorca* editada per l'editorial Moll, que afirma que *les "classes baixes" de la ciutat s'uniren amb els pagesos assaltant el Call, cremant les cases i assassinant uns 300 jueus {...} El mateix atemptat havia sofert el Call d'Inca*.¹⁰

1.10. Les "murades" d'Inca

De ciutats i viles amb murades d'època medieval, a Mallorca en coneixem alguns exemples com Palma, Alcúdia o Capdepera, i els coneixem perquè en l'actualitat aquests nuclis de població encara conserven el recinte de murades sencer o, si més no, esbocinat. També sabem que la vila de Santanyí es fortificà amb murades en el segle XVI. Allà, encara s'hi conserva l'anomenada Porta Murada i algun fragment del recinte. A més, cal afegir que en tots els casos hi ha suficient documentació i bibliografia que testimonia l'existència d'aquestes construccions.

Pel que fa a Inca, la cosa és bastant més complicada. De restes de muralla, no en queda cap ni un, però sí que els documents ens parlen d'una fortificació que s'hagué de construir de manera bastant urgent a la meitat del segle XIV.

Cal, per tant, situar-nos en el context històric del 1343, quan el rei de Mallorca Jaume III fou acusat pel rei d'Aragó, Pere IV, de rebel·lia, i en el mes de maig d'aquest mateix li foren confiscades les illes Balears i en el mes de juliol de 1344, els comtats del Rosselló i Cerdanya. Així doncs, a Jaume III ja només li quedà el territori de la Senyoria de Montpeller, el vescomtat de l'Omeladès i el vescomtat del Carladès.

Per part seva, Inca, durant el mateix mes de maig de 1343, jurà fidelitat al rei Pere el Cerimoniós, i pel desembre de 1344 es féu una crida contra Jaume III, ja que el rei de Mallorca encara gaudia de partidaris dins la nostra vila. Per això, el rei Pere IV ordenà que Jaume III no pogués ésser mai més anomenat rei de Mallorques, ni comte del Rosselló, ni comte de la Cerdanya, només permeté que se l'anomenàs Jaume de Montpeller. El governador de Mallorca manà al batle d'Inca que clavassin dos pergamins amb dita crida, un al portal major de la parroquial de Santa Maria i un altre al de la conventual de Sant Francesc.

Per la seva banda, Jaume III s'havia reclòs a Montpeller, des d'on començà a idear i a preparar un atac a Mallorca per poder recuperar els territoris perduts. Per poder reunir un exèrcit suficient per realitzar l'atac i assegurar-se una victòria, Jaume III va vendre el 13 d'abril de 1343 la senyoria de Montpeller al rei de França per 120.000 escuts d'or, diners que li varen permetre reunir un exèrcit suficient per atacar Mallorca.

Pel mes d'octubre de 1349 Jaume III decidí atacar Mallorca i, davant l'imminent atac, el governador de Mallorca ordenà al batle d'Inca que es replegassin tots els homes d'armes d'Inca, però també d'altres viles, per si Pollença i Alcúdia no el resistien. Igualment, el governador també ordenava la fortificació de la vila d'Inca mitjançant una palissada.

L'estol de Jaume III arribà a l'illa per Formentor i una vegada que hagueren desembarcat es dirigiren cap a Pollença i Alcúdia, viles que varen caure en mans de Jaume de Montpeller. L'exèrcit avançà cap a Muro, vila que també va caure i deixà el pas lliure a l'exèrcit cap a Inca. Els documents parlen de dos llocs fortificats; Inca i Ciutat. Per tant, Inca fou fortificada amb urgència per poder resistir l'avanç de l'exèrcit montpellerí. Però, aquesta vegada, la fortificació inquera va aguantar l'envestida de Jaume i aquest hagué de partir cap a Sineu i Llucmajor, vila aquesta darrera on morí el rei Jaume III a la batalla que s'hi dugué a terme el 24 d'octubre. Finalment el Regne de Mallorca quedà de nou annexionat dins la Corona d'Aragó.

Veim doncs com Inca fou fortificada, però també hem de pensar que aquestes fortificacions s'hagueren d'aixecar amb molt poc temps. Sembla que només s'haurien aixecat a la part nord-est de la vila i que les suposades muralles consistirien més aviat en murs alts que tapaven la sortida dels carrers, i que per bastions s'haurien emprat les esglésies de Sant Bartomeu, Santa Maria i Sant Francesc. Pel que fa a la part sud de la vila, hi discorria el torrent de Cantabou, que per ell tot sol ja suposava un emperò a l'hora d'accedir a Inca.

Una vegada haver passat el perill, aquesta fortificació deixà de ser necessària i perdé la seva funció, i fou destruïda. Avui dia no en resta cap traça material, però en canvi sí documental.

1.11. El molinar d'Inca

Diverses fonts afirmen que tot just després de la Conquesta de 1229 a Inca hi havia una gran concentració de molins, sembla ser que la segona concentració en importància després de la Ciutat de Mallorca, atès que se'n calculen més de trenta. La major part dels molins es concentraven al Serral de les Monges, conegut antigament com el puig d'Almadrava, però també n'hi havia molts a l'actual barri del Cós. A dia d'avui, d'aquest gran molinar amb origen a l'edat mitjana, només en queden set molins situats en el punt més elevat de la nostra ciutat (fig. 19). Aquests set molins han estat sofert diverses modificacions al llarg dels segles i a alguns d'ells fins i tot se'ls ha rebaixat la torre.

L'actual molinar que conservam consta dels següents molins: el molí de na Nua, el molí de Ca la Vinya, el molí de Can Joan Pinoi, el molí de Can Maneta, el molí de Can Garau, el molí de Ca n'Arnau i el darrer, molí de Can Palou o de la Pota del Rei.

⁸ Ramon Rosselló Vaquer: *Història d'Inca (1350-1516)*, Palma, 1997, 19.

⁹ Pere Xamena Fiol: *Història de...*, 169.

¹⁰ Autors diversos: *Història de Mallorca*, vol. I, Palma, 1989, 223-224.

Fig. 17. Arc rodó a Can Monroig

Fig. 17. Arc rodó a Can Monroig

Aquests molins, que són de vent, servien per moldre blat i altres cereals, i també es coneixen amb el nom de molins fariners. Actualment, tots s'han transformat en habitatges i en els darrers anys quasi tots han estat restaurats.

Dels molins que se situaven a l'actual barri del Cós, ja no en queda cap. No fa gaires anys, encara es podien veure les restes de l'anomenat molí des Cós, que estava situat a la cantonada de l'avinguda d'Alcúdia i del carrer de Llorenç Riber i que, ja fa alguns anys, fou destruït.

1.12. El pou de la Font Vella

El pou de la Font Vella es troba situat al barri de So na Monda, concretament, al carrer de Pius XII (fig. 20). Tot i que la primera documentació en què apareix citat aquest pou amb el nom de Font Vella és del segle XVI, es pensa que molt probablement aquesta és la mateixa font que als documents apareix citada amb el nom de Font de la Vila i que ja apareix documentada a l'any 1289. Actualment

el pou té un coll format per peces de marès i té una forma rectangular. A una de les seves cares hi ha una placa, també de marès, amb la següent inscripció: *Pou Font Vella. Datat des del segle XIII.*

2. Conclusions

L'estudi de l'arquitectura gòtica civil a Inca, l'hem dividit en tres tipologies per poder estudiar els habitatges amb restes gòtiques, les fortificacions i les construccions de tipus etnològic. En el cas dels habitatges, l'estudi ens ha permès conèixer quines són les cases que a dia d'avui presenten restes arquitectòniques d'època medieval. De moment n'hem trobat nou, però ben segur que, si es duen a terme restauracions en altres cases del centre històric inquer, podrien sortir a la llum noves restes. Alhora, també hem pogut acotar quin era el perímetre del casc urbà a l'època medieval, ja que els carrers on se situen les restes medievals apareixen ja datats al segle XV, fet que confirma l'origen medieval del centre històric d'Inca.

Pel que fa a les fortificacions, encara que la palissada d'Inca fou aixecada com una solució d'urgència per a la defensa de la vila, ens ha servit per recordar un dels fets històrics més importants que s'hi visqué.

Ja per acabar, les construccions etnològiques ens han recordat tot un sistema de producció de farina, mitjançant els molins, i la importància d'un bon sistema hidràulic per abastir la població d'un bé tan preciós i moltes vegades mancat com és l'aigua.

Tant de bo en el futur surtin a la llum noves restes perquè a poc a poc es pugui anar teixint tota una xarxa d'arquitectura medieval inquera.

3. Bibliografia

- AMENGUAL i BATLE, Josep: *Els orígens del cristianisme a les Balears* (2 volums), Editorial Moll, Palma, 1991.
- AUTORS DIVERSOS: *Guia patrimonial del Raiguer*, Mancomunitat del Raiguer, Palma, 2007.
- AUTORS DIVERSOS: *Palma. Guia d'arquitectura*, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, Delegació Mallorca, Palma, 1996.
- AUTORS DIVERSOS: *Història de Mallorca*, vol. I, Editorial Moll, Palma, 1989.
- AUTORS DIVERSOS: *Jaume II i les ordinacions de l'any 1300*, Consell de Mallorca. Departament de Cultura, Palma, 2002.
- BARCELÓ CRESPI, Maria, i ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 2009.
- DURIAT, Marcel: *L'art en el Regne de Mallorca*, Editorial Moll, Mallorca, 1989.
- FERRETJANS LLOMPART, Anselm: *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1990.
- FONT POQUE, Miquel S: *La fe vençuda. Jueus, conversos i xuetes a Mallorca*, Palma, 2007.
- GUAL TRUYOL, Simón: *Antiguas historias de Inca*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1996.
- GUAL TRUYOL, Simón: *Siete siglos de las murallas de Alcudia*, Ingrama, s.a., Palma, 1998.
- LLABRÉS i MARTORELL, Pere-Joan, ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Inca en la història 1229-1349*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1998.
- PIERAS SALOM, Gabriel: *Primera rotulació dels carrers d'Inca. Apunts Històrics*, Consell Insular de Mallorca, Inca, 1990.
- PIERAS SALOM, Gabriel: *Inca 1872. Carrers, finques, habitants i oficis*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1995.
- RAYÓ, Pere: *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*, Edicions Documenta Balear, S.A., Inca, 1993.
- TERRASSA FLAQUER, Josep: *Castell de Capdepera*, Patronat del Castell de Capdepera, Palma, 1997.
- VILLANOVE, Joan: *Raconte-moi les Rois de Mallorca*, Impremta Aubert, Sant Joan les Fonts, 2004.
- XAMENA FIOU, Pere: *Història de Mallorca*, Editorial Moll, Palma, 1991.
- YARWOOD, Doreen: *La arquitectura en Europa. La Edad Media, 650-1550*. Vol. 2, Ediciones Ceac, Barcelona, 1994.

4. Documentació administrativa

Ajuntament d'Inca: *Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic del terme municipal d'Inca* (aprovat l'any 1999).

Agraïments:

Voldríem agrair a l'Ajuntament d'Inca que ens hagi facilitat tota la documentació del Catàleg patrimonial inquer, a Miquel Pieras Villalonga per descobrir-me més restes medievals, al Cellar de Can Ripoll, a Biel Alzina de Can Perret, a Ana María Muñoz, propietària de Can Campos, als propietaris de Can Salero, a Bernat Català de Can Sansó, als propietaris de la casa de l'11 del carrer del Triquet, a Robert López i Marie-Noëlle de Can Monroig, a Llorenç Ferrer i Margalida Vilanova d'Alcúdia, per haver-me donat el permís i les facilitats a l'hora de fotografiar les seves cases, i a Xisca Esteva i Biel Rechach, que segueixen any rere any la meva feina i hi cooperen duent-hi a terme la correcció ortogràfica i formal.

La iconografia funerària al cementiri d'Inca

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Maria del Mar Llompart Morro
Maria del Mar Martínez Sans

---

1. Presentació

La iconografia funerària no pot entendre's solament com el fruit de la necessitat i del costum de dipositar un cos mort. Els cementiris són espais que aglutinen a través de l'art els sentiments i les preocupacions humanes enfront de la mort, com el buit per la pèrdua de l'ésser estimat, la por de la pròpia mort, els dubtes i la incertesa davant el més enllà... És a dir, que l'art funeràri i la iconografia utilitzada sorgeixen de la profunda mirada de l'ésser humà a la vida i a la mort; el plaer i la il·lusió per viure, la necessitat de perpetuar la pròpia existència, el desig d'una vida celestial...

Ara bé, la societat actual ha sofert un allunyament de la mort, i això queda palès en els cementiris actuals, entre altres coses per la disminució, simplificació simbòlica i en alguns casos absència de símbols utilitzats. És per això que aquest article pretén donar a conèixer aquest art escultòric ple de significat del cementiri de la ciutat d'Inca i posar-lo en valor. Revisarem àmpliament, a manera d'introducció per a un posterior estudi més profund de la iconografia funerària conservada a l'illa, la temàtica present tant a la zona antiga com a les més modernes del cementiri de la capital del Raiguer.

2. El cementiri d'Inca

Els orígens de l'actual cementiri d'Inca se situen al gener de 1861 quan s'iniciaren les obres del primer recinte. Aquest, en forma de quadrat, és el que es troba a l'eix central de la portalada i que estava delimitat per murs rematats amb una successió de pinacles, dels quals encara podem veure la major part. Aquest primer espai disposa d'una estructura cruciforme a partir de la disposició d'una sèrie d'esteles i làpides. Les esteles de secció rectangular amb coberta

piramidal i rematades per una creu de ferro forjat, encara avui, en la seva majoria pertanyen a les famílies que les adquiriren en els primers anys posteriors a la construcció del cementiri.

El projecte de la façana principal i el mur en estil neobarroc data de 1865 i és obra de José Oleza Frates, que fou l'arquitecte municipal d'Inca a partir dels anys 30,¹ municipi en el qual projectà nombroses obres.

Dintre d'aquest primer recinte també cal destacar, i d'alguns d'ells en tornarem a parlar més endavant, les esteles a manera d'arc de mig punt rematades per una creu de pedra, el panteó militar, la creu del prevere Janer, així com la capella pública ubicada enfront de l'accés al recinte, obra dirigida per l'arquitecte Bartomeu Ferrà i que fou beneïda el 20 de novembre de 1909.²

Al llarg del segle XX aquest conjunt arquitectònic ha sofert successives reformes i ampliacions.

3. La iconografia escultòrica

El cementiri d'Inca disposa d'un ric patrimoni escultòric dut a terme al llarg de la seva existència, es tracta d'un vertader museu a l'aire lliure i els panteons que en ell s'hi troben, les grans obres d'art. Aquestes obres són, en la seva majoria, d'una gran qualitat artística, però resulten encara més interessants pel seu rerefons simbòlic, pel seu significat, en el qual centrem la nostra atenció. És per això que tot seguit analitzarem la simbologia que es troba en aquestes formes escultòriques per poder entendre una mica més aquest art, en ocasions, un tant oblidat:

Els àngels

Les figures dels àngels són, juntament amb les creus, les vertaderes protagonistes de la iconografia funerària dels cementiris contemporanis. Des dels inicis del cristianisme l'àngel es presenta com l'anunciador, el missatger dels designis divins de Déu, és per tant un ésser que enllaça l'home amb la divinitat, que connecta el món del més enllà amb el món sensible, a més són els guardians de les tombes, per la qual cosa vigilen el somni etern dels difunts. Les representacions dels àngels són tan nombroses com diverses; la varietat de posats i actituds, així com els diversos atributs que poden acompanyar-los, matisaran i completaran el significat que tenen aquestes figures.

Les figures angèliques que es representen dintre del marc cronològic del cementiri d'Inca s'allunyen dels àngels apocalíptics i justiciers tan comuns en els segles immediatament anteriors, per apropar-se a una rememoració més clàssica. Són àngels que recreen el triomf sobre la mort i l'esperança d'una vida en el més enllà, significat que contenien els àngels a l'art paleocristià a partir de l'evolució de les victòries paganes que inicialment apareixien en l'escultura, especialment en els sarcòfags. Les representacions dels àngels d'aquest cementiri són figures humanes asexuades, d'aquí que es recorri a figures adolescents, a les quals se'ls ha adherit un parell d'ales³ (fig. 1). Respecte a les ales cal matisar que segons la posició, desplegadas, plegades o semiplegades, tindran un significat o un altre. Els àngels inuers les tenen desplegadas, indicant que acaben d'arribar a custodiar l'ànima del difunt i reafirmant el

significat d'aurora i triomf, o plegades simbolitzant el dol per la pèrdua. Alguns altres trets a destacar són que vesteixen llargues túniques, posseeixen llargues cabelleres i porten els peus despullats, símbol d'humilitat i mort.

El gran nombre de figures d'àngels que trobem se situen, generalment, a la capçalera del sepulcre i portant i/o dipositant flors sobre aquest, amb una actitud laudatòria cap als morts adoptada des del classicisme. Són nombroses les mostres d'aquest tipus d'àngels en el cementiri, especialment pel que fa a escultures de factura recent. Tals són els casos de la tomba de la família Rayo Bennassar⁴ o de la família Cañuelo Castro, entre d'altres. Altres àngels es troben agenollats i amb les mans en actitud d'oració, com la del nínxol de la família Romero Castellano (fig. 2).

Especialment destacables són els tres àngels, de factura gairebé idèntica, dels panteons dels germans Rotger i les famílies Llinàs Maura (fig. 1) i Martorell Pieras. En aquests tres casos els àngels porten a la mà dreta una corona vegetal i a l'esquerra, una petita creu recolzada al pit. Els àngels com a missatgers de Déu anuncien la mort, representada per la creu, però la presència de la corona vegetal indica la victòria de la Fe sobre la mort i la possibilitat d'una vida més enllà d'ella. En aquests casos les figures angèliques se situen sobre un petit remolí de núvols sobre el qual gairebé no reposen, emfatitzat pel peu dret que sobresurt dels núvols, que remarca així la immaterialitat dels seus cossos.

Respecte a la relació dels àngels amb les corones vegetals, trobem també una petita placa on es representa un àngel enlairat i coronant el retrat del difunt, el qual ens indica el triomf sobre la mort del finat.⁵

S'ha de matisar pel que fa al tractament floral, ja que en la majoria de representacions angèliques d'Inca n'apareixen, que, en general, aquestes expressen la fugacitat, la fragilitat de la vida i, a més, és el reconeixement i la recompensa a la vida virtuosa del difunt. Les flors que es poden veure són en la seva majoria rams de roses i corones vegetals, de les quals parlarem més endavant.

Finalment un altre tipus d'àngels que podem trobar són els àngels-nins (fig. 3). A diferència dels àngels adolescents o adults, aquests apareixen gairebé sempre despullats, símbol d'innocència. Tot i que trobem alguna representació d'àngels-nins a època paleocristiana, aquestes figures es desenvoluparen durant el Renaixement italià quan adoptaren la figura dels *putti* o amorets. A Inca trobem representacions d'aquests angelets a les sepultures de la família Zurera Bogas i a la de Ramos García (fig. 3), entre d'altres. Els àngels-nins acompanyen el difunt i vetllen per la seva ànima al Cel. Cal esmentar que, dintre del cristianisme, tot nin menor de set anys posseïa una ànima pura i per tant tenia assegurat el Paradís. A ambdues sepultures citades hi ha enterrats membres de les famílies molt joves, fet que ens dona peu a la suposició de trobar-nos davant una iconografia funerària lligada a l'edat dels difunts, la qual cosa no sol passar excepte en casos molt específics.

Els angelets de la família Zurera Bogas són dos, una parella de *putti* que ens recorden els àngels de Rafael Sanzio a l'obra pictòrica *La Madonna Sixtina*, però amb lleugeres variacions pel que fa als posats a causa de l'adaptació a un altre llenguatge artístic.

A la tomba de la família Ramos García (fig. 3) trobem un únic angelet a sobre d'un piló de copa alta estriat. Aquesta figura sembla ser d'una edat un mica superior als angelets dels Zurera Bogas, porta una cinta al cap i una altra creuada damunt el pit sostenint un buirac. Aquest angelet també porta un petit ram de flors en actitud laudatòria.

1 Pere Rayó Bennassar: "L'arquitectura a Inca durant el segle XX (1900-1940)", *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 1994, 226.

2 Gabriel Pieras Salom: "Reformes al cementiri municipal d'Inca des de 1860 fins a 1870", *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, XII, 2011, 71-86.

3 Carmen Bermejo Lorenzo: *Arte y Arquitectura funeraria. Los cementerios de Asturias, Cantabria y Vizcaya (1787-1936)*, Oviedo, 1998, 245-250.

4 En citar els noms dels propietaris de les sepultures es realitza generalment una transcripció literal d'aquests per tal d'evitar interpretacions errònies a l'hora de normalitzar aspectes ortogràfics. Tan sols es normalitzaran noms i llinatges que no puguin dur a confusió.

5 Placa de Jorge Borrás Seguí.

Les al·legories⁶

- Personificacions

Una de les al·legories personificades que trobem correspon a una de les virtuts teològals, la Fe. La Fe, que juntament amb l'Esperança i la Caritat formen les tres virtuts teològals, apareix representada a la capella de la família Magín Marqués⁷ (fig. 4). En aquest cas, també apareix acompanyant-la la virtut de l'Esperança. La representació d'alguna o de totes les virtuts no indica les virtuts cristianes del difunt, sinó que pretén reafirmar un missatge més benèvol indicant que la religió catòlica ens dona la promesa d'una altra vida al Cel. La Fe apareix amb una bena als ulls i una creu entre les mans a l'altura del pit. Lús de la bena apareix i es difon a Europa a partir del segle XVII. Quant a la figura de l'Esperança, aquesta apareix representada sense l'atribut que li és més característic, l'àncora marina.

Ambdues figures són obra de l'escultor Horacio d'Eguía (Guernica, 1941 – Palma, 1991) i realitzades entre els anys 1951 i 1952.⁸ Aquest escultor es traslladà a Mallorca a l'acabament de la Guerra Civil i fou a l'illa on entrà en contacte amb l'escultor català Joan Borell Nicolau, del qual fou alumne i ajudant excepcional. Aquestes al·legories presenten uns trets gairebé idèntics i propis d'aquest escultor; l'harmonia de línies, l'equilibri de proporcions, els posats simples, la serenitat i les faccions marcades dels rostres.

Una altra representació de l'Esperança se situa entre els mausoleus de les famílies Munar-Ribot i Guasp-Coll. En aquest cas sí apareix l'àncora com atribut identificatiu de l'al·legoria. Aquesta figura és més esvelta i manco majestuosa que les esculpides per d'Eguía. A més, l'actitud que presenta aquesta és més expressiva, posseeix un gest més humil i trist, el qual no trobem ni a la Fe ni a l'Esperança anteriors.

- Animals

També podem trobar figuració animalística com a símbol d'un concepte més intens, tal és el cas de la serp o el colom.

La serp és un dels símbols universals i amb un fort caire ambivalent, entre el bé i el mal, és un dels elements que més ha sofert el dualisme teològic i antropològic.⁹ La serp es relaciona en ocasions amb la resurrecció, pel canvi de pell, i té un valor curatiu, alhora que simbolitza l'energia en estat pur, la immortalitat i el Paradís.¹⁰ Ara bé, generalment, ha representat un element negatiu dins la iconografia cristiana, representant el dimoni o el pecat.

En aquest cementiri tan sols la trobem en una ocasió, a l'estela de Francisco Mir (fig. 5). Al contrari de la simbologia negativa d'aquest animal, la seva disposició envoltant una esfera alada, que simbolitza l'ànima, i mossegant-se la cua l'identifica com l'*Ouroborus*, el símbol de l'eternitat¹¹ present actualment a diferents cultures i religions.

6 Representació metafòrica d'idees abstractes per mitjà de figures o de temes plàstics. Jaume Salvà Lara: *Diccionari de les arts: arquitectura, escultura i pintura*, Palma, 2002.

7 El primer propietari de la tomba fou, molt probablement, el prevere Magín Marqués Ferrer, capellà del cementiri i durant la capellania del qual es van dur a terme importants millores en el cementiri d'Inca. Blanca Margarita Buades García: "Notes del cens de població de la ciutat d'Inca (any 1900)", *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, XII, Inca, 2011, 109.

8 Gabriel Pieras Salom: "L'any 1952 el gremi de sabaters i la ciutat d'Inca aixecaren un monument a mestre Antoni Fluxà Figuerola", *Festes d'Inca 2011. Sant Addon i Sant Senén*, 2011, 9.

9 Manuel Guerra: *Simbología románica. El cristianismo y otras religiones en el arte románico*, Madrid, 1978, 279.

10 Inés Ruíz Artola: "El cementerio judío de Varsovia. Los ritos funerarios y la sociedad judía en Polonia", *Isla de Aviación: revista cultural y certifica*, 27, 2006, 118.

11 Edgar Wind: *La elocuencia de los símbolos. Estudios sobre arte humanista*, Madrid, 1993, 32.

El colom dins l'àmbit funerari es remunta als cementiris de l'antiga Grècia, on era un element comú a les esteles funeràries d'infants i adolescents, substituïts posteriorment pels àngels-nins. Ara bé, dintre del cristianisme funerari, el colom ha passat a representar l'ànima humana que abandona el cos i ascendeix cap als cels sense cap mena d'ajuda. També és un dels símbols de la Pau i de l'Esperit Sant. En aquest cementiri el trobem representat en nombroses ocasions, generalment en relleus, portant una branca d'olivera al bec simbolitzant el desig que el difunt descansi en pau i s'uneixi amb Déu,¹² volant des d'unes mans obertes cap al Cel, cosa que representa l'ànima en ascensió cap al més enllà (fig. 6) i en parella simbolitzant l'harmonia i l'amor dins el matrimoni.¹³

- Éssers inanimats

La columna truncada representa la fi de la vida, l'existència finada. La trobem a la tomba de la família Llinàs Maura i amb un àngel recolzant-s'hi a la de la família Font Serra. En aquest primer exemple, la columna presenta a meitat del fust una corona vegetal, que com ja s'ha indicat anteriorment simbolitza la victòria sobre la mort i la possibilitat d'una vida al més enllà, per tant aquests dos elements expressen conjuntament la fi de l'existència terrenal i el pas a la celestial.

El gerro cobert per un drap que trobem a nombroses làpides de la necròpoli és, segons tradicions orals, la representació del dol davant la pèrdua d'un ésser estimat. És una imatge molt comuna als cementiris, i a la capital del Raiguer la trobem al nínxol de Juan Borrás Ramon i d'Antonio Martorell Socías, entre d'altres.

Les representacions florals són un dels elements més comuns i constants dins tots els cementiris occidentals, però la seva presència no tan sols es troba limitada a l'art efímer de rams i corones, sinó també a l'escultura (fig. 7). Durant el prerafaelisme la simbologia floral va anar guanyant força, però va ser amb el modernisme quan les flors van aconseguir la seva màxima expressió, no només decorativa sinó també iconològica.

Les corones florals, que abracen la simbologia de l'anell o del cercle, fan referència a la immortalitat i signifiquen el triomf sobre la mort i la recompensa d'una vida en el més enllà, amb el record en la memòria dels familiars i amics.

Les flors més habituals són les roses,¹⁴ el cascall¹⁵ i l'heura,¹⁶ però també podem trobar exemplars com els lliris d'aigua o lliris blancs, les assutzenes, les margalides, les violetes, etc. Totes tenen

12 Inés Ruíz Artola: "El cementerio judío de Varsovia...", 149.

13 Inés Ruíz Artola: "El cementerio judío de Varsovia...", 149.

14 Les roses es troben molt lligades a la religiositat cristiana i solen personificar el cos i l'ànima de la Verge, però també simbolitzen el dolor pel sacrifici i martiri del seu fill, per la qual cosa són uns elements iconogràfics molt adequats per representar el dolor i la pena per la mort d'un ésser estimat. A l'època del modernisme, les roses dins els cementiris adquireixen també el significat de la nostàlgia per la joventut perduda. Vegeu l'obra de Gaston Dutche-Suchaux i Michel Pastoureau: *Guía iconográfica de la Biblia y los Santos*, Madrid, 2009.

15 La flor o la càpsula del cascall simbolitza el somni etern, la mort sense mal i la pau, a causa de l'associació de la mort amb els seus efectes narcòtics i sedants. Una mostra la trobem a les plaques apergaminades de la tomba de la família Llopart Tortella.

16 L'heura és una planta de fulla perenne que ha estat venerada des de l'antiguitat amb els ritus bàquics, i part d'aquest bagatge històric s'ha conservat durant la seva cristianització. Per la seva capacitat de sobreviure als canvis estacionals és un símbol d'immortalitat i també una al·legoria de renovació de la vida després de la mort i de la pervivència de l'ànima més enllà de la mort del cos. També hem de destacar que té un profund sentit escatològic, degut sobretot a la toxicitat d'aquesta planta, que també ens evoca el fet que la mort i la fi de la nostra existència és inevitable. Per a més informació vegeu: Hans Biedermann: *Diccionario de Símbolos*, Hospitalet de Llobregat, 2009, 225/Maria Paz García Gelabert: "Relieves vegetales en Hispania durante la Antigüedad Tardía. La tradición en la Antigüedad Tardía", *Antigüedad y Cristianismo*, Múrcia, 14, 1997, 457 i 458.

un sentit profà,¹⁷ però també un profund sentit religiós i escatològic, i totes representen alguns d'aquests sentiments lligats al món funerari: el dol per la mort d'un ésser estimat, la creença en una vida després de la mort, l'ascensió al Paradís, la fugacitat de la vida i la nostàlgia per la joventut perduda, la representació de Crist, però sobretot de la Verge, la puresa, la resurrecció, la Fe, etc.

També són molt comunes les imatges de xiprers, com a la sepultura dels Colom-Fuster i dels Salva Amengual. Aquests són un símbol funerari profusament utilitzat des d'època prehel·lènica i associat a la immortalitat, a l'ascensió de les ànimes cap al Cel i, a més, tenen una forta presència al Paradís.¹⁸

Les torxes amb foc representen la llum espiritual, la claror, són símbols referents a la puresa de l'ànima i al bé, a la purificació, regeneració, coneixement i veritat. Són nombroses les torxes que podem trobar, de pedra, als panteons de la família Escanellas Perelló, Llinàs Perelló i Martorell Pieras, o de ferro, com les que es troben sobre petits pilars que marquen el perímetre de la sepultura de la família Torrandell.

Els adolorits

Sota aquesta nomenclatura s'integren aquelles figures que acompanyen el difunt mostrant dolença i són la imatge del desconsol que la seva pèrdua produeix en els éssers que l'estimaven. Compleixen la funció d'acompanyar eternament el difunt com a mostra d'efecte i respecte a la seva memòria. Aquestes representacions són hereves de les *pleurantes* medievals, que alhora eren descendents de les figures dels sarcòfags i vasos ceràmics clàssics, però no adquiriren el seu zenit expressiu fins a l'eclosió del Romanticisme. Normalment, aquestes figures són de gènere femení o infantil, i són pocs els casos en què ens trobem una figura masculina. En el cas de la necròpoli inquera, sí podem trobar una figura masculina en dol a la tomba de la família Pol Valcaneras. Aquestes representacions de plany fúnebre es donen a la capital del Raiguer a través d'un gest contingut, són figures que expressen el seu desconsol d'una manera serena.

Quant a les figures femenines trobem, en primer lloc, la musa de la família Torrandell (fig. 8). Per poder entendre la profunditat de la iconografia d'aquesta tomba cal saber qui fou el seu propietari, Antoni Torrandell Jaume¹⁹ (Inca, 1881 – Palma, 1963), un dels grans creadors musicals mallorquins de la primera meitat del segle XX. Amb aquesta informació podem deduir que la figura femenina adolorida recolzada sobre el sarcòfag amb una lira als seus peus és la musa de la música, Euterpe. La imatge femenina es mostra desconsolada davant la pèrdua de l'artista a qui inspirava, és per això que abandona la música com a font d'inspiració per acompanyar-lo eternament.

Una altra és l'adolorida del panteó d'Angel García Carrasco i la seva família (fig. 9). La figura es troba asseguda amb els braços recolzats en una barana pètria i amb el cap inclinat. Pel que fa al tractament formal cal destacar la resolució de la draperia, així com el posat, ja que transmeten certa sensualitat pròpia de les figures adolorides del modernisme.

També en trobem una més a la sepultura de la família Zoilo Álvarez. En aquest cas l'adolorida, de factura recent, apareix agenollada i dipositant roses sobre el sepulcre, ofrena que és una demostració de l'estima que no pot destruir la mort i també signe de gratitud i de reconeixement dels mèrits del qui ha partit.

Crist

Les representacions de Crist són, juntament amb les angèliques, les més nombroses quant a iconografia funerària, precisament per allò que la figura de Crist representa per a la Fe catòlica, així com l'al·lusió directa a la possibilitat de resurrecció a través de la representació de la seva mort.

El símbol més habitual per a la seva representació en els cementiris és la creu, generalment llatina, de fet, en un moment com l'actual quan les representacions artístiques es van reduint dins l'àmbit funerari la creu hi segueix ben present. La creu simbolitza la persona de Crist, el cristianisme i la Fe en les creences.²⁰ Aquestes creus poden ser de pedra, bronze o ferro forjat i poden aparèixer representades juntament amb altres elements que matisen o reforcen el significat, tal és el cas de les creus solars i les creus del Davallament que hi trobem al cementiri inquer.

La creu solar a la sepultura de la família d'Hernando Sampol Colom és un dels exemplars que hi trobem. Aquesta tipologia de creu no és gaire freqüent a les Illes i és més comuna a Escòcia, Irlanda o Gal·les, on té una tradició molt més llarga i extensa. És un símbol d'eternitat i remarca la infinitud de Déu, a més de l'esperança per la Salvació dels fidels al llarg dels temps.²¹

El seu origen és molt obscur i ha donat peu a innumerables teories i hipòtesis, però dins l'àmbit acadèmic les investigacions vers aquest tipus de creu han estat més aviat escasses, cosa que ha dificultat molt aquesta recerca.

Un dels possibles orígens de la creu solar s'ha vist en la relació existent entre l'esfera de la creu i la corona amb la qual Constantí I²² envoltà l'anagrama del crismó, i que amb el temps es convertí en un element més d'aquest símbol.

Dins la majoria dels corrents de tradició oral, la creu solar està vinculada a sant Patrici i a la seva tasca evangelitzadora a l'illa d'Irlanda. En aquestes, la unió de la creu i el cercle és la unió de la religió cristiana (la creu) i d'un element del culte pagà irlandès (el cercle, que simbolitza el Sol i/o la Lluna).²³

També la creu solar pot interpretar-se com un cercle amb una creu al seu interior, la creu *Gemmata*, que representa elements de tipus més terrenal, com els quatre punts cardinals, els angles de la Terra, les quatre estacions, etc.

La creu del Davallament, coneguda també com a creu de la penitència, consta de la representació d'una creu llatina amb el sudari, que serví per davallar de la creu el cos de Crist, penjat d'ella. Aquestes creus simbolitzen el triomf de Jesucrist sobre la mort i la possibilitat de la resurrecció del difunt.

17 Simbolitzen la primavera, la joventut i l'alegria de viure.

18 Hans Biedermann: *Diccionario de...*, 108.

19 Per a més informació sobre el músic mallorquí Antoni Torrandell es pot consultar, entre d'altres: Joan Company Florit; Pere Estelrich Massutí; Joan Moll Marqués: *Tres músics mallorquins: Antoni Torrandell, Joan Maria Thomàs i Antoni Matheu*, Palma, 1985//Maria Encina Cortizo: "Las canciones op. 27 de Antonio Torrandell: una sonoridad abierta a Europa en la música mallorquina a principios del siglo XX", *Recerca Musicològica*, XIV-XV, 2004-2005, 235-351//Joan Moll Marqués: "Antoni Torrandell: el compositor i l'home", *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, VI, 2004, 9-16//Joan Parets Serra; Pere Estelrich Massutí; Biel Massot Muntaner: *Compositors de les Illes Balears*, Palma, 2000.

20 A causa dels nombrosos exemples que es troben al cementiri s'ha obviat la seva enumeració.

21 Stephen Walker: *Celtic Cross History and Symbolism*, New York, 1996, 3.

22 Flavius Valerius Aurelius Constantinus (272-337), conegut com a Constantí I o "el Gran", fou emperador de l'Imperi romà des de l'any 306 al 337 i ha passat a la història com el primer emperador cristià per haver dut a terme nombroses disposicions politicoreligioses encaminades a la cristianització de l'imperi.

23 Stephen Walker: *Celtic Cross...*, 4.

Un apartat diferenciat mereix la creu que es troba al panteó militar dedicat als caiguts del bàndol franquista durant la Guerra Civil, ja que les referències religioses hi són presents, però amb certes matisacions. L'obra en qüestió fou realitzada per l'escultor Jaume Reus i es basa en el disseny fet per l'arquitecte José Oleza Frates.²⁴ En aquest cas la creu posseeix en el creuer una corona d'espines que emfatitza el caràcter de màrtirs dels finats. Cal citar que la barana de ferro que aïlla el monument també apareix decorada amb creus.

Aquests tipus de monuments es generalitzaren a la dècada dels quaranta i cinquanta del segle passat a Espanya en homenatge als morts del bàndol franquista i com a símbol de l'heroïcitat dels que caigueren, es diu, "per la Pàtria i per Déu", així com l'exaltació de l'Espanya heroica. En la majoria d'aquests monuments que es donaren per tota la geografia espanyola es tenia com a element principal l'ús de la creu, que podia aparèixer aïllada o unida a altres elements complementaris. Aquest fet no fou fruit de la casualitat, sinó de l'existència d'un conjunt d'organismes creats pel nou règim, la Comisión de Estilo en las Conmemoraciones de la Patria i més tard la Jefatura de Ceremonial y la Sección de Organización de Actos públicos y Plástica que, entre d'altres, establien una sèrie de recomanacions a seguir per dur a terme aquests monuments. L'ús de la creu era vist pel règim com a símbol de l'elevació de la pietat religiosa i del poder, i d'ús obligat en aquest tipus de monuments. Generalment, als monuments als caiguts, la creu venia acompanyada d'una corona triomfal, símbol de la victòria del règim a la qual pertanyien els morts o d'una corona d'espines, fent referència a la mort heroica dels que lluitaren "pel bé de la Pàtria".²⁵

També trobem com a referència a Crist el crismó (fig. 10). Es tracta d'un anagrama format per la superposició de les dues lletres del nom de Crist en grec –Χρῶτος–, *ji* (X) i *ro* (P). És símbol de Crist i emblema de victòria, tant militar com espiritual –triomf de la Fe i triomf sobre la mort–, per això és habitual trobar-lo a contexts funeraris. En el cas d'Inca són molt nombrosos els exemples tant a monuments antics com a més recents.

Un altre anagrama de Crist el trobem a la tomba dels Herranz-Ordiñana, a on es representa el monograma del nom de Crist *JHS*²⁶ –*Jesus ominus Salvator*– inscrit dins un calze esquemàtic coronat per l'hòstia consagrada.

Pel que fa a les representacions figuratives de Crist, aquest apareix portant la creu, crucificat, en la forma del Sagrat Cor o acompanyat per la Verge Maria. La figura de Jesucrist coronat portant la creu la trobem en quantioses ocasions, a la tomba de la família Tordillo Osuna, a la de la família Antonio Cabezas, esposa i fills... Es tracta de la imatge d'un moment de la passió, i és la transfiguració de la penitència que hem de sofrir tots els cristians per poder arribar a la Glòria de Déu.

Respecte a la figura de Crist crucificat, aquesta remarca el preu que va pagar el Fill de Déu per redimir a la humanitat dels seus pecats. Així se'ns recorda el sacrifici suprem fet per Crist i també l'amor que Déu sent per nosaltres. La resolució és tan variada com nombrosos els exemples, en trobem de diverses mides, matèries, fins i tot es combinen diversos materials, els Cristos poden tenir tres o quatre claus, amb un tractament més detallista o manco...

L'eccehomo

Representa el moment després de la coronació d'espines, quan Pilat presenta Crist davant la multitud reunida enfront del pretori, dient: "Aquí teniu l'home" [*Ecce Homo*]. Aquest tema, desconegut a l'art paleocristià i bizantí, es va difondre a final de l'edat mitjana. En els exemplars de la necròpoli aquí tractada la figura apareix reduïda, simplificada, ja que tan sols apareix el bust de Crist coronat (fig. 11).

El Sagrat Cor de Jesús (fig. 12) és la representació de la unió de l'home amb Déu a través de l'amor mutu, un amor que és el mitjà per arribar a la resurrecció. La devoció al Sagrat Cor de Jesús començà a formar-se al segle XV, però no fou fins al segle XVII quan es difongué i es convertí en una devoció popular gràcies al paper exercit per la Companyia de Jesús, seguint les visions de la religiosa Margarita María Alacoque. La religiosa posà les bases per a la representació del Sagrat Cor, les quals sofriren transformacions al llarg del segle XVII i XVIII, però que es recuperaren en la seva majoria al 1877 quan s'establí oficialment que la imatge del Cor de Jesús havia de ser un cor humà representat enmig de flames o raigs, amb la nafra i rodejat horitzontalment per la corona d'espines i rematat per una creu enmig de flames. Aquest cor havia d'estar unit a la figura de Crist i aparèixer com a element principal en relleu; correspondre a les proporcions de la imatge i estar col·locat sobre les draperies i el pit. El reconeixement oficial al seu culte no es produí fins al 1899 amb el papa Lleó XIII.²⁷

Les imatges inquires del Sagrat Cor de Jesús són obra recent, el del nínxol de Trinidad García Zurera (fig. 12), de la família Truyol Garriga o la tomba de la família Berrocal Morales en són alguns exemples. Aquestes representacions no segueixen, en la seva majoria, la representació canònica, atès que algunes no porten la creu i hi manca la nafra. Un altre Sagrat Cor, un tant peculiar, és el que apareix a la sepultura de la família Martorell Marce portant una corona triomfal i al seu interior les lletres gregues "Α" (Alfa) i "Ω" (Omega). Aquestes lletres, la primera i la darrera de l'alfabet grec, simbolitzen per a la religió cristiana el principi i el final de la vida. Es relacionen amb una frase de l'Apocalipsi (22, 13) i referida al Senyor: "Jo sóc l'Alfa i l'Omega, el Primer i el Darrer, el Principi i la Fi." Per tant, amb aquestes representacions es recorda als fidels que Déu és el principi i el final de la vida.

Unes altres iconografies són aquelles en què la figura de Crist apareix acompanyada per altres personatges, tal és el cas de la Lamentació sobre Crist mort i la Pietat. Quant a la Lamentació (fig. 13), aquesta s'inscriu dintre del cicle de la passió de Crist i correspon als moments finals, després de la deposició del seu cos una vegada davallat de la creu i abans del moment de la Pietat. El cos de Crist mort, una vegada dipositat sobre el sudari per Josep d'Arimatea i Nicodem, és plorat per la Verge. En aquesta escena poden aparèixer la Magdalena, sant Joan, Josep d'Arimatea, Nicodem i les dues germanes de Maria. El cementiri inquer disposa de dues lamentacions, una al nínxol de la família Martorell- Sastre i l'altra al de la família Ramis Cirer. A la primera (fig. 13) apareix el cos de Crist estirat sobre el sudari al terra, amb la corona d'espines als peus, i al seu costat hi trobem la Verge agenollada acariciant-li el cap i sostenint-li la mà. En aquest cas, trobem tres personatges femenins més; la figura femenina agenollada als peus de Crist i unint les mans rompudes de dolor és Maria Magdalena, i les dues figures al fons a l'esquerra de la composició bé podrien tractar-se de les dues germanes de la Verge, ambdues de nom Maria, filles de santa Anna, però de distints pares. Al segon cas tan sols hi apareix Crist i Maria. Aquest episodi, com el de la Pietat que veurem tot seguit, simbolitza el dolor per la mort d'un ésser estimat, però en ell queda implícit el desig d'enllaçar el sofriment inherent a la mort amb els dolors de Crist, i així demostrar ser mereixedors de compartir la seva resurrecció.

²⁴ Miquel Seguí Aznar: "Los monumentos conmemorativos en la isla de Mallorca durante el período de la Autarquía", *Cuadernos de Arte e Iconografía*, volum II, 4, 1989, 430.

²⁵ Mónica Vázquez Astorga: "Los monumentos a los caídos: ¿un patrimonio para la memoria o para el olvido?", *Anales de Historia del Arte*, 16, 2006, 286-296.

²⁶ Aquest monograma serà adoptat per la Companyia d'Ignasi de Loyola en la seva forma llatina IHS –*Jesus Hominum Salvator*–.

²⁷ Gabriela Díez Patiño: "Imagen y discurso de la representación religiosa del Sagrado Corazón de Jesús", *PLURA. Revista de Estudios de Religión*, 1, 2010, 86-108.

D'altra banda, la representació de la Pietat (fig. 14) és un dels moments més emotius de la vida de la Verge. És el moment que la Mare de Déu rep el cos inert del seu fill. És un grup passional de gran popularitat a Europa, freqüentment confós amb la Lamentació sobre Crist mort. La clau de la distinció la proporciona E. Panofsky,²⁸ autor que desenvolupà una tasca fonamental entorn a la iconografia i iconologia. A la Lamentació, la Verge es troba agenollada o asseguda en el sòl al costat del cadàver del seu fill mort, el qual besa i abraça. Es tracta d'una fusió de la *Madonna dell'Umilità* amb el *Tbrenos* bizantí. La Pietat, en canvi, representa la Verge asseguda sobre una pedra o sobre un cub, amb Crist mort sobre els seus genolls, en actitud de mostrar-lo als fidels.

Els exemples de Pietats conservades al cementiri d'Inca són de factura recent i inspirats en la *Pietat Vaticana* i en la *Pietat Rondanini*, ambdues de l'artista del Renaixement italià Miquel Àngel Buonarroti. La Pietat de la família Llopart (fig. 14), Caimari-Navarro i Perelló Coll s'inspiren en la del Vaticà, però presenten certes diferències basades en la major o menor perícia del taller, el peu esquerre no està treballat de manera exempta com a l'obra miquelangelesca, el posat de Crist, especialment el del cap, també és diferent... Cal destacar el fet que la Pietat de la família Llopart (fig. 14) reproduïx la inscripció de la composició renaixentista *MICHAEL-ANGELVS-BONAROTVS-FLORENT- FACIEBAT*. Les altres dues Pietats, la de la família Mera Sánchez i la de la família Quetglas, s'inspiren en la *Pietat Rondanini*. Aquests exemples no segueixen les formes de l'obra original ja que, atès que va ser la darrera obra escultòrica del gran mestre italià, va quedar incompleta, per aquesta raó cal parlar més d'una interpretació que no d'una còpia. Aquestes obres ja no tan sols són reinterpretacions sinó també reformulacions, perquè no es tenen en compte els postulats de l'època en la qual es creà l'obra original i tan sols cerquen un efecte sentimental breu que sigui adient al lloc a on està inscrita.

Els retrats i escuts

El retrat suposa una manera directa de remetre's al difunt, recordant-lo com era en vida. Els retrats més habituals dintre dels cementiris solen ser fotogràfics, els quals els familiars proporcionen, però en algunes ocasions aquests retrats seran de tipus escultòric. Normalment els retrats cerquen una simplificació dels elements que hi surten, tot perquè l'atenció de l'espectador se centri en el rostre esculpit del protagonista, per tant no sol haver-hi atributs ni elements que ens donin informació sobre el representat.

El bust del professor *don* Jaume és l'únic exemple de retrat escultòric. El bust en aquest tipus de representacions és summament habitual. Normalment tan sols els personatges més rellevants o amb un alt poder adquisitiu disposaven d'un retrat en pedra o ferro. En aquest cas, l'obra fou un recordatori dels seus alumnes a una trajectòria professional.

Una altra manera de remetre's als difunts o als seus parents és l'escut familiar, una forma indirecta de reiterar la importància de la pròpia ascendència o, en cas de pertànyer a qualche orde religiós o militar, es representa l'escut d'aquest. Al cementiri inquer cal destacar la referència a l'orde franciscà dels caputxins²⁹ de la làpida del prevere caputxí Mateo Ferrer (fig. 15). La làpida és en forma d'escut de dames o ovalat apuntat i apareix coronat i dividit en dos registres per una faixa horitzontal. Al registre superior trobem una referència directa a l'orde al qual pertanyia el prevere en vida; apareixen dos braços creuats, a la dreta el de Crist,

despullat i amb la marca de la crucifixió a la mà, i a l'esquerra el de sant Francesc d'Assís, amb l'hàbit i l'estigma, i entre ells la creu llatina amb el que sembla una flor, però que molt probablement es tracta del cor amb les set espases clavades que representaria els set goigs o els set dolors de la Verge. Cal recordar que a sant Francesc se'l coneix com a l'*Alter Christus* (l'altre Crist) per la impressió dels estigmes (senyals de la passió del Senyor) que rebé en el mont Alvernà en el 1224 i per la seva renúncia a les riqueses. Al registre inferior apareix, junt al nom del prevere i l'any de defunció, la inscripció *presbitero esclaustrado de observantes*.

Un altre exemple és l'escut que es troba a l'estela de Nicolás Campaner Capó (fig. 16). Es tracta d'un escut doble rectangular a la seva superior i apuntat a la part inferior, rematat per un elm obert de cinc barres amb plomes. L'escut porta representat en el centre una campana i a sobre una au fènix envoltada de flames. La bordura exterior porta la inscripció *Phanicis Instar Vives Nomen Campanae Sonabi*.³⁰

També trobem dos emblemes de tipus militar referents al cos d'Artilleria; la placa commemorativa de Gabriel Beltran Mairata (fig. 17) i la làpida del nínxol del senyor José Noguera Jaume (fig. 18), ambdós tinentes d'artilleria. En el primer cas la placa, rodejada per petites imatges de bombes artilleres, està formada per una inscripció a sobre de la qual trobem l'emblema d'Artilleria. Aquest està format per dos grans canons creuats en diagonal amb una pila piramidal de projectils de canó a la base i la Corona Reial d'Espanya coronant tot el conjunt. A més, dues banderes apareixen emmarcant tot l'escut en forma de "V", una bandera quadrada a l'esquerra i una bandera bifurcada o de gallardetó a la dreta. El segon exemple presenta, a part d'un Crist crucificat, la bomba artillera i l'escut de Falange, el bàndol en el qual lluitava quan va morir a la batalla de l'Ebre.

La mort

Finalment, en un marc com el del cementiri no podem oblidar les referències més o menys directes a la mort. La imatge més directa i més reconeguda per presentar la mort és la calavera o bé tot l'esquelet. En el cementiri inquer les referències directes a la mort no són les més usuals. Malgrat la seva significació, les manifestacions de la mort sempre han produït por i temor, la qual cosa fa que a partir del segle XVIII es prefereixin imatges menys directes per referir-se als difunts. Aquestes representacions remarquen el fet que la mort no perdona a ningú, i a Inca en trobem els exemples següents:

La calavera simbolitza la fugacitat de la vida terrenal i crítica la vanitat humana, així mateix, ens parla de la igualtat de tots davant la mort. En el cementiri inquer només hi trobem un exemple a la tomba de Francesc Mir. Es tracta de la part superior del crani, a on la mandíbula inferior no es troba representada i de la part posterior sorgeixen dues tíbies creuades.

La representació de l'esquelet (fig. 19) s'ha interpretat com la personificació de la mort. L'exemplar inquer apareix amb una dalla, atribut d'aquesta des del segle XV, de la qual es fa servir la mort per tallar o esbiaixar la vida dels mortals.³¹

I finalment, el sarcòfag també es vincula a la mort, però alhora té un caràcter femení, vinculat a l'origen de la vida i a la resurrecció, com en general s'atribueix als recipients.³² A la tomba del músic Torrandell (fig. 9) apareix, com ja s'ha indicat anteriorment, la musa recolzada sobre un sarcòfag.

30 Segons Pere Màrtir Rigalt Fargas a *Libro de Armonía*, aquesta inscripció hauria de ser Fenicis Instar Vives Nomen Campacne Sona Vid. A Pere Rayó Bennàssar: "Les possessions d'Inca", *Inca Revista*, 47, 1998, 11, es diu que la inscripció original d'aquest escut heràldic és *Vinas Justar Vives Normen Campanae Sorabit*.

31 Erwin Panofsky: *Estudios sobre iconología*, Madrid, 1996, 93-137.

32 David Olivares Ponti: "La iconografia funerària al cementiri de Manresa", *Dovella: revista cultural de la Catalunya Central*, 49, 1994, 35.

28 Erwin Panofsky: *Les primitifs flamand*, París, 1992, 465.

29 Els caputxins són una branca dels franciscans i per aquesta raó els seus escuts són summament similars, cosa que en ocasions pot produir confusions; la diferència radica que la creu és de tau a l'escut de l'orde franciscà i llatina al dels caputxins.

4. Conclusions

Les principals conclusions que es poden extreure d'aquest estudi són:

- L'escultura funerària ha permès no solament l'estudi de la mort, sinó també de la vida, ja que aquest art és l'expressió de pensaments vitals.
- La majoria dels sentiments i preocupacions, i com a tals els tipus iconogràfics utilitzats per expressar-ho, segueixen essent els mateixos que a segles anteriors o força semblants, es fa veure com aquest aspecte ha variat poc substancialment.
- La forma i el lloc d'enterrament ha variat al llarg de la història com a element inherent a cada cultura, tradició i moment històric. L'augment demogràfic provocà la proliferació de la tipologia de nínxol en substitució de la tomba soterrada, i en els darrers anys ha augmentat el nombre d'incineracions, tot això ha determinat la progressiva disminució de l'escultura exempta enfront de l'augment del relleu escultòric, però també la forta disminució d'elements decoratius.
- La societat actual ha sofert un allunyament del concepte de mort i com a conseqüència l'art associat al món funerari ha anat reduint-se, o fins i tot en alguns casos perdent-se, i simplificant-se simbòlicament.
- Actualment la societat que escull un determinat tipus iconogràfic per decorar el lloc on serà sepultat no sol tenir en compte tals interpretacions. Aquestes s'han anat substituint per formes estàndards sense cap missatge; a més, és el propi taller el que s'encarrega de crear uns tipus que el propietari d'una sepultura escull per qüestions estètiques, per tradició familiar, professionals o per qüestions econòmiques, fet que provoca la reiteració de models escultòrics.

5. Apèndix fotogràfic

Fig. 1. Àngel del panteó de la família Llinàs Maura

Fig. 3. Àngel-nin de la tomba de la família Ramos García

Fig. 2. Àngel orant del nínxol dels Romero-Castellano

Fig. 4. Al·legoria de la Fe. Panteó Magín Marqués

Fig. 5. La serp de la làpida del senyor Francisco Mir

Fig. 6. Colom enlairat del llibre funeràri d'Antonio Rodríguez Porras

Fig. 7. Mostra floral del nínxol de Bartomeu Enseñat i d'Aina Estrany

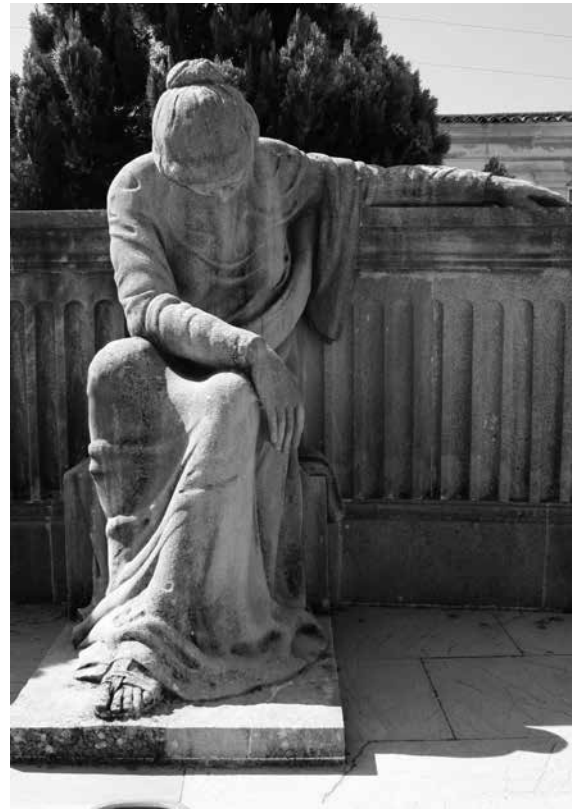

Fig. 8. Adolorida de la tomba d'Angel García Carrasco

Fig. 9. Adolorida de la sepultura dels Torrandell

Fig. 10. Mostra d'un crismó de les esteles

Fig. 11. Ecce homo de la làpida de Gabriel Campins Morey

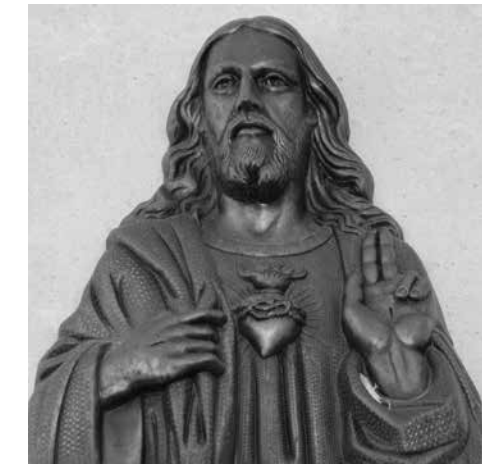

Fig. 12. Sagrat Cor del nínxol de Trinidad García Zurera

Fig. 13. Lamentació sobre Crist mort del nínxol de la família Martorell-Sastre

Fig. 14. Pietat de la família Llompart Tortella

Fig. 15. Escut del prevere Mateu Ferrer

Fig. 16. Escut de l'estela del senyor Nicolás Campaner Capó

Fig. 17. Làpida del senyor José Noguera Jaume

Fig. 18. Detall de l'escut d'Artilleria de la placa del senyor Gabriel Beltran Mairata

Fig. 19. Esquelet amb dalla i xiprers de la sepultura de Cristobal Martorell i Margarita Beltran

6. Bibliografia

- Blanca Margarita Buades García: “Notes del cens de població de la ciutat d’Inca (any 1900)”, *Jornades d’Estudis Locals d’Inca*, XII, Inca, 2011, 97-120.
- Carmen Bermejo Lorenzo: *Arte y Arquitectura funeraria. Los cementerios de Asturias, Cantabria y Vizcaya (1787-1936)*, Oviedo, 1998.
- David Olivares Ponti: “La iconografía funeraria al cementiri de Manresa”, *Dovella: revista cultural de la Catalunya Central*, 49, 1994, 31-36.
- Edgar Wind: *La elocuencia de los símbolos. Estudios sobre arte humanista*, Madrid, 1993.
- Erwin Panofsky: *Les primitifs flamand*, París, 1992.
- Erwin Panofsky: *Estudios sobre iconología*, Madrid, 1996.
- Gabriel Pieras Salom: “L’any 1952 el gremi de sabaters i la ciutat d’Inca aixecaren un monument a mestre Antoni Fluxà Figuerola”, *Festes d’Inca 2011. Sant Addon i Sant Senén*, 2011, 5-9.
- Gabriel Pieras Salom: “Reformes al cementiri municipal d’Inca des de 1860 fins a 1870”, *Jornades d’Estudis Locals d’Inca*, XII, 2011, 71-86.
- Gabriela Díez Patiño: “Imagen y discurso de la representación religiosa del Sagrado Corazón de Jesús”, *PLURA. Revista de Estudios de Religión*, 1, 2010, 86-108.
- Gaston Dutche-Suchaux; Michel Pastoureau: *Guía iconográfica de la Biblia y los Santos*, Madrid, 2009.
- Guillermo Fatás y Gonzalo M. Borrás: *Diccionario de términos de Arte y elementos de Arqueología, Heráldica y Numismática*, Madrid, 2002.
- Hans Biedermann: *Diccionario de Símbolos*, Hospitalet de Llobregat, 2009.
- Inés Ruíz Artola: “El cementerio judío de Varsovia. Los ritos funerarios y la sociedad judía en Polonia”, *Isla de Arriarán: revista cultural y científica*, 27, 2006, 109-130.
- Jaume Salvà Lara: *Diccionari de les arts: arquitectura, escultura i pintura*, Palma, 2002.
- Joan Moll Marqués: “Antoni Torrandell: el compositor i l’home”, *Jornades d’Estudis Locals d’Inca*, VI, Mallorca, 2004, 9-16.
- Manuel Guerra: *Simbología románica. El cristianismo y otras religiones en el arte románico*, Madrid, 1978, 279.
- Maria Cruz Morales Saro: “Paraísos de mármol: la imagen del ángel en la escultura funeraria modernista”, *Cuaderno de Arte e Iconografía*, tom II, 4, 1989, 377-383.
- Maria Paz García Gelabert: “Relieves vegetales en Hispania durante la Antigüedad Tardía. La tradición en la Antigüedad Tardía”, *Antigüedad y Cristianismo*, Murcia, 14, 1997, 457-470.
- Miquel Seguí Aznar: “Los monumentos conmemorativos en la isla de Mallorca durante el período de la Autarquía”, *Cuadernos de Arte e Iconografía*, vólum II, 4, 1989, 428-434.
- Mónica Vázquez Astorga: “Los monumentos a los caídos: ¿un patrimonio para la memoria o para el olvido?”, *Anales de Historia del Arte*, 16, 2006, 286-296.
- Pere Rayó Bennàssar: “L’arquitectura a Inca durant el segle XX (1900-1940)”, *Jornades d’estudis locals d’Inca*, I, Mallorca, 1994, 223-238.
- Pere Rayó Bennàssar: “Les possessions d’Inca”, *Inca Revista*, 47, 1998, 11. Stephen Walker: *Celtic Cross History and Symbolism*, New York, 1996.

Documents per al coneixement dels inicis del “Teatro de Inca” (1913-1916)

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Gabriel Pieras Salom

---

1. Introducció

Amb aquest treball d'investigació sobre la inauguració de l'actual Teatre Principal a l'any 1914, intentaré donar a conèixer, a partir del recull d'una nombrosa documentació, com va néixer, com es va desenvolupar, quines foren les persones inqueres que s'hi posaren al davant, qui fou l'arquitecte, plànols i fins i tot els propietaris de les lloges i de les butaques. Per Inca suposà un avanç molt important, ja que amb aquesta inauguració s'iniciava un llarg camí quant a oci i cultura, tant teatral com musical, com a sala de cinema o com a lloc de reunió, conferències i festes. El conegut en el seu moment amb el nom de “Teatro de Inca” dóna pas a altres llocs d'oci i divertiment. Mitjançant totes les activitats que s'hi duïen a terme, Inca augmentà la seva cultura a nivell col·lectiu. És, sens dubte, una gran passa cap endavant i un lloc emblemàtic i que donava lluentor i color a la vida social inquera.

Gràcies a la premsa de mestre Miquel Duran i Saurina, podrem saber molts de detalls. La primera nota que vaig conèixer del “Teatro de Inca” fou a l'obra *Inca y su término. Iniciación a la Geohistoria del municipio* del llicenciat en Història Bartomeu Barceló Pons, publicat durant el primer semestre de l'any 1958 al setmanari *Ciudad* i també editat un fullet, amb el mateix nom, a la Imprenta Politécnica de Palma de Mallorca, també l'any 1958, hi podem trobar a la pàgina 16 allò que segueix:

“...La vida urbana en el siglo XX progresa rapidamente. En 1898 se instalaba el alumbrado de gas y pocos años después la electricidad iluminaba las calles y plazas de Inca. En 1903 se crea el primer club de fútbol que usa para sus actuaciones un campo instalado en lo que hoy ocupa el Cuartel de Infantería. Con este comentario es recibido en Inca este deporte que tanto auge ha tenido después; ‘És, sens dubte, un entreteniment higiènic i que reuneix moltes condicions per que quan ha acabat una partida està en disposició

de pegar una roegada a una panada (El Hogar)...’ En 1914 se inaugura el Teatro con la adquisición de una máquina de proyección ‘Gaumont’, que costó 8.000 pesetas, proyectándose la película Cabiria, cuyo tema eran las Guerras Púnicas...”

Fou la meua primera informació i, a partir d’aquesta, em va pegar la curolla de la investigació més fonda tant llegint premsa antiga local (*Es Ca d’Inca*, *Ca-Nostra* i *La Ven d’Inca*) com investigant a la documentació treta de l’arxiu familiar de ca n’Amer i passat a les meves mans gràcies al Sr. Joan Ferrà, qui, desinteressadament, em féu aquest important regal a mi i al meu fill Miquel. Dins aquesta paperassa hi havia molta part de la història del naixement de l’actual Teatre Principal.

2. Notícies del Teatre d’Inca aparegudes a la premsa local¹

ES CA D’INCA. Núm. 22, de 2 d’agost de 1903.

“Fa vuit dies que funciona un cinematògraf instal·lat al teatre de ‘El Círculo’. Se veu molt concorregut pel públic que aplaudeix els diversos quadres i vistes. Fan riure per ses butxaques es nom de ‘matograco’, ‘astolgafo’, etc. Amb que qualifiquen alguns dit espectacle.”

CA-NOSTRA. Núm. 11, de 14 de desembre de 1907.

“A la Plaça de l’Església, damunt el trast que era l’antic hospital, s’està pujant un gran buc de fusta per instal·lar-hi un cinematògraf que començarà les funcions demà diumenge. Convindrà anar-hi a veure que mos duen de bo.”

CA-NOSTRA. Núm. 13, de 28 de desembre de 1907.

“Hem estat tres vegades a veure el Cinematògraf establert a la Plaça de l’Església. En la primera se donaren dues pel·lícules que no mos agradaren gens per la seva moralitat. Prova de que produïa efectes incontinentius a la concurrència eren les expressions llicencioses que sentírem amollaven no pocs espectadors. Les altres dues vegades que hi anàrem no vérem res que mos desagradàs en quant a moralitat.”

CA-NOSTRA. Núm. 17, de 25 de gener de 1908.

“Amb gust volem fer constar que el cine que està establert vora l’església no dóna funcions en motiu de trobar-nos en temps de Missió. Sols dilluns i dijous en dóna algunes després d’haver sortit dels actes religiosos.”

CA-NOSTRA. Núm. 23, de 7 de març de 1908.

“Solemne ha estat l’oració de les Coranta Hores celebrades a la Parròquia durant els ‘darrers dies’. Vertaderament hem gaudit el plaer de l’esperit sentint l’eloqüència de l’oratòria de Mossèn Francesc Sitjar i les harmonies del cant religiós: suau, tranquil i devot que caracteritza la música que en bona hora s’ha introduïda a l’església, fent desaparèixer aquelles composicions renoueres que res deien a l’ànima cristiana.

Una nota desagradable ha torbat la sumptuositat de tals funcions que ha estada molt comentada. Durant alguns sermons l’orgue del Cine ran del temple reclamava espectadors, veient-se l’orador sagrat que notablement s’esforçava per no distreure-se i apagar les veus de l’orgue renouer.

Hem sentides dures qualificacions quantre el Sr. Empresari i el Sr. Batlle que ha permès aquesta desatenció envers el culte catòlic i els inquers que encara formam una gran multitud a qui mos agraden els olors d’encens.”

CA-NOSTRA. Núm. 24, de 14 de març de 1908.

“I va de cines. En el Círcol d’Obrers Catòlics d’Inca se preparen per instal·lar-ne un dins poc temps en el ‘Saló del Teatre’.”

CA-NOSTRA. Núm. 25, de 21 de març de 1908.

“Sortint del sermó:

- Vaja un sermó que ha deixat caure el Pare Coremer.
- Sí, i tirava a ferir.
- Però mira, que és una bona recreu això de que tot d’una que diu per lo senyal...nyooc....nyooc dels orgues del ‘diplomatoigràfic’.
- Això no és tenir vergonya. Bona li has dita, ‘diplomatoigràfic’.
- Aquí si que hi ha tolerància de cultes...
- Deus voler dir, tolerància d’orgues.
- És lo mateix.
- En a què! Ara que en posaran un en el Círcol d’Obrers no hi tornaré pus al ‘diplomatoigràfic’.
- O encara hi vas? Tu si que no tens alatxa a la teva cara, engreixar a qui desbarata el culte catòlic.
- Bona nit, Francinaina.
- A reveure Margalida i, no hi tornis pus.”

CA-NOSTRA. Núm. 27, de 4 d’abril de 1908.

“Dijous s’estrenà el cine del Círcol d’Obrers Catòlics. Sols hi tengueren entrada les persones invitades.”

CA-NOSTRA. Núm. 219, de 31 de desembre de 1912.

“Un teatre de Col·legi.

Hem assistit a la inauguració del teatre del ‘Centre de Joventut Catòlica’, centre iniciat pels antics alumnes del col·legi dels Germans de les Escoles Cristianes. A una sala espaiosa on hi caben 400 persones, s’ha construït el teatre, que és una monada usant un terme vulgar. Tant la sala com l’escenari està il·luminat per força de la llum elèctrica. La sala se veu ocupada per un públic distingit, per lo més selecta de la societat inquera. La decoració de l’escenari és esplèndida. El pintor D. Bartomeu Payeras que l’ha bastida ha demostrat una vegada més el seu geni creador. No li ha donat pel modernisme esburbat que tant avui se n’abusa, però dins un estil conegut presenta vertaderes novetats. La portalada rica i esplèndida, el teló de boca mos ha fet l’efecte veure un parnàs espiritual on santa Cecília brilla dins una glòria misteriosa, en el talons de presó i carrer, les llums estan ben enteses i combinant-les produeixen a l’espectador sorprenents il·lusions de perspectiva... Se posaren en escena els drames ‘Los dos cautivos’ i ‘Tomàs Moro’...”

CA-NOSTRA. Núm. 220, de 4 de gener de 1913

¹ En aquest apartat s’hi inclouen notícies aparegudes a la premsa d’Inca referides tant a l’inici del cinema a Inca, a partir de 1903, com a la creació del Teatre. Les notícies estan ordenades cronològicament.

“Teatre d’Inca

El senyors que formen la Junta del Teatre d’Inca D. Gregori Balaguer, D. Jaume Vidal, D. Joan Alzina, D. Pere Amer, D. Gabriel Guasp, D. Joan Mir i D. Bernat Oliver mos han donada per la seva publicació la llista dels senyors subscriptors a les obligacions a dit Teatre.

Són los següents: Lloaxim Gelabert, Joan Ribas Fluxà, Pere Balle Grau, Miquel Amengual Janer, Bartomeu Fiol Beltran, Antoni Prat Palliser, Antoni Riera Bauzà, Jaume Coll Saurina, Josep Siquier Verd, Bartomeu Verd, Joan Gelabert, Antoni Amer, Pere J. Serra Cortada, Joan Coll, Felip Oliver, Antoni Palliser, Antoni Janer, Jaume Capó, Jaume Ensenyat (aquests per un palco), Pere Cortès Miró (Aquest per 3 butaques) Jaume Enseñat, Cayetano Aguiló, Miquel Beltran, Josep Balaguer Costa, Miquel Aguiló Valls, Gaspar Aguiló Segura, Ignaci Figuerola, Gabriel Salas Ferrer, Llorenç Barceló (Dues butaques), Mateu Dupuy, Antoni Fluxà, Jaume Domenech Llompart, Francesc Melià, Damià Vicens, Joan Buades Domenech, Miquel Pujadas, Francesc Ferrer, Sebastià Gelabert, Pere Mayrata, Jaume Armengol, Llorenç Gomila, Sebastià Aguiló, Mateu Sastre, Antoni Real, Mateu Llobera, Francesc Castañer, Francesc Llabrés, Pere Dupuy, Antoni Fluxà Figuerola, Pere A. Pieras, Josep Pujol, Jaume Domenech Morro, Pere J. Coli, Antoni Juan, Gabriel Cortès.”

CA-NOSTRA. Núm. 225, de 8 de febrer de 1913.

“Projecte de teatre.

Dimarts D. Guillem Reynés, Arquitecte Provincial, passà a Inca per presentar el projecte del Teatre d’Inca a la societat constructora. Mos diuen que el Sr. Reynés s’ha lluitat delineant una cosa artística, que dins el seu gènere serà lo millor de Mallorca. La forma general és a imitació del teatre principal de Palma amb butaques amples i palcos espaiosos, tenguent aquest un antepalco com tenen els del Líric de Ciutat.

Demà de capvespre se tindrà a la Casa de la Vila una reunió de subvencionistes amb l’objecte de mostrar-los el projecte i tractar de legalitzar les accions. Les obres se donaran en subhasta pública.”

CA-NOSTRA. Núm. 278, de 27 de setembre de 1913.

“Teatre d’Inca.

Fins ahir no se va fer l’escriptura pública de la societat anònima ‘Teatro de Inca’ i ben aviat se faran la dels accionistes per poder començar les obres de seguida. La causa de la tardança se deu a molteries de tràmit, contra la voluntat dels propietaris.”

CA-NOSTRA. Núm. 310, de 2 de maig de 1914.

“Teatre d’Inca

Les obres del Teatre d’Inca que s’està construint adelanten amb molta rapidesa, de seguir d’aquesta manera l’Empresari el tindrà llest molt abans del temps convingut. El cos de l’escenari ja està cobert i en el frontis de davant ja van a posar-hi les darreres filades, acreditant-se l’empresari d’intel·ligent en la construcció de tal edifici.”

CA-NOSTRA. Núm. 329, de 19 de setembre de 1914.

“Inca progressa... El teatre d’Inca

A Inca també se fa un teatre per una societat de propietaris anomenada ‘Teatre d’Inca’. Però aquest teatre no serà un teatre qualsevol, així, de poble o de saló de societat recreativa, sinó un teatre en gros que podrà compatir amb els millors de Palma, i fins i tot ja s’endevina que llevat del Principal serà el més hermós i garrit de Mallorca. El projecte i direcció són de l’intel·ligent arquitecte D. Guillem Reynés, qui en la distribució no ha deixat una coma perquè resultàs una obra acabada, amb tot el confort i seguretats modernes i que reclamen aquesta casta d’edificis. Té certa configuració amb el Teatre Balear de Palma en lo tall general, però no li assemblarà ni de molt amb el seu harmònic detall. Aquests dies en passarem i el seu aspecte mos causà boníssima impressió per la gallarda i vigorosa ornamentació en què se’l vesteix. Era un gust veure treballar: aquí els fusters enllestien els palcos, allà els paletes posaven els darrers enrajolats, a dalt colles de guixaines i pintors venguts a posta de Barcelona, decoraven el cel-ras i la boca de l’escenari, seguint una notable transformació d’un dia a l’altre. Un gran colisseu a Inca! Les muses, la poesia, el sentiment estètic, l’art i la cultura estan d’enhonorada per tenir a Inca, tan pobra fins ara en manifestacions artístiques, un temple per la seva exhibició i glorificació; Més, ai!, el repertori del teatre modern ens fa por i solament tenim una garantia de que l’art i la literatura no seran profanats en son propi temple que, en el sentit cristià de sos honrats propietaris.”

CA-NOSTRA. Núm. 336, de 7 de novembre de 1914.

“Inauguració del Teatre.

Dia 14 d’aquest mes s’estrenarà el Teatre d’Inca, que és objecte avui de molts d’elogis per la seva magnificència i hermosura. A la funció d’estrena seran convidades les primeres autoritats de Mallorca, perquè realcin amb la seva presència la solemnitat teatral. Ara s’estan gestionant els darrers detalls de la funció i, encara que se topin amb dificultats, se creu que avui mateix quedarà contractada la Companyia d’opereta que dirigeix el Sr. Graniari que tant d’èxit obté a Palma.

Nota de l’Ajuntament. En la sessió de la nit passada el consistori tractà varis temes, entre els quals s’ha de destacar la següent: a proposta del Sr. Capó, també el Consistori tractà de crear un cos de bombers pel servei del Teatre d’Inca, que estaria format pels peons caminers baix la direcció de l’auxiliar de l’arquitecte D. Pere Dupuy.”

CA-NOSTRA. Núm. 337, de 14 de novembre de 1914.

“Inauguració del Teatre nou.

El Sr. President de la societat ‘Teatre d’Inca’, D. Gregori Balaguer, ha tengut l’atenció de convidar-nos, amb atent B.L.M. a la funció d’estrena del teatre que avui vespre se celebrarà, de lo qual en quedam agraïts. Per aquest acte són estades convidades les primeres autoritats de la Província i altres personalitats de relleu, despertant-se molta animació i entusiasme la funció, entre la societat inquera aficionada al teatre. Després de la sortida, partirà un tren d’Inca cap a Palma aturant-se a totes les estacions del trajecte. Alguns propietaris del teatre mos encarreguen que facem públic que en l’escriptura de lloguer a les empreses havien posada una clàusula prescrivint que no hi podien donar funcions immorals.”

CA-NOSTRA. Núm. 338, de 21 de novembre de 1914.

“Inauguració del Teatre d’Inca.

El ‘Correo de Mallorca’ dona compte de l’estrena del Teatre d’Inca amb aquells termes que mos feim nostres, conservant el llenguatge castellà en què està escrit:

‘Atentamente invitados por don Gregorio Balaguer, asistimos a la inauguración del nuevo teatro de Inca, que tuvo lugar el sábado por la noche. El nuevo teatro es, sin duda alguna, dentro de su género, uno de los más bonitos de cuantos existen en la Isla por lo que sus propietarios sienten gran satisfacción. El edificio se halla en uno de los sitios más céntricos de la ciudad; mira a una calle que muy en breve se abrirá al tránsito y comunicará con la de Vidal. La fachada no está terminada todavía. Amplios corredores rodean el patio de butacas. Éstas, que ascienden a doscientas cuatro, son de gusto parecido al de las del teatro Lírico de Palma.

La sala resulta muy artística. El decorado es de tonalidades blancas. Hay seis palcos proscenios y veinte plateas. El antepalco luce adornos que semejan guirnalda, en las que ligeras pinceladas de color oro alteran la unidad de blanco. En el primer piso, donde hay amplio corredor, un anfiteatro circunda la sala. Dicho anfiteatro está separado del público por artística verja. Las dimensiones del escenario son: ocho metros de ancho por once de fondo.

Inmediato al edificio del teatro se construirá otro destinado a café, y la parte opuesta a éste se habilitará para campo de juegos deportivos. El nuevo coliseo es obra del distinguido arquitecto provincial Don Guillermo Reynés, quien ha dado en él una nueva prueba de su talento y buen gusto. A las muchas felicitaciones que por ello ha recibido nuestro buen amigo, unimos la nuestra, muy sincera.

Para la inauguración del nuevo teatro se ha contratado la compañía de opereta de Amadeo Granieri, la cual dará nueve funciones. En la noche inaugural se representó ‘La Princesa del Dollar’, obteniendo la compañía lisonjero éxito.

Al acto habían sido invitadas las autoridades de Palma e Inca. Asistieron el Excmo. Sr. Capitán General acompañado de su señora, el Presidente de la Audiencia don Manuel Gimeno, el Presidente de la Diputación don Ignacio Riquer, el Alcalde de Inca don Pedro Balle y el Juez de Inca don Francisco de Paula Caplin.

Además, vimos a otras muchas personas de Palma que se habían trasladado a Inca para asistir a la inauguración. Los invitados fueron obsequiados con espléndido lunch. El tren extraordinario que salió de Inca después de la función, llegó a Palma más allá de las dos de la madrugada.’”

LA VEU D’INCA. Núm. 14, de dia 3 d’abril de 1915.

“CINE. La societat de propietaris del Teatre d’Inca, ha comprat una màquina de cine de la casa Gaumont que estrenarà anit, dissabte 3 d’Abril, a les vuit i mitja del vespre. L’empresa no ha escatimat res perquè resultà el més perfeccionat cine de Mallorca, gastant-se unes 8.000 pessetes amb sos aparells necessaris.”

LA VEU D’INCA. Núm. 16, de 18 d’abril de 1915.

“El cine. Dissabte passat s’inaugurà el nou cine. La màquina és la més perfeccionada de Mallorca, no han reparat en fer gastos perquè resultà estar a l’altura de nostre hermós colisseu. Totes les pel·lícules que s’han tirades són instructives i morals. Dijous començaren les primeres parts de la pel·lícula ‘Cabiria’, verament interessant. Les escenes passen 100 anys abans de la venguda de Jesucrist. Dóna una idea de les Guerres Púniques i de les supersticions i atrocitats que es feien

en aquella època en que no se coneixia encara les doctrines de la nostra santa religió. El públic ha correspost assistint a les funcions. Si sempre ho fa així l’empresa, exhibint pel·lícules bones de qualitat i moralitat, mereixerà l’aplaudiment dels veïns d’aquesta Ciutat que, encara gràcies a Déu, volen espectacles morals.

I parlant del cine, mos estranya que els periòdics diaris de Palma, no hagen dit una paraula d’aquesta estrena, fent notar una vegada més, la poca importància que donen a tot lo que se refereix a Inca.”

LA VEU D’INCA. Núm. 47, de 20 de novembre de 1915

“Dijous Bo.

Com cada any la fira del Dijous Bo és estada concurrííssima de materials de comerç i firers de tot estament. La Plaça del Bestiar, a pesar de la seva extensió estava plena d’animals porquins i mulars. S’ha confirmat allò que se deia, que els porcs baixarien de preu per l’oferta que se presentaria. Dijous n’hi va haver una gran plaçada de tot pes i se pagaren a 13 i 14 pessetes. Els preus dels altres productes de nostra terra estan estacionats.

Tampoc faltaren al nostre Dijous, divertiments. Al capvespre hi ha haver una novellada de riure que la brusca que va fer, deslluí un poc. El vespre, en el Teatre, se donà ‘La campana de la Almudaina’.”

LA VEU D’INCA. Núm. 76, de 10 de juny de 1916.

“Ahir en el Teatre d’Inca tengué lloc per primera vegada la representació de la pel·lícula ‘Christus’. Avui, de capvespre i al vespre, s’ha tornar a tirar. A les dues primeres representacions la gent treballadora no s’hi tomà, que diguem, a causa de ser dia feiner i no poder perdre sa vetllada degut en el temps en que mos trobam de la sega. El darrer pic que s’ha donada ja hi va haver més concurrència. Aquesta pel·lícula és de lo més interessant i artístic que s’és vist mai en el cine, i la pietat par que embolcalli els personatges que representen la figura de Jesús i els seus. La música que se toca durant l’exhibició és de lo més original i expressiva, resultant una funció suggestiva i emocionant del tot. Ha agradat molt.”

LA VEU D’INCA. Núm. 90, de 16 de setembre de 1916.

“Ahir, en el Teatre d’Inca s’inaugurà la temporada amb una sèrie de funcions dramàtiques per la Companyia d’alta Comèdia que dirigeix D. Manuel Serrano. Posaran en escena ‘El nido ajeno’ de D. Jacinto Benavente.”

LA VEU D’INCA. Núm. 91, de 23 de setembre de 1916.

“L’Empresa del Teatre d’Inca ha inaugurat la present temporada contractant una companyia dramàtica que dirigeix son primer actor D. Manuel Serrano. Les persones que freqüenten el teatre fan bons elogis de la Companyia per la seva actuació artística i per la seva seriositat en la representació dels personatges, fugint d’aquelles exageracions poc honestes que moltes voltes solen esser les úniques gràcies de certes companyies. En quant a les peces que posen en escena són de los més moderat dins la munió d’obres del teatre modern, si bé encara no satisfan del tot certs arguments que essent realitats de la vida, la seva revelació no convé a la joventut de les famílies cristianes que freqüenten el teatre.

La setmana que ve posaran en escena ‘Intereses creados’ i ‘La ciudad alegre y confiada’ d’en Benavente, quin anunciament ha despert molta especiació a la ciutat per les referències que ha donada la premsa de la seva actuació esglaiadora.

Ja que s'ha començat la temporada en bon èxit i se disposa d'una companyia de bona llei. La Veu d'Inca, recollint els desitjos de cert públic del teatre, s'atreveix a aconsellar a l'Empresa i a la mateixa colla de dramàtics, que posin en escena les obres dels germans Quintero, que a més de ser obres d'art la moral no hi queda mal parada, tenguent l'avantatge de la novetat, ja que a Inca no són conegudes ja que no recordam que les hagin donades mai i això, fa creure que la seva adopció seria un èxit de donaria bons rendiments.”

3. Documentació de l'arxiu Gabriel i Miquel Pieras (Mallorca)

Document 1

El president de la Junta de Propietaris del Teatre d'Inca dirigeix la següent petició al batlle, es conserva la llengua castellana en què està escrit:

“D. Gregorio Balaguer, vecino de esta ciudad, con cédula personal de 9ª clase nº. 4.255, domiciliado en la Calle Mayor nº 6 y 8 a V.S. expone:

Que como presidente de la junta de propietarios constituída para la construcción de un Teatro en esta ciudad, en terrenos que lindan con las calles de Martín Médico y de los Huertos, tiene la honra de presentar los oportunos planos inscritos por el arquitecto de Palma D. Guillermo Reynés.

Por lo tanto, con el debido respeto, suplica que previos los trámites que señala la ley, se sirva concederle el indispensable permiso para llevar a la práctica dicha obra.

Gracia que se promete de la rectitud de V.S. y lo recibirá a favor.

Inca 2 de Mayo de 1913. El Presidente de la Junta, Gregorio Balaguer. El Arquitecto, Guillermo Reynés”.

Document 2

Plenari corresponent, extret de l'Arxiu Històric Municipal d'Inca. Govern. Actes de sessions (1911-1913). Núm. prov. 1385. Es conserva el llenguatge castellà en què està escrit:

“...Siendo las ocho de la noche del día 2 de Mayo de mil novecientos trece se reunió el Ayuntamiento bajo la presidencia del Sr. Alcalde D. Antonio Ramis con los señores concejales que al margen se expresan... D. José Pujol y D. Pedro Balle. El Secretario, D. José Siquier.

...Fueron presentados los planos para edificar un teatro en esta ciudad proyectados por el Arquitecto D. Guillermo Reinés los cuales fueron aprobados, acordándose remitirlos al Exmo. Sr. Gobernador para que les otorgue la aprobación definitiva”.

Document 3

Dia 16 de setembre de 1913 arriba la contesta del Govern Civil de la Província adreçada al Sr. Batlle, es conserva el llenguatge castellà en què està escrit:

“Adjunto devuelvo a V. el proyecto de Teatro de que se trata de concluir en esta ciudad acompañando copia del informe emitido por la ponencia que se nombró para su estudio al pasarlo a informe de la Junta de Teatros, debiendo significarle que con las modificaciones de referencia queda aprobado el proyecto.

Dios gue. a V. muchos años. Palma 16 de Septiembre de 1913. Firmado, el Gobernador”.

Document 4

Dies després, el batlle d'Inca rep una segona contestació del Sr. Governador, amb el mateix llenguatge en què està escrit:

“Los que suscriben, designados por la Junta de Teatros como ponentes para informar el proyecto de Teatro para la ciudad de Inca, presentado a este Gobierno Civil en solicitud para su construcción, han examinado con el interés que el caso exige dicho proyecto, habiendo formado el juicio que a continuación se expresa: Consta el proyecto presentado de dos documentos que son Memoria explicativa y Planos. La memoria tras algo de historia del Teatro, explica su forma y distribución y defiende el proyecto, que tal es su misión. Los planos constan de seis hojas, tres plantas y tres alzados. La distribución en planta baja nos parece acertada y consta de bastantes salidas que garantizan en lo posible las vidas de los espectadores. La distribución en planta principal nos parece bien, pero nos parecería mejor si hubiera un paso intermedio en la gradinata. Este paso intermedio lo mismo podría colocarse junto a las columnas que detrás de la primera fila o delantera. También sería conveniente, pero eso lo dejaremos a la discreción del autor del proyecto, pues altera algo el proyecto, dar más importancia al desaloje de dicha gradería, ya aumentando el ancho de las escaleras ya prolongando los principales. Lo demás, a nuestro juicio, reúne buenas condiciones, pues aunque no es posible apreciar todos los detalles, hay que suponer que estos se sujetaron al Reglamento de Teatros. Con lo dicho y esperando que la inspección final compruebe haberse cumplido el Reglamento de Teatros, creemos que puede accederse a lo solicitado. Esto es parecer de los que suscriben. Palma 1º de Septiembre de 1913. Gaspar Bennássar. Bernardo Calvet. Excmo. Sr. Presidente de la Junta Provincial de Espectáculos. Es copia. El Gobernador”.

Document 5. Resum

Condicions sota les quals s'han emès cent subvencions per a l'edificació d'un teatre en aquesta ciutat. Són 13 les condicions. 1ª. Cada subvenció és de 375 pessetes... 2ª. Els subscriptors que no paguin podran ser demandats judicialment... 3ª. Els drets dels subvencionistes seran personals i transferibles... 4ª. Els subvencionistes tendran dret a ocupar una butaca, tan sols hauran de pagar l'entrada general... 5ª. Les butaques seran sortejades entre els subvencionistes... 6ª. Els subscriptors a cinc subvencions tendran dret a una llotja, sense entrada i a la seva elecció o per sorteig... 7ª. L'amortització es durà a terme per sorteig... 8ª. Els propietaris de llotges i butaques tenen facultat per alienar-los... 9ª. Una vegada efectuat el pagament de tots els terminis, es donarà al subvencionista el títol definitiu... 10ª. Les citades accions quedaran garantides, per tot el seu valor, amb hipoteca sobre el solar i edifici... 11ª. Una vegada construït l'edifici quedarà assegurat en Societat respectable, per tot el seu valor... 12ª. En espectacles en els quals s'usi tot o part del pati de butaques, els subvencionistes tendran dret a una localitat preferent... 13ª. El subscriptor a més d'una subvenció tendrà dret a triar la butaca junt a la primera...

Inca, 28 de setembre de mil nou-cents tretze.

El president: Gregori Balaguer.

El secretari: Pere Amer.

Document 6

“a) Sociedad Anónima Teatro de Inca.

Los Sres. de la sociedad “Teatro de Inca” tienen el gusto de invitarle a la reunión de subvencionistas que tendrá lugar el próximo domingo en la Casa Consistorial de esta ciudad a las ... de la tarde.

Inca, 6 de Febrero de 1913.

El Secretario: Pedro Amer

b) Teatro de Inca. Habiendo empezado las obras del nuevo Teatro, en cumplimiento de lo que previene la condición primera de las referidas subvenciones, se le participa que desde el día quince al treinta de los que cursan se cobrará el primer plazo, pudiendo V. hacerlo efectivo al presentarle en su domicilio el recibo, el cobrador.

Inca, 1 Noviembre de 1913.

El Secretario: Pedro Amer”.

Document 7. Resum

Distribució de llotges i butaques:

Dia 10 d'octubre de 1914 es varen reunir els senyors propietaris i els subvencionistes que tenen dret a butaca de pati. Es va procedir al seu sorteig. Els *palcos* serien dels propietaris. En podem veure un parell d'exemples:

Al Sr. Pedro Mayrata Fiol, que és posseïdor de la subvenció número 25, li va correspondre la butaca número 18 de la fila 3^a; al Sr. Miquel Esteva Llompart, amb la subvenció número 22, li va correspondre la butaca número 5 de la fila 5^a; al Sr. Jaume Domenech Morro, amb les subvencions números 24 i 48, les butaques números 6 i 8 de la fila 2^a.

Document 8. Resum

Llista de subvencionistes per ordre de talonari que tenen dret a llotja platea, amb el número de la subvenció, nom del subvencionista i número de la llotja.

NÚMEROS DE LES SUBVENCIONS	NOMS DELS SUBVENCIONISTES	NÚMERO DE LLOTJA
1, 2, 3, 4 i 5	Sr. Joaquim Gelabert Massip.	9
6 i 7. 8, 9 i 11	Sr. Bartomeu Trias Roig i Sr. Pere Balle Grau.	6
10, 12 i 13. 14 i 15	Sr. Sebastià Amengual Vallespir i Sr. Esteve Ribas Borràs.	8
16, 17, 18, 19 i 20	Sr. Joan Gelabert Beltran, Sr. Bartomeu Verd Amengual, Sr. Josep Siquier Verd. Sr. Antoni Amer Sastre i Sr. Pere J. Serra Cortada.	7
30, 31, 54, 55 i 51	Sr. Gabriel Cortès Miró i Sr. Gabriel Cortès Miró.	13
66, 67 i 68. 69 i 70	Sr. Jaume Coll Saurina i Sr. Antoni Prat Palliser i D. Antoni Riera Bauzá.	15
71 i 72. 73 i 74. 75	Sr. Miquel Amengual Janer, Sr. Bartomeu Fiol Beltran i Sr. Joan Fiol Beltran.	5

Document 9. Resum

b) Llista de subvencionistes que tenen dret a butaca de pati:

Pere Mayrata Fiol, Miquel Esteva Llompart, Antoni Joan Garau, Jaume Domenech Morro, Gaspar Aguiló Segura (2), Damià Vicens Corró, Miquel Ferragut Ramis, Miquel Pujadas Ferrer, Miquel Aguiló Valls, Bernat Aguiló Valls, Llorenç Nicolau Fiol, Andreu Aguiló Forteza, Pere J. Coll Muntaner, Antoni Rotger Calafat, Pere J. Perelló Rosselló, Mateu Llobera Balaguer, Gabriel Salas Ferrer (2), Bartomeu Payeras Ferrer, Francesc Ferrer Moragues, Sebastià Gelabert Oliver, Dª Joana Real Torrens, Sebastià Serra Miralles, Gaietà Aguiló Pomar (2), Fafel Ramis Amengual, Joan Miró Pomar, Francesc Melià Ferrer, Maties Pujadas Ferrer, Marià Morell Verd (2), Gabriel Martorell Beltran, Nicolau Campaner Capó, Jaume Enseñat Alonso (2), Josep Balaguer Costa (2), Jaume Domenech Llompart, Joan Buadas Domenech, Miquel Fuster Fernández-Cortés, Llorenç Gomila Amengual, Pau Sastre Amer, Jaume Armengol Pascual, Miquel Beltran Planas, Jaume Beltran Planas, Antoni Fluxà Figuerola, Francesc Llabrés Fornés, Josep Pujol Martorell, Joan Barceló Llambías, Francesc Castañer Mulet, Bartomeu Cabrer Figuerola, Jaume Capó Mateu, Joan Coli Pujol, Antoni Palliser Martorell, Felip Oliver Oliver, Antoni Janer Domenech, Pere Amer Munar (ho traspasà a Jaume Cortès Valls), Antoni Balle

Fiol, Jordi Llobera Ramis, Mateu Sastre Servera, Joan Beltran Martorell, Jaume Domenech Morro, Francesc Valls Forteza, Antoni Fluxà Ramis, Ramon Prats Prats, Llorenç Coll Homar (2) i Josep Aguiló Valls.

33 subvencions amb dret a *palco*.

69 amb dret a butaca.

Total: 102 amb 80 subvencionistes.

Document 10

“Venta de terrenos junto al Teatro.

En la ciudad de Inca, día 18 de Agosto de 1916, reunidos los señores que al margen se expresan (No hi cap nom al document, que diu és una còpia de l'original) bajo la presidencia de D. Gregorio Balaguer, se acordó por unanimidad la venta de la casa y porción de terreno que miden en junto, 19 destres por precio de 11.500 pesetas a D... Facultando al Presidente D. Gregorio Balaguer para que en nombre de la Sociedad otorgue escritura privada de promesa de venta de la indicada casa y porción de corral a favor de dicho... No habiendo más asuntos de que tratar se levantó la sesión.

D. Gabriel Guasp Alzamora recibió las llaves de la casa del Teatro de Inca, que la tiene alquilada el día 1º de Noviembre de 1915 y las entregó al comprador D... el día 15 de Octubre de 1916”.

Document 11. Resum

Pagaments i entrades de l'any 1915:

1. Dies 10 i 11 d'abril, tarda i nit.

Taquilla: 215 butaques a 0,15 són 32,25 pessetes. 27 amfiteatre. A 0,10, són 2,70. 7 *paraíso delantera* a 0,5, són 0,35. 539 entrades general, a 0,20, són 107,80. 264 mitges entrades, a 0,10, són 26,40. Total: 169,50 pessetes.

Pagaments els mateixos dies: operador del cine Joan Coll, 10 ptes. Pianista, Sr. Rotger, 6. Porter, 2. Repartidor de programes, 3. Dos acomodadors, 2. Arreglar el piano del Sr. Rotger, 3. Treballs extraordinaris de Joan Coll, 5. Impresos segons factura 15 d'abril de 1915, 41,50. Total: 72,50 pessetes.

2. Taquilla 15 d'abril, 145,10 pessetes. Dia 17 d'abril, 121,45. Dia 18, capvespre i vespre, 129,45 i 134,90. Total, 530,90 pessetes. Pagaments mateixos dies: 60 % per a la pel·lícula *Cabiria*, 318,55. 40 % per a l'empresa, 212,35. Operador cine Joan Coll, 15. Acomodadors, 6. Pianista Sr. Rotger, 8. Porter, 3. Repartidor de programes, 3. Dos programes cine de F. Martí, 60. Sumen 95 pessetes. Queda un guany de 117,35 pessetes.

3. Taquilla del capvespre de dijous de dia 13 de maig de 1915: 31 butaques a 0,15, 4,65 pessetes. 9 d'amfiteatre a 0,10, 0,90. 11 de davantera de paradís, a 0,5, 0,55. 94 entrades generals, 18,80. 207 mitges generals, 20,70. Total, 45,60 pessetes. Taquilla de la nit del dijous del 13 de maig de 1915: 165 butaques, 24,75. 16 d'amfiteatre, 1,60. 17 de paradís, 0,85. 365 entrades generals, 73. 86 mitges generals, 8,60. Total: 108,80 pessetes. Taquilla del dissabte 15 de maig de 1915: 43 butaques, 6,45. 1 d'amfiteatre, 0,10. 146 entrades generals, 29,20. 74 mitges generals, 7,40. Total: 43,10 pessetes. Taquilla del capvespre de diumenge dia 16 de maig de 1915: 1 *palco*, 1,50 pessetes. 25 butaques, 3,75. 11 d'amfiteatre, 1,10. 5 de paradís. 0,25. 65 generals, 191 mitges, 19,10. Total: 38,70 pessetes. Taquilla nit del diumenge de dia 16 de maig de 1915: 2 *palcos*, 3. 128 butaques, 19,20. 13 d'amfiteatre, 1,30. 2 de paradís, 0,10. 288 entrades generals, 57,60. 84 mitges generals, 8,40. Total: 89,60 pessetes. Pagaments de

les funcions dels dies 13, 15 i 16: 3 funcions d'operador cine, 15. 3 porters, 3. 3 repartidors, 3. Pianista, 10. Acomodadors, 8,50. Impresos, 10,50. 9 operador motor Mayrata, 13,50. Total: 63,50 pessetes.

4. Resum del 13, 15 i 16 de maig de 1915. Entrades: capvespre de dia 13, 45,60. Nit del mateix dia anterior, 108,80. Dia 15, 43,15. Capvespre de dia 16, 38,70. Vespre de l'anterior, 89,60. Total: 325,85 pessetes. 50 % pel-licula *Mujer heroica* i altres, 162,90. Despeses: 63,50. Líquid dies 13, 15 i 16 de maig, 99,42. Líquid dels dies 6,8 i 9 de maig, 64,90. Suma i import del taló núm. 807, 164,32 pessetes.

5. Capvespre del 18 de novembre (Dijous Bo). Cine, 38,80 pessetes. Taquilla nit del Dijous Bo. Es representà un drama: 163 butaques pati a 1,25, 203,75. 67 butaques d'amfiteatre a 1 pesseta, 67,78 a la segona fila de l'amfiteatre, 58,50. 80 davanteres del paradís, 48. 4 *palcos*, 16,50. 407 entrades generals, 203, 50. 117 entrades mitges general, 35,10. Suma: 637,80 pessetes. Entregades al Sr. Joan Moner el seu rebut, 318. Diferència 380,80 pessetes. Taquilla del capvespre de diumenge de dia 21 de novembre de 1915, 67,25. Taquilla del vespre del dia citat anteriorment, 70,75. Total: 138 pessetes. Pagaments dels dies 18 i 21 de novembre de 1915. A l'operador del cine Coll, 10. Maquinista del motor, 3. Porter, 2,50. Avisador o repartidor, 4,50. Pianista i orquestra, 47. 4 acomodadors, 5,75. Taquiller, 5. A Duran per impresos, 14. Bomber, 1. Per als tramoistes, 15,50. Sumen: 88,25. Total entrades, 138. Total sortides, 88,25. Diferència, 49,75 pessetes.

6. Funcions de l'il·lusionista Mayeroni els dies 25, 27 i 28 de novembre de l'any 1915. Taquilla de dia 25, 60 pessetes. De dia 27, 37 pessetes i de dia 28, 70 pessetes. Total entrades, 167 pessetes. Pagaments per dites funcions: al porter, 4,50. Al repartidor, 12. A 4 acomodadors, 9. A l'orquestra, 36. Total: 61,50 pessetes. Suma i segueix (full a part). A l'electricista, 7,50. Al maquinista, 22,50. Al taquiller, 7,50. Rebut de la impremta, 20. Bomber, 3. Joan Coll, 10. Total: 132 pessetes.

Document 12

Inventari del Teatre d'Inca.

12 cadires per a l'orquestra. 102 cadires per a llotges i avantllotges. 6 cadires de noguer amb seient imitació pell. 12 cadires amb reixadet de Viena. 2 balancins. 1 sofà. 1 cadira giratòria per al despatx. 2 cadires aplegadisses imitació noguer. 2 cadires de fusta ordinària. 2 tauletes rodones de Viena. 2 taulets alts de noguer per posar-hi cossiols. 66 cadires ordinàries de bova. Un penjador de peu de Viena. 4 taulets ordinaris. 24 penjadors de 7 braços cada un. 7 penjadors de 10 braços cada un. 4 penjadors de 13 braços cada un. 2 penjadors de 4 braços de metall cada un. 9 miralls. 2 taules. 1 raspall. 1 impremteta Cautchón. 1 escrivania. 1 timbre amb peu de marbre. 14 ribelles esmaltades. 1 guitarra sense cordes. 1 maleta de viatge imitació pell. 1 gàbia per a ocells. 1 campaneta de mà. Roba vermella per posar a l'escenari. 2 peces de 2 escalons d'1 metre de llargària. 2 peces de 2 escalons d'1 metre i 25 centímetres. 1 escala de 3 escalons d'1 metre. 2 tarimes de 4 metres de llarg per 45. Bocins solts de fustes. 1 decoració sala despatx composta de 7 peces amb cel ras amb el seu barnillatge, o sigui, muntada. 1 decoració sala Gabelinos composta igual que l'anterior. 1 decoració Malvaloca, sala blanca composta per 2 sales laterals, fòrums i bambalines muntada igual que les anteriors. 1 decoració sala roja amb 7 peces barnillatge. 1 decoració Clarasol composta de 2 peces laterals, 1 rompiment, fòrum i bambalines muntades com les anteriors. 1 decoració 1r acte vora el magatzem, composta de 9 peces amb el seu barnillatge, o sigui muntada. 1 decoració 2n acte vora el magatzem composta de 13 peces. 1 decoració Gallina composta de 13 peces. 1 teló Grand Hotel. 1 teló 3 finestres. 1 teló jardí petit, que s'ha ampliat. 1 teló jardí amb un areoplà. 1 sòtil. Tela per a balcó. Alguns bocins solts de decoracions. Paper per adobar decoracions. Enllumenat complet de tot el pati de

butaques, públic, preferència o amfiteatre, corredors, avantllotges i altres dependències, bateria de l'escenari amb un enllumenat penjat de l'escenari on mancaven una tercera part de bombetes, 53 làmpades a l'escala de la porta d'entrada, en el centre del pati una bombeta de 1.000 bugies de mig watt. 1 decoració de tela del pintor Sr. Francesc Olives de Mahó, de dues cares, 1 fòrum, 2 laterals, 1 sòtil i 5...

4. Conclusions

- Amb aquesta comunicació s'ha intentat donar a conèixer el Teatre d'Inca mitjançant la premsa local i la documentació pròpia.
- La informació que aporta la premsa local dóna molta importància a la moralitat dels espectacles que es varen anar realitzant en el Teatre. Aquesta és una característica molt pròpia de la premsa que publica Miquel Duran, sovint més preocupat perquè les obres de teatre o les pel·lícules transmetessin només els valors propis de la moral catòlica.
- Les gestions burocràtiques per obrir al públic el Teatre foren nombroses i importants.
- Coneixem el nom i llinatges dels subvencionistes i s'observa, amb un primer visionat, que la majoria eren membres de la nova burgesia que sorgeix amb el creixement econòmic de principi del segle XX.
- La part econòmica d'entrades i sortides dineràries, malgrat que resumides, donen molta informació dels preus del moment, sobretot pel que fa referència a preu d'entrades i salaris del personal que treballa directament en el funcionament del Teatre.
- S'aporta una abundant documentació de tots els ormejos que hi havia a un teatre de principi del segle XX.
- L'obra de l'arquitecte Sr. Reynés comprovam que és molt interessant pel moment, i intenta imitar altres teatres de Palma.

Documentació

- Premsa: Arxiu Gabriel i Miquel Pieras. Inca-Mallorca.
- Arxiu Històric Municipal d'Inca.
- Temes específics sobre el Teatre d'Inca: capsa Teatre d'Inca. Arxiu Gabriel i Miquel Pieras. Inca-Mallorca.

Taquilla Dies 13-15, 16 Maig 1915		Gastos Dies 13-15, 16 Maig 1915	
Maig 13	148.10	Operador Cine Juan Coll	10
" 14	121.15	Acomodadors	6
" 16 Maig	129.48	Pianista Sr. Notjas	12
" 16 Maig	124.90	Bombes	8
	<u>523.63</u>	Repartidor del magatzem	5
		Desprograma Cine F. Montó	60
60 p's para cabina	218.55		
40 p's " empresa	212.55		
Gastos	-95		
Líquido	117.55		
			<u>93</u>

D. Gregorio Palacios, vecino de esta ciudad, con cédula personal n.º 9.º clase n.º 4255, domiciliado en la calle Mayor n.º 6 y 8, a.º 5.º, atentamente expone:

Que como presidente de la Junta de Propietarios constituida para la construcción de un Teatro en esta ciudad, en terrenos que lindan con la calle de Martín del Olivo y de los Huertos, tiene la honra de presentar los oportunos planes, proyectos por el arquitecto de Palma D. Guillermo Reynés.

Por tanto, con el debido respeto, suplico que, previo los trámites que señala la ley, se sirva concederle el indispensable permiso para llevar a la práctica dicha obra.

Expone que se promete de la exactitud de lo que lo recibirá a favor.

Inca 2 de Mayo de 1913
 El Presidente de la Junta El Arquitecto
 Gregorio Palacios Guillermo Reynés

Yo Manuel Presidente del Ayuntamiento de Inca

TEATRO DE INCA

Habiendo empezado las obras del nuevo Teatro, en cumplimiento de lo que previene la condición primera de las referidas subvenciones, se le participa que desde el día quince al treinta de los que cursan se cobrará el primer plazo, pudiendo V. hacerlo efectivo al presentarle en su domicilio el recibo, el cobrador.

Inca 1 de Noviembre de 1913.

EL SECRETARIO,

S. D.

SOCIEDAD ANÓNIMA «TEATRO DE INCA»

Los Sres. de la Sociedad «Teatro de Inca», tienen el gusto de invitarle a la reunión de subvencionistas que tendrá lugar el próximo domingo en la Casa Consistorial de esta ciudad a las..... de la tarde.

Inca 6 Febrero 1915.

EL SECRETARIO,
PEDRO AMER

S. D.

Guillermo Reynés y Font
 Arquitecto

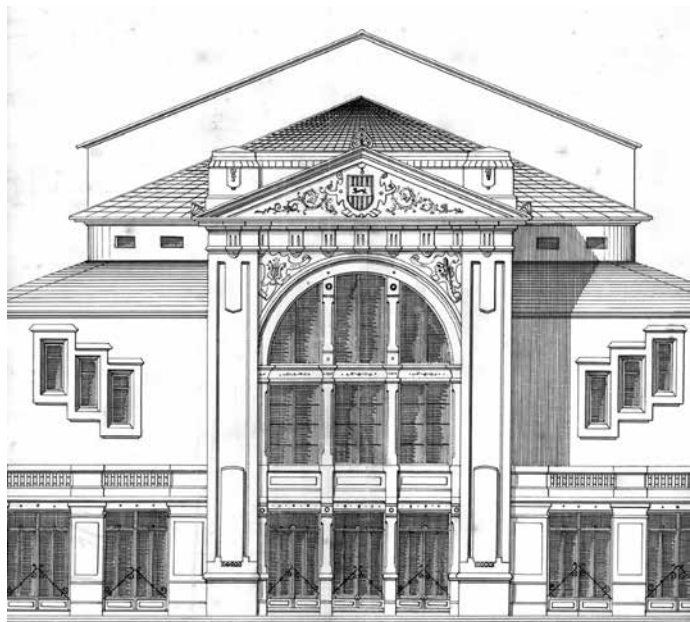
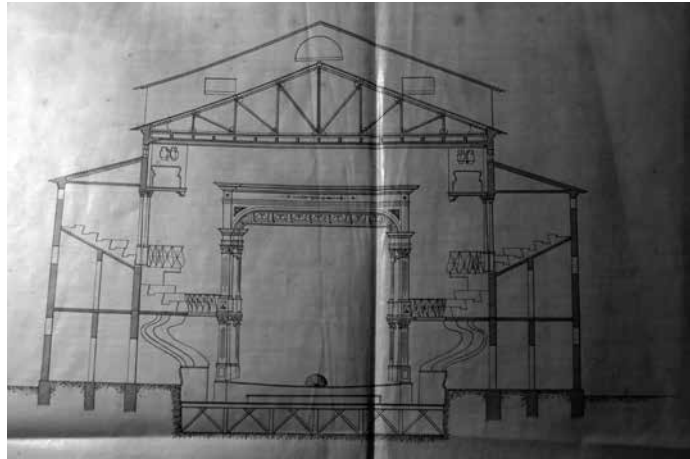
PROYECTO

De

TEATRO
 para la ciudad de

INCA

Año de 1913

Una anàlisi de la festa de sa Pota del Rei

XIV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Aina M. Escobar Sánchez

Emili Menasalvas Bonnín

1. Presentació i motivacions de la comunicació

Els comunicants som dos inquers de formació humanística: Aina Escobar és llicenciada en Història de l'Art per la UIB (2012) i Emili Menasalvas Bonnín és llicenciat en Filosofia, també per la UIB (2013).

Com a joves inquers, vam assabentar-nos de la festa de la qual és objecte la present comunicació, i que ens va arribar a oïdes com a “festa de moros i cristians a Inca”. Aquest fet ens va sobtar a ambdós, ja que cap no teníem constància d'un fet similar a la nostra ciutat, per la qual cosa, amb la curiositat natural que ens caracteritza, en la posada en comú de les impressions sorgides, vam decidir investigar-ne una mica més a fons.

Des d'un primer moment, la festa ens va semblar un tant fora de lloc, però considerarem necessària una tasca d'informació, processament, anàlisi i reflexió per fonamentar les opinions que n'havien sorgit al respecte.

2. Documentació

Així doncs, vàrem decidir que la primera passa a realitzar era una recerca documental. Teníem clar que, tractant-se d'una festa novella, no trobaríem gran quantitat d'informació, però tot i així vam arribar a bon port.

Per obtenir la “versió oficial” de la festa (la qual s'explicarà més amb detall a apartats posteriors), denominada institucionalment com a Festa de sa Pota del Rei, vam acudir als programes de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén, marc de celebració de la festa.¹

¹ Vegeu programes de festes de Sant Abdon i Sant Senén de l'any 2008, data de la primera edició de la festa, fins al 2013, cinquena edició.

En aquesta primera fase de recerca, i ja que cap dels dos comunicants havíem assistit pròpiament a cap celebració, vàrem considerar oportuna una recerca audiovisual a la xarxa, així com també una recerca a la premsa.

D'aquesta manera, a Youtube trobàrem tot un seguit de vídeos, alguns penjats directament per l'Ajuntament d'Inca, i d'altres enregistrats per assistents particulars.²

Així mateix, també trobàrem diferents retalls de premsa. Amb respecte a aquest punt de recerca, hem de dir que sovint haguérem de baratar les paraules claus de recerca de <<Festa Pota Rei Inca>> per <<Festa Moros Cristians Inca>>, i aconseguírem així un major nombre d'entrades coincidents. Aquest petit detall és curiós, significatiu i, a la vegada, certament encoratjador, atès que dóna suport a la idea inicial que teníem de possible confusió de la nostra festa amb les de moros i cristians d'altres municipis, que desenvoluparem més detalladament a l'apartat d'anàlisi de l'acte.³

Per acabar amb les recerques a la xarxa, també poguérem accedir a alguns blogs i continguts de les xarxes socials, publicats pels assistents.⁴

Tornant al procés documental, una vegada ben assabentats del contingut de la festa, que se'ns presentà com una barreja entre història i llegenda, recorreguérem a ambdues per extreure'n el bessó cultural que envolta una celebració d'aquestes característiques.

Acudírem doncs a diferents llibres i manuals d'història on aparegués Inca al període de conquesta, dels més concrets als més generals: *Inca en la història (1229-1349)* (Llabrés i Rosselló, 1998), *Breu història d'Inca* (Pieras, 1986), *Mallorca en el segle XIII* (Cateura, 1997), *La conquesta de Mallorca* (Vinas, 2007), *Mallorca Musulmana* (Rosselló Bordoy, 2007), *Crònica àrab de la conquesta de Mallorca* (Ibn 'Amira al-Mahzumi), *Història de Mallorca* (Xamena, 1991), *Mallorca Medieval* (Ensenyat), *La pervivència del rei en Jaume* (Quintana i Calafat, 1992), *Història de les Illes Balears* (Casasnovas, 1998), *Història de les Illes Balears* (Moll i Serra, 2000).

Els exemplars es troben disponibles a la biblioteca del claustre de Sant Domingo.

2 Enllaços dels vídeos trobats a la xarxa rere la recerca <<Festa Pota Rei Inca>>:

Festa Pota del Rei – 2012

Festa Pota del Rei 2011

Festa de sa Pota del Rei 2013

Festa de Sa Pota del Rei, a Inca

Elecció Jaume I i Benhabet, festa de la Pota del Rei.

Festa Sa pota des rei

Enllaços dels vídeos trobats a la xarxa rere la recerca <<Festa Moros Cristians Inca>>:

Moros i cristians a Inca

MOROS I CRISTIANOS INCA'09

moros y cristianos (2)

Sarracenos y cristianos ayer se entregaron en cuerpo y alma para recrear la legendaria batalla.

3 Enllaços dels retalls de premsa més interessants per a la nostra tasca:

<http://dbalears.cat/actualitat/balears/moros-i-cristians-per-a-tots.html>

<http://ultimahora.es/mallorca/noticia/noticias/part-forana/moros-cristianos-enfrentan-inca.html>

<http://incaavui.com/2011/07/24/el-encuentro-entre-benahabet-y-el-rey-jaume-i-anima-a-una-multitud-en-inca-que-celebro-la-festa-de-sa-pota-del-rei/>

<http://www.diariodemallorca.es/part-forana/2013/07/30/sarracenos-mataban-cristianos-cinco-cinco/863868.html>

4 Xarxes socials, blogs (recerca <<Moros Cristians Inca>>)

<http://www.flickr.com/photos/pottipotti/7633329246/>

<http://goranots.wordpress.com/2009/07/27/moros-i-cristians-dinca-la-ciutat-que-tu-vols/>

<https://picasaweb.google.com/gentdarmes/Prensa?authkey=Gv1sRgCMSRw9DbnPLpFA#5777985866100288978>

Òbviament també haguérem d'acudir a la llegenda, que pot trobar-se al recull de rondalles d'en Jordi des Recó, i que exposarem més endavant.

3. La versió oficial i una primera crítica

Una vegada exposades les fonts que utilitzàrem per dur a terme aquest estudi, cal començar amb la feina pròpiament dita. Abans, però, no podem deixar d'exposar el que hem decidit anomenar “versió oficial” de la festa.

Denominarem versió oficial com el conjunt de raons i justificacions que consideram que l'Ajuntament d'Inca exposa a l'hora de proposar la celebració de la festa que aquí ens ocupa i que engloba alhora la seva forma, és a dir, el caràcter que ha pres al transcurs de la seva praxis. Aquesta versió oficial, l'extreim principalment de la documentació que aporta l'Ajuntament d'Inca en el programa de festes de 2008, any en què per primera vegada se celebra la festa de sa Pota del Rei, ja que la informació del contingut de la festa que l'Ajuntament ofereix als programes de festes patronals minva considerablement amb el pas dels anys.

Tornant al programa del 2008, les justificacions que es fan per part del consistori són:

- Enaltiment de la figura de Jaume I, en homenatge al 800è aniversari del seu naixement, l'any 2008.
- Reivindicació dels orígens culturals d'Inca, de la societat inquera en particular, i de la mallorquina en general.
- Recuperació del serral de ses Monges com a punt de trobada dels inquers i inqueres, fent servir un esdeveniment de la història local com a pretext.

Aquests tres objectius serien els objectius explícits que l'Ajuntament dóna per justificar la creació d'aquesta nova festa.

Ara bé, també es pot extreure un objectiu implícit del fet mateix de voler crear una festa popular *ex novo*, és a dir, de nova creació, el qual no és més que la pretensió de crear “esperit de poble” a Inca, que és com en parla la versió oficial.

Sense voler entrar al detall en què significa “esperit de poble”, tema molt tractat per filòsofs, antropòlegs i pensadors en general, direm, molt resumidament, què n'entendem nosaltres. En aquest sentit, “esperit de poble” és aquell sentiment que porta els éssers humans a concebre un passat comú, i per tant, permet concebre un sentiment d'unitat entre els diferents membres d'una societat. Per això, permet superar la frontera de l'individualisme tan característic de la societat de consum postindustrial en la qual vivim, així com parlar d'una comunitat més o menys homogènia que actua en forma de subjecte col·lectiu.

És a dir, “l'esperit de poble” permet la creació d'un vincle de solidaritat entre les diferents persones d'un lloc determinat on totes elles són vistes i integrades dins una mateixa idea de poble.

En resumides paraules, crear un “esperit de poble” no és més que allò que els mallorquins deim comunament com “fer poble”. Aquest voler fer poble és el que suposam que es troba a la base de tota justificació de la festa mateixa, ja que, si no, no es podria entendre el perquè un ajuntament s'esmera a crear una festa nova.

Fer poble és necessari per a qualsevol tipus de comunitat i, en el cas de la societat inquera, entenem que encara més, perquè són pocs els actes o iniciatives on un bon gruix de la societat inquera s'impliqui de manera activa.

Una vegada que hem exposat els objectius que la festa pretén complir, és el moment de parlar del desenvolupament i la forma mateixa que té. La festa de sa Pota del Rei, com diu el programa del 2008, oscil·la entre la llegenda i la història. Ja que el text que presenta l'Ajuntament d'Inca no és gaire extens pel que fa a l'exposició de com serà la festa, el citarem textualment:⁵

<< Molt a prop del serral de les Monges hi ha una pedra amb una marca que la tradició popular atribueix a la pejada del cavall del rei Jaume I. Aquesta llegenda conta que el rei, des del puig major, en veure tots els sarraïns que hi havia al serral dels Molins, saltà des de la muntanya i copejà aquesta pedra amb el cavall abans d'ajusticiar tots els moros amb qui es trobà.

El *Llibre dels Feits*, atribuït al mateix Jaume I, ens conta una història molt diferent que parla de com el cabdill local Benahabet, lluny de lluitar contra l'exèrcit cristià, els ajudà de manera pacífica.

Entre el que diu la llegenda popular i el que contenen els fets històrics se situarà enguany la Festa de sa Pota del Rei, una celebració impulsada en el marc de les festes per reivindicar la vigència de la figura de Jaume I, però també destinada a fer perviure la història d'Inca.

La festa tindrà el seu moment especial precisament al serral de les Monges, on dos equips, un integrat per sarraïns i un altre per cristians, liderats pel cabdill Benahabet i pel rei Jaume, escenificaran una lluita que protagonitzaran els capitans dels dos exèrcits.

A continuació, els dos exèrcits rivals baixaran en processó pel carrer de Sant Bartomeu fins a la plaça d'Espanya, on els sarraïns retran homenatge al rei Jaume I després de compartir balls tradicionals. Llavors arribarà el moment culminant de la festa: els cristians pujaran al balcó de l'Ajuntament per despenjar l'estandart àrab i col·locar la bandera d'Inca.>>

Amb aquestes paraules veim com s'esmenta que la festa oscil·la entre la llegenda i la història, així com també com es desenvoluparà: trobada dels dos exèrcits, batalla entre els dos com a fet central de la festa i anada a l'Ajuntament, on es produeix el canvi d'estendard i les ofrenes a Jaume I.

Desgranades ja la versió oficial i les seves justificacions, no podem més que encarar una primera crítica a aquestes, enfocada al mal ús de la història local per dur a terme una festa popular, sorgida, però, per proposta institucional.

Per no complicar l'exposició tendrem en compte la dualitat història-llegenda que planteja l'Ajuntament i les exposarem per separat.

L'objectiu de tot plegat és mostrar la manipulació històrica que es fa dels fets de la conquesta de Mallorca per part de la Corona d'Aragó pel que fa al municipi d'Inca, així com la desvirtuació en la interpretació de la llegenda, usant-la com a pretext d'una escena bèl·lica, mentre que el que s'explica és la curiosa forma d'una roca i un espai emblemàtic per als inquerers i inqueres.

Tot plegat ens porta a afirmar que es fa impossible la reconciliació entre un dels objectius principals, el de fer perviure la història d'Inca, i la forma en com es desenvolupa la festa de sa Pota del Rei, per implicar, en certa manera, un rerefons fal·laç i un discurs fàcilment malinterpretable.

Tot i les ja citades advertències que la festa oscil·la entre la llegenda i la història, creim convenient fer un petit recorregut per la història local i de l'illa, que en justifiqui tan aspres mots al respecte.

Si ens remetem a la història, la festa de sa Pota del Rei s'emmarcaria dins el context de la conquesta de l'illa de Mallorca per part de Jaume I i les seves tropes. Com és ben sabut, Jaume I arriba a Mallorca el setembre de 1229 amb l'objectiu de conquerir l'illa, que en aquells temps es trobava en mans dels musulmans.

Així doncs, i per diferents motius que no cal esmentar aquí, car manquen de rellevància per al nostre estudi, el fet és que, després de diferents batusses per les quals els illencs musulmans varen ser derrotats, Jaume I comença el setge de la ciutat de Palma, que finalment acaba per ser conquerida el 31 de desembre de 1229.

No obstant això, amb la conquesta de la capital del regne no s'havia consumat la conquesta de Mallorca. La zona del Pla va ser fàcilment dominada. No així la serra de Tramuntana o la de Llevant, on molts musulmans s'havien refugiat després de la subjugació de Madina Mayûrqa.

Tot i que el gruix de la conquesta es produí l'any 1229 i 1230, Jaume I hagué de tornar el 1231 per acabar de rendir els pocs musulmans que quedaven. D'aquesta manera, els esdeveniments que es pretenen narrar a la festa de sa Pota del Rei se situarien precisament en aquest interval de temps que va del setembre de 1229 a l'any 1231, quan Jaume I hagué de tornar a Mallorca per sotmetre els castells d'Alaró, Santueri i Pollença, i subjugar Menorca mitjançant el tractat d'infudació de Capdepera.

El problema és que no consta que a Inca hi hagués cap batalla que enfrontàs les tropes de Jaume I amb els musulmans illencs, tot i que sí que Jaume vengué a la ciutat diverses vegades. Dins aquest context és quan apareix la figura de Benahabet, Ibn Abbad, com és conegut a la *Crònica àrab de la conquesta de Mallorca*, o Ben Abbed, nom que rep al *Llibre dels Feits*, crònica atribuïda a Jaume I, i a altres fonts catalanes.

Benahabet se'ns presenta com a senyor de Bulansa (zona on es troba l'actual Pollença), un dels tretze districtes de la Mallorca musulmana.⁶ Tot i així, sembla probable la seva relació amb el districte d'Incan, on es trobaria la nostra ciutat.

Fos d'on fos, el fet és que Benahabet, que es presenta com l'enemic de Jaume I i els cristians a la festa de sa Pota del Rei, va ajudar els cristians en la conquesta de l'illa renegant de la seva religió i dotant l'exèrcit del rei Jaume I amb queviures de tot tipus. El fet, doncs, és que Benahabet fou si més no imprescindible per a la conquesta de Mallorca i ajudà a convèncer de manera pacífica altres municipis propers al d'Inca perquè s'unissin a la causa de Jaume I.

Així doncs, trobam que un dels personatges principals, amb el qual s'enfronta directament Jaume I a la festa de sa Pota del Rei, és el mateix Benahabet, que a les cròniques àrabs apareix com a traïdor de la causa musulmana i que en el *Llibre dels Feits* apareix com a un personatge que ajudà en la conquesta:⁷

<< I aleshores, un sarraí de l'illa anomenat Ben Abbed ens envià un missatge a través d'un sarraí que dugué una credencial seva, dient que vindria a veure'ns, i que faria per manera que una part de l'illa (...) ens dugués queviures a la host i de tot el que tinguessin, i que estava segur que si Nós el tractàvem bé podria fer girar els altres de la nostra part.

Nós ho exposàrem als nobles de la host i tots digueren que estava bé que es fes; i després ens digué el sarraí que enviàssim alguns cavallers a un lloc adequat que hi havia a una llegua del campament, que ell hi acudiria sota la nostra paraula, que faria els tractes amb Nós i que ens serviria de bona fe i sense engany, i que ja veuríem quin servei tan gran ens prestaria (...).

Això és el que féu aquell àngel que Déu ens envià! I dic "àngel" tot i que era sarraí perquè ens tractà tan bé que per àngel el tinguérem, i per això el comparem a un àngel!>>

⁶ Les fonts no coincideixen respecte al nombre de districtes que hi havia a la Mallorca musulmana. El *Llibre dels Feits* parla de "dotze parts de l'illa", però el mapa proposat per Llabrés i Rosselló (Inca, 1998) en proposa tretze, i Moll i Serra (dir., Palma, 2000) n'esmenta fins a quinze.

⁷ Extret de: VINAS, A. R., *La conquesta de Mallorca*, Moll, Palma, 2007 (pàg. 68).

⁵ Programa de festes d'Inca Sant Abdón i Sant Senén any 2008, pàg. 2.

Quina necessitat hi havia de fer precisament de Benahabet, l'únic personatge realment propi del municipi d'Inca, l'enemic de Jaume I quan el que va fer és ajudar-lo? Si el que es pretenia, tal com hem vist a la cita anterior, era fer perviure la història local d'Inca, no es pot entendre aquesta manipulació tan exagerada de la història que converteix amics en enemics. Miquel Duran i Saurina, home de lletres i coneixedor de la història i cultura del lloc on va néixer, en el seu *Himne a Inca* canta a la figura de Benahabet fent justícia a la història i traient a col·lació la llegenda que envolta el nostre escut, del qual cal un estudi seriós per determinar-ne l'origen:

<<Tan prompte a l'illa arribava
el rei en Jaume primer,
ja ofrenes li enviava
Ben Abet, el moro inquer,
i en senyal de pleitesia
i d'estreta germandat,
al ca de l'escut unia
les barres del Principat>>⁸

Sota el nostre punt de vista, la figura del Conqueridor ja és prou coneguda i reivindicada en altres festes o dates. Agafi's l'exemple de la festa de l'Estendard. Incidir en aquesta vessant de Jaume I únicament com a conqueridor no ens sembla d'allò més original ni adequat en els temps que vivim: Pieras explica que, ja a l'any 1908, Inca participa en les celebracions que es realitzen pel 700è aniversari del naixement del rei En Jaume.⁹ Per què no, tal com fa Miquel Duran, enaltir la figura de Benahabet com a algú conciliador, pacificador i, a sobre, inquer?

Aquest enaltiment de la figura de Benahabet en detriment de la de Jaume I no vol dir, per part dels comunicants, que no siguem conscients de la importància que té l'arribada de Jaume I a les Illes per a la nostra cultura i llengua. Tot i així, l'Ajuntament s'excedeix en un dels seus objectius, que és el de reivindicar l'origen d'Inca, lligant-lo a la conquesta. Des del nostre punt de vista, cap conquesta és origen de res, ja que aquesta pressuposa l'existència prèvia de quelcom, en aquest cas, una vila musulmana.

Anem ara amb la llegenda que es troba recollida a l'aplec de *Rondalles Mallorquines*.¹⁰ La rondalla en qüestió és breu, tant, que deixarem que sigui el mateix Jordi des Recó qui ens la conti:¹¹

<<Darrera es convent de ses Monges d'Inca, a sa costa des molins, surt una timba a flor de terra i fa una regata, una espècie d'arregussai.

Diuen que va esser que el Rei En Jaume, com perseguia es moros per esvair-los de Mallorca, un dia era dalt es Puig Major, i los me veu devers Inca.

¿I què fa ell totd'una? Pega esclafit i esperonada an es cavall, i es cavall llongo, i se tirà just damunt aquella timba.

Es cavall llenega d'una pota, i tan fort aferrava, que va fer aquella llenegada, aquell arregussai, que encara s'hi veu ben senyat i ben coneixedor. An es moros al punt los hagué assolits, i es bocins més grossos que en deixà foren ses oreies>>

Ell no s'hi posava per poc, no, aquell Rei. Ni se'n porien riure gens”

Aquest tipus de rondalla que trobam aquí és típica i no és exclusiva del nostre municipi. De fet se'ns presenta dins l'aplec de *Rondalles Mallorquines* juntament amb d'altres de temàtica semblant. Així doncs, hi ha altres municipis o llocs singulars de l'illa de Mallorca que també tenen aquesta petjada feta pel cavall del rei Jaume I com és, per exemple, el castell d'Alaró.

Si llegim la rondalla, veim com Jaume I ajusticia els sarraïns que es troben al serral d'Inca, si bé podem dir que aquest no és l'acte central de la rondalla ni tampoc la finalitat mateixa d'aquesta. El fet vertaderament narrat és la marca o l'empremta que deixa el cavall a la pedra i no pas el fet mateix d'atacar els sarraïns.

Entenem aquí que aquest fet posa de manifest la voluntat dels mallorquins de revestir amb tons màgics i d'heroïcitat llocs emblemàtics per a la societat amb la presència d'un personatge cèlebre, estimat i de referència per als mallorquins i mallorquines: ni més ni menys que el rei que conquerí bona part del Mediterrani i que portà el cristianisme a les Illes Balears.

En realitat, doncs, hauríem de prendre aquesta rondalla com un conte que no té res a veure amb la història real, però que compleix una funció molt més important, al nostre parer, dins l'imaginari col·lectiu.

Es tracta d'una invenció popular que ajuda a mantenir viu en la memòria col·lectiva un lloc especial que serveix de trobada per al conjunt de societat, en aquest cas, inquera, envoltant-lo de cert misticisme per així intentar perpetuar el costum que existia prèviament de reunir-se al serral de ses Monges.

Per concloure aquesta reflexió al voltant de la llegenda que ajuda a conformar la festa de sa Pota del Rei, podem dir que és lloable l'intent de recuperar, per part de l'Ajuntament, un espai tan característic d'Inca per dur-hi a terme una festa en la qual la voluntat del consistori és que s'hi impliquin el major nombre d'inquers i inquieres encara que, al nostre parer, la manera de què això s'ha duit a terme sigui francament deficient.

Finalment, acabarem aquest apartat amb un recorregut breu any per any de la festa de sa Pota del Rei. S'ha de dir que la festa no ha evolucionat gaire pel que fa al contingut durant les cinc edicions ja celebrades.

L'acte vertebrador de la festa era i continua essent la batalla entre Benahabet i Jaume I al serral de ses Monges. Si bé és cert que l'Ajuntament va obrir les portes a la participació ciutadana en forma de “colles” que anaren aportant idees de millora, aquestes sols afectaven el tarannà de la mateixa festa i no el seu contingut. Per exemple, s'han canviat durant els diferents anys les característiques de la batalla, passant per la recreació pròpiament dita, una lluita amb globus d'aigua o amb bales de palla. Celebrem que l'Ajuntament tengui a bé d'escoltar els suggeriments dels inquers i inquieres, però a la vegada no podem deixar passar que aquests sols es refereixin a la manera en què se celebra la festa i no al seu contingut.

Pel que fa a l'assistència i participació hem de dir que la festa va ser realment ben rebuda pels inquers i inquieres els dos primers anys de la seva celebració, tant pel que fa a la participació com a l'assistència pròpiament dita. Ara bé, a partir d'aquell any l'assistència anà minvant a poc a poc i gairebé de manera imperceptible fins a l'any 2012 i 2013, on la davallada d'assistència fou més notòria i preocupant.

8 Extret de: LLABRÉS, P.; ROSSELLÓ, R., *Inca en la història (1229-1349)*. Ajuntament d'Inca, Inca, 1998, pàg. 28. Poema publicat fragmentàriament al programa de festes d'Inca de juliol de 1957.

9 Vegeu programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén, any 2008, pàg. 7.

10 En aquest punt de la narració canviem el mot de *llegenda* pel de *rondalla*, mots que seran usats indistintament al llarg de l'article, per les ínfimes diferències que els separen i que no afecten de cap manera l'assumpte que ens ocupa.

11 Extret de: ALCOVER, A. M., *Rondalles mallorquines d'en Jordi des Recó*, TOM V, Moll, Palma, 1972, pàg. 107.

No podem atribuir una causa certa a aquesta enorme davallada, podrien ser-ne diverses, i cada una menys encoratjadora que l'anterior: els inquers no volen “fer poble”, aquesta no és la manera de “fer poble” que volen els inquers, la coincidència horària amb altres activitats festives, el cessament de subministrament de begudes alcohòliques durant l'acte... Certament es preocupant i l'Ajuntament havia de reflexionar-hi,

4. El perquè, així, no. Una segona crítica

Una vegada exposades al punt anterior la “versió oficial” de la festa i la problemàtica històrica que comporta, en aquest punt procedim a l'anàlisi d'altres problemàtiques implícites, tals com podrien ser la confusió amb altres festes, l'assimilació dels fets ficticis com a reals i les repercussions socials que pot comportar una festa *ex novo* d'aquest tipus.

En primer lloc, com dèiem, està clara la fàcil confusió de la festa de sa Pota del Rei amb les festes de moros i cristians d'altres municipis, com Sóller o Pollença. S'ha de dir que, si bé l'Ajuntament anomena inicialment l'esdeveniment com festa de sa Pota del Rei, el mateix regidor de Joventut i Festes l'esmenta en el programa del 2009 com a festa de moros i cristians.¹² A més, la mateixa societat inquera també l'anomena sovint així. Fins i tot els diferents mitjans de comunicació locals o autonòmics que n'han fet ressò en alguna de les seves edicions tendeixen a denominar-la també festa de moros i cristians a Inca. Aquesta confusió ens sembla perillosa per diferents motius que exposarem a continuació.

La denominació de moros i cristians és controvertida, ja que les festes de moros i cristians de Sóller i Pollença rememoren fets del segle XVI, mentre que a Inca es rememoren fets que varen ocórrer al segle XIII. Utilitzar la mateixa denominació per a dos esdeveniments significativament diferents i ambientats en èpoques històriques tan llunyanes podria ser nociva perquè el context històric és diferent. Si les festes de moros i cristians celebren la defensa d'un atac pirata, la festa de sa Pota del Rei rememora la conquesta d'Inca per part de Jaume I. Aquest apunt que sembla ser anecdòtic, en el fons implica diferències substancials, ja que no és el mateix recordar la defensa d'un poble davant un atac pirata que recordar la conquesta que implica inevitablement una expansió territorial, comercial i un element colonitzador que ve implícit en el fet mateix de la conquesta.

Igualment, la creació d'una festa *ex novo* que, per la seva forma, recorda de manera tan clara altres celebracions de moros i cristians fa la impressió al conjunt de societat mallorquina que els inquers i inquieres estan intentant apropiarse d'una tradició que no els és pròpia. Intentant, a més, crear una festa sense cap fonament, i amb un punt “xavacà”, pel que fa a l'ambientació, molt semblant al de la III Fira de novembre, als vestuaris poc cuidats i un fil musical amb melodies del segle XXI, tals com “A por ellos, oé!” o “Lloraré las penas” de David Bisbal.

Aquests elements res tenen a veure amb la forma i qualitat amb què es duen a terme a les festes de moros i cristians a altres municipis de l'illa que ja duen més temps consolidades, amb la humiliació que això comporta per a la nostra localitat.

Lligada a aquesta confusió es troba la següent problemàtica, en la mesura de la possibilitat d'assimilació per parts dels inquers dels fets representats com a certs. Ja hem exposat al punt anterior que la batalla, que és l'acte vertebrador de la festa, no és real. Encara que l'Ajuntament ha incidit que la festa barreja la història i la llegenda, com hem dit aquest aclariment sols el trobam en el programa de festes de 2008, i a més, l'any 2011, el programa de festes diu que la festa és “una recuperació de la nostra història”.¹³

Si durant un període considerablement llarg de temps aquesta festa aconseguís arrelar, no seria difícil que els inquers considerassin la batalla entre Benahabet i Jaume I com a real, com a històrica. De fet, prova d'això són algunes declaracions que hem trobat als vídeos penjats a Youtube, on en general tots els entrevistats consideren que la festa és una commemoració d'un fet històric real. Entre d'altres, destacam el testimoni d'una jove cristiana que assumeix el fet històric de la batalla i el rol de vencedors que tengueren els cristians, tot dient: “Qui som nosaltres per a canviar la història?”

Alonso Zurera, qui interpretà Jaume I l'any 2011, fa les següents declaracions: “Diuen que hi va haver una batalla aquí i que [Jaume I] va ser el guanyador.”

Tot i que som conscients que les entrevistes estan realitzades en el si de la festa i que això implica que els entrevistats estan parlant des del rol que representen, creim que és un fet simptomàtic de certa confusió per part dels participants que totes les declaracions facin palesa una assimilació de la batalla com a quelcom que succeí en realitat.

En darrer lloc, i no per això menys important, cal exposar el que anomenam aquí l'impacte social de la festa. Algunes de les crítiques realitzades anteriorment ja podrien incloure's dins aquest apartat d'impacte social, tals com la confusió amb altres festes de l'illa o l'assimilació dels fets narrats a la festa com a fets reals. Ara bé, separam aquesta de les altres per tal de donar-li una rellevància especial.

Quan ens referim a l'impacte social que té qualsevol acte, bé sigui d'iniciativa privada com pública, l'entenem com la repercussió que aquest pugui tenir dins la consciència col·lectiva, encara que aquesta sigui sovint imperceptible. La festa de sa Pota del Rei, en tant que s'insereix dins un marc i un context socials, també té un impacte i, fins i tot, podríem dir que unes repercussions negatives quant al missatge que transmet.

Aquestes repercussions vénen derivades de diversos aspectes. El primer aspecte resideix en la denominació generalitzada de la festa com a moros i cristians i, en concret, de l'ús de la paraula *moro* contraposada a la de *cristià*, amb allò que aquest fet pot suposar a la nostra ciutat.

Els parlants legitimen, en el seu ús, el significat de les paraules. Així doncs, el mot *moro* s'usa popularment per referir-se als musulmans en general (independentment del seu lloc d'origen), o als magribins en concret. Així és com ho recullen tant el *Diccionari català-valencià-balear* com el *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*:¹⁴

moro -a

- 1 adj. i m. i f. [LC] [FL] [AN] [ISL] pop. [Magrib](#).
- 2 adj. i m. i f. [LC] [ISL] Musulmà 1.
- 2 m. [LC] [fer moros](#) Cisar 2.2.
- 3 m. [LC] [JE] [AN] [moros i cristians a](#)) Festa que se celebra a diversos indrets del País Valencià en la qual diferents comparses escenifiquen la victòria dels cristians sobre els musulmans en el temps de la Reconquesta.
- 3 [LC] [JE] [moros i cristians b](#)) Joc infantil entre dos equips arrenglerats l'un davant de l'altre.
- 4 m. [ZOP] [Gesa](#).

No obstant això, el concepte de moro té unes connotacions que violenten l'ésser de la persona a qui li és atribuït. Moro és un concepte que és totalment buit de contingut, ja que com hem dit no refereix cap classe de persona en particular, sinó que s'aplica de manera generalitzada a un col·lectiu no gens homogeni entre si. Així doncs, podem tenir persones anomenades moros que practiquen la religió musulmana i d'altres que no. Podem tenir gents que vénen d'Àfrica o països àrabs que són anomenats moros i d'altres, no. Amb això, el que volem dir és que empram

12 Programa de festes sants Abdon i Sant Senén any 2009, pàg. 41.

13 Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén any 2011, pàg. 2.

14 <http://dcvb.iecat.net/>
<http://dlc.iec.cat/>

el concepte moro de manera arbitrària i que el seu ús sempre posa de manifest una desconexió cap al qui anomenam com a tal. A més, el concepte té connotacions negatives, per norma general, a qui se li aplica.

El marc ampli de la celebració de la festa és Inca com a municipi. Inca, com a tal, a dia d'avui ha esdevingut un municipi on diferents cultures i gents vengudes d'arreu intenten conviure i dur endavant el seu dia a dia. La immigració, per molt que es vulgui fer creure, sempre és bona. Contribueix a l'enriquiment de la cultura i econòmicament és senyal de bonança el fet que n'hi hagi. Ara bé, important perquè aquesta immigració sigui bona per al lloc d'acollida és la integració que fem d'ells. Aconseguir integrar diferents costums i cultures és una tasca complexa on s'han de posar d'acord totes les parts implicades. Sovint sentim a dir que els immigrants no es volen integrar. Però nosaltres venim a dir que, moltes vegades, som els que suposadament som d'aquí els que posam més dificultats perquè això passi. Sense anar més enfora, aquesta festa que aquí ens ocupa consideram que és una dificultat per a aquesta integració o que, si més no, tampoc hi ajuda gaire.

Intentem per un moment fer un petit experiment mental en el qual nosaltres assumim el rol d'una persona que emigra a un país àrab, amb cultura totalment diferent a la nostra, on les coses funcionen diferent a com hi estam acostumats. Un bon dia, et despertes i veus que els teus veïnats àrabs han decidit inventar una festa on apareixen cristians que són caricaturitzats, i fins i tot podríem dir que ridiculitzats. Finalment, acabes per assabentar-te que la festa no té un contingut històric vertader, però que la gent comença a assumir la festa com a real. Ens sentiríem a gust de participar-hi? Amb això no volem dir que no es pugui donar el cas que algú d'origen àrab o de religió musulmana no pogués participar a la nostra festa. Sols volem posar de manifest que aquesta festa, d'entrada, té un biaix d'exclusió cap a una part de la societat inquera immigrant que, en tant que viuen aquí, són d'aquí com qualsevol inquer o inquera.

5. Epíleg

Com a conclusió d'aquest article, ens centrarem bàsicament en l'objectiu no assolit per part de l'Ajuntament de crear "esperit de poble" entre els inquers i inquieres, ja que el consideram principi bàsic en la creació d'una festa.

De totes maneres, és cert que a Inca, per les seves característiques sociodemogràfiques, és difícil que hi hagi un "esperit de poble", per la dificultat de concebre un passat comú per al conjunt de societat inquera i per l'heterogeneïtat que la caracteritza.

No obstant això, no és impossible el gest de "fer poble", per al qual és necessari un mínim sentiment de pertinença o, si més no, d'integració.

Tot i que no ens uneixi un passat comú, sí que ho fa la quotidianitat, en tant que caminam pels mateixos carrers, portam els fills a les mateixes escoles o feim cua al metge asseguts a la mateixa butaca.

L'anàlisi que hem duit a terme pot desencontrar els inquers i inquieres pel que fa a la celebració d'aquesta festa o ofendre els que públicament hi participen i gaudeixen d'ella. No era aquesta la nostra intenció. Creim que és de justícia dir tot el que hem dit aquí, ja que un no pot canviar la història i el seu sentit voluntàriament. Ara bé, tampoc és el nostre objectiu desanimar els inquers i inquieres de celebrar les seves festes patronals, ans al contrari. Volem animar a tots i totes a crear unes festes populars inclusives, participatives i on hom pugui gaudir.

6. Bibliografia

- ALBERT-LLORCA, M.; GONZÁLEZ, J., (eds.), *Moros y cristianos*, Presses Univ. Du Mirail, 2003.
- ALCOVER, A. M., *Rondalles mallorquines d'en Jordi des Recó, TOM V*, Moll, Palma, 1972 (pàg. 107).
- BRISSET MARTIN, D., "Fiestas hispanas de moros y cristianos. Historia y significados", dins *Gazeta de Antropología*, núm. 17, 2001.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A., *Història de les Illes Balears*, Moll, Palma, 1998.
- CATEURA BENNÀSSER, P., *Mallorca en el segle XIII*, El Tall, Palma, 1997.
- ENSENYAT, G. (et. al.), *Mallorca Medieval*, March editor, Barcelona.
- DDAA, *Història de Mallorca. Volum I*, Moll, Palma, 1989.
- IBN 'AMIRA AL-MAHZUMI, *Crònica àrab de la conquesta de Mallorca*, Edicions UIB, Palma, 2008.
- LLABRÉS, P.; ROSSELLÓ, R., *Inca en la història (1229-1349)*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1998.
- MOLL I SERRA, M., (dir.), *Història de les Illes Balears*, Documenta Balears, Palma, 2000.
- PIERAS, G., *Breu història d'Inca*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1986.
- PIERAS, G., *Llegendes i tradicions d'Inca, Volums 1 i II*, Lleonard Muntaner, Palma, 1998.
- QUINTANA, A.; CALAFAT, R., *La pervivència del rei En Jaume*, Documenta Balear, Palma, 1992.
- VINAS, A. R., *La conquesta de Mallorca*, Moll, Palma, 2007 (pàg. 68).
- XAMENA FIOL, P., *Història de Mallorca*, Moll, Palma, 1991.

7. Webgrafia i recursos audiovisuals

Vídeos:

Ajuntamentinca (23/07/2012), *Festa Pota del Rei 2012*, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://www.youtube.com/watch?v=Jdw147MhWrE>

Ajuntamentinca (25/07/2011), *Festa Pota del Rei 2011.mpg*, recuperat el 13/12/2013 des de: http://www.youtube.com/watch?v=n1P6FmTc_cQ

Ajuntamentinca (29/07/2013), *Festa de sa Pota del Rei 2013*, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://www.youtube.com/watch?v=1y86Jxtd8hU>

RTVMallorca (24/07/2011), *Festa de sa Pota del Rei a Inca*, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://www.youtube.com/watch?v=3BFIJDVi-9c>

Ajuntamentinca (13/07/2012), *Elecció Jaume I i Benhabet, festa de sa Pota del Rei*, recuperat el 13/12/2013 des de http://www.youtube.com/watch?v=3iPIA7_MpIE

RTVMallorca (1/08/2010), *Festa Sa Pota del Rei*, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://www.youtube.com/watch?v=dM23IHhycDM>

dBalears (26/07/2011), “Moros i Cristians a Inca”, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://www.youtube.com/watch?v=i5jnp2L-BY>

chispitas24 (28/07/2009), *Moros y Cristianos Inca '09*, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://www.youtube.com/watch?v=8x6b7yzerHE>

J. Lladó (23/07/2011), *Jaume I puede con Benhabet*, recuperat el 13/12/2013 des de: <http://ultima-hora.es/video/moros-y-cristianos-en-inca.html>

Prensa:

Dbalears, M. Payeras (27/07/2009), “Moros i Cristians per a tots!”, recuperat el 13/12/2013 des de <http://dbalears.cat/actualitat/balears/moros-i-cristians-per-a-tots.html>

Última Hora, A. Pol (28/07/2013), “Moros y cristianos se enfrentan en Inca”, recuperat el 13/12/2013 des de <http://ultimahora.es/mallorca/noticia/noticias/part-forana/moros-cristianos-enfrentan-inca.html>

Inca Avui, Norka M. López (24/07/2011), “El enfrentamiento entre Benhabet i el rey Jaume I (...)”, recuperat el 13/12/2013 des de <http://incaavui.com/2011/07/24/el-encuentro-entre-benahabet-y-el-rey-jaume-i-anima-a-una-multitud-en-inca-que-celebro-la-festa-de-sa-pota-del-rei/>

Diario de Mallorca, Pep Córcoles (30/07/2013), “Los sarracenos mataban cristianos de cinco en cinco”, recuperat el 13/12/2013 des de <http://www.diariodemallorca.es/part-forana/2013/07/30/sarracenos-mataban-cristianos-cinco-cinco/863868.html>

Última Hora, Amalia Estabén (22/07/2012), “Victoria de los cristianos”, recuperat el 13/12/2013 des de <https://picasaweb.google.com/gentdarmes/Prensaauthkey=Gv1sRgCMSRw9DbnPLpfA#5777985866100288978>

Diccionaris en línia:

<http://dcvb.iecat.net/>

<http://dlc.iec.cat/>

www.diccionaris.cat

Ajuntament d'Inca

Govern de les Illes Balears

Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats
Direcció General d'Ordenació,
Innovació i Formació Professional

Centre
de Professorat
Inca

**Consell de
Mallorca**

VICEPRESIDÈNCIA DE CULTURA, PATRIMONI I ESPORTS